

KELM

KNOWLEDGE • EDUCATION • LAW • MANAGEMENT
NAUKA • OŚWIATA • PRAVO • ZARZĄDZANIE

№ 7 (43) vol. 2 / 2021

© SCIENTIFIC ISSUE OF
KNOWLEDGE, EDUCATION, LAW AND MANAGEMENT

All materials published in this issue are based on scientific researches and are, mainly,
the parts of Ph.D processes

EDITORIAL BOARD

Przewodniczący Rady Redakcyjnej prof. dr hab. **JANUSZ NICZYPORUK**
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

Sekretarz Redakcji: doc. dr **EWA JASIUK** (Uczelnia Łazarskiego, Warszawa, Polska)

Edytor techniczny: doc. dr **OLEH BATIUK** (Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine)

prof. dr hab. **ANNA PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK**

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

prof. dr hab. **ANDRZEJ PANASIUK** (Uniwersytet w Białymstoku, Polska)

prof. dr hab. **EWA CZECH** (Uniwersytet w Białymstoku, Polska)

prof. dr **EVGEN LUK'YANCHIKOV** (National Technical University of Ukraine KPI, Ukraine)

prof. dr hab. **PETRO SAVCHUK** (Lutsk National Technical University, Ukraine)

doc. dr **SVITLANA CHERNETA** (Eastern European National University, Ukraine)

prof. dr hab. **VOLODYMYR BURIACHOK** (Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine)

prof. dr hab. **VALERII KOLESNYK** (Academy of Advocacy of Ukraine, Ukraine)

prof. dr hab. **IRYNA HORA** (Academy of Advocacy of Ukraine, Ukraine)

prof. dr hab. **ANZOR SHARASHENIDZE**

(Tbilisi David Agmashenebeli Teaching University, Georgia)

prof. dr hab. **SERGEY PETKOV** (Viceprezident Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Slovensko)

prof. dr hab. **MARJJA CZEPIŁ** (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

Official website: www.kelmczasopisma.com

EDUCATION AND PEDAGOGY

ROZWÓJ HUCULSZCZYNOZNAWSTWA W INSTYTUCJACH EDUKACYJNYCH REGIONU KARPACKIEGO UKRAINY (KONIEC XX – POCZĄTEK XXI W.)

Taras Paska

*doktorant katedry pedagogiki i zarządzania edukacją im. Bogdana Stuparyka
Przykarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka (Iwano-Frankiwsk, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4579-388X
Email: taras.paska@pnu.edu.ua*

Abstrakt. W artykule omówiono podstawy teoretyczne i doświadczenie w badaniu regionalnego komponentu etnograficznego w instytucjach edukacyjnych regionu karpackiego Ukrainy na przykładzie Huculszczyzny. Przedstawiono wkład polskich i ukraińskich naukowców, krajoznawców, pedagogów w badania etnokulturowego fenomenu Huculszczyzny – jednego z regionów etnograficznych współczesnej Ukrainy. Ujawniono przesłanki powstania na przełomie XX i XXI wieku ruchu edukacyjnego na rzecz odrodzenia szkoły huculskiej. Scharakteryzowano istotę koncepcji szkoły huculskiej i huculszczynoznawstwa jako przedmiotu nauczania, podstawy organizacyjno-pedagogiczne rozwoju szkoły huculskiej jako regionalnej ukraińskiej. Przeanalizowano narzędzia dydaktyczno-metodyczne nauczania huculszczynoznawstwa. Nacisk kładziony jest na potrzebę współpracy międzynarodowej w badaniach i rozwiązywaniu problemów szkoły górskiej. Uzasadniona jest potrzeba dalszych badań nad dziedzictwem naukowym założycieli huculszczynoznawstwa i lepszym doświadczeniem pedagogicznym instytucji edukacyjnych regionu huculskiego.

Słowa kluczowe: Huculszczyzna, huculszczynoznawstwo, etnopedagogika, ukrainoznawstwo, ludoznawstwo, Huculska Rada Edukacyjna, region karpacki.

DEVELOPMENT OF HUTSUL STUDIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE (LATE XX – EARLY XXI CENTURIES)

Taras Paska

*Postgraduate Student at the Department of Bogdan Stuparyk Pedagogy and Education Management
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-4579-388X
Email: taras.paska@pnu.edu.ua*

Abstract. The article considers the theoretical principles and experience of studying the regional ethnographic component in educational institutions of the Carpathian region of Ukraine on the example of Hutsul region. The contribution of Polish and Ukrainian scientists, local historians, and teachers to the study of the ethnocultural phenomenon of the Hutsul region, one of the ethnographic regions of modern Ukraine, is highlighted. The preconditions of emergence at the turn of the XX – XXI centuries are revealed. educational movement for the revival of the Hutsul school. The essence of the concept of Hutsul school and Hutsul studies as a subject, organizational and pedagogical principles of development of Hutsul school as a regional Ukrainian national are described. The educational and methodological support for the study of Hutsul studies is analyzed. Emphasis is placed on the need for international cooperation in research and solving problems of the mountain school. The necessity of further research of the scientific heritage of the founders of Hutsul studies and the best pedagogical experience of educational institutions of the Hutsul region is substantiated.

Key words: Hutsul region, Hutsul studies, ethnopedagogy, Ukrainian studies, ethnography, Hutsul educational council, Carpathian region.

РОЗВИТОК ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Тарас Паска

*аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4579-388X
Email: taras.paska@pnu.edu.ua*

Анотація. У статті розглядаються теоретичні засади і досвід вивчення регіонального етнографічного компонента в закладах освіти Карпатського регіону України на прикладі Гуцульщини. Висвітлено внесок польських

ta ukraińskich naukowców, krajoznawców, pedagogów w дослідzeniu etnokulturowego fenomenu Guцульщини – одного з етнографічних регіонів сучасної України. Розкрито передумови виникнення на переломі XX – XXI ст. освітнього руху з відродження гуцульської школи. Охарактеризовано суть концепції гуцульської школи та гуцульщинознавства як навчального предмета, організаційно-педагогічні засади розбудови гуцульської школи як регіональної української національної. Проаналізовано навчально-методичне забезпечення вивчення гуцульщинознавства. Акцентовано увагу на необхідності міжнародного співробітництва у дослідженні і вирішенні проблем гірської школи. Обґрунтовано необхідність подальшого дослідження наукової спадщини основоположників гуцульщинознавства та кращого педагогічного досвіду закладів освіти Гуцульського регіону.

Ключові слова: Гуцульщина, гуцульщинознавство, етнопедагогіка, українознавство, народознавство, Гуцульська освітня рада, Карпатський регіон.

Wstęp. Obecnie większość regionów świata jest objęta procesem odrodzenia etnicznego. Nazywany on jest również etnicznym paradoksem nowoczesności, który trwa równolegle i wbrew światowym procesom globalizacji. Współczesna Ukraina znajduje się w dynamicznej przestrzeni, w której zachodzi ciągle mieszanie kultur, co rodzi problem zachowania tożsamości etnokulturowej ludzi mieszkających na jej terytorium, w szczególności na Huculszczyźnie. Pod koniec XX w. Huculszczyzna stała się jednym z epicentrow duchowo-kulturowego odrodzenia Ukrainy. Wówczas, do obiegu naukowego w przestrzeni edukacyjnej Galicji, Bukowiny i Zakarpacia wszedł termin «huculszczynoznaństwo» jako jeden z kierunków ludoznawstwa i ukrainoznawstwa.

Celem artykułu jest wyświetlenie przesłanki szerokiego pedagogicznego zainteresowania społeczeństwa huculszczynoznaństwem na przełomie XX i XXI wieku; wyjaśnienie istoty najważniejszych idei twórczego dziedzictwa znanych badaczy huculszczynoznaństwa, rozszerzenie ich wychowawczego potencjału; nakreślenie sposobów dalszego wdrażania regionalnego komponentu etnograficznego w instytucje edukacyjne regionu karpackiego Ukrainy.

Zróżnicowanymi źródłami współczesnego huculszczynoznaństwa były w dużej mierze badania polskich naukowców, krajoznawców, pisarzy, pedagogów XIX – XXI wieku. Wśród nich najistotniejszy wkład w tej dziedzinie pozostawili: Izidor Kopernicki, Stanisław Zdziarski, Adolf Chybiński, Karol Maszkowski, Józef Schnaider, Michał Janik, Tadeusz Kasprzycki, Henryk Gąsiorowski, Jan Kanty Falkowski, Ferdynand Antoni Ossendowski, Stanisław Vincenz, Stanisław Mierczyński. Najbardziej istotne prace w tym kontekście zostały wydane w ostatnie dziesięciolecie przez polskich autorów: Janusza Gudowskiego, Jana A. Choroszego, Marii Strycharskiej-Brzeziny, Janusza Riegera, Tadeusza Zagórzańskiego, Urszuly Janickiej-Krzywdy, Justyny Cząstki-Kłapyty, Grzegorza Rąkowskiego, Anny Haratyk i innych.

Zagraniczne publikacje nie zawsze były znane na Ukrainie, szczególnie w czasach reżimu radzieckiego, kiedy wszelkie badania w dziedzinie humanistycznej były uważane za pole walki ideologicznej. Wraz z ogłoszeniem niepodległości Ukrainy w 1991 r. okoliczności zasadniczo się zmieniły. Pojawiła się teoretyczna możliwość i potrzeba zapoznać się oraz dokładnie przeanalizować zagadnienia z zakresu huculszczynoznaństwa z innych krajów.

Wśród znanych ukraińskich badaczy historii i kultury Huculszczyzny można wymienić między innymi: Jakowa Hołowackiego, Wołodomyra Szuchewycza, Wołodomyra Hnatiuka, Wołodomyra Kubijowicza, Mykołę Domaszewskiego, Iwana Sienkiwa, Wołodomyra Hraboweckiego, Piotra Arsenyca i innych.

Znaczący wkład w rozwój huculszczynoznaństwa i rozwój szkoły huculskiej w regionie karpackim Ukrainy wnieśli naukowcy i nauczyciele: Mirosław Stelmachowicz (1934–1998), Roman Skulski (1935–2004), Bogdan Stuparyk (1940–2002), Piotr Łosiuk (1936–2020), Igor Pelypejko (1928–2006), Piotr Szkribliak (1933–2015), Wasyl Chruszcz (1935–2018), Iwan Zelenczuk, Adelia Hryhoruk, Maria Lawruk, Oksana Tkaczuk, Wioletta Lappo i inni.

Część główna. Materiał i metody badawcze. Wśród głównych metod, które są wykorzystane w badaniu: poszukiwawczo-bibliograficzny – w celu ujawnienia i usystematyzowania materiałów źródłowych, za pomocą których podsumowano podejścia naukowe do badanej problematyki; naukowo-teoretyczny – analiza twórczego dziedzictwa założycieli współczesnego huculszczynoznaństwa; strukturalny – w celu wyodrębnienia i zbadania poszczególnych komponentów funkcjonowania szkoły huculskiej – środowiska edukacyjnego, narzędzia edukacyjnego, wyników pracy.

Wyniki badań i ich omówienie. Region huculski obejmuje wschodnią, najwyżej położoną część Karpat ukraińskich. Według współczesnego podziału administracyjnego jest to terytorium rejonów wierchowińskiego, kosowskiego, nadwirmiańskiego i południowej części rejonu kołomyjskiego obwodu iwanofrankińskiego (Huculszczyzna Galicyjska), rejonu wyżnickiego obwodu czerniowieckiego (Huculszczyzna Bukowińska) i rejonu rachowskiego obwodu zakarpackiego (Huculszczyzna Zakarpacka). Całkowita powierzchnia tej krainy wynosi 9,2 tys. kilometrów kwadratowych. W 262 miejscowościach mieszka prawie pół miliona osób, znajduje się 290 szkół ogólnokształcących (Лосюк, 2018: 132).

Huculszczyzna słusznie nazywana jest swoistym, kolorystycznym zakątkiem Ukrainy. Do dziś zachowała się tu autentyczna kultura ludowa jej rdzennych mieszkańców – Huculów. Od mieszkańców innych regionów Ukrainy wyraźnie różnią się stylem życia i gospodarowania. Huculski potencjał etnokulturowy kształtują zabytki historyczne i architektoniczne, dobrze zachowane tradycje, zwyczaje, obrzędowość, ludowe rzemiosła artystyczne, wierzenia, autentyczna kultura społeczno-bytowa. Huculi mają swoją gwarę, wyróżniają się pięknymi, jasnymi strojami. W tym regionie jest wielu nietuzinkowych, wspaniałych muzyków, śpiewaków, a także mistrzów różnych rodzajów sztuki i rzemiosła: artystyczne rzeźbienie w drewnie i inkrustacja, wypalanie drewna, koszykarstwo, garncarstwo (malowana ceramika), pisankarstwo, haftowanie, tkactwo (liźnykarstwo), mosiąźnictwo (artystyczna obróbka metali), produkcja odzieży ludowej, produkcja pamiątek i zabawek, artystyczna obróbka skóry.

Huculski fenomen etnokulturowy jest w dużej mierze determinowany przez położenie geograficzne regionu, który mieści się na «granicy kultur» (Лаврук, 2005: 64). Tutaj przez wieki współistniały i przenikały się różne

grupy etniczne. Nazywając sposób w jaki koegzystują wspomniane społeczności można posłużyć się słowami historyka Mykoły Kostomarowa, który podsumowując owo współistnienie stwierdza, że można tu mówić o «wzajemnych tarciach narodów», które brały udział w kolonizacji regionu karpackiego (Лаврук, 2005: 64).

Polski pisarz, filozof, kulturoznawca, autor eposu huculskiego *Na wysokiej poloninie* Stanisław Vincenz nazwał tą krainę «słowiańską Atlantydą» (Vincenz, 1983: 5) ze względu na to, iż zdołała ona zachować w sobie najlepsze cechy europejskiego humanizmu. O unikalności kultury duchowej i materialnej Huculów podkreśla Jan A. Choroszy w swojej pracy *Huculszczyzna w literaturze polskiej*: «Spośród etnicznych grup zamieszkujących wschodnie skrzydło Karpat, Łemków, Bojków, Tucholców i Huculów, tylko ci ostatni zrobili olśniewającą karierę literacką i kulturową [...] Podobnie «kraj Huculów» [...] traktowany był jako region wyjątkowy i traktowany tak jest nadal [...]» (Choroszy, 1991: 356).

Biorąc pod uwagę powyższe, można stwierdzić, że niezwykle ważne jest wykorzystanie dziedzictwa kulturowego regionu huculskiego do pielęgnowania młodego pokolenia poczucia pokrewieństwa z narodem, miłości do ojczyzny, narodowej samoświadomości i patriotyzmu.

Członek-korespondent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy B. Stuparyk (Ступарик, 1992: 8) uważa, że «każdy naród, aby odtworzyć się w kolejnych pokoleniach, musi mieć szkołę ludową». Zgodnie z definicją ukraińskiego badacza Huculszczyzny, akademika M. Stelmachowicza «huculszczynoznawstwo jest systemem wiedzy o jednym z etnograficznych regionów Ukrainy – Huculszczyźnie, który wyświeśla historię tego regionu, jego język, przyrodę, życie, relacje rodzinne i społeczne, zajęcia, kulturę materialną i duchową Huculów» (Стельмахович, 1997: 50). Oprócz tego M. Stelmachowicz był przekonany, że «ukraińska szkoła ludowa w ramach swoich ogólnokrajowych, państwowych norm może mieć również swoje lokalne modyfikacje. Powiedzmy, że ukraińska szkoła huculska może tworzyć i funkcjonować na Huculszczyźnie, na Bojkowszczyźnie – bojkowska szkoła, na Polesiu – poleska szkoła, na Słobożanszczyźnie – słobódzka szkoła itp.» (Стельмахович, 1996: 10).

Profesor Uniwersytetu Przykarpackiego W. Chruszcz był badaczem wpływu środowiska górskiego na kształtowanie się psychologii górali. On zajmował się poznawczo-rozwojowymi możliwościami górskiego środowiska przyrodniczego i społecznego oraz ich wykorzystaniem w procesie edukacyjnym szkół górskich.

Praktycznym inicjatorem wprowadzenia badań nad huculszczynoznawstwem w szkołach na Huculszczyźnie był doktor nauk pedagogicznych, akademik Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy P. Łosiuk, który jednocześnie był przez 50 lat (1963–2013) dyrektorem jaworowskiej szkoły średniej w kosowskim rejonie. Poza tym, to jedyny akademik na Ukrainie, który pracował na stanowisku dyrektora szkoły. Napisał około stu książek i artykułów na temat problemów edukacji i wychowania narodowego. Wśród nich: *Sztuka dekoracyjna i użytkowa w szkole*, *Szkoła Huculska*, *Huculszczynoznawstwo w ukraińskiej szkole narodowej*, *Regionalny komponent Etnograficzny we współczesnej szkole*, *Kocham cię, Huculszczyzno!*, *Szkoła umiejętności*, *Chrestomatia huculszczynoznawstwa dla szkół ogólnokształcących, gimnazjów, liceów i szkół wyższych*, *Moja Huculszczyzna*, *Twórczość młodych*, *Huculszczyzna. Krótki skorowidz* i inne.

Koncepcja szkoły huculskiej jako regionalnej ukraińskiej, przyjęta przez Huculską Radę Edukacyjną z inicjatywy P. Łosiuka zakłada:

- dostosowanie treści edukacji, w szczególności jej zmiennego składnika, do rozwoju zdolności i skłonności uczniów, biorąc pod uwagę cechy regionu huculskiego;
- wprowadzenie badania i wykorzystanie możliwości pedagogicznych przedmiotu huculszczynoznawstwa, który powinien przybliżyć edukację do życia w jak największym stopniu, zapewnić realizację w najszerszym zakresie zasady krajoznawczej w nauczaniu przedmiotów, przyswajając uczniom prawdziwy, a nie abstrakcyjny patriotyzm oparty na wychowaniu miłości do ojczyzny, jej przyrody, historii. Nie mówi się tu o wychowaniu tylko Hucula, ale przede wszystkim – Ukraińca, Europejczyka, który mieszka w Centrum Europy;
- opanowanie wiedzy ekonomicznej, umiejętności przedsiębiorczości i gospodarowania, co odpowiadałoby górskim warunkom i huculskiemu stylowi życia (Лосюк, 2001a: 21–22).

P. Łosiuk naukowo uzasadnił związek między pojęciami «ukrainoznawstwo», «ludoznawstwo» i «huculszczynoznawstwo», wskazując, że związek między nimi jest wieloaspektowy z obecnością wspólnych i specyficznych znaków i ma oznaki pokrewieństwa.

Duża rola w tworzeniu programów nauczania, które zapewniają nauczanie huculszczynoznawstwa, należy do nauczyciela i metodysty, znanego badacza Huculszczyzny z Kosowa I. Pelypejki. On podkreślał: «Szkoła huculska to właściwie ukraińska szkoła regionu huculskiego. Tak jak świerk karpacki, zakorzeniony w twardej glebie, drży do słońca, tak szkoła huculska, oparta na ludowych tradycjach pedagogicznych rodzimej Werchowyny, stara się osiągnąć wysoki poziom edukacji wysoko rozwiniętych narodów» (Пелипейко, 1994: 4).

I. Pelypejko był autorem ponad 600 artykułów w prasie periodycznej i 16 książek na temat huculszczynoznawstwa, pedagogiki, krajoznawstwa, literaturoznawstwa. Wraz z innymi nauczycielami I. Pelypejko opracował kilka wariantów programów do nauczania huculszczynoznawstwa. W kosowskim liceum od ponad 5 lat działa Muzeum Pamięci Igora Pelypejki.

Wartościowym w kontekście tematu jest określenie praktycznych kroków i podstawy organizacyjno-pedagogiczne rozwoju lokalnej szkoły huculskiej w regionie karpackim Ukrainy. W maju 1991 r. w Jaworowie utworzono Stowarzyszenie Naukowo-Metodyczne Huculska Rada Edukacyjna, które zgromadziło nauczycieli galicyjskiej, bukowińskiej oraz zakarpackiej Huculszczyzny i opracowało koncepcyjne podstawy rozwoju szkoły huculskiej jako regionalnej ukraińskiej. W Werchowynie w 1993 r. otwarto Oddział «Huculszczyzna» Naukowo-Badawczego Instytutu Ukrainoznawstwa Ministerstwa edukacji i nauki Ukrainy (dalej – Oddział «Huculszczyzna» NBIU MENU). W Kosowie w 1994 r. utworzono laboratorium badawcze pod nazwą «Etnopedagogika Huculska

i Huculszczynoznawstwo», które działa pod auspicjami Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy. W 1995 r. przyjęto program regionalny «Edukacja kraju huculskiego». Stworzono i przetestowano ponad 20 autorских programów huculszczynoznawstwa dla szkół ogólnokształcących, placówek pozaszkolnych i szkół wyższych. Rozpoczęto wydawanie regionalnych czasopism naukowo-pedagogicznych «Szkoła huculska», «Biuletyn edukacyjny», «Polittia», «Słowo edukacyjne», «Źródła» i innych. Wszystko to przyczyniło się do powstania i szerokiego rozwoju takich naukowych kierunków huculszczynoznawstwa, jak historyczne, geograficzne, przyrodniczo-ekologiczne, literackie, kulturalne i artystyczne, folklorystyczne, pedagogiczne, turystyczne i inne.

Analizując rozwój huculszczynoznawstwa można wyróżnić, moim zdaniem, następujące tendencje jego realizacji w większości szkół huculskich: po pierwsze, materiał o Huculszczynie jest obecny w trakcie nauki każdego przedmiotu szkolnego (w miarę możliwości); po drugie, wprowadza się nauczanie osobnego przedmiotu «huculszczynoznawstwo» od klasy 2 do 11 szkół ogólnokształcących, odpowiednio do wieku dzieci; po trzecie, otwierają się klasy profilowane dla uczniów szkół ogólnokształcących (klasy 10–11) z nauczania różnych rodzajów sztuki i rzemiosła Huculszczyny; po czwarte, prowadzone są zajęcia fakultatywne oraz pozalekcyjne do nauki historii, geografii, literatury, kultury, sztuki i rzemiosła Huculszczyny; po piąte, odbywają się szkolne i rejonowe olimpiady z huculszczynoznawstwa oraz coroczne Złoty uzdolnionej młodzieży Huculszczyny; po szóste, otwierają się szkolne muzea etnografii i życia Huculszczyny; po siódme, dzieci angażują się w pracę poszukiwawczo-krajoznawczą, uczestniczą w organizowaniu festiwali huculskich, wystaw, warsztatów.

Z inicjatywy Huculskiej Rady Edukacyjnej i laboratorium badawczego «Etnopedagogika Huculska i Huculszczynoznawstwo» w 1996 r. powstała seria literatury dydaktyczno-metodycznej «Biblioteka Szkoły Huculskiej». W tym celu w Kosowie zorganizowano wydawnictwo Pisany Kamień, którym zajmował się Wasyl Kuryszczuk, dyrektor szkoły jabłuniwskiej, zasłużony nauczyciel Ukrainy. Priorytetem «Biblioteki Szkoły Huculskiej» było zapewnienie każdej szkoły i każdego nauczyciela literaturą naukową i metodyczną na temat huculszczynoznawstwa. Przez dwadzieścia lat wydano 41 książek z tej serii, które były zgodne z opracowanym programem nauczania huculszczynoznawstwa. Według W. Kuryszczuka seria książek «Biblioteka Szkoły Huculskiej» wraz z innymi periodykami stała się «silnym fundamentem nowego modelu edukacyjnego» (Лосюк, Григорук, 2012: 5).

Wszystkie wydane książki «Biblioteki Szkoły Huculskiej» można podzielić na następujące bloki: pomoce dydaktyczne i chrestomatie; literatura piękna i dziecięca; publikacje referencyjne; pedagogiczne huculszczynoznawstwo; literackie huculszczynoznawstwo; historyczno-geograficzne huculszczynoznawstwo; zbiory materiałów i konferencji. Chciałbym bardziej szczegółowo przedstawić jedynie te pozycje książkowe, które najlepiej, z punktu widzenia etnopedagogiki, oddają istotę zagadnień związanych ze specyfiką edukacji szkolnej w zakresie zajęć o kulturze regionalnej.

Podręcznik *Plaj. Książka do czytania o Huculszczynie* (1996) – adresowany jest do uczniów gimnazjów i liceów, nauczycieli i wychowawców, a także do szerokiego grona czytelników. Jej twórcą, autorem notatek, aparatu referencyjnego i słownika był uczony i pedagog-praktyk I. Pelypejko. Podręcznik jest przeznaczony do wykorzystania jako dodatkowe źródło podczas lekcji ukrainoznawstwa, huculszczynoznawstwa, literatury, historii, geografii, a także do samodzielnego czytania przez uczniów w celu pogłębienia wiedzy na temat kraju ojczystego i pobudzenia miłości do niego. W książce I. Pelypejki zebrano najlepsze utwory literackie i publicystyczne oraz fragmenty, napisane przez autorów, którzy albo pochodzą z Huculszczyny, albo są z nią związani twórczą biografią. Zawarto także przykłady ustnej twórczości ludowej, artykuły o badaczach Huculszczyny, o działaczach diaspory huculskiej. W przedmowie do książki autor zauważa: «Ta książka nazywana jest *Plajem*, ponieważ poprowadzi Cię drogami i szlakami naszych pięknych gór, złożonej historii kraju, zaprowadzi do zielonej połoniny i spokojnych wiosek, do mistrzów ludowych i tajemniczych molfarów¹... Ten podręcznik różni się od innych tym, że można go czytać nie w kolejności, ale wybrać to, co Cię interesuje: bądź to święta i zwyczaje na Huculszczynie, czy jej utalentowani artyści, czy też życie na połoninach... Kolejna cecha książki: jest przeznaczona dla uczniów niezależnie od klasy. Może być czytana przez czwartoklasistę, jedenastoklasistę, a nawet ich rodziców. Dlatego dbaj o tę książkę, bo ona przyda się jeszcze nie jednemu pokoleniu uczniów» (Пелипейко, 1996: 3–4).

W książce *Plaj* znajdują się przykłady twórczości literackiej o regionie huculskim w postaci różnych gatunków, m.in. powieści, opowiadań, esejów, poezji. Nauczyciele i uczniowie mają możliwość uzyskania dość obszernych informacji o historii, przyrodzie, gospodarce, etnografii regionu poprzez pryzmat literatury artystycznej, publicystycznej oraz folkloru. Podręcznik może być zatem i jest wykorzystywany przez nauczycieli różnych przedmiotów. Najważniejszym jednak jest to, że *Plaj* zachęca uczniów do samodzielnej pracy poszukiwawczo-badawczej w dziedzinie huculszczynoznawstwa.

Flojara. Chrestomatia folkloru huculskiego (1999) – to pierwsza chrestomatia folkloru huculskiego, adresowana zarówno do nauczycieli, jak i uczniów szkół na Huculszczynie. Zawiera ponad 360 tekstów ustnej twórczości ludowej różnych gatunków: kołysanki, bajki, legendy, opowieści, przysłowia i powiedzenia, zagadki, kołomyjki, pieśni-kroniki, kolędy. Są one dobrane do wieku uczniów i mają znaczny potencjał patriotyczny i moralno-estetyczny. Prezentowane są teksty folkloru ze wszystkich trzech części Huculszczyny. W części wstępnej pt. *Słownictwo ustne naszego kraju* autor *Flojary* – I. Pelypejko – podkreśla: «W naszym kraju folklor nie jest słownym zabytkiem starożytności; nie, żyje on zawsze, towarzysząc nam przez całe życie. [...] Duże rozpowszechnienie folkloru na Huculszczynie nie jest przypadkowe. Prawie do połowy XX w. zdecydowana większość górali była analfabetami. Dlatego ich naturalny pociąg do dobrego i mądrego słowa zaspokajał tylko ustną twórczość» (Пелипейко, 1999: 3–4).

Uważam, że zaletą tego podręcznika jest wyjątkowy rozdział *I Ty możesz zostać folklorystą!*, w którym uczniom udzielane są porady, jak zbierać, zapisywać i przetwarzać, usystematyzować, gdzie przechowywać, jak tworzyć

¹ Molfar – w kulturze huculskiej mag i uzdrowiciel, czasami kojarzony z czarownikiem parającym się ziołolecznictwem.

archiwa dzieł folklorystycznych. Autor zwraca uwagę, że najważniejszym jest to, aby najpierw znaleźć doświadczonych nosicieli folkloru, którymi mogą być zarówno członkowie rodziny, jak i sąsiedzi czy znajomi.

Podręcznik *Flojara* jest skierowany na głębsze zapoznanie uczniów ze światem ludowej fantazji i mądrości, rytmomelodyki i systemu wersyfikacji niezbędnych do kształtowania zdolności twórczych u dzieci. Oprócz tego materiał tej chrestomatii jest wykorzystywany nie tylko do prowadzenia zwykłych lekcji w szkole, ale także ciekawych zajęć pozalekcyjnych z języka ojczystego i literatury.

W ciągu 30 lat powstało wiele ciekawych form pozaszkolnej pracy wychowawczej w instytucjach edukacyjnych regionu karpackiego. Od 1998 do 2019 r. (do czasu sprzed pandemii COVID-19) odbyły się 22 coroczne Złoty uzdolnionej młodzieży Huculczyzny. Podczas ich przeprowadzenia najbardziej utalentowani uczniowie huculskich rejonów obwodu iwanofrankińskiego, czerniowieckiego i zakarpackiego prezentują swoje prace badawcze, poszukiwawczo-krajoznawcze, twórcze. Tak więc w maju 2019 r. na Kołomyjszczyźnie odbył się XXII Złoty, w którym wzięło udział ponad 200 uczniów. Rywalizowali w 16 kategoriach, m.in. «Huculczyznoznawstwo», «Sztuka dekoracyjno-użytkowa i rzemiosło», «Folklorystyka i etnografia», «Sztuki wizualne», «Sztuka Muzyczna», «Historia i krajoznawstwo», «Językoznawstwo», «Literatura», «Geografia i ekonomia» i inne.

Zakrojone na szeroką skalę prace nad popularyzacją kultury huculskiej prowadzą państwowe, publiczne, szkolne i prywatne muzea Huculczyzny. Wiodącą instytucją muzealną regionu jest Muzeum Sztuki Ludowej Huculczyzny i Pokucia im. Josafata Kobryńskiego w Kołomyi. Znajduje się tu 50 tysięcy eksponatów, które reprezentują wszystkie rodzaje tradycyjnej ludowej sztuki użytkowej i dekoracyjnej, począwszy od XVII wieku do dnia dzisiejszego.

W latach 1991–2021 w instytucjach edukacyjnych Huculczyzny powstało ponad pięćdziesiąt muzeów historycznych, krajoznawczych, etnograficznych, literackich, artystycznych, które stały się ważnymi ogniskami popularyzacji huculczyznoznawstwa. Wśród nich są muzea: «Lato połonińskie» (Rożtoky), «Dom dziadka» (Czerchanówka), «Poszukiwanie» (Rożniw), Muzeum Życia i Sztuki Ludowej Huculczyzny (Jaworów, Himczyn), Muzeum Dzieł Sztuki Ludowej Artystki Ksenii Kolotyło (Pidzacharycze), Muzeum Pisarki Marii Pidgirianki (Białe Oslawy), Muzeum Piosenkarza Nazarija Jaremczuka (Wyżnica) i inne.

Duży wpływ na rozwój współczesnego huculczyznoznawstwa i popularyzacji tradycji i folkloru huculskiego mają etnofestiwale, które systematycznie odbywają się we wszystkich rejonach huculskich. Moim zdaniem, można wyróżnić pięć typów etnofestiwalu na Huculczyźnie: międzynarodowe, lokalne, zawodowe, kulturalno-artystyczne, wielowektorowe.

Międzynarodowe festiwale huculskie zostały zainicjowane w 1991 roku przez Towarzystwo Kulturalno-Edukacyjne «Huculczyzna». W latach 1991–2019 odbyło się 26 międzynarodowych festiwali huculskich. Odbywają się one praktycznie co roku na zmianę w każdym z huculskich rejonów Ukrainy. W ramach festiwali organizowane są konferencje naukowo-praktyczne na temat aktualnych problemów rozwoju regionu, spotkania utalentowanej twórczo młodzieży Huculczyzny, odsłonięcia pomników i otwarcia muzeów czy święta rzemiosła ludowego.

Poznawcze i twórcze dla współczesnej młodzieży stały się huculskie etnofestiwale, w szczególności «Karpackie koło» (Szeszory), «Pisanka» (Kołomyja), «Wielkanoc w Kosmaczu» (Kosmacz), «Etnopłaj» (Nadwórna), «Rysowany dzbanek» (Kosów), «Barwy liżnyka karpackiego» (Kwasy), «Ludynie» (Kosów), «Połonińska watra» (Putyla), «Via Carpatia» (Werchowyna) i inne. Uczniowie i studenci Huculczyzny są aktywnymi uczestnikami świąt artystów ludowych rzemiosł artystycznych, takich jak «Kosowszczyzna – perła Huculczyzny» (Kosów), «Szowkowa kosica» (Putyla), «Folklorystyczne podwórze» (Nadwórna). Prace dzieci dotyczące wielu rodzajów sztuki użytkowej i dekoracyjnej prezentowane są na wystawach, m.in. «Huculczyzna. Dziecięce spojrzenie» (Kosów), «Homon Karpat» (Iwano-Frankiwnsk), «Barwograj» (Jaworów) i innych.

Stwierdzić należy jednoznacznie, że huculskie etnofestiwale stały się priorytetową formą prezentacji lokalnej etnokultury, ważnym elementem zachowania kultury materialno-duchowej i bogactwa folklorystycznego mieszkańców Huculczyzny, wychowania narodowo-patriotycznego młodzieży, gruntownego rozwoju huculczyznoznawstwa. Współcześni badacze kładą również nacisk na «wykorzystanie etnopedagogicznego fenomenu artystycznych dynastii Huculczyzny w procesie kształtowania kompetencji ogólnokulturowych i wartościowo-semantycznych uczniów» (Піаца, 2019: 210).

Naukowcy Oddziału «Huculczyzna» NBIU MENU pod kierunkiem I. Zelenczuka opracowali podstawy koncepcyjne i metodologię przeprowadzania ukraińskich wypraw uczniowskich przez główne instytucje edukacyjne na terenie Huculczyzny. Takie wyprawy «znacznie różnią się od tradycyjnych lekcji i zajęć praktycznych i odnoszą się koncepcyjnie do metody „uczenie się przez badania”» (Зеленчук І., Зеленчук Я., 2009: 302–305). Autorzy koncepcji proponują takie aktualne tematy wypraw: «Żywa historia Huculczyzny», «Mistrzowie twórczości ludowej, rzemiosła artystycznego i produkcji Huculczyzny», «Pomniki przyrody, historii i kultury Huculczyzny».

W celu skutecznego połączenia nauki i praktyki w 2006 r. w Uniwersytecie Przykarpacim powstał międzynarodowy projekt badawczy «Szkoła górską. Stan. Problemy. Perspektywy rozwoju». Główną ideą projektu jest to, że «rozwick region karpaccki warto poprzez szkołę, edukację i naukę. W górach powinna pojawić się wysoka współczesna nauka, technologia wymagająca dużej wiedzy, a nie potężny przemysł, który nieuchronnie zakłóci równowagę społeczną i przyrodniczo-ekologiczną» (Хрущ, 2006: 26). Ważne zadania projektu, to: badanie specyfiki nauczania, wychowania i rozwoju uczniów w warunkach gór; wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, kształcenie na odległość w celu poprawy funkcjonowania szkół górskich.

W trakcie realizacji projektu powstało czasopismo naukowe «Szkoła górską ukraińskich Karpat» oraz twórcze laboratorium dydaktyczno-naukowe «Szkoła górską ukraińskich Karpat». Ponadto nawiązano relacje biznesowe z uniwersytetami i ośrodkami naukowymi, w których aspekty problematyki górskiej są przedmiotem badań

naukowych. Wśród nich jest Międzynarodowa Organizacja Gór (Szwajcaria), Appalachian Research Center (USA), około dziesięciu uniwersytetów w USA, Polsce, Słowacji, Austrii, Bułgarii, Rumunii, Węgier, Słowenii, Szwajcarii. Zorganizowano szereg wspólnych sympozjów, seminariów, wystaw i międzynarodowych konferencji naukowo-praktycznych na temat zrównoważonego rozwoju regionu górskiego na bazie Uniwersytetu Przykarpackiego. Rozpatrywano na nich «problemy innowacyjnych metod nauczania przyszłych specjalistów szkoły górskiej, ich mobilności zawodowej w wielokulturowej przestrzeni edukacyjnej, etnokulturowego i wychowawczego potencjału ukraińskich Karpat» (Packa, 2021: 281).

W ostatnim czasie zintensyfikowano ukraińsko-polskie stosunki naukowe w celu głębszego badania huculskiego dziedzictwa etnokulturowego. Przejawia się to w organizowaniu międzynarodowych konferencji, seminariów, okrągłych stołów, wystaw książkowych i fotograficznych itp. Wśród nich następujące konferencje:

– «Koło Vinzenza: przyszłość Karpat» (Krzyworówna, Górny Jasenów, 2018);

– «Huculszczyzna w światopoglądzie Stanisława Vincenza» (Werchowyna, 2018);

– «Huculszczyzna – Słowiańska Atlantyda: historia, etnokultura, personalia, turystyka» (Kraków-Iwano-Frankiowsk-Kosmacz, 2019);

– «Stanisławów i Ziemia Stanisławowska» (Iwano-Frankiowsk, 2021) i inne.

W taki sposób problem badania życia i rozwoju osobowości w warunkach gór jest z natury międzynarodowy i wymaga połączenia wysiłków naukowców z różnych krajów świata.

Podsumowanie. Na obecnym etapie odrodzenia ludowo-duchowego Ukrainy wykorzystanie potencjału edukacyjnego etnograficznych regionów Ukrainy w procesie nauczania nabiera ogromnego znaczenia. Priorytetowym zadaniem instytucji edukacyjnych stało się przyciągnięcie uczniów do wiedzy o kulturze narodowej i duchowości, kształtowanie wśród uczniów świadomości ludowo-kulturowej, począwszy od wieku przedszkolnego i wczesnoszkolnego, a także opanowanie przez młodzież systemu wartości ludowych. To aktualne zadanie naszych czasów jest z powodzeniem realizowane na Huculszczyźnie w procesie teoretycznego i metodycznego rozwoju nowoczesnego kursu huculszczyznoznawstwa i stopniowego wdrażania go w praktyce w szkołach górskich.

Dzięki działaniom naukowców w dziedzinie pedagogiki i etnopedagogiki, nauczycieli-praktyków końca XX – początku XXI w. udało się opracować koncepcję szkoły huculskiej, przygotować i przyjąć program regionalny «Edukacja regionu huculskiego». Aby zapewnić poziom naukowy materiałów dydaktycznych na temat podstaw huculszczyznoznawstwa, utworzono Oddziału «Huculszczyzna» NBIU MENU i laboratorium badawcze «Etnopedagogika Huculska i Huculszczyznoznawstwo» Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy. Programy huculszczyznoznawstwa dla szkół ogólnokształcących są testowane, wydawane są pomoce metodyczne i prasa periodyczna. Pomoce dydaktyczne, chrestomatie, zbiory metodyczne, literatura faktu i beletrystyka, wydane w serii «Biblioteka Szkoły Huculskiej», zostały pozytywnie i z zainteresowaniem przyjęte w środowisku nauczycieli, uczniów, rodziców. Umożliwiły one pełniejsze i bardziej szczegółowe omówienie historii, geografii, gospodarki, sztuki, folkloru mieszkańców Huculszczyzny. Odbyły się ogólnoukraińskie i regionalne seminaria teoretyczno-metodologiczne, konferencje na temat uzasadnienia huculszczyznoznawstwa jako przedmiotu nauczania i gałęzi ukrainoznanstwa. Zgromadzone materiały naukowe i praktyczne są ważną podstawą do zatwierdzenia treści ludoznawczych nauczania i wychowania dzieci i młodzieży w różnych typach instytucji edukacyjnych Ukrainy.

Analizowane przeze mnie doświadczenie naukowców i pedagogów regionu huculskiego daje podstawy do stwierdzenia, że dydaktyczne i metodyczne zapewnienie nauczania huculszczyznoznawstwa nie ma odpowiednika w innych regionach etnograficznych Ukrainy.

W dzisiejszych czasach naukowcom z Ukrainy i Polski w badaniu Huculszczyzny sprzyjają międzynarodowe konferencje, seminaria, okrągłe stoły, etnofestiwal, wystawy fotograficzne, dyskusje na tematy etnokulturowe, wycieczki etnograficzne i wyprawy, twórcze projekty badawcze. Wśród innowacyjnych kierunków pracy wyróżnia się skuteczność międzynarodowego projektu badawczego «Szkoła górska. Stan. Problemy. Perspektywy rozwoju», założonego przez Uniwersytet Przykarpacki, do którego przyciągane są instytucje edukacyjne krajów regionu karpackiego, w tym Polski.

Dalszych badań potrzebuje spuścizna naukowo-dydaktyczna popularyzatorów huculszczyznoznawstwa, w tym z ukraińskiej diaspory zachodniej. Konieczne jest dalsze badanie i uogólnienie najlepszych doświadczeń instytucji edukacyjnych Huculszczyzny w zakresie angażowania uczniów i nauczycieli w pracę poszukiwawczo-krajoznawczą, ekologiczną i naturalistyczną, badanie różnych rodzajów sztuki dekoracyjno-użytkowej, wykorzystanie możliwości pedagogiki muzealnej w procesie przyswajania podstaw huculszczyznoznawstwa.

Bibliografia:

1. Choroszy J.A. Huculszczyzna w literaturze polskiej. Wrocław : Wrocławska Drukarnia Naukowa, 1991. 374 s.
2. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Barwinkowy wianek (Pasma III). Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1983. 582 s.
3. Зеленчук І., Зеленчук Я. Організація і методика проведення учнівських українознавчих експедицій загальноосвітніми навчальними закладами Гуцульського регіону України. *Українознавство*. 2009. № 4. С. 302–305.
4. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 288 с.
5. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. Косів : Писаний Камінь, 2001. 166 с.
6. Лосюк П. Регіональний етнографічний компонент як засіб формування ідентичності українця, громадянина-патріота України (на прикладі вивчення гуцульщинознавства). *Вчені горяни гірській школі*. 2018. С. 132–137.
7. Лосюк П. Хрестоматія з гуцульщинознавства. Косів : Писаний Камінь; Снятин : Прут Принт, 2001. 166 с.
8. Лосюк П., Григоруk А. Люблю тебе, Гуцульщино! Косів : Писаний Камінь, 2012. 396 с.

9. Паска Т. Вивчення декоративно-прикладного мистецтва Гуцульщини як засіб формування художньо-творчих здібностей і професійного самовизначення здобувачів освіти. *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій* : український і зарубіжний досвід. Івано-Франківськ, 2019. С. 210–240.
10. Паска Т. Інноваційні методи навчання майбутніх вчителів в умовах гірської школи Українських Карпат. *Цифрова освіта* : збірник наукових праць / за ред. І. Цепенди та О. Будник. Івано-Франківськ, 2021. С. 274–286.
11. Пелипейко І. Плай. Книга для читання про Гуцульщину. Яворів : Редакція журналу «Гуцульська школа», 1996. 416 с.
12. Пелипейко І. Позбуваймося провінційності. *Гуцульська школа*. 1994. № 2. С. 3–4.
13. Пелипейко І. Флюяра. Хрестоматія з гуцульського фольклору. Косів : Писаний Камінь, 1999. 226 с.
14. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. 180 с.
15. Стельмахович М. Українознавство, народознавство і гуцульщинознавство. Співвідношення між ними. *Гуцульська школа*. 1997. № 1. С. 49–53.
16. Ступарик Б. Національна школа : витоки становлення. Івано-Франківськ : Галичина, 1992. 192 с.
17. Хрущ В. Проект «Гірська школа» – відповідь на виклики часу. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 6–10.
18. Хрущ В. Проект наукового дослідження «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку». *Гірська школа Українських Карпат*. 2006. № 1. С. 23–74.

References:

1. Choroszy, J.A. (1991). Huculszczyzna w literaturze polskiej [The Hutsul region in Polish literature]. Wrocław : Wrocławska Drukarnia Naukowa [in Polish].
2. Khrushch, V. (2006). Proekt naukovoho doslidzhennia «Hirska shkola. Stan. Problemy. Perspektyvy rozvytku» [Research project «Mountain School. State. Problems. Development prospects»], *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. № 1. pp. 23–74 [in Ukrainian].
3. Khrushch, V. (2017). Proekt «Hirska shkola» – vidpovid na vyklyky chasu [The «Mountain School» project is a response to the challenges of time]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. № 17. pp. 6–10 [in Ukrainian].
4. Lavruk, M. (2005). Hutsuly Ukrainskykh Karpat (etnografichne doslidzhennia) [Hutsuls of the Ukrainian Carpathians (ethnographic research)]. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Losiuk, P. (2001). Hutsulshchynoznavstvo v ukrainskii natsionalnii shkoli [Hutsul studies in the Ukrainian national school]. Kosiv : Pysanyi Kamin [in Ukrainian].
6. Losiuk, P. (2001). Khrestomatiia z hutsulshchynoznavstva [A textbook on Hutsul studies]. Kosiv : Pysanyi Kamin; Sniatyn : Prut Prynt [in Ukrainian].
7. Losiuk, P. (2018). Rehionalnyi etnografichniy komponent yak zasib formuvannia identychnosti ukrainsia, hromadianypatriota Ukrainy (na prykladi vyvchennia hutsulshchynoznavstva) [Regional ethnographic component as a means of forming the identity of a Ukrainian, a citizen-patriot of Ukraine (on the example of studying Hutsul studies)]. *Vcheni horiany hirskaa shkoli*. Kosiv : Pysanyi Kamin. pp. 132–137 [in Ukrainian].
8. Losiuk, P., Hryhoruk, A. (2012). Liubliu tebe, Hutsulshchyno! [I love you, Hutsul region!]. Kosiv : Pysanyi Kamin [in Ukrainian].
9. Paska, T. (2019). Vyvchennia dekoratyvno-prykladnoho mystetstva Hutsulshchyny yak zasib formuvannia khudozhno-tvorchykh zdibnostei i profesiinoho samovyznachennia zdobuvachiv osvity [Study of decorative and applied art of Hutsul region as a means of formation of artistic and creative abilities and professional self-determination of students]. *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv u vymiri novykh osvitnikh realii* : ukrainskyi i zarubizhnyi dosvid. Ivano-Frankivsk. pp. 210–240 [in Ukrainian].
10. Paska, T. (2021). Innovatsiini metody navchannia maibutnikh vchyteliv v umovakh hirskaa shkoly Ukrainskykh Karpat [Innovative methods of teaching future teachers in the conditions of the mountain school of the Ukrainian Carpathians]. *Tsyfrova osvita* : zbirnyk naukovykh prats / I. Tsependa, O. Budnyk (red.). Ivano-Frankivsk. pp. 274–286 [in Ukrainian].
11. Pelypeiko, I. (1994). Pozbuvaimosia provintsiiinosti [Let's get rid of provincialism]. *Hutsulska shkola*. № 2, pp. 3–4 [in Ukrainian].
12. Pelypeiko, I. (1996). Plai. Knyha dlia chytannia pro Hutsulshchynu [Play. A book to read about the Hutsul region]. Yavoriv : Redaktsiia zhurnal «Hutsulska shkola» [in Ukrainian].
13. Pelypeiko, I. (1999). Floiara. Khrestomatiia z hutsulskoho folkloru [Floyara. A textbook on Hutsul folklore]. Kosiv : Pysanyi Kamin [in Ukrainian].
14. Stelmakhovych, M. (1996). Teoriia i praktyka ukrainskoho natsionalnoho vykhovannia [Theory and practice of Ukrainian national education]. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV [in Ukrainian].
15. Stelmakhovych, M. (1997). Ukrainoznavstvo, narodoznavstvo i hutsulshchynoznavstvo. Spivvidnoshennia mizh nymy [Ukrainian studies, ethnography and Hutsul studies. The relationship between them]. *Hutsulska shkola*. № 1. pp. 49–53 [in Ukrainian].
16. Stuparyk, B. (1992). Natsionalna shkola : vytoky stanovlennia [National school : the origins of formation]. Ivano-Frankivsk : Halychyna [in Ukrainian].
17. Vincenz, S. (1983). Na wysokiej poloninie. Barwinkowy wianek (Pasma III) [In the high mountain pasture. Dye garland (Band III)]. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX [in Polish].
18. Zelenchuk, I., Zelenchuk, Ya. (2009). Orhanizatsiia i metodyka provedennia uchnivskykh ukrainoznavchykh ekspedytsii zahalnoosvitnimy navchalnymy zakladamy Hutsulskoho rehionu Ukrainy [Organization and methods of conducting student Ukrainian studies expeditions of general education]. *Ukrainoznavstvo*. № 4. pp. 302–305 [in Ukrainian].

PEDAGOGICZNE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANIA GOTOWOŚCI PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO DO DZIAŁALNOŚCI SPORTOWO-PATRIOTYCZNEJ

Dmytro Pelypas

aspirant Katedry Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego,

Instytucji państwowej „Lugański Uniwersytet Narodowy imienia Tarasa Szewczenki” (Starobielsk, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1912-6418

e-mail: qwertys221995@gmail.com

Adnotacja. W artykule omówiono pojęcia „uwarunkowania pedagogiczne” i „uwarunkowania pedagogiczne gotowości przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego do działalności sportowo-patriotycznej”. Określono trzy pedagogiczne warunki gotowości przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego do działalności sportowo-patriotycznej: zwiększenie świadomości młodzieży studenckiej w zakresie wychowania sportowo-patriotycznego uczniów w instytucjach ogólnego szkolnictwa średniego na podstawie wykorzystania powiązań międzyprzedmiotowych i filozofii olimpizmu; realizacja kompleksu wydarzeń sportowo-patriotycznych podczas praktyki pedagogicznej (wdrożeniowej); trzeci warunek pedagogiczny – wzbogacenie doświadczeń twórczych przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego w kontekście wychowania sportowo-patriotycznego. Rozważono stanowiska i opinie dotyczące wychowania patriotycznego w pracach ukraińskich naukowców. Opracowano metody, formy i środki, które należy stosować podczas działalności sportowo-patriotycznej. Badanie przyczyni się do wprowadzenia przez nauczycieli wychowania fizycznego wychowania narodowo-patriotycznego, wojskowo-patriotycznego i sportowo-patriotycznego do placówek ogólnego szkolnictwa średniego.

Słowa kluczowe: działalność sportowo-patriotyczna, przyszli nauczyciele wychowania fizycznego, metody, formy i środki, patriotyzm, zdobywca średniego wykształcenia ogólnego.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF READINESS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE FOR SPORTS AND PATRIOTIC ACTIVITY

Dmytro Pelypas

Postgraduate Student at the Department of Theory and Methods of Physical Education,

State Institution «Luhansk National University

named after Taras Shevchenko» (Starobilsk, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1912-6418

e-mail: qwertys221995@gmail.com

Abstract. The article considers the concepts of «pedagogical conditions» and «pedagogical conditions of readiness of future physical education teachers for sports and patriotic activities». Three pedagogical conditions for the readiness of future physical education teachers for sports and patriotic activities are identified: raising awareness of student youth about sports and patriotic education of students in general secondary education on the basis of interdisciplinary links and the philosophy of Olympism; implementation of a set of sports and patriotic activities during pedagogical (industrial) practice; the third pedagogical condition for enriching the creative experience of future physical education teachers in the context of sports and patriotic education. Positions and opinions on patriotic education in the works of Ukrainian scientists are considered. Methods, forms and means that are appropriate to use during sports and patriotic activities have been developed. The study will promote the introduction of physical education teachers of national-patriotic, military-patriotic and sports-patriotic education in general secondary education.

Key words: sports and patriotic activity, future teachers of physical culture, methods, forms and means, patriotism, applicants for general secondary education.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО СПОРТИВНО-ПАТРИОТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дмитро Пелипась

аспірант кафедри теорії та методики фізичного виховання

Державного закладу «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка» (Старобільськ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1912-6418

e-mail: qwertys221995@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто поняття «педагогічні умови» та «педагогічні умови готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності». Визначено три педагогічні умови

готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності: підвищення обізнаності студентської молоді щодо спортивно-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти на засадах використання міжпредметних зв'язків та філософії олімпізму; реалізація комплексу спортивно-патріотичних заходів під час педагогічної (виробничої) практики; збагачення творчого досвіду майбутніх учителів фізичної культури в контексті спортивно-патріотичного виховання. Розглянуті позиції та думки щодо патріотичного виховання у працях українських науковців. Розроблено методи, форми та засоби, які доречно використовувати під час спортивно-патріотичної діяльності. Дослідження сприятиме запровадженню вчителями фізичної культури національно-патріотичного, військово-патріотичного та спортивно-патріотичного виховання в заклади загальної середньої освіти.

Ключові слова: спортивно-патріотична діяльність, майбутні вчителі фізичної культури, методи, форми та засоби, патріотизм, здобувачі загальної середньої освіти.

Вступ. Гострі суспільно-політичні події, які сколихнули Україну, підштовхують до більш активного впровадження патріотичного виховання молоді та форсування в українців національної свідомості. Для допомоги педагогам у патріотичній роботі потрібно працювати над теоретико-методичними положеннями та впровадженням їх у педагогічну практику. Наша робота спрямована на становлення нового покоління вчителів фізичної культури, які здатні до комплексної спортивно-патріотичної роботи зі здобувачами загальної середньої освіти.

Розгляд проблеми патріотичного виховання в процесі занять із фізичної культури (А. Леоненко, М. Тимчик, М. Зубалій, О. Онопрієнко, В. Єрмолова, Д. Белокуров, І. Кроль) дав змогу зрозуміти, що національно-патріотичне виховання розглянуто вузькоспрямовано. Наше дослідження спрямоване на широкий спектр діяльності, яка виражена у визначенні напрямів діяльності майбутніх учителів фізичної культури у процесі урочної та позаурочної роботи зі здобувачами загальної середньої освіти.

У надбанні зарубіжних авторів ми виділяємо теоретично-методичні розробки спортивно-патріотичної діяльності в Казахстані (Р. Айцханова, Г. Бельгібаєва, М. Турсинова, Т. Бімаханова, Г. Ібрагімова, К. Булатбаєва, М. Мурзабекова, С. Куатбекова), Туреччині (Ф. Озтюрк, С. Малкоч, А. Ерсой), Польщі (М. Пісарек, А. Колбук), США (М. Хокман та С. Е. Ван Горн, В. Грант, М. Ніл). Зарубіжні науковці ставили наголос на запровадженні військово-патріотичних курсів для учнів, визначенні та впровадженні етапів національно-патріотичного виховання, запровадженні філософії олімпізму та визначенні форм та методів патріотичного виховання у процесі занять фізичною культурою.

Під час вивчення різноманітних позицій (А. Литвин, О. Мацейко, О. Федорова, О. Дурманенко, Т. Вдовичин, К. Костюченко, Л. Шевченко) ми схиляємося до визначення поняття «педагогічні умови» О. Шинкарьової: «особливості організації навчально-виховного процесу, які спрямовані на створення сприятливого підґрунтя для досягнення цілей навчання й виховання особистості» (О. Шинкарьова 2021: 140).

Мета статті – теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності та визначення методів, форм та засобів спортивно-патріотичної діяльності.

Результати та їх обговорення. Важливим поняттям цього підрозділу є поняття «педагогічні умови». Низка педагогічних досліджень має своїм предметом педагогічні умови, в яких вирізняється різний підхід до цього терміна та його обґрунтування. Ми систематизували поняття та зробили таблицю, де відображено розмаїття щодо визначення терміна «педагогічні умови».

Таблиця 1

Узагальненні визначення поняття «педагогічні умови» в навчально-методичній літературі

Автор	Трактування поняття «педагогічні умови»
А. Литвин & О. Мацейко	«Особливості організації навчально-виховного процесу, що детермінують результати виховання, навчання та розвитку особистості, які об'єктивно забезпечують можливість їх покращення шляхом реалізації нової парадигми освіти, застосування передових освітніх методик, сучасних та інноваційних технологій, упровадження кращого педагогічного досвіду» (Литвин, Мацейко: 2013: с. 56).
С. Занаюк	«Об'єктивні можливості змісту освіти, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей, які сприяють розв'язанню поставлених педагогічних завдань» (Занаюк, 2002: 193).
О. Дурманенко	«Особливості організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості студента, об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення» (Дурманенко, 2012: 136).
Т. Вдовичин	«Сукупність факторів, що забезпечують регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, вдосконалюють міжособистісні стосунки учасників педагогічного процесу для вирішення конкретних дидактичних завдань, сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, ініціативності, професійного інтересу» (Вдовичин, 2013: 229).
К. Костюченко	«Система обставин, засобів і заходів, котрі сприяють ефективності планування, організації, здійснення та контролю за навчальною діяльністю студентів» (Костюченко, 2010: 108).
Л. Шевченко	«Взаємопов'язана сукупність (комплекс) заходів (об'єктивних можливостей) освітнього процесу, внутрішніх (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, ставлення особистості до себе та інших (рефлексивна позиція), способи діяльності) та зовнішніх (зміст, форми, методи, засоби і технології навчання і виховання), що забезпечують високу результативність досягнення мети. Під час цього зовнішні характеристики об'єкта (освітнього процесу) взаємодіють із внутрішнім світом суб'єктів (студентів і викладачів)» (Шевченко 2019: 289-290)

З огляду на думки науковців ми визначили, що педагогічні умови готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності – це комплекс заходів, спрямованих на розвиток патріотичних цінностей та мотивації; пізнавальної та креативної основи здобувачів вищої освіти; отримання ними системи знань щодо важливості спортивно-патріотичної діяльності для благополуччя Батьківщини загалом та кожного громадянина України зокрема.

Важливою для нас є думка А. Леоненка, який у методиці формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до патріотичного виховання старшокласників виділив такі педагогічні умови, як: активізація знань студентів щодо реалізації патріотичного виховання; удосконалення змісту професійної підготовки; реалізація теоретичних знань та практичних умінь із патріотичного виховання старшокласників; мотивація особистості майбутнього фахівця до здійснення виховної діяльності (Леоненко, 2014: 10). Автор реалізує класичну концепцію підготовки фахівця через схему «мотивація – знання – діяльність» під час підготовки майбутніх учителів фізичної культури, на яку частково спираємося ми у своєму дослідженні.

Систематизація наукових праць щодо характеристики поняття «педагогічні умови» дає змогу виділити зміст педагогічних умов готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності.

Тому ми визначили, що педагогічними умовами готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності є:

– перша педагогічна умова – підвищення обізнаності студентської молоді щодо спортивно-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти на засадах використання міжпредметних зв'язків та філософії олімпізму;

– друга педагогічна умова – реалізація комплексу спортивно-патріотичних заходів під час педагогічної (виробничої) практики;

– третя педагогічна умова збагачення творчого досвіду майбутніх учителів фізичної культури в контексті спортивно-патріотичного виховання.

Розглянемо першу педагогічну умову: підвищення обізнаності студентської молоді щодо спортивно-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти на засадах використання міжпредметних зв'язків та філософії олімпізму.

Відображення основ спортивно-патріотичної діяльності у змісті навчальних дисциплін, застосування методів та методичних прийомів, розкриття вузлових аспектів спортивно-патріотичної діяльності в різних галузях знань стають концептуальною лінією у свідомості здобувачів вищої освіти та дають феномену «патріотизм» всеосяжність у навчально-виховній діяльності.

Філософія олімпізму, яка є основою для утвердження у свідомості людини основ толерантності, терпимого ставлення, демократизації та дружби між народами, з одного боку, та гордістю за досягнення українців на міжнародній спортивній арені; позитивною мотивацією на здоровий спосіб життя, створення образу, який стає ідеалом патріота-спортсмена, – з іншого.

Наші дослідження щодо спортивно-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти на засадах використання міжпредметних філософії олімпізму перетинаються із завданнями олімпійської освіти, що свідчить про правильність вибраної схеми підготовки майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичного виховання.

Олімпізм характеризує патріотизм не з позиції теорії, а з позиції діяльності. Старанність, воля до перемоги, цілеспрямованість, відважність, відданість Батьківщині – це основні якості, які проявляє людина у фізкультурно-спортивній діяльності. Це, зі свого боку, формує людину з ідеалами та прагненнями до постійного самовдосконалення, самоосвіти та рефлексії, що буде надихати на повторення цього шляху молоде покоління. Тому філософія олімпізму є дієвою течією у підготовці майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Саме захист інтересів Вітчизни на спортивних аренах, який відбувається в атмосфері взаємоповаги, толерантності та братерства, має бути прикладом для наслідування у свідомості здобувачів базової середньої освіти.

Філософія олімпізму містить у собі реалізацію мотиваційно-ціннісного компонента в готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Мотивація від міжнародних успіхів українських спортсменів, натхнення на повторення та перевершення досягнень, мотивація на відстоювання національних інтересів поєднується з формуванням ціннісно-патріотичного світогляду особистості.

Перша педагогічна умова виконання цієї умови здійснювалася у процесі змішаного навчання, надзвичайну цінність якого становили конкурси творчого характеру, зокрема розв'язування кросвордів із рекреаційно-оздоровчою спрямованістю, виконання тестових завдань на різних інтернет-платформах (ZOOM, TEAMS, GOOGLE MEET, освітній портал MOODL), створення відеороликів та відеозавдань, широко використовуючи методи проблемного та дослідницького навчання, методу кейсу та методу тренінгу.

Другою педагогічною умовою готовності майбутніх учителів фізичної культури в закладах загальної середньої освіти визначена *реалізація комплексу спортивно-патріотичних заходів під час педагогічної (виробничої) практики*.

Метою зазначеної педагогічної умови є підвищення рівня готовності майбутніх учителів фізичної культури в закладах загальної середньої освіти за допомогою залучення здобувачів вищої освіти до планування,

організації та проведення спортивно-патріотичної діяльності під час педагогічної (виробничої) практики зі здобувачами загальної середньої освіти.

Згідно з Планом дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки уряд пропонує низку рекомендацій щодо організації патріотичного виховання, на які треба спиратися під час спортивно-патріотичних заходів, що мають майбутні вчителі фізичної культури використовувати у процесі педагогічної (виробничої) практики. Уряд пропонує: військово-патріотичні ігри, навчально-польові збори, підготовку та проведення початкового, першого та другого етапів підсумкових наметових таборів Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), ведення інтернет-ресурсів щодо цінності культурної спадщини та необхідності її збереження, а також виховання поваги до неї, проведення наукових досліджень із питань національно-патріотичного виховання, проведення в закладах освіти інформаційно-просвітницьких та виховних заходів із питань безпеки, домедичної підготовки та інших організаційно-масових (План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, 2020).

Важливим у процесі формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності в закладах загальної середньої освіти під час педагогічної (виробничої) практики є оздоровчий напрям роботи з учнівською молоддю. Реалізацію оздоровчого напрямку забезпечують заходи олімпійського спрямування, наприклад: «Всеукраїнський олімпійський урок», «Олімпійський тиждень», «Олімпійське лелечення», OlympicsLab тощо.

Основним завданням другої педагогічної умови був пошук засобів, форм та методів спортивно-патріотичної діяльності під час педагогічної (виробничої) практики майбутніх учителів фізичної культури. У цьому питанні ми звернемося до досвіду фахівців із фізичної культури та спорту, які впроваджували у своїх дослідженнях патріотичне виховання.

Ми визначили чотири групи методів формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності.

Перша група – методи формування в майбутніх учителів фізичної культури патріотичних цінностей та мотивації до успішної участі в спортивно-патріотичній діяльності. Становлення таких цінностей, як любов до Батьківщини, відповідальність за свої вчинки, толерантність, повага до своїх предків, відданість своєму краю, дають країні громадянина-патріота, який буде працювати на благо Батьківщини та піклуватися за майбутнє України.

Друга група – методи формування теоретичних знань про спортивну діяльність у закладах загальної середньої освіти. До них ми відносимо: ознайомлення з науковими роботами патріотичної спрямованості, організацію майбутніми вчителями фізичної культури дискусійних гуртків спортивно-патріотичного характеру, ознайомлення із законами та нормативними документами національно-патріотичного характеру, наукову роботу зі спортивно-патріотичної діяльності в Україні тощо.

Третя група – методи організації спортивно-патріотичної діяльності в закладах загальної середньої освіти. Ця група представлена такими прийомами спортивно-патріотичної діяльності, як: складання сценаріїв спортивно-патріотичних заходів, організація та проведення їх зі здобувачами загальної середньої освіти, виконання обов'язків судді під час спортивно-патріотичних змагань, організація зустрічей із військовими, відомими спортсменами, організація діяльності спортивно-патріотичних клубів при закладах загальної середньої освіти.

Четверта група – методи самовдосконалення, самоосвіти та рефлексії під час спортивно-патріотичної діяльності. До цієї групи належить: творчий пошук інформації спортивно-патріотичного характеру, проведення спостережень та вивчення патріотичних настроїв здобувачів загальної середньої освіти під час педагогічної практики, ведення щоденника з визначенням помилок у організації спортивно-патріотичної діяльності та шляхів їх виправлення. Докладніше зв'язок методів формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності та засобів їх реалізації показано в таблиці 2.

Третя педагогічна умова – збагачення творчого досвіду майбутніх учителів фізичної культури в контексті спортивно-патріотичного виховання.

Становлення фахівця з фізичної культури є процесом багатограним та творчим, під час якого формуються важливі компетенції для успішної роботи в системі української освіти. Творчість стає основою для активного пошуку засобів, методів, форм спортивно-патріотичної діяльності та реалізації її на практиці. Творча особистість надихає на особистісне становлення своїх учнів та знаходить креативні розв'язання проблемних ситуацій.

Представимо докладніше форми та методи патріотичної діяльності під час яких майбутні вчителі фізичної культури зможуть проявити свої творчі здібності, ініціативність та самостійність.

Патріотизм – складне та спірне почуття для деякої частини громадян. Тому, на нашу думку, треба застосовувати диспут як засіб для формування мислення здобувачів вищої освіти, уміння аргументувати та захищати свої думки, критично мислити та розвивати вміння ораторства. Колективне обговорення та висловлення власних думок формує особистість патріота з активною громадянською позицією, яку вона здана відстоювати.

Для сучасного громадянського життя українців актуальні мають бути патріотичні акції. Майбутні вчителі фізичної культури – активні патріоти – мають залучатися до таких волонтерських акцій, як: «Солодкий Великдень для воїнів ООС» (збирання солодких подарунків для захисників України на свято Великдень), «Вітаміни для захисників України» (збір фруктів та овочів для відправки воїнам ООС), «Подаруй тепло

солдату» (збір теплих речей для потреб воїнів ООС), «Маки пам'яті» (виготовлення в різних техниках маків та передача зібраних від продажу квітів волонтерам для потреб воїнів ООС) тощо. Такі акції потрібні для підтримки патріотичного духу майбутніх учителів фізичної культури, усвідомлення важливості власного прикладу для патріотичного становлення молоді.

Таблиця 2

Методи формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності та засоби їх реалізації

Методи формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності			
Методи формування в майбутніх учителів фізичної культури патріотичних цінностей та мотивації до успішної участі в спортивно-патріотичній діяльності.	Методи формування теоретичних знань про спортивну діяльність у закладах загальної середньої освіти.	Методи організації спортивно-патріотичної діяльності в закладах загальної середньої освіти.	Методи самовдосконалення, самоосвіти та рефлексії під час спортивно-патріотичної діяльності.

Засоби реалізації методів формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до спортивно-патріотичної діяльності			
– семінари; – вебінари; – лекції патріотичного характеру; – перегляди фільмів про видатних спортсменів – патріотів України; – відвідування змагань, присвячених героям України.	– ознайомлення з науковими роботами патріотичної спрямованості; – організація майбутніми вчителями фізичної культури дискусійних гуртків спортивно-патріотичного характеру; – ознайомлення із законами та нормативними документами національно-патріотичного характеру; наукова робота зі спортивно-патріотичної діяльності в Україні.	– складання сценаріїв спортивно-патріотичних заходів, організація та проведення їх зі здобувачами загальної середньої освіти; – виконання обов'язків судді під час спортивно-патріотичних змагань; – організація зустрічей із військовими, відомими спортсменами; організація діяльності спортивно-патріотичних клубів при закладах загальної середньої освіти.	– творчий пошук інформації спортивно-патріотичного характеру; – проведення спостережень та вивчення патріотичних настроїв здобувачів загальної середньої освіти під час педагогічної практики; – ведення щоденника з визначенням помилок у організації спортивно-патріотичної діяльності та шляхів їх виправлення.

Важливою складовою частиною патріотичного становлення майбутніх учителів фізичної культури є робота з академічними наставниками в закладі вищої освіти – едвайзерами. Тому ми вважаємо, що важливим методом патріотичного виховання години едвайзерів патріотичного спрямування. Наставник академічної групи має враховувати у своїй виховній роботі патріотичні години, які містять інформацію щодо останніх здобутків українського спорту та фізичної культури, ознайомлення з документальним та художнім кінематографом, музики та літератури, що спрямована на висвітлення здобутків українських спортсменів.

Захід «Вільний мікрофон» спрямований на розвиток критичного мислення та навичок красномовства в процесі виступу на актуальні теми для України. Едвайзери груп мають забезпечити гідний виступ представників своїх груп, а студентський актив – технічну підготовку заходу.

Для комплексного розвитку патріотичного почуття ми пропонуємо створювати патріотичні клуби. Учасників патріотичного клубу буде об'єднувати участь у запропонованих заходах патріотичного спрямування, де майбутні вчителі фізичної культури будуть розвивати свої творчі та організаційні навички, самостійність, критичне мислення, ініціативу тощо.

Висновки. Як зазначає О. Отравенко, професійна підготовка майбутніх фахівців має бути наскрізно пронизана патріотичним духом. Організація науково-педагогічної, навчально-пізнавальної діяльності, особливо якщо це стосується формування національної свідомості, у закладах вищої освіти потребує постійного вдосконалення, пошуку нових форм та методів впливу на самосвідомість студентів (О. Отравенко, 2016: 276). Спортивно-патріотична діяльність має стати частиною цілісної мозаїки національно-патріотичного виховання здобувачів загальної середньої освіти. Нами закладається основа для патріотичної діяльності майбутнім вчителям фізичної культури, яка передбачає конкретний вибір методів, засобів та форм спортивно-патріотичної діяльності. Ми представили педагогічні умови для формування свідомих педагогів у галузі фізичного виховання, які комплексно впливають на майбутнього фахівця та сприяють становленню патріота України.

Список використаних джерел:

1. Вдовичин, Т.Я. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх фахівців у педагогічному університеті *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 34. 2013. С. 225–229.

2. Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2012. № 7 (90). С. 135–138.
3. Занаюк С.С. Психологія мотивації. Київ: Ельга-Н; НикаЦентр, 2002. 352 с.
4. Костюченко К. Педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення майбутніх учителів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки. 2010. Вип. 91. С. 107–111. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2010_91_25
5. Леоненко А.В. Методика формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури до патріотичного виховання старшокласників [Електронний ресурс]. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 10. С. 8–13. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PPMB_2014_10_4
6. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63.
7. Отравенко О.В. Національно-патріотична спрямованість професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 6(303), Жовтень. 2016. Ч.1 С. 272–281.
8. План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020 – 2025 роки від 9 жовтня 2020 р. № 932.
9. Шевченко Л.С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів технологій до інноваційної педагогічної діяльності: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця. 2019. 704 с.
10. Шинкарьова О.Д. Формування готовності майбутніх бакалаврів фізичної культури і спорту до організації дозвільно-рекреаційної діяльності : дис. на здоб. ступ. док. філософ. : 01 – освіта /педагогіка за спеціальністю 015 – професійна освіта (за спеціалізаціями); спеціалізація – теорія і методика професійної освіти / О.Д. Шинкарьова ; наук. кер. О.В. Отравенко : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2021. 320 с.

References

1. Vdovichin, T.Ya. (2013) Obhruntuvannia orhanizatsiino-pedahohichnykh umov dlia zabezpechennia navchalnoho protsesu maibutnikh fakhivtsiv u pedahohichnomu universyteti [Substantiation of organizational and pedagogical conditions to ensure the educational process of future professionals at the Pedagogical University]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 34. S. 225–229 [in Ukrainian].
2. Durmanenko O. (2012) Teoretychnyi analiz poniattia «pedahohichni umovy» v konteksti monitorynhu vykhovnoi roboty u vyshchomu navchalnomu zaklad [Theoretical analysis of the concept of «pedagogical conditions» in the context of monitoring educational work in higher education] *Molod i rynek*. № 7 (90). S. 135–138 [in Ukrainian].
3. Zanyuk S.S. (2002) Psykholohiia motyvatsyy. [Psychology of motivation. Kyev: NykaTsentr. 352 s. [in Ukrainian].
4. Kostiuhenko K. (2010) Pedahohichni umovy formuvannia ratsionalno-krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv. [Pedagogical conditions for the formation of rational-critical thinking of future teachers] *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Ser.: Pedahohichni nauky. Vyp. 91. S. 107–111. [in Ukrainian].
5. Leonenko A.V. (2014) Metodyka formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury do patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv. [Methods of forming the readiness of the future teacher of physical culture for patriotic education of high school students]. [Elektronnyi resurs]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*. № 10. S. 8–13.
6. Lytvyn A., Matseiko O. (2013) Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy». [Methodological principles of the concept of «pedagogical conditions»]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. № 4. S. 43–63. [in Ukrainian].
7. Otravenko O.V. (2016) Natsionalno-patriotychna spriamovanist profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury. [National and of patriotic effect of professional training in future physical culture teachers]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 6(303), Zhovten. 2016. Ch.1 S. 272–281. [in Ukrainian].
7. Action plan for the implementation of the Strategy of national-patriotic education for 2020 – 2025 [Action plan for the implementation of the Strategy of national-patriotic education for 2020–2025]. from October 9, 2020 № 932. [in Ukrainian].
8. Shevchenko L.S. (2019) Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv tekhnologii do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [Theoretical and methodical principles of preparation of future teachers of technologies for innovative pedagogical activity]. dys. ... dokt. pед. nauk: 13.00.04. Vinnytskyi derzh. ped. un-t im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia. 704 s. [in Ukrainian].
9. Shynkarova O.D. (2021) Formuvannia hotovnosti maibutnikh bakalavriv fizychnoi kultury i sportu do orhanizatsii dozvillievo-rekreasiinoi diialnosti. [Formation of readiness of future bachelors of physical culture and sports to the organization of leisure and recreational activity]. dys. na zdob. stup. dok. filosof. : 01 – osvita /pedahohika za spetsialnistiu 015 – profesiina osvita (za spetsializatsiiami); spetsializatsiia – teoriia i metodyka profesiinoi osvity / O.D. Shynkarova ; nauk. ker. O.V. Otravenko: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 320 s. [in Ukrainian].

CULTURE AND ART

JAZZ JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNO-KULTUROWE

Alina Popova

*aspirantka Katedry Wokalu Akademickiego i Estradowego oraz Inżynierii Dźwięku
Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-5534-073X

aleftinapopova@yahoo.com

Adnotacja. Artykuł bada i ujawnia istotę jazzu jako zjawiska społeczno-kulturowego. Podkreśla cechy genezy sztuki jazzu w jego powiązania historyczno-kulturowe i społeczno-kulturowe. Rozważana jest technika wykonywania jazzu w porównaniu z muzyką akademicką. Prześladowano okres początkowej formacji i pierwszych dekad rozwoju nazwanego gatunku muzycznego. Artykuł ujawnia społeczno-kulturowe i muzyczne wpływy na pojawienie się twórczości muzycznej Afroamerykanów nowego typu, w szczególności – wpływ folkloru. Określa się muzyczne stylistyczne prądy i gatunki, które odegrały ważną rolę w kształtowaniu sztuki jazzowej. Podczas pisania artykułu zastosowano metody analizy, syntezy, przewidywania, wtórnego przetwarzania informacji. Stwierdza się przyczyny popularności jazzu i czynniki, które przyczyniły się do jego globalnej dystrybucji.

Słowa kluczowe: jazz, fenomen, folklor, kultura afrykańska, geneza, środowisko amerykańskie.

JAZZ AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON

Alina Popova

*Postgraduate Student at the Department of Academic and Variety Vocal and Sound Directing
National Academy of Management of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-5534-073X

aleftinapopova@yahoo.com

Abstract. The article explores and reveals the essence of jazz as a socio-cultural phenomenon. The peculiarities of the genesis of the art of jazz in its historical-cultural and socio-artistic connections are highlighted. The technique of jazz performance in comparison with academic music is considered. The period of initial formation and the first decades of development of the named musical genre is traced. The article reveals the socio-cultural and musical influences on the emergence of a new type of African American music, in particular – the influence of folklore. Musical stylistic trends and genres that played an important role in the formation of jazz art are identified. During the writing of the article the methods of analysis, synthesis, forecasting, secondary processing of information were used. It is concluded about the reasons for the popularity of jazz and the factors that contributed to its global spread.

Key words: jazz, phenomenon, folklore, african culture, genesis, american environment.

ДЖАЗ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Аліна Попова

*аспірантка кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-5534-073X

aleftinapopova@yahoo.com

Анотація. У статті досліджується та розкривається сутність джазу як соціокультурного феномену. Освітлюються особливості генези мистецтва джазу у його історико-культурних та соціально-мистецьких зв'язках. Розглядається техніка виконання джазу порівняно з академічною музикою. Простежується період початкового становлення та перших десятиліть розвитку названого музичного жанру. У статті розкриваються соціокультурні та музичні впливи на появу музичної творчості афроамериканців нового типу, зокрема вплив фольклору. Визначаються музичні стилістичні течії та жанри, які відіграли важливу роль у формуванні джазового мистецтва. Під час написання статті були використані методи аналізу, синтезу, прогнозування, вторинної обробки інформації. Робиться висновок про причини популярності джазу та ті чинники, що сприяли його світовому поширенню.

Ключові слова: джаз, феномен, фольклор, африканська культура, генеза, американське середовище.

Джаз – один із найпопулярніших музичних стилів сьогодення. Навряд чи знайдеться людина, яка ніколи в житті не чула його звуків і ритмів. З огляду на це постає питання про причини та витоки такої популярності та поширення. Джаз як стильовий різновид сучасної музики є, на нашу думку, історичним феноменом, адже усього за сто років своєї історії з прикладної музики афроамериканського народу він перетворився на надбання світової культури. Нині джаз, який повстав із фольклорного музикування, є чи не найпоширенішим і найбільш розвиненим стилем музики, тоді як інші фольклорні музичні вияви, як правило, залишаються популярними насамперед серед носіїв певної культури.

Отже, **мета** нашої статті – дослідити соціокультурний феномен джазу шляхом з'ясування його сутності як музичного явища, а також особливостей цієї генези.

1. Витоки та генеза джазового мистецтва.

Дослідженням джазу та його генези займалися як українські, так і зарубіжні науковці: Є. Барбан, О. Воропаєва, Дж. Колльєр, В. Конен, В. Сиров та ін. Для розуміння сутності джазу, на наше переконання, немає сенсу застосовувати європейську академічну музичну теорію. Адже джаз – це самостійний жанр, який має власні специфічні особливості. Для джазової музики характерна особлива техніка виконання, оскільки звукова лінія джазу – це всього лише «ескіз» із застосуванням «граунд-біту» і «свінгу». Для джазового музиканта важливо не те, які акорди він грає, а те, як він це робить (Юцкевич, 2003: 100). Отже, усе пов'язано з технікою музичного виконання.

Проте існують також і певні соціальні розбіжності між джазом та академічною музикою. Щоб продемонструвати їх, проаналізуємо техніку виконання джазу порівняно з класичною музикою. Академічний музичний твір має складну структуру і зазвичай виконується великим симфонічним оркестром в офіційній обстановці, через що певною мірою втрачається зв'язок між виконавцем і слухачем. На противагу цьому, джазова музика виконується невеликим оркестром у затишній залі, де слухачі мають змогу танцювати під виконувану музику (особливо це стосується перших десятиріч становлення джазу). Саме тут виявляється зовсім інший, особливий контакт між музикантами й слухачами. Напевно, це і є головною характеристикою джазової музики, що робить її особливою, виокремлюючи серед інших музичних жанрів.

Важливим для повного розуміння сутності джазу нам видається також з'ясування генези цього стилю, пошуку відповіді на питання, як і де він зародився. Традиційно вважається, що первісно джаз – це музика, сформована під впливом традицій африканських народів. Проте чи так це насправді? Щоб переконатися в цьому, слід установити особливості африканської музики, традицій і мистецтва, які з них були успадковані африканцями Нового Світу, а також який вплив мали етнічні особливості на формування нового стилю музики.

Корінній африканській культурі притаманна особлива риса, не знайома європейським народам. Ця риса пов'язана із суспільним ладом африканських країн: людина, яка перебуває в полоні, ніколи не сприймається як індивідуальність. Африканські народи не розмежовують особисте й суспільне життя. За таких умов одним із виразників ставлення людини до племені, роду тощо стає музика, яке є водночас і тлом для певного виду діяльності, і свого роду «активатором». Іншим важливим моментом, на якому слід наголосити, є манера виконання африканської музики, яка тісно пов'язана з мовою. Так, відтворення барабаном звуків певних слів подібне до азбуки Морзе, унаслідок чого основою музики стає ритм, що створюється барабанами. Крім того, музика супроводжується такими рухами, як притопування, плескання в долоні, а також співом. Синкретична єдність цих елементів та їх центрованість навколо ритмоінтонування, характерна для африканського фольклору, стає однією із основних виражальних властивостей також і джазової музики.

З усього сказаного можна зробити цілком логічний висновок: джаз дійсно у своїй глибинній основі має африканське коріння. На користь цього твердження виступає, наприклад, інструментальне оздоблення джазового оркестру численною кількістю різноманітних ударних та перкусійних інструментів, а також вільна манера виконання. Проте, попри таку схожість музики африканських народів та їх афроамериканських нащадків, цілком очевидним є і той факт, що все ж таки це два досить різні культурні й естетичні явища.

Характерною ознакою музики афроамериканців, особливо тих, чії родини вже в кількох поколіннях мешкали в США, є примат індивідуального світосприйняття над загальнообщинним, що йде всупереч традиційній африканській музиці. У новому середовищі американські африканці створили нові форми та види музичної творчості, але водночас зберегли власне почуття ритму, специфічну манеру співу, свободу рухів і деякі інші особливості.

Виникнення нової музичної творчості, на наше переконання, великою мірою пов'язано із поступовим згасанням старої музичної традиції. Крім того, на формування нових традицій впливав зв'язок із європейською музикою та християнськими релігійно-культурними музичними жанрами. Названі фактори зумовили синтез двох музичних культур і як наслідок – формування фольклору американських африканців та виникнення вокальних форм афроамериканської музики, таких як: трудові пісні, балади, спіричуелз і блюзи.

Більшість поціновувачів джазу переконані, що музика американських африканців подібна до музики їхніх пращурів. Так дійсно, і спіричуелз, і трудова пісня, як і африканська музика, так само мали прикладний характер і виконувалися колективно. Також зберігається традиція одночасного виконання пісні й танцю, спричинена тим, що перші переселенці з Африки залучили до музикування в новій країні свої дитячі сподади про життя і традиції їхніх пращурів.

Водночас, як зауважують науковці, не можна стверджувати, що музика рабів ідентична до музики африканських племен. У музиці рабів наявний синтез із європейськими традиціями, який із плином часу все

більше і більше посилювався. Це пояснюється тим, що афроамериканці в умовах життя в новій, початково чужій для них культурі поступово на слух несвідомо переймали її традиції. Як наслідок, вони ознайомилися, зокрема, з танцювальною музикою американців, яка відіграла важливу роль у житті Північної Америки XVIII сторіччя. Припускаємо, що в таких умовах деяким афроамериканцям доводилося навчатися новій музики, що й сформувало в них професійні музичні навички до кінця XVIII сторіччя. Дослідники відзначають поступову «перемогу» європейської традиції над африканською. Так, багато колишніх рабів після скасування рабства викупили «вільну» і відкривали власні музичні школи, ставали професійними музикантами.

З огляду на це, традиції афроамериканського музичного фольклору поступово почали відігравати важливу (навіть вирішальну) роль в американській музичній культурі (Конен, 1977: 101). Але що саме стало «поштовхом» для перевтілення африканського фольклору на повноцінний музичний стиль? Для розуміння процесів, що відбувалися з фольклором, на наше переконання, слід звернутися до витоків джазу. Так, багато науковців дотримуються позиції щодо того, що джаз було започатковано одразу в кількох містах США, зокрема в Нью-Йорку, Канзас-Сіті, Сент-Луїсі та Чикаго. Однак велика група дослідників, з думками якої солідаризуємося й ми, вважає першим осередком джазу лише одне місто – Новий Орлеан.

На генезу джазу як стилю музики позитивно вплинула низка факторів. Вважаємо за потрібне висвітлити їх більш докладно. Насамперед, на нашу думку, треба зважати на особливості життя самого міста з характерними для нього духом свободи і, як наслідок, любов'ю до розваг. Протягом усього існування міста музика й танці були єдиною сферою суспільного життя, де між африканцями та американцями майже не існував расовий бар'єр (Барабан, 2007: 37). Новий Орлеан створив усі умови для самовираження африканського населення своєю тенденцією до проведення розважальних заходів за карнавальним типом. А наявність у цьому місті великої кількості спортивних, професійних і громадських організацій тільки посприяла цьому, оскільки урочисті марші, паради, пікніки, влаштовувані цими товариствами, потребували музичного супроводу (Барабан, 2007: 39–40).

Новий Орлеан, крім усього названого, як одне із центральних портових міст Америки був осередком існування та розвитку багатонаціональної культури, в тому числі креольської. Креолами називали нащадків європейських (здебільшого іспанських, португальських, рідше – французьких) переселенців на територіях колоній у Північній і Південній Америці. Серед креолів було багато непрофесійних музикантів, які, як правило, надавали перевагу не блюзу, а класичній європейській музиці. Названі чинники посприяли активному формуванню у відносно малонаселеному в 1895–1910 рр. місті великої кількості музичних колективів і оркестрів, що грали різноманітну музику: блюзи (що прийшли з афроамериканського фольклору), регтайми й марші, попури на теми з оперних увертюр та арій, а також власні оригінальні п'єси. Усі ці напрями поступово змішувалися і врешті-решт виявилися в абсолютно новому, досі не відомому напрямі. Отже, можемо сказати, що в цей час саме у Новому Орлеані склався потрібний для зародження джазу соціокультурний контекст, який і вплинув на нього

Ще одним фактором, який посприяв розвитку культури аматорського музикування у звільнених рабів-афроамериканців, стала поява на ринку великої кількості дешевих музичних інструментів, списаних 1898 року з оркестрів військових частин після демобілізації військ, які брали участь в американсько-іспанській війні. На наше переконання, саме це дало змогу найбільш вразливим верствам населення (до яких належали насамперед африканці) придбати музичні інструменти й зайнятися музикою. Проте визначальну роль у формуванні джазу, на нашу думку, все ж таки відіграло поєднання трьох музичних течій: креольської музики, що тяжіє до європейської класики, афроамериканського фольклору у вигляді блюзу та трудових пісень і жанру регтайму, що склався у професійній музичній творчості США на початку XX ст. Відзначимо, однак, що спершу напрям, сформований на базі названих стильових течій і жанрів, ще не був джазом «у чистому вигляді», хоча й мав уже певні його характерні стильові риси.

Дослідники відзначають, що в американській музиці того часу дійсно «назрівав переворот» (Коллиер, 1983: 111), хоча щойно сформовані музичні напрями продовжували називати «регтайм» або «гаряче виконання» (play hot) (Конен, 1977: 92). Словосполучення jazzing it up (грати із запалом, енергійно), від якого джаз і дістав свою назву, увійшло до вжитку лише в наступному десятиріччі.

Отже, роблячи невеликий попередній висновок, відзначимо, що на межі XIX–XX сторіч відбулося злиття трьох музичних напрямів – блюзу, регтайму та музики креолів, унаслідок чого й виникла течія, що згодом трансформувалась у джаз.

2. Соціокультурні передумови виникнення джазу.

Соціокультурний феномен джазу полягає, на нашу думку, в тому, що, виникнувши в одному місті, він не тільки не зник через певний час, але й поширився теренами Америки, а потім і світу. Цікавим є встановлення причин цього феномену.

У науковій літературі з цього приводу існує багато думок. Зокрема, деякі дослідники (Варапаєва, 2009) вважають, що на поширення джазу значною мірою вплинуло закриття розважального району Нового Орлеана (Сторівіля), унаслідок чого велика кількість музикантів залишилася без роботи. Відзначимо, проте, що джазмени почали виїжджати з міста ще з 1910 року, хоч масові переселення припадають усе-таки на 1917 рік (Романюк, 2015). Проте, на наш погляд, закриття Сторівіля має суто символічне значення, оскільки більшість музикантів працювала поза цим районом. Переселення, вважаємо, з одного боку, було пов'язано з новою хвилею боротьби за звільнення чорношкірого населення, а з іншого – з пошуком нових робочих місць, які почали з'являтися у великій кількості у північних, більш індустріально розвинутих регіонах США.

Афроамериканці шукали кращої роботи, заможнішого і щасливішого життя, а способом досягнення цієї мети став переїзд до великого міста і, як наслідок, поява так званих афроамериканських районів («гетто») у великих містах Півночі (Юцкевіч, 2003: 54).

Сучасні дослідники джазу називають кілька чинників, які посприяли світовому поширенню цього музичного стилю. Докладніше охарактеризуємо ті фактори, які, на наш погляд, є найвагомішими і найсуттєвішими.

Насамперед треба виокремити суспільний фактор. Народна філософія тих часів полягала у «свободі задоволень», що часто виражалося в гуляннях і бенкетах. Тож попит на музику розважальної спрямованості поступово зростав, внаслідок чого активно розвивався саме розважально-орієнтований сегмент музичного мистецтва початку ХХ ст.

З першим фактором нерозривно пов'язаний другий – вибір танцю як традиційної форми розваг у США (а звідси – танцювально-орієнтованих музичних жанрів). Проте більшість класичних бальних танців, зокрема полька, вальс, котильйон, до того часу вже зовсім застаріли. Їм на зміну прийшли нові, які швидко отримали народні назви «індича хода», «кролячі обійми» чи «кульгава качка» тощо. Ці танці стали національною розвагою, а джазові музиканти, в репертуарі яких були ці танцювальні композиції, стали користуватися постійним попитом.

Третій фактор уже був згаданий вище і стосується переселення афроамериканців на північ країни. Проте в результаті прагнення пошуків кращого життя обернулося розчаруванням. Тому в середовищі афроамериканського населення тих часів побутували ностальгічні настрої, зокрема сум за старим життям, потяг до всього, що нагадувало минуле, у тому числі й до музики (Барабан, 2007: 64).

Четвертим фактором став розвиток фонографічного запису та активне поширення перших музичних записів, які ставали все більш доступними широким загалом. Це сприяло виходу джазу з живих концертів кварталів Нового Орлеана до музичних крамниць по всій території США. Захоплення новими танцювальними ритмами вплинуло не лише на розвиток самої музики, але й на виникнення великої кількості фірм грампласту та подальший розвиток музичної індустрії. Однак тут треба зауважити, що більша частина того, що записувалося на платівки, стосувалася джазу опосередковано. Це була звичайна танцювальна музика з певними джазовими елементами та вкрапленнями. Але саме завдяки цим грампластинкам у народі посилювався інтерес до новоорлеанського джазу.

Одним із міст, де джаз продовжив свій розвиток, було Чикаго. Із появою тут джазу відбуваються стилістичні зміни в оркестровому звучанні. Крім того, змінюється склад інструментів, оркестри стають осілими, що дає змогу використовувати важке у транспортуванні фортепіано (або рояль) як обов'язковий ансамблевий інструмент. Духовий бас замінюється на контрабас, банджо – на гітару, а корнет – на трубу (Конен, 1977: 150–152). Ударні інструменти поступово підлаштовуються під сценічний простір та виконавські можливості музикантів і в результаті стають подібними до вигляду сучасної ударної установки. В арсеналі джазових музикантів з'являється новий інструмент – саксофон, що надалі стає одним із найпоширеніших у джазовому оркестрі. Водночас імпровізація, характерна для раннього джазу, поступово виходить з ужитку (Конен, 1977: 155).

Назване було підставою для формування нового руху молодих музикантів чиказького періоду, які не мали африканського коріння, а тому «знайомилися» з новоорлеанським джазом із виступів своїх же афроамериканських колег. Чиказькі джазмени намагалися майже в усьому наслідувати темношкірих музикантів, однак зауважимо, що це не завжди їм вдавалося. Внаслідок цього стилістика джазу трансформується під більш європейсько-спрямований сценічний стиль виконання, що передбачає гру по нотах та наявність диригента. Настає нова епоха в розвитку джазу – «епоха свінгу».

Найвизначнішими постатями новоорлеанського джазу назвемо таких виконавців, як Сідней Беше, Фредді Кепард, Джиммі Нун, Луї Армстронг та інші. Саме вони разом із деякими чиказькими музикантами вивели джаз за межі Нового Орлеана, зробивши його згодом музикою світового масштабу. Як слушно зауважує Дж. Колльєр, «у всіх куточках США музиканти стали вслухатися в нову музику і згодом з'ясували, що джаз відрізняється від усього, що вони знали до цього, особливо від регтайму... Джаз уже більше не був музикою виключно Нового Орлеана. Його почув увесь світ» (Коллиєр, 1983: 86).

Висновки. Підбиваючи підсумки всього сказаного вище, відзначимо, що чітко сформулювати все розмаїття сутності феномену джазу, на жаль, неможливо. Причиною цього вважаємо велику кількість підстилів і різновидів джазу. Водночас, незважаючи на відсутність точного формулювання сутності цього музичного жанру, спробуємо пояснити причини формування абсолютно нового стилю з поєднання різноманітних фольклорних явищ, у тому числі й музики афроамериканців. Це, а також популярність джазу не лише в США, але й по всьому світі, пояснюється низкою чинників.

По-перше, перші переселенці-раби ще пам'ятали традиції своїх пращурів, у їхньому розумінні своєрідна музика африканських племен усе ще була частиною їхньої нової реальності.

По-друге, корінне американське населення, як правило, цікавилось незвичним для європейської традиційної музики афроамериканським фольклором, а тому не перешкоджало його розвитку й розповсюдженню. Рабовласники вважали також, що колективний спів підвищує продуктивність праці. Музичний супровід щоденної каторжної праці допомагав невольникам не впадати у відчай. Крім того, це було частиною традицій пращурів. Так з'явилися робочі пісні та блюзи.

По-третє, новим натхненням для афроамериканських рабів стали християнські ідеї, в основі яких – захист передусім поневолених людей. Трансформація культових жанрів у ритмічно-насичену музичну лексику колишніх африканців сформувала в результаті новий духовний музичний жанр – спіричуелз.

По-четверте, попри скасування рабства, афроамериканському населенню доводилося так само тяжко працювати за мізерну платню, оскільки більшість населення все ще вважала їх рабами, людьми «другого гатунку», не вартими високої зарплати. Тому афроамериканці часто надавали перевагу артистичній роботі музикантами, ніж важкій праці на полях. У такий спосіб більшість з них із часом стали професійними музикантами, водночас поширюючи власну своєрідну манеру виконання.

Отже, джаз не можна називати виключно «нащадком» фольклору афроамериканців і їхніх пращурів. Це насамперед продукт злиття різноманітних музичних течій, соціальних явищ того часу, а також збігу історичних та випадкових культурно-творчих обставин.

Список використаних джерел:

1. Барбан Е. Черная музыка – белая свобода. Музыка и восприятие нового джаза. Санкт-Петербург : Композитор, 2007. 284 с.
2. Воропаєва О.В. Джазінг як форма взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2009. 210 с.
3. Коллиер Дж.Л. Становление джаза. Москва : [б. и.], 1983. С. 380.
4. Конен В. Пути американской музыки / В. Конен. Москва : [б. и.], 1977. – 420 с.
5. Романюк Л.Б. Синкретизм фольклору і джазу в музичному мистецтві України кінця ХХ – початку ХХІ ст. Питання сучасної науки і освіти : матеріали ХІ Міжнародної наукової інтернет-конференції (16–18 березня 2015 року). URL:<http://int-konf.org/konf032015/1027-kandidat-mistectvoznavstva-romanyuk-l-b-sinkretizm-folkloru-dzhazu-v-muzichnomu-mistectvi-ukrayini-kncya-hh-pochatku-hh-st.html>.
6. Рось З. П. Український джаз як культурологічна проблема URL : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s3_6.php.
7. Сыров В. Блюз и ладовое мышление рока. Музыкальная академия. 1996. № 3. С. 78–83.
8. Юцевич Ю.С. Музыка : словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 362 с.

References:

1. Barban E. (2007). Chernaya mysica – belaya svoboda. Mysica i vospriyatie novogo Djaza. [Black music – white freedom. Music and perception of new jazz]. S-P, pp. 284. [in Russian].
2. Voropaeva O.V. (2009) Djazing yak forma vzayemodii academichnogo ta tretogo plastiv y jazi [Jazz as a form of interaction of academic and "third" layers in jazz]: dis. ... Cand. art history: 17.00.03 «Music art».Kharkiv, pp. 210. [in Ukrainian].
3. Collier J.L. (1983). Stanovlenie djaza [The formation of jazz. Moscow: [b. and.], pp.380. [in Russian].
4. Konen V. (1977). Puti americanskoy music [Ways of American music]. Moscow: [b. i.], pp. 420. [in Russian].
5. Romanyuk L.B. (2015). Sincretizm folkloru ta djazy v musichnomy mystectvi Ukraine kinzya XX – pochatky XXI st. [Syncretism of folklore and jazz in the musical art of Ukraine in the late XX – early XXI centuries. Questions of modern science and education]: materials of the XI International Scientific Internet Conference (March 16-18, 2015). URL: <http://int-konf.org/konf032015/1027-kandidat-mistectvoznavstva-romanyuk-lb-sinkretizm-folkloru-dzhazu-v-muzichnomu-mistectvi-ukrayini-kncya-hh-pochatku-hh-st.html>. [in Russian].
6. Ros Z.P. Ukrainskyi djaz yak kulturogichna problema [Ukrainian jazz as a cultural problem] URL : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s3_6.php. [in Russian].
7. Syrov V. (1996). Bluz i ladovoe mushlenie roca. Musical academiya [Blues and scale thinking of rock. Music Academy]. issue 3. pp. 78–83. [in Russian].
8. Yutsevich Y.E. (2003) Mysica: slovnyc-dovidnyk [Music: dictionary-reference].Ternopil: Textbook – Bogdan, pp. 362. [in Ukrainian].

MIĘDZYNARODOWO-PRAWNE I ZAGRANICZNE DOŚWIADCZENIA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH ANTYKORUPCYJNYCH

Iryna Prodan

adwokat (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

E-mail: irynaprodan307gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano międzynarodowo-prawne i zagraniczne doświadczenia wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych w kontekście norm prawa międzynarodowego i ustawodawstwa poszczególnych państw, w których funkcjonują wyspecjalizowane sądy antykorupcyjne. Podczas badania zastosowano metodę doktrynalną, która pozwoliła scharakteryzować różne podejścia naukowców do analizy funkcji i przeznaczenia sądów antykorupcyjnych w różnych krajach; zastosowano metodę historyczno-prawną, która umożliwiła analizę różnych etapów tworzenia prawa antykorupcyjnego w aktach międzynarodowych; metodę komparatywną, która umożliwiła porównanie różnych modeli wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych. Wnioski stwierdzają, że międzynarodowe normy prawne tworzą ogólne zasady wymiaru sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych, konkretny model wynika z krajowego systemu sądownictwa i egzekwowania prawa, a dla poprawy ukraińskiego modelu konieczne jest zbadanie dynamiki transformacji w zagranicznych modelach sądownictwa antykorupcyjnego.

Słowa kluczowe: Najwyższy Sąd Antykorupcyjny, wymiar sprawiedliwości w sprawach antykorupcyjnych, sądownictwo, organy antykorupcyjne, międzynarodowe normy prawne, międzynarodowy poziom korupcji, kierunki polityki antykorupcyjnej, przestępstwa korupcyjne.

INTERNATIONAL LEGAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF ANTI-CORRUPTION JUSTICE

Iryna Prodan

Advocate (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

Email: irynaprodan307gmail.com

Abstract. In the article researches the international legal and foreign experience of anti-corruption justice in the context of the norms of international law and the legislation of individual states in which specialized anti-corruption courts operate. In the course of the study, a doctrinal method was used, which made it possible to characterize the various approaches of scientists to the analysis of the functions and appointment of anti-corruption courts in different countries; the historical and legal method was used, which made it possible to analyze the various stages of the formation of anti-corruption legislation in international acts. In conclusion, it was stated that international legal norms create general principles of anti-corruption justice, a specific model is determined by the domestic judicial and law enforcement system, and in order to improve the Ukrainian model, it is necessary to study the dynamics of transformations in foreign models of anti-corruption judicial bodies.

Key words: High Anti-Corruption Court, anti-corruption justice, judicial system, anti-corruption bodies, international legal norms, international level of corruption, directions of anti-corruption policy, corruption offenses.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Ірина Продан

адвокат (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

Email: irynaprodan307gmail.com

Анотація. У статті досліджено міжнародно-правовий і зарубіжний досвід антикорупційної юстиції у контексті норм міжнародного права та законодавства окремих держав, у яких функціонують спеціалізовані антикорупційні суди. Під час дослідження використано доктринальний метод, який дав змогу охарактеризувати різноманітні підходи вчених до аналізу функцій та призначення антикорупційних судів у різноманітних країнах; історико-правовий метод, який дав можливість проаналізувати різні етапи формування антикорупційного законодавства у міжнародних актах; компаративістський метод, який дав можливість здійснити порівняння різноманітних моделей антикорупційної юстиції. У висновках констатовано, що міжнародно-правові норми створюють загальні принципи антикорупційної юстиції, конкретна модель зумовлена внутрішньодержавною судовою і правоохоронною системою, а для удосконалення української моделі потрібно досліджувати динаміку трансформацій у зарубіжних моделях антикорупційних судових органів.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, антикорупційна юстиція, судова система, антикорупційні органи, міжнародно-правові норми, міжнародний рівень корупції, напрями антикорупційної політики, корупційні правопорушення.

Актуальність теми (Постановка проблеми у загальному вигляді). Сучасна антикорупційна політика в Україні стала фокусом уваги науковців і практиків з огляду на пріоритет реформування судових і правоохоронних органів, які здійснюють протидію корупційним правопорушенням. У сучасних умовах державотворення антикорупційна протидія стала не тільки важливим напрямом державної політики, а і зовнішньополітичним зобов'язанням України перед міжнародними партнерами. У таких умовах актуальність дослідження міжнародно-правових основ і зарубіжних моделей побудови органів антикорупційної юстиції набуває важливості у сучасних юридичних дослідженнях. З огляду на міжнародно-правовий і зарубіжний досвід, видається можливим осмислити перспективи удосконалення національної моделі антикорупційної судової юстиції, окреслити характерні напрями удосконалення її організаційно-правових форм і законодавчого регулювання.

Стан наукового розроблення проблеми. Досліджувана наукова проблематика стала спеціальним предметом досліджень у середовищі вчених-юристів та інших сфер із відносно недавнього часу – з періоду реалізації судової реформи зі створення Вищого антикорупційного суду України. Міжнародно-правовий і зарубіжний досвід антикорупційної юстиції досліджується такими вченими, як Т.С. Гжибовська, О.В. Задорожній, С.М. Клімова, Т.В. Ковальова, О.Г. Мельник, О.І. Пархоменко-Куцевіл, А.А. Приходько та багато інших. Водночас серед досліджень вказаних науковців не багато уваги приділено функціонуванню зарубіжних моделей антикорупційної юстиції у контексті перспектив подальшого удосконалення національної моделі, побудованої на міжнародно-правових принципах антикорупційної протидії.

Мета і завдання статті. Метою статті є характеристика та аналітична інтерпретація міжнародно-правового поля та зарубіжних моделей антикорупційної юстиції. Завданням статті є виокремлення правової природи створення таких органів у контексті спільної антикорупційної політики на міжнародному рівні та у окремих національних підходах.

Основний матеріал. Антикорупційна політика у сучасній міжнародно-правовій сфері виражена здебільшого актами Організації Об'єднаних Націй на загальносвітовому рівні, водночас на загальноєвропейському рівні вона представлена актами Європейського парламенту.

Як справедливо наголошує О.В. Задорожній, окремі документи універсального характеру покликані регулювати діяльність у цій сфері. У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», прийнятій на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990), корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилось у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності». Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) тлумачить поняття корупції як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях». Таким чином, корупція – це складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави. Воно полягає як у протиправних діях (бездіяльності), так і в неетичних (аморальних) вчинках. За останні десятиліття прийнято чималу кількість документів різного характеру для боротьби з цим явищем. ООН стала одним із ключових форумів для спрямування зусиль держав у напрямі цієї боротьби. Загалом на глобальному рівні було прийнято низку багатосторонніх угод, таких як: Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію, Конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію. Серед неконвенційних документів варто виділити Резолюцію Генеральної Асамблеї (1996) «Боротьба з корупцією»; Міжнародний кодекс поведінки посадових осіб; Декларацію ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (1996) (Задорожній, 2016: 50).

Окрім зазначених актів, суттєве значення для міжнародно-правової протидії корупційним проявам мають також Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 27.01.1999 в м. Страсбурзі, та Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 04.11.1999 в м. Страсбурзі.

У подальшому міжнародно-правове регулювання подолання корупції шляхом рекомендацій національним органам юстиції знайшло своє вираження у Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року. Із цього приводу різноманітні вчені наголошують, що важливість Конвенції ООН проти корупції полягає у створенні теоретичної основи для адаптації національного законодавства та визначенні фундаментальних засад антикорупційної політики держав-учасниць цього міжнародного договору. Так, підтримуємо думку К. Буряк у тому, що норми Конвенції ООН проти корупції передбачають створення профільної інституції – спеціального органу (органів), діяльність якого спрямовується на запобігання і протидію корупції, на залучення до співпраці представників громадського суспільства під час здійснення заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, на розроблення кодексів поведінки службових осіб і зміцнення незалежності судової влади, на закріплення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення та окреслення корупційних злочинів, на встановлення відповідальності юридичних осіб (Буряк, 2020: 357). Варто зазначити, що міжнародно-правова протидія корупційним проявам виражена не тільки загальноуніверсальними актами, вона набула своєї нормативно-правової інституціоналізації на регіональному рівні, зокрема на рівні найбільш впливового міжнародного об'єднання – Європейського Союзу.

Цей процес відбувався невід'ємно від міжнародно-правових ініціатив, що виражено насамперед тим, що Комітетом міністрів Ради Європи у листопаді 1996 року була ухвалена Програма дій проти корупції, а 16 грудня цього ж року Генеральною Асамблеєю було урочисто проголошено Декларацію Організації

Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях. Цей міжнародний документ із метою сприяння економічному і соціальному розвитку, охороні навколишнього середовища, укріпленню соціальної відповідальності приватних та державних корпорацій, а також боротьби з корупцією і хабарництвом та їх недопущення в усіх країнах (Школяр, 1999: 83–87) вміщує необхідні умови для їх досягнення. Таких умов передбачено 12, зокрема необхідним вважалося, наприклад: 1) забезпечувати ефективне застосування чинних законів та сприяти прийняттю законів з цією метою там, де їх не існує; 2) визнати давання хабарів іноземним державним посадовим особам кримінальним злочином, об'єктивною стороною якого є такі дії, як: а) пропозиція, обіцянка або передача будь-яких виплат, подарунків або інших благ, прямо або побічно, будь-якою приватною або державною корпорацією, в тому числі транснаціональною корпорацією, окремою особою якої-небудь держави будь-якій державній посадовій особі або обраному представникові іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цією посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією; б) вимога, прийняття або отримання, прямо або опосередковано, будь-якою посадовою особою або обраним представником будь-якої держави виплат, подарунків або інших благ у будь-якій приватній або державній корпорації, в тому числі транснаціональної корпорації, або окремої особи з іншої країни як неправомірної винагороди за виконання або утримання від виконання цією посадовою особою або представником своїх обов'язків у зв'язку з тією чи іншою міжнародною комерційною операцією; 3) розробити або застосовувати стандарти і методи обліку недопущення корупції, хабарництва і пов'язаних із ними протиправних дій та вести боротьбу з ними тощо. Дослідники (Приходько, 2018: 168) визначають позитивною стороною цього акту той факт, що у його межах була здійснена спроба розмежування таких термінів, як «корупція», «хабарництво», «неправомірна вигода», «незаконне збагачення».

Загалом на сучасному етапі розвитку європейського законодавства щодо протидії корупційним проявам слід виділити декілька підходів, зокрема:

1) системний – постійний моніторинг ситуації щодо боротьби з корупцією у Європейському Союзі та державах-членах, запровадження та адаптація нових правил та норм;

2) комплексний – передбачає налагоджену роботу між усіма державами-членами Європейського Союзу, між державами-кандидатами на вступ та європейськими інституціями;

3) послідовний – поетапне впровадження змін, дотримання відповідних рішень, створення нових інституцій, впровадження нових законів;

4) проєктний – залучення всіх суб'єктів до боротьби з корупцією, це безпосередньо і держави-члени, і держави-кандидати на вступ, і вся міжнародна спільнота, при цьому створення нових проєктів для боротьби з корупцією;

5) стратегічний – контроль за процесом боротьби з корупцією. Ключовим питанням у праві Європейського Союзу залишається реалізація цих антикорупційних реформ, документів, проєктів у законодавстві держав-членів. У цьому контексті Я.С. Куян зазначає, що держави-члени ЄС не бажали ратифікувати законодавчі інструменти проти корупції, створені в рамках Європейського Союзу, однак із часом прийняли рішення у позитивний бік та реалізували необхідні умови ЄС. Наприклад, у 1997 році 28 держав підписали Конвенцію ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) про боротьбу з підкупом іноземних державних службовців у міжнародних ділових операціях (Конвенція про боротьбу з хабарництвом, або «АВС»). Положення про поліцейську та судову співпрацю у кримінальних справах Договору про Європейський Союз ратифікували Австрія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Іспанія, Швеція тощо (Куян).

Наднаціональні акти, що встановлюють загальні принципи і механізми їх реалізації у сфері протидії корупції, не надають рекомендацій щодо форм і статусів національних органів юстиції, які покликані забезпечити кримінальне переслідування правопорушень у цій сфері суспільних відносин. Ця методологія міжнародно-правового регулювання повною мірою стосується й антикорупційних судів у різних країнах, де вони були створені. Зокрема, серед країн ЄС подібні установи знайшли свою практичну реалізацію у Болгарії, Словаччині і Хорватії.

Як констатують дослідники, у Болгарії існує розгалужена система антикорупційних органів. Як одну із структур, спрямованих на боротьбу з корупцією та підвищення рівня довіри населення до державних органів, було створено спеціалізований суд, специфіка діяльності якого полягає у розгляді злочинів, які скоєні організованими злочинними угрупованнями, до їх числа також відносяться злочини, пов'язані із корупційною діяльністю. У Болгарії антикорупційний суд є універсальним паралельним судом, оскільки система антикорупційних судів включає як суд першої інстанції – Спеціалізований кримінальний суд, так і апеляційний суд – Апеляційний спеціалізований кримінальний суд. Як касаційна інстанція виступає Верховний касаційний суд. Створення антикорупційного суду одразу ж стало предметом критики з боку суддів та неурядових організацій. Зважаючи на те, що Болгарія є однією із найкорумпованіших країн Європи, а також на високий рівень корупції у цій країні і нині, очевидним є висновок про те, що антикорупційний суд Болгарії не виправдав мети свого створення та не став каталізатором подолання корупції в країні (Прокіпів, 2018: 104).

Водночас у 2003 році у Словаччині було створено Спеціалізований суд (пізніше перейменований на Спеціалізований кримінальний суд) для розгляду справ про корупційні злочини та організовану злочинність. Суд розпочав свою діяльність у 2005 році. Суд був створений у відповідь на вплив на суди першої інстанції кримінальних мереж та місцевих еліт. У судовій системі Словаччини звичайні кримінальні злочини

розглядаються окружними судами, рішення яких можуть бути в порядку апеляції переглянуті регіональними судами. Касаційною інстанцією виступає Верховний суд. Антикоруptionний суд, судді якого мають статус суддів регіонального суду, є судом першої інстанції, оскільки він має первісну юрисдикцію над справами про корупцію, відмивання грошей, організовану злочинність та інші тяжкі злочини, а апеляційні скарги розглядаються у Верховному суді (Пенькова).

Так само і у Хорватії основою системи протидії корупції є Управління з протидії корупції та організованій злочинності (Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta, USKOK). У 2009 році було створено Судові відділи з питань провадження у кримінальних справах, віднесених до компетенції USKOK. Відповідно до ст. 32 Закону «Про протидію корупції та організованій злочинності» Судові відділи з питань провадження у кримінальних справах, віднесених до компетенції USKOK, створені в окружних та муніципальних судах Осієку, Рієки, Спліту та Загребу. Судді відділів призначаються головою суду на щорічній основі після винесення відповідного рішення радою суду. Як і в Словаччині, у Хорватії спеціалізований антикорупційний суд має первісну юрисдикцію над справами про корупцію, а апеляційні скарги розглядаються у верховному суді (Пенькова).

Окрім європейських країн, антикорупційні суди здійснюють провадження у справах про корупційні правопорушення у деяких азійських, близькосхідних і африканських країнах.

Серед інших у сфері протидії корупційним правопорушенням діє 14 юрисдикцій, де у різний час було створено спеціалізовані антикорупційні суди: Афганістан, Бангладеш, Ботсвана, Бурунді, Камерун, Індонезія, Кенія, Малайзія, Непал, Пакистан, Палестина, Філіппіни, Сенегал та Уганда. Три країни – Мексика, Танзанія і Таїланд – створили спеціалізовані антикорупційні суди нещодавно. У Мексиці конституційними змінами 2015 року вимагалось створення спеціалізованої антикорупційної палати у Федеральному адміністративному суді, у Танзанії законом від липня 2016 року було створено новий підрозділ Вищого суду з розгляду економічних, корупційних та організованих злочинів, який розпочав свою роботу в вересні 2016 року. А в Таїланді військовий уряд відкрив новий спеціалізований суд із розгляду справ про корупцію в жовтні 2016 року. Бразилія створила низку федеральних спеціальних судів для розгляду справ про відмивання грошей та пов'язані із ними фінансові злочини. Хоча відмивання грошей має виражений тісний зв'язок із корупцією, ми не включили бразильські спеціальні суди до нашого дослідження частково через те, що справи про «ключові» корупційні правопорушення, такі як хабарництво та розтрата, у цих судах не розглядаються. У більшості країн, де є спеціалізовані антикорупційні суди, ці суди було створено законом, хоча є й винятки. Спеціалізовані антикорупційні суди є відносно новим явищем. Хоча найстаріший такий суд, на Філіппінах, було створено в 1970-х, жодний з інших спеціалізованих антикорупційних судів, визначених у цьому дослідженні, не розпочав свою роботу раніше 1999 року, а більшість із них було створено впродовж останнього десятиліття (часто одночасно або після створення спеціалізованого антикорупційного відомства) (Стівенсон, 2017).

Висновки. Таким чином, з огляду на вищенаведене, необхідно зазначити, що антикорупційні судові установи у зарубіжних країнах створюються і регулюються виключно національним законодавством. Міжнародно-правові акти ООН, ЄС та інших міжнародних організацій не створюють правового поля для форм антикорупційної юстиції, водночас такі акти відображають загальні вектори і принципи антикорупційної політики, побудовані на спільному баченні країн-учасниць міжнародних організацій. Потрібно зазначити, що зарубіжні моделі антикорупційних судових установ зумовлені характерними особливостями національних судових систем, з одного боку, та динамікою кримінально-правової протидії корупційним проявам у конкретній країні – з іншого. Цей фактор говорить про виключно національну перевагу моделі антикорупційної юстиції, що базується на внутрішньодержавній судовій і правоохоронній системі. Водночас для удосконалення функціонування української моделі антикорупційної судової установи важливо досліджувати особливості трансформації європейських та інших юрисдикційних моделей у розрізі внесення змін і реформування загалом подібних судових органів, що дасть змогу прогнозувати динаміку змін у роботі антикорупційного суду на різних стадіях боротьби із корупцією, що є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Буряк К. Особливості антикорупційного законодавства в країнах Європейського Союзу. *Підприємство, господарство і право*, № 2, 2020. С. 356–360.
2. Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р.: Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. К. Школяр, 1999. 480 с.
3. Задорожній О.В. Міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 49–55.
4. Куян Я.С. Принципи запобігання корупції у праві європейського союзу та їхня реалізація в європейських державах. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/pryntsyry-zapobigannya-koruptsiyi-u-pravi-yevropeyskogo-soyuzu-ta-yikhnya-realizatsiya-v-yevropeysky/
5. Пенькова К. Створення та діяльність антикорупційних судів у Болгарії, Словаччині та Хорватії. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29287.pdf>
6. Приходько А.А. Міжнародна ретроспектива розвитку стандартів протидії корупції. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23) том 2, 2018. С. 167–172.

7. Прокопів Б. Специфіка функціонування Вищого антикорупційного суду в Україні: міжнародний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3(15). С. 103–107.
8. Стівенсон М. Спеціалізовані антикорупційні суди: порівняльний аналіз: антикорупційний ресурсний центр Інституту імені Крістіана Міхельсена. 2017. № 5. URL: <http://www.u4.no/assets/publications/U4Issue-2017-5-UKR.pdf>.

References:

1. Buriak K. (2020). Osoblyvosti antykoruptsiinoho zakonodavstva v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Features of anti-corruption legislation in the countries of the European Union]. *Pidpryemstvo, gospodarstvo i pravo*, № 2, S. 356-360 [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia OON pro borotbu z koruptsiieiu i khabarnytstvom u mizhnarodnykh komertsiiynykh operatsiakh vid 16 hrudnia 1996 r. [UN Declaration on Combating Corruption and Bribery in International Commercial Transactions of 16 December 1996]: Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiuu. K.: Shkoliar, 1999. 480 s. [in Ukrainian].
3. Zadorozhnyi O.V. (2016). Mizhnarodno-pravovi standarty borotby z koruptsiieiu. [International legal standards for combating corruption]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 9 hrud. 2016 r.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. S. 49–55.
4. Kuian Ya.S. Pryntsyipy zapobihannia koruptsii u pravi yevropeiskoho soiuzu ta yikhnia realizatsiia v yevropeyskykh derzhavakh [Principles of preventing corruption in the law of the European Union and their implementation in European countries]. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/pryntsyipy-zapobigannya-koruptsiyi-u-pravi-yevropeyskogo-soyuzu-ta-yikhnya-realizatsiya-v-yevropeysky/ [in Ukrainian].
5. Penkova K. Stvorennia ta diialnist antykoruptsiinykh sudiv u Bolharii, Slovachchyni ta Khorvatii. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeyskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy [Establishment and operation of anti-corruption courts in Bulgaria, Slovakia and Croatia]. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29287.pdf> [in Ukrainian].
6. Prykhodko A.A. (2018). Mizhnarodna retrospektyva rozvytku standartiv protydii koruptsii [International retrospective of the development of anti-corruption standards]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 2(23) tom 2, S. 167–172 [in Ukrainian].
7. Prokopiv B. (2018). Spetsyfyka funktsionuvannia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu v Ukraini: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Specifics of the functioning of the Supreme Anti-Corruption Court in Ukraine: international experience and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3(15). S. 103–107 [in Ukrainian].
8. Stivenston M. (2017). Spetsializovani antykoruptsiini sudy: porivnialnyi analiz [Specialized anti-corruption courts: a comparative analysis]: antykoruptsiinyi resursnyi tsentr Instytutu imeni Kristiana Mikhelsena. № 5. URL: <http://www.u4.no/assets/publications/U4Issue-2017-5-UKR.pdf> [in Ukrainian].

KULTUROZNAWCZY WYMIAR PROGRAMOWANIA NEUROLINGWISTYCZNEGO W JEDNOMYŚLNOŚCI INTERAKCJI REŻYSERA, AKTORA, WIDZA

Svitlana Sadovenko

*doktor kulturoznawstwa, docent, profesor Katedry Reżyserii i Aktorstwa Instytutu Sztuki Współczesnej
Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki, Zasłużony Działacz Sztuk Ukrainy
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-9166-5259

e-mail: svetlanasadovenko@ukr.net

Lesya Poriadchenko

*kandydat nauk pedagogicznych, docent,
docent Uniwersytetu Kijowskiego imienia Borysa Hrinchenki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-8596-8907

e-mail: l.poriadchenko@kubg.edu.ua

Adnotacja. W artykule dokonano teoretycznej analizy problemu osobistej interakcji aktora, reżysera i widza. Przedstawiono cechy emocjonalnego i komunikacyjnego wpływu reżysera na aktora i aktora na widza z wykorzystaniem podstaw programowania neurolingwistycznego (NLP). Nacisk kładziony jest na ideę wykorzystania technologii programowania neurolingwistycznego w procesie kreatywnej komunikacji, która przyczyni się do lepszego zrozumienia między podmiotami procesu twórczego i patronuje jasnemu zrozumieniu/wzajemnej relacji między reżyserem a aktorem w czasie próby oraz między aktorami i widzami podczas spektaklu. Postawiono hipotezę, że uwzględnienie neurolingwistycznych cech priorytetowego kanału sensorycznego aktorów i widzów, ich reprezentatywnych systemów (audialnych, wizualnych, kinestetycznych i degitalnych), na podstawie których zachodzi percepcja i reprodukcja informacji, umożliwi reżyserowi świadome uwzględnienie indywidualnych cech postrzegania świata każdego podmiotu procesu twórczego. Zakotwiczenie (zakotwiczenie emocji ludzi, aby ponownie wywołać je we właściwym momencie) emocji pomoże reżyserowi i aktorowi szybciej osiągnąć pożądaną stan emocjonalny bohatera. Doskonałe wykorzystanie środków językowych w twórczej interakcji aktora i widza oraz reżysera i aktora przyczyni się do bezpośredniego wpływu na świadomość obiektów kreatywności.

Słowa kluczowe: programowanie neurolingwistyczne (NLP); aktor; widz; reżyser; priorytetowy kanał sensoryczny słuchaczy; systemy reprezentatywne: audialny, wizualny, kinestetyczny, degitalny; zakotwiczenie; raport; przewartościowanie.

CULTURAL DIMENSION OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING IN THE TRINITY OF INTERACTION OF DIRECTOR, ACTOR, SPECTATOR

Svitlana Sadovenko

*Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Honored Artist of Ukraine,
Professor at the Department of Directing and Acting at the Institute of Contemporary Art
National Academy of Managerial Staff of Culture and Art,
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-9166-5259

e-mail: svetlanasadovenko@ukr.net

Lesya Poriadchenko

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Borys Hrinchenko University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-8596-8907

e-mail: l.poriadchenko@kubg.edu.ua

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of personal interaction between actor, director and audience. Peculiarities of the director's emotional and communicative influence on the actor and the actor on the spectator using the basics of neurolinguistic programming (NLP) are presented. The main focus is on the use of neurolinguistic programming technologies in the process of creative communication, which will promote better understanding between the subjects of the creative process and patronize a clear understanding / relationship between director and actor during rehearsals and between actors and spectators during the performance. It is hypothesized that taking into account the neurolinguistic features of the priority sensory channel of actors and spectators, their representative systems (audio,

visual, kinesthetic and digital), based on which the perception and reproduction of information, will allow the director to consciously take into account individual features of the world. Anchoring (consolidating people's emotions to then evoke them again at the right moment) of emotions will help the director and the actor to achieve the desired emotional state of the hero faster. The perfect use of linguistic means in the creative interaction of the actor and the spectator and the director and the actor will contribute to the direct influence on the consciousness of the objects of creativity.

Key words: neurolinguistic programming (NLP); actor; viewer; director; priority sensory channel of listeners; representative systems: audio, visual, kinesthetic, digital; anchoring; report; reframing.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ У ТРИЄДНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ РЕЖИСЕРА, АКТОРА, ГЛЯДАЧА

Світлана Садовенко

*доктор культурології, доцент, заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри режисури та акторської майстерності Інституту сучасного мистецтва
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-9166-5259

e-mail: svetlanasadovenko@ukr.net

Леся Порядченко

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-8596-8907

e-mail: l.poriadchenko@kubg.edu.ua

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми особистісної взаємодії актора, режисера та глядача. Наведено особливості емоційно-комунікативного впливу режисера на актора й актора на глядача з використанням основ нейролінгвістичного програмування (НЛП). Основну увагу акцентовано на ідею щодо використання технологій нейролінгвістичного програмування у процесі творчої комунікації, що сприятиме кращому взаєморозумінню між суб'єктами творчого процесу й протегуватиме чіткості розуміння і взаємозв'язок між режисером та актором у репетиційний час та між акторами і глядачами під час спектаклю. Висунуто гіпотезу, що врахування нейролінгвістичних особливостей пріоритетного сенсорного каналу акторів та глядачів, їхніх репрезентативних систем (аудіальних, візуальних, кінематичних та дегітальних), на основі яких відбувається сприймання та відтворення інформації, дасть можливість режисеру усвідомлено враховувати індивідуальні особливості світосприйняття кожного суб'єкта творчого процесу. Якоріння (закріплення емоцій людей, щоби потім знову викликати їх у потрібний момент) емоцій допоможе режисеру та актору швидше досягати бажаного емоційного стану героя. Досконале використання лінгвістичних засобів у творчій взаємодії актора і глядача та режисера й актора сприятиме прямому впливу на свідомість об'єктів творчості.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування (НЛП); актор; глядач; режисер; пріоритетний сенсорний канал слухачів; репрезентативні системи: аудіальна, візуальна, кінематична, дегітальна; якоріння; рапорт; рефреймінг.

Вступ. Проблема особистісної взаємодії та взаємовпливу між трьома суб'єктами театрального процесу, якими є режисер, актор та глядач, у культурологічному вимірі ХХІ століття набуває широкої актуальності. Адже мистецтво режисера полягає у творчій організації всіх складників постановки з метою створення єдиного, гармонійного й суцільного художнього витвору. Цієї мети режисер може досягти завдяки реалізації свого творчого задуму, здійснюючи керівництво творчою діяльністю всіх учасників процесу створення вистави. Окрім додаткових театральних бутафорій та декорацій, які відіграють важливу роль у досягненні результату постановки трупи, в роботі над виставою важливе значення має дія, яку безпосередньо забезпечує актор. Пластичність рухів актора, його мовлення, увага мають справити безпосереднє враження на глядача під час вистави. Від того, як знайдуть шляхи взаєморозуміння режисер та актор, буде залежати і результат акторської гри, майстерність виконання ролі і сприймання всієї постановки глядацьким залом.

Одним із ефективних засобів забезпечення творчої взаємодії актора і режисера, на нашу думку, є використання технологій нейролінгвістичного програмування (НЛП), завдяки яким режисер зможе «достукатися» до підсвідомості актора, вплинути на емоційне розкриття характеру героя і створити ситуацію позитивного настрою у процесі взаємного спілкування, що приведе до ефективної взаємодії комуніканта з респондентами.

Мета пропонованої статті – культурологічний вимір проблеми використання нейролінгвістичних засобів у особистісних взаємодіях та взаємовпливах між суб'єктами театрального процесу – режисером і актором та актором і глядачем.

Мета дослідження зумовила постановку певних наукових завдань, зокрема:

– охарактеризувати основні риси нейролінгвістичного програмування як технології впливу на емоційну сферу людини;

– виокремити методи й прийоми нейролінгвістичного програмування та умови їх застосування у процесі творчої взаємодії режисера, актора і глядача.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи історичний аналіз досліджуваної проблеми, варто зазначити, що режисура як мистецтво бере свої початки ще з XV–XVI століть, коли почали з'являтися перші театралізовані вистави, що проходили під відкритим небом на площах і майданах міських вулиць. Далі театральне мистецтво почало передислоковуватися у палаци та спеціалізовані будівлі, збираючи широкі глядацькі аудиторії. Згодом почали відкриватися театри, в яких роль організаторів театрального дійства взяли на себе режисери.

Як відомо, основними інструментами втілення творчого задуму режисера в акторській грі є мовлення, творча увага актора, точна передача емоційної картини героя твору та взаєморозуміння між актором і режисером.

Питання застосування прийомів нейролінгвістичного програмування у різних сферах життя людини вивчали зарубіжні фахівці (Р. Дітліс, Е. Россі, Б. Еріксон та ін.), теоретики і практики (М. Павлова, В. Семенов, А. Ситников, В. Ельмановіч К. Андреас, А. Барбітова, Ю. Гіппенрейтер, Дж. Гріндер, С. Ковальов, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор, Б. Люїс та ін.).

Їхні дослідження доводять, що маловивченим залишається психолінгвістичний аспект дієвої взаємодії актора і режисера, що позитивно відображається на результаті втілення творчого задуму вистави. Цілеспрямоване використання методів і прийомів НЛП сприяє самопізнанню людини, розвитку її пам'яті, мислення, уваги, уяви, що впливає на кінцеві результати діяльності взагалі і мистецької зокрема.

Отже, недостатність використання нейропсихологічних детермінант саме у процесі спілкування режисера та актора, потреба реалізації творчої взаємодії режисера й актора засобами нейролінгвістичного програмування й відсутність необхідного теоретичного обґрунтування, попит щодо комплексного використання технік НЛП у процесі встановлення творчого тандему комунікації суб'єктів театральної діяльності та недостатня розробленість у культурологічній сфері піднятої проблеми зумовили вибір теми пропонованого дослідження.

У культурологічній сфері проблема застосування методів і прийомів нейролінгвістичного програмування під час творчого тандему режисера, актора і глядача залишається мало дослідженою, хоча питання взаєморозуміння під час створення єдиного творчого задуму вистави, в якому б на одній емоційній хвилі перебували і режисер, і актор, і глядач, має посісти пріоритетне місце.

Для забезпечення механізмів дієвого впливу режисера на творчий процес роботи над виставою ми пропонуємо скористатися попереднім емпіричним і теоретичним досвідом, який знайшов найбільш повне відображення в напрямі прикладної психології, що отримав назву “нейролінгвістичне програмування” (НЛП).

НЛП виникло трохи більше тридцяти років тому в американському університеті міста Санта-Круз. Засновниками НЛП є Джон Гріндер і Річард Бендлер. Їхні дослідження ґрунтувалися на роботах відомих практичних психотерапевтів Фріца Перлза (гештальт-терапія), Вірджинії Сатир (сімейна терапія) і Мілтона Еріксона (сучасна гіпнотерапія). На підставі узагальнення їхніх робіт Гріндер і Бендлер розвинули НЛП як модель, що описує психічні процеси людини, і запропонували людям схеми досягнення успіху в різних сферах діяльності (Гріндер, 1977:15–58).

Ці розвідки дозволяють висунуті припущення, що використання окремих технік нейролінгвістичного програмування у роботі з акторами стимулюватиме їхню емоційну забарвленість творчого пошуку, допоможе швидко входити в емоційний стан героя твору, сприятиме налагодженню відносин між режисером та актором, кращому розумінню актором авторського задуму твору і формуванню професійних умінь його донесення до глядача. Творчість – це завжди привнесення чогось нового, що приводить до вдосконалення, стимулює розвиток самоорганізації (Михальская, 1966: 62).

Технології нейролінгвістичного програмування нині вже багато в чому показали свою ефективність і проникли практично в усі сфери життя, почали впроваджуватися і в мистецьку сферу, оскільки вивчають структуру мислення, розвиток мовлення, уваги, пам'яті, сприймання світу людиною. З огляду на найширші можливості НЛП, потрібна адаптація його до творчого процесу, переведення в систему технологій, які зможуть використовувати і розуміти всі суб'єкти театральної діяльності.

Нейролінгвістичне програмування часто називають мистецтвом і наукою вдосконалення особистості, оскільки воно дозволяє керувати станом своєї психіки, вчить поєднувати цінності і переконання з відповідними бажаними результатами («програмуванням»).

Відповідно до законів НЛП, людина отримує, кодує і зберігає інформацію, користуючись чотирма основними системами уявлення, такими як:

- візуальна – у вигляді образів (домінує зір);
- аудіальна – у вигляді звуків і слів (домінує слух);
- кінестетична – домінують рухові відчуття;
- дегітальна – переважають узагальнені уявлення, розумові процеси (Гріндер, 1977:46–50).

Знання системи уявлень, що переважає у того чи іншого актора, дозволяє режисерові більш ефективно взаємодіяти з актором, полегшує процес спілкування та донесення інформації до свідомості актора. Водночас використання впливу на різні репрезентативні системи глядачів сприятиме кращому сприйманню глядацьким залом вистави, введенню глядачів у творчий процес, що, за К. Станіславським, є важливою умовою результативності реалізації творчого задуму вистави.

Спостереження режисера за активним словниковим запасом актора допоможе визначити його домінуючу репрезентативну систему і підбирати такі лінгвістичні одиниці для комунікації, що відповідають репрезентативній системі саме цього актора.

Наприклад, якщо домінуючою є аудіальна репрезентативна система, то для кращого взаєморозуміння та виконання техніки підлаштування режисер у роботі з цим актором має під час спілкування використовувати такі мовленнєві штампи, які будуть найбільш дієво впливати на підсвідомість цього актора. Тобто у мовленні режисера мають переважати слова типу: *“почуйте, послухайте, зіграйте, відтворіть”* тощо. Якщо домінуючою в актора є візуальна репрезентативна система, то режисеру доречно використовувати у власному мовленні слова типу: *“подивіться, побачте, розгляньте”*. Для впливу на особистість із кінестетичною репрезентативною системою процес підлаштування доречно проводити, використовуючи дієслова: *“відчуйте, вгадайте, створіть, винайдіть”* тощо.

Однак процес підлаштування режисера до актора в їхньому творчому тандемі має базуватися не лише на використанні мовленнєвих штампів. Для кращого взаєморозуміння цих двох суб'єктів творчого процесу під час роботи над виставою необхідно практикувати віддзеркалення манер поведінки, дихання, голосу, темпу мовлення, емоційного стану актора.

Таким чином, встановлюється рапорт, взаємозв'язок для подальшого ведення гри актора. Якщо режисер, використовуючи підлаштування під репрезентативну систему, процес віддзеркалення (відображення) зовнішніх проявів поведінки людини-актора, зможе зійтися з ним в єдине ціле, тобто встановити взаємозв'язок, то надалі він зможе керувати актором у творчому процесі відповідно до задуму вистави. Ці обидва суб'єкти творчої взаємодії будуть налаштовані на одну творчу хвилю роботи над спектаклем.

Важливе значення у творчій взаємодії актора та режисера мають також і вбудовані команди – виділення голосом тих мовних одиниць, які мають справити найбільше враження на підсвідомість у процесі спілкування. Виділяючи інтонаційно окремі слова з контексту комунікації, режисер ніби програмує актора, спрямовуючи творчий процес його акторської діяльності саме на реалізацію творчого задуму театрального видовища.

Дуже важливим у техніці роботи актора над собою є вдалий вияв емоційного стану, який має бути яскраво, природно виражений актором у відповідний задуму вистави час. Для полегшення своєчасного входження актора в той чи інший емоційний стан під час вистави доречно провести якоріння емоційних станів: радості, суму, горя, задоволення тощо.

Відповідно до даних нейролінгвістики, якоріння – техніка встановлення якоря (тригера), за допомогою якого певна внутрішня (зовнішня) дія (вплив) викликає деяку реакцію або включає певний стан.

Емоційний стан можна заякорити, використовуючи домінуючу репрезентативну систему кожного окремого актора. Так актору легше буде під час акторської гри ввести себе саме у відповідний емоційний стан. Для цього режисеру необхідно виконати щодо актора низку послідовних дій техніки нейролінгвістичного програмування:

1. Встановити рапорт з актором. Враховуючи репрезентативну систему, виконати підлаштування до підсвідомості актора за допомогою відповідних слів.

2. Пояснити актору процедуру встановлення якоріння та його необхідність у професійній діяльності.

3. Запропонувати актору пригадати потрібний емоційний стан, який він хоч одного разу переживав в особистому житті, і повернутися думками в ті події, що викликали подібний емоційний стан.

4. На піку емоційного піднесення актора виконати якоріння, використовуючи домінуючу репрезентативну систему. Тобто якщо актор є аудіалом, то відобразити звук. У подальшому, під час сприймання цього звуку, актор має повернутися в той емоційний стан, під час якого почув відповідний звук. Якщо ж у актора переважає візуальна репрезентативна система, то якір слід поставити за допомогою зображення чи кольору. Але, зважаючи на специфіку акторської діяльності, на нашу думку, найбільш дієвим є саме тактильне якоріння. Тобто під час емоційного піднесення потрібно доторкнутися до тієї частини тіла, яка в повсякденному житті використовується рідко. На вказівний палець руки ми не зможемо поставити якір емоції, оскільки він часто використовується нами в повсякденному житті. А ось якщо під час емоційного піднесення придавити середню фалангу мізинця, то це може бути якорем, оскільки людина в побуті не так часто використовує цей жест.

5. Перевірка якоріння. У подальшому необхідно здійснити перевірку закарбованого емоційного стану. Тобто визначити, чи будуть проявлятися ці емоції, якщо ви виконаєте інший повсякденний жест. Таким чином ми порушимо зв'язок із якорем і вийдемо з-під його впливу.

6. Відновлення якоря. Під час повторення заякореного жесту мають проявлятися ті емоції, які були раніше ним відповідно закарбовані.

Висновки. Таким чином, врахування нейролінгвістичних особливостей пріоритетного сенсорного каналу акторів та глядачів, їхніх репрезентативних систем (аудіальних, візуальних, кінестетичних та дегітальних), на основі яких відбувається сприймання та відтворення інформації, дійсно дасть можливість режисеру усвідомлено враховувати індивідуальні особливості світосприйняття кожного суб'єкта творчого процесу.

Якоріння (закріплення емоцій людей, щоб потім знову викликати їх у потрібний момент) емоцій допоможе режисеру та акторам швидше досягати бажаного емоційного стану героїв.

Досконале використання лінгвістичних засобів у творчій взаємодії актора і глядача та режисера й актора сприятиме прямому впливу на свідомість об'єктів творчості.

Отже, використовуючи технології нейролінгвістичного програмування (НЛП), режисер дійсно зможе налагодити більш дружні стосунки у творчій співпраці з актором, донести до підсвідомості актора свій художній задум, допомогти йому швидше перевтілюватися у роль свого героя і відображати саме ті емоції, що передбачаються творчою ідеєю вистави.

Враховуючи різні репрезентативні системи під час постановки видовища, актор зможе емоційно вплинути на глядача, його візуальні, аудіальні, тактильні та дегітальні репрезентативні системи.

Список використаних джерел:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
2. Бахтин М.М., Бочаров С.Г., Бернштейн Г.С., Дерюгина Л.В. Эстетика словесного творчества Москва : Искусство, 1979. 424 с.
2. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] Под ред. П.П. Блонский, А.М. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1969. Т.3. 256 с.
4. Гумбольдт В.Ф. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984. 196 с.
5. Михальская А.К. Основы риторики: Мысль и слово. Учебное издание. Москва : Просвещение, 1996. 230 с.
6. Grinder, John, Richard Bandler, and Judith Delozier. Patterns of the Hypnotic Techniques of Milton H. Erickson M.D.: [in 4 vol.]. Cupertino, CA: Meta Publications, 1977. Vol. II. 276 с.

References:

1. Bart R. (1989). Izbrannyye raboty: Semiotika: Poetika [Selected Works: Semiotics: Poetics]. Moskva: Progress [in Russian].
2. Bahtin M.M. (1979). Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
3. Blonskiy P.P. (1969). Bolshaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet Encyclopedia]. (Vols. 1–30). Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
4. Gumboldt V. fon. (1984). Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu [Selected Works on Linguistics]. Moskva. [in Russian].
5. Mihalska A.K. (1996). Osnovi ritoriki: myisl i slovo. [The basis of rhetoric: thought and word]. Moskva: Prosveschenie [in Russian].
6. Grinder Dzhon, Richard Bendler, Dzhudit Deloze (1977). Shablonyi gipnoticheskikh metodov Milтона H. Eriksona M.D. [Patterns of the Hypnotic Techniques of Milton H. Erickson M.D.]. (Vols. 1–4). Kaliforniya: Meta Publications [in English].

WPLYWY MIĘDZYKULTUROWE W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA SIĘ TAŃCA LUDOWEGO WOŁYNIA NA PRZYKŁADZIE TAŃCA „OJRA”

Mykola Tsapiak

*aspirant Katedry Kulturoznawstwa Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Lesi Ukrainki,
wykładowca dyscyplin choreograficznych Wołyńskiego Fajowego Kolegium Kultury i Sztuki
imienia I.F. Strawińskiego (Łuck, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-3645-201X

PrimeVolden@gmail.com.

Adnotacja. Określono istotę powiązań międzykulturowych w procesie rozwoju i kształtowania choreologii tańca ludowego Wołynia. Opierając się na dialektycznych, analitycznych, historycznych, porównawczych metodach badań, autor stara się uzasadnić wersję pochodzenia tańca „Ojra”. Na przykładzie tego tańca przeprowadzono kompleksową analizę i ujawniono związek dialogu kultur z genezą rozwoju choreograficznej tradycji regionu. Usystematyzowanie i ustrukturyzowanie uzyskanych wyników, poszerzenie bazy źródłowej badań wskazuje na znaczenie procesu akulturacji w kształtowaniu słownictwa tanecznego i określa dalsze kierunki badań choreologii tańca ludowego Wołynia.

Słowa kluczowe: wpływy międzykulturowe, akulturacja, taniec wołyński, „Ojra”, Wołyński Państwowy Akademicki Ukraiński Chór Ludowy, A. Krykonchuk.

CROSS-CULTURAL INFLUENCES IN THE DEVELOPMENT OF VOLYN FOLK DANCE ON THE EXAMPLE OF OIRA DANCE

Mykola Tsapiak

*Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Teacher of Choreographic Disciplines*

Volyn College of Culture and Arts Named after I. F. Stravinsky (Lutsk, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3645-201X

PrimeVolden@gmail.com

Abstract. The essence of cross-cultural ties in the process of development and formation of Volyn folk dance choreology is determined. Based on the dialectical, analytical, historical, and comparative research methods, the author tries to substantiate the version of the origin of the oira dance. On the example of this dance a comprehensive analysis is carried out and the connection between the dialogue of cultures during the genesis of the development of the choreographic tradition of the region is revealed. The systematization and structuring of the obtained results, the expansion of the source base of the research points to the importance of the acculturation process in the formation of dance vocabulary and determines further directions in the study of Volyn folk dance choreology.

Key words: cross-cultural influences, acculturation, Volyn dance, “Oira”, Volyn State Academic Ukrainian Folk Choir, A. Krykonchuk.

КРОССКУЛЬТУРНЫЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ТАНЦА ВОЛЫНИ НА ПРИМЕРЕ ТАНЦА «ОЙРА»

Николай Цапьяк

*аспирант кафедры культурологии Волынского национального университета имени Леси Украинки,
преподаватель хореографических дисциплин Волынского фахового коледжа культуры и искусств
имени И. Ф. Стравинского (Луцк, Украина)*

ORCID ID: 0000-0003-3645-201X

PrimeVolden@gmail.com

Аннотация. Определяется сущность кросс-культурных связей в процессе развития и становления хореологии народного танца Волыни. Основываясь на диалектическом, аналитическом, историческом, сравнительном методах исследования, автор пытается обосновать версию происхождения танца «ойра». На примере этого танца осуществлен комплексный анализ и раскрыта связь диалога культур при генезисе развития хореографической традиции региона. Систематизация и структурирование полученных результатов, расширение источниковой базы исследования указывает на значение процесса аккультурации при формировании танцевальной лексики и определяет дальнейшие направления исследования хореологии народного танца Волыни.

Ключевые слова: кросскультурные влияния, аккультурация, волынский танец, «ойра», Волынский государственный академический украинский народный хор, А. Крыкончук.

Постановка проблемы. Самобытная культура украинского народа формировалась в течение веков и достигает самых давних пластов народного бытия. Конечно, танцевальное искусство является самоценным видом – фундаментальной составляющей национальной культуры, лучшие художественные образцы которой не только сохранились до наших дней, но и воспроизводятся по-новому в контексте современной культуры.

Характерные общественно-политические отношения, естественные и географические факторы, религия имели свое непосредственное влияние и на духовный мир человека, на морально-психологические отношения внутри каждой нации. Все эти внешние факторы отразились на формировании характера, темпераменте, духовном состоянии людей, которые проживают в той или другой местности. Особенности географического расположения Украины и этнографическое родство с соседними странами – Польшей, Беларусью, Чехией, Россией, Словакией, Болгарией, Венгрией, Молдовой – являются важными факторами взаимовлияния культур, что совершило значительное влияние на формирование украинского народного танца, в частности на поприщах Волыни.

Данная проблематика привлекала внимание научных работников и исследователей хореографического искусства. Прежде всего отметим взнос фольклористов-этнографов и балетмейстеров в Украине в целом (В. Верховинец, В. Авраменко, А. Гуменюк, К. Василенко) и на Волыни (О. Кольберг, О. Воропай, Г. Гарасимчук, В. Давидюк, О. Ошуркевич, Н. Полятикин, А. Иванов, И. Богданець, Е. Шихман, Р. Малиновский, В. Марущак, В. Мамчур, А. Крикончук, М. Савчук, О. Козачук, В. Смирнов, В. Лопанов, Н. Цапьяк и другие), которые детализированно характеризовали, рассматривали структуру, выделяли и дополняли специфику и особенности сценической народной танцевальной культуры.

К. Василенко, опираясь на собственный опыт и исследования известных научных работников, продолжил работу над сбором и описанием движений украинского танца. Исследователь уделял пристальное внимание влиянию географического положения и исторических связей страны на формирование движений в контексте танцев других народов в Украине или, наоборот, украинских за ее пределами в их первобытном виде; трансформации структурных элементов па и их традиционной манеры исполнения относительно той национальной культуры, из которой заимствовано это движение. В труде «Лексика украинского народно-сценического танца» автор подает классификацию украинской хореографической лексики, исходя из морфологии, технологии выполнения, видовых признаков движения (Василенко, 1996). И хотя К. Василенко учитывает специфику отличий движений отдельных регионов Украины, он не классифицирует их в соответствии с региональным аспектом. Поэтому исследование кросскультурных влияний, по нашему мнению, является источником для последующего развития регионального хореографического искусства и поможет раскрыть многообразие лексики украинского народно-сценического танца, даст толчок к последующему изучению, обогащению, систематизации этнохореологии.

Цель исследования – определить сущность и связь кросскультурных влияний в процессе развития и становления хореологии народного танца Волыни на примере танца «ойра».

Результаты исследования. Возвращаясь к диалогу культур исторической Волыни, в состав которой входили территории современной Волынской, Ровенской, Житомирской, Тернопольской областей, следует отметить, что влияние культурных традиций господствующих на этих поприщах государств обусловило возникновение характерных художественных особенностей края, определило его родство с соседними регионами и государствами. Необходимо подчеркнуть, что процесс акультурации имел решающее значение для развития культуры Волыни как одной из самых богатых в этнокультурном плане территории страны. Взаимодействие культур Украины, Польши, Беларуси, Чехии, Литвы, России, обещание исторических эпох сыграли значительную роль в становлении лексических и стилистических норм танцевального искусства региона. Таким образом, следствием многолетнего влияния считаем тотальное распространение и взаимообогащение межэтнической танцевальной культуры на почти всей территории Украины. Распространение в первую очередь польской и белорусской, чешской и еврейской хореографических традиций на территории Волыни обусловило становление танцев, самыми распространенными среди которых являются польские – «оберек», «куявяк» и «краковяк»; чешские – полька; австрийские – «вальс»; французские – «кадриль»; еврейские – «карапет», «ойра», «ширь», «линцей»; белорусские – «лявониха», «крижачек» и др. Эти приобретения иноэтнической танцевальной культуры породили большое количество хореографических модификаций среди национальных танцев, которые с течением времени теряют всю свою самобытность и взаимодействуют с ранее созданным стереотипом народно-бытового танца.

«Танцам этой группы присуще в первую очередь то, что они состоят из блоков – достаточно небольшого количества стандартных движений, куда добавляется изредка какая-то одна деталь, что придает характерность. Основные из них выглядят следующим образом: простые шаги в ритме музыки в разных направлениях; повороты под рукой у партнера; повороты шагом польки/вальса; хлопки в ладони», – отмечает Ю. Чурко (Чурко, 1972).

Естественно, что, преодолевая сложный путь из города к деревне, они становились все более близкими и примитивными, однако благодаря процессу акультурации танец будто переосмысливает свой начальный характер, обогащается новыми элементами и, как результат, становится приобретением уже национального хореографического искусства. Таким примером – ярким, интересным, оригинальным в отдельных элементах лексики – считаем танец «ойра», что встречается в разных регионах Украины.

Интересно отметить, что танец «ойра» каждый европейский народ приписывает себе (Хай, 2007). За толковым словарем, это литовская песня-танец (полька) с характерным припевом «Ойра-ойра, ламцадрица,

ойра-ойра» (Новий тлумачний словник, 2001: 506). Доктор искусствоведения, профессор кафедры теории, истории музыки и методики музыкального воспитания Адыгейского государственного университета А.Н. Соколова собрала популярные в сети варианты происхождения «ойры»:

- литовская песня-танец (полька) с характерным припевом «ойра-ойра»;
- танец-полька белорусского происхождения;
- кубанская плясовая;
- киевская полька;
- выражение радости в сокращенном варианте (произошло от выкрика «Ой, радуюсь я!»);
- старинный русский боевой клич;
- искаженное еврейское обозначение хорового пения (хора);
- древнеарамейский термин, обозначающий свет;
- цыганский припев, что-то вроде русского “тра-ля-ля”)» (Соколова, 2012: 156).

Как считает исследовательница, первые письменные упоминания о танце «ойра» встречаются в конце XIX века. «Первые звуковые образцы польки “ойра” (инструментальные версии) были записаны на фонограф в начале XX века. Полька “ойра”, скорее всего, могла появиться не раньше второй половины XIX века, а в начале XX века была уже весьма популярная в славянской среде. На фонограф ее записывали в Петербурге (1909), Берлине (1910), Армавире (братья Извековы, 1911)» (Соколова, 2012: 157). Там же А.Н. Соколова ставит следующие вопросы и пытается дать ответ на них, продвигая версию кавказского происхождения танца «ойра»: «Так как же могла эта танцевальная мелодия появиться среди славян и европейских народов? Откуда появился эмоциональный возглас “ойра”, по которому безошибочно определяется танец? И, наконец, почему танец называется полькой?» (Соколова, 2012: 159). Аргументы, приведенные автором относительно истоков танца «ойра» из Кавказа, по нашему мнению, являются противоречивыми и не до конца убедительными.

Первый касается лексемы «ойра»: «Нет сомнения, что лексема “ойра” имеет отношение к культуре автохтонных народов Кавказа» (Соколова, 2012: 160). Невооруженным глазом заметно, что среди музыкально-песенной традиции славянских народов встречаются потенциальные первоисточники этого возгласа среди народных песен или же инструментальной музыки. Следовательно, мы считаем, что к творению лексемы «ойра» имели причастность несколько культур, которые вступили в диалог, а не одна конкретная.

«Второй связан с выявлением фольклорных, фольклористических и постфольклорных форм существования танца» (Соколова, 2012: 160). Хотя записей танца или сценических форм существования не представлено, автор отмечает, что «полька ойра» была зафиксирована фольклористами в 80-е годы XX ст. и «нигде, кроме как на Кубани, не выполнялась в аутентичных условиях» (Бойко, 1993: 76). Еще в 1972 г. была издана книга Ю.М. Чурко «Белорусский народный танец», где автор отмечает влияние танцев иноэтничного происхождения на территории Беларуси и их синтез с национальной танцевальной культурой, среди которых вспоминается танец «ойра» (Чурко, 1972).

«Европейский танцевальный вариант “ойры”, как правило, является продуктом постфольклорной эпохи. Ее фольклорные аналоги в европейских странах не зафиксированы. В Литве, например, по мнению этномузколога Гвидаса Вилиса, “ойра” появилась в 80-е годы XX века на гребне фольклорного движения, предположительно из центральной Европы (Польши, Чехии). Музыка танца Г. Вилис считает нетипичной для литовской традиционной культуры, а популярность “ойры” в молодежной среде объясняет ее веселым характером» (Соколова, 2012: 162). Танец в течение веков успешно шагал странами Европы, обогащая национальные танцевальные традиции каждого народа и Украины в частности.

Записи полевых исследований фольклористов, которые активно занимаются сбором танцевальных автохтонных образцов в Украине, удостоверяют, что танец «ойра» был популярным чуть ли не по всей ее территории. Предлагаем запись танца-польки «ойра» в с. Косенивка и с. Черповоды Черкасской области, сделанный И.Г. Терешко.

«Музыкальный размер 2/4. Танец танцуются по кругу. Парень стоит позади девушки (правая рука его у девушки на плече, а левая – на поясе). Девушка в таком положении подает ему свои руки. Ребята стоят лицом к центру круга, девушки внешне.

I колено. 1-й такт – пары выносят левую ногу в сторону на каблук;

2-й такт – пары выполняют три притопа;

3-й такт – пары выносят правую ногу в сторону на каблук;

4-й такт – три притопа.

На 5–8 тактах повторяются движения 1–4 тактов.

II колено. 1–4 такты – пары двигаются по кругу тройным шагом;

5–8 такты – девушка два раза прокручивается под рукой парня (парень двигается вперед тройным шагом)» (Науково-дослідна лабораторія, 2017: 66–69).

В с. Бежив Черняхивского района Житомирской области существуют фольклорно-этнографический коллектив «Надвечерье», которому уже свыше 30 лет. Участники продемонстрировали танец «ойра», танцевали попарно – парень и девушка. Далее приведем одну из трех версий танца, запись которого осуществлена во время полевых исследований на Житомирщине О. Помпой.

«Исходное положение – исполнители стоят боком друг к другу. Правая рука парня вытянута в сторону за девушкой, держит правую руку девушки, а левая рука, согнутая в локте, держит левую руку девушки перед

собой. Правая рука девушки, согнутая в локте, держит левую руку парня, а левая рука вытянута в сторону, держит правую руку парня.

1-й такт – два шага из правой ноги вперед, а за третьим шагом приставляется нога в VI позицию (приставной шаг).

2-й такт – назад три шага с приставным, начиная с левой ноги.

3-й такт – так же, как и 1-й. 4-й такт – так же, как и 2-й.

5-й такт – парень на месте исполняет четыре шага и помогает девушке перейти на другую сторону простыми шагами. Руки при этом не разрываются.

6-й такт – на “раз” правая нога и парня, и девушки выносятся на носок вперед, на “и” – в сторону. На “два” нога относится в VI позицию, “и” – пауза.

7-й такт – так же, как 5-й.

8-й такт – так же, как 6-й, но из левой ноги» (Помпа, 2012: 110).

По мнению этномузыколога М. Хая, «ойра» – танец еврейского происхождения (Хай, 2007: 5). В Украине приобрел популярность сначала среди еврейских общин Ровенщины, Житомирщины, Черкащины и, получая расцветку национальной танцевальной традиции регионов, расширял свои пределы. Результатом этих хореографических трансформаций стало создание сценических вариантов танца «Ойра» в 80–90 гг. прошлого века как приобретение уже украинского народа: Подольская полька «Ойра» – постановка В. Дячука, музыка О. Беца, ансамбль «Камячанка», г. Камянец-Подольский; «Ойра» – постановка Р. Малиновского, Полесский государственный академический ансамбль песни и танца «Ленок» им. И. Слеты, г. Житомир.

Отдельное внимание считаем нужным привлечь к одному из лучших образцов хореографического наследия Волыни. Речь идет о постановке, которая успешно исполняется артистами Волынского государственного академического украинского народного хора вот уже почти 30 лет, любительскими ансамблями народного танца многих регионов Украины и за ее пределами, изучается как образец украинской хореографии в специализированных учебных заведениях культуры и искусств. «Ойра с выкрутасами» – постановка А. Крыкончука, музыка В. Штейнгольца. Именно таким является оригинальное название танца, который имеет еврейское происхождение (Аудиозапись интервью, 2019). Динамический, энергичный, с активным изменением фигур, танец, уже с первых секунд захватывает внимание зрителей. Ведь здесь есть место не только для юмора и ухаживания, но и для демонстрации сложных технических элементов. Кроскультурные влияния в данном случае проявляются в характерных для еврейских танцев легком качании плечей, специфических жестях рук, возгласах. Результатом такого сочетания и взаимообогащения танцевальной традиции является художественный образ, который не дает с течением времени потерять возможность для общения зрителей и исполнителей.

Выводы. Народные танцы стали неотъемлемой составляющей художественной жизни Украины, а локальные особенности их выполнения отличаются в каждом из регионов. Вследствие культурной диффузии, которая была характерной для второй половины XIX века, процесс формирования танцевальной лексики Волыни активизируется сквозь призму диалога культур не только этнических регионов Украины, но и соседних этносов. Сущность и связь кроскультурных влияний в процессе развития и становления хореологии народного танца Волыни ярко представлены на примере межэтнической коммуникации с еврейскими общинами, которые проживали на всей территории Украины. Материалы, собранные относительно вопроса истоков и распространения танца «ойра», не дают нам подтверждения теории его кавказских корней. Анализ печатных источников, записей полевых исследований танца, которые были проведены в регионах с наиболее многочисленным количеством еврейского населения Украины, его сценических вариантов, позволяет рассмотреть версию именно еврейского происхождения этого танца. Популярность танца «ойра», пути его распространения страной, трансформации танцевальной лексики в разных регионах отражают его общенациональный статус. Поэтому актуальной и перспективной задачей считаем дальнейшее исследование музыкально-стилевых свойств танца «ойра», его специфических особенностей среди этнических групп Украины и других стран.

Список использованных источников:

1. Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. К.: Мистецтво, 1996. 493 с.
2. Чурко Ю.М. Белорусский народный танец. Историко-теоретический очерк. Минск, 1972. 196 с.
3. Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фольклорна традиція) : монографія. Київ-Дрогобич. 2007. 538 с.
4. В. Яременко. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Т. 3. К., «Аконіт», 2008. 862 с.
5. Соколова А.Н. Загадки танца «Ойра-ойра». Сборник научных статей по материалам IV Всероссийских научных чтений памяти Л.Л. Христиансена. «История, теория и практика фольклора». Саратов. 2012. С. 154–162.
6. Бойко И.Н. Плясовые припевки Кубани. Краснодар: Фольклорно-творческий центр народов Северного Кавказа «Отрада». 1993. С. 75–77.
7. Науково-дослідна лабораторія «Етнологія Черкаського краю» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, 2017. Ф. І., арк. 65–69.
8. Помпа О. Записи автентичних народних танців «Лінцей» та «Ойра» на Житомирщині. Народна творчість та етнологія. 2012. № 3. С. 108–112.
9. Аудиозапись интервью, проведенного Николаем Цапяком с Отличником образования Украины, балетмейстером А. Крыкончуком. Ровно, 2019. Личный архив Н.И. Цапяка.

References:

1. Vasilenko, K. (1996). *Leksika ukrainskogo narondo-scenichnogo tancu* [Vocabulary of Ukrainian folk stage dance]. K., 493 p. [in Ukrainian].
2. Churko, Yu.M. (1972). *Belorusskiy narodnyi tanec. Istoriko-teoreticheskiy ocherk* [Belarusian folk dance. Historical and theoretical essay]. Minsk, 196 p. [in Russian].
3. Hai, M. (2007). *Muzychno-instrumentalna kultura ukrainciv (folklorna tradiciya): monografiya* [Musical and instrumental culture of Ukrainians (folklore tradition): monograph]. Kyiv-Drogobych. 538 p. [in Ukrainian].
4. Yaremenko, V. (2008). *Novyi tlumachnyi slovník ukrainskoi movy: u 3 t.* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 3 volumes] Is. 3. Kyiv, 862 p. [in Ukrainian].
5. Sokolova, A.N. (2012). *Zagadki tancu "Oira-Oira"* [Mysteries of the dance "Oira-oira"]. *Sbornik nauchnih statei po materialam IV Vserosiiskih nauchnih chtenyi pamyati L.L. Hristiansena. «Istoriya, teoriya I praktika folkloru»*. Saratov, pp. 154–162 [in Russian].
6. Boiko I.N. (1993) *Plyasovie pripevki Kubani* [Dance choruses of Kuban]. Krasnodar, pp. 75–77 [in Russian].
7. *Naukovo-doslidna laboratoriya «Etnologiya Cherkaskogo krayu»* [Research Laboratory "Ethnology of Cherkasy region"] *Umanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Pavla Tychyny*. (2017). Is. I., pp. 65–69 [in Ukrainian].
8. Pompa, O. (2012) *Zapysy avtentychnyh narodnyh tanciv "Lincei" ta "Oira" na Zhytomyrshchyni* [Recordings of authentic folk dances "Lincey" and "Oira" in Zhytomyr region]. *Narodna tvorchist ta etnologiya*. № 3, pp. 108–112 [in Ukrainian].
9. *Audiozapis intervyu, provedennogo Nikolayem Tsapiakom s Otlichnikom obrazovaniya Ukrainy, baletmeisterom A. Krykonchukom* [Audio recording of an interview conducted by Mykola Tsapyak with the Excellence in Education of Ukraine, choreographer A. Krykonchuk]. (2019). Rovno. *Lichniy arhiv N. Tsapiaka* [in Ukrainian].

DROGA UZNANIA AKWARELI POPRZEZ ZWIĄZKI ARTYSTYCZNE

Natalia Cherkashyna

aspirantka,

Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki,

główny biegły sądowy Charkowskiego Centrum Ekspercko-Kryminalistycznego

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy

(Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3972-0817

e-mail: cherkashinatalya@gmail.com

Adnotacja. Pracę poświęcono badaniu XIX-wiecznych stowarzyszeń artystycznych, które powstały w Holandii. Określono rolę, jaką takie stowarzyszenia odegrały w rozwoju sztuki, schematy funkcjonowania stowarzyszeń, zajmowane stanowiska wobec siebie, przeanalizowano potrzebę utworzenia związku artystów, zidentyfikowano dodatkowe powody, dla których takie stowarzyszenia zostały utworzone, i zidentyfikowano przyczyny upadku jednego ze znanych stowarzyszeń artystów, a mianowicie „Holenderskiej Graficznej Firmy Rysowania”. Uzasadniono i ujawniono powiązania stowarzyszeń z dealerami artystycznymi międzynarodowych salonów, na przykładach zajmowanych pozycji wewnątrz-zbiorowych. Przeanalizowano statystyki sprzedaży wystaw, co pozwoliło prześledzić poziom popytu i podaży ówczesnego rynku sztuki.

Nowością naukową pracy jest poszerzenie zakresu badań nad stowarzyszeniami artystów, którzy skupili się na jednym rodzaju malarstwa, a mianowicie akwareli. Ustalanie list uczestników związków i badanie katalogów wystaw prac mogą być przedmiotem badań historyków sztuki. Należy zauważyć, że nie ma podstawowych badań stowarzyszenia „Holenderskiej Graficznej Firmy Rysowania”, więc wiele pytań wciąż nie zostało omówionych.

Słowa kluczowe: szkoła holenderska, akwarela, związki artystyczne, Muzeum Sztuki w Charkowie.

WAY TO RECOGNIZE WATERCOLORS THROUGH ART UNIONS

Natalia Cherkashyna

Postgraduate Student

National Academy of Culture and Arts Management,

Chief Expert Forensic

Kharkiv Scientific research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

(Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3972-0817

e-mail: cherkashinatalya@gmail.com

Abstract. The work is devoted to the study of artistic associations of the XIX century, which were created in Holland. The role played by such associations in the development of art, the schemes of the functioning of associations, the positions taken in relation to each other, the need for the formation of a union of artists, the additional reasons for the creation of similar societies, and the reasons for the dissolution of one of the famous associations of artists, namely the Dutch Graphic Painting Company, are determined. The links of associations with art dealers of international salons, on the examples of internally-collective positions, were substantiated and found. Statistical data of sales of exhibitions was analyzed, which made it possible to track the level of demand and supply of the contemporary art market.

The scientific novelty of the work is to expand the range of research of associations of artists who united in one type of painting, namely watercolor. Establishing lists of participants of unions and researching catalogs of exhibitions of works can become the future subject of study of other art critics. It should be noted that there is no fundamental research of the "Dutch Graphic Drawing Company", so many questions have not been highlighted so far.

Key words: Dutch school, watercolors, art unions, Kharkiv Art Museum.

ШЛЯХ ВИЗНАННЯ АКВАРЕЛІ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦЬКІ СОЮЗИ

Наталя Черкашина

аспірантка

*Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв,
головний судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України*

(Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3972-0817

e-mail: cherkashinatalya@gmail.com

Анотація. Роботу присвячено дослідженню мистецьких асоціацій XIX ст., які були створені у Голландії. Визначено роль, яку зіграли подібні об'єднання у розвитку мистецтва, схеми функціонування об'єднань, займані позиції одне щодо одного; проаналізовано необхідність утворення союзу художників; визначені додаткові причини, завдяки яким були створені подібні товариства, та причини розпаду одного із відомих об'єднань митців, а саме «Голландської графічної компанії малювання». Обґрунтовано та виявлено зв'язки асоціацій з арт-дилерами міжнародних салонів на прикладах займаних колективних позицій. Проаналізовано статистичні дані продажів виставок, що дало змогу простежити рівень попиту та пропозицій тогочасного арт-ринку.

Наукова новизна роботи полягає в розширенні діапазону дослідження асоціацій художників, які об'єднувалися за одним видом живопису, а саме аквареллю. Встановлення списків учасників союзів та дослідження каталогів виставок робіт можуть стати предметом вивчення мистецтвознавців. Слід відзначити, що фундаментального дослідження товариства «Голландська графічна компанія малювання» немає, тому багато питань досі не висвітлено.

Ключові слова: голландська школа, акварель, мистецькі спілки, Харківський художній музей.

Вступ. У Голландії було започатковано колекціонування та замовлення рисунків для власного користування з XVII ст., що стало першим поштовхом для популяризації начерків та ескізів як самостійних об'єктів мистецтва. Митці почали об'єднуватись у різноманітні товариства, але мали спільну мету – підняття рівня рисунку у суспільстві та збільшення числа поціновувачів цього виду образотворчого мистецтва. Головною метою цієї роботи стало встановлення походження творів мистецтва голландської графіки у складі фонду Харківського художнього музею, аналіз тенденції розвитку та традицій написання графічних робіт голландської школи, вивчення творчого доробку представлених авторів через дослідження процесів формування арт-ринку Нідерландів у XVII – XIX ст.

Автором проведений огляд публікацій, архівних даних та літературних джерел стосовно асоціацій художників. Визначено два основних союзи: «За мистецтво і дружбу» та «Майстерня Пулькрі», які проводили виставки на постійній основі та представляли різноманітні художні напрями. Проте публікацій щодо асоціацій, які би займалися просуванням виключно акварелі, не виявлено.

Оброблені архівні дані музею Ван Гога в Амстердамі, матеріали Муніципального архіву Гааги, досліджені опубліковані Віллемом Бастіаном Толленом протоколи зібрань художніх об'єднань. Оброблені результати досліджень мистецтвознавця Герхарди Ерміни Маріус та Саскії де Бодт, у яких містяться анотації газетних оглядів, художньої критики, описи каталогів виставок, уривки листів художників-учасників товариства «Голландська графічна компанія малювання», які містять значущу інформацію для подальшого дослідження популяризації акварелі у світі та дають можливість провести протиставлення трьох асоціацій художників – «За мистецтво і дружбу», «Майстерня Пулькрі» та «Голландська графічна компанія малювання», а також дають можливість об'єктивно оцінити різницю між ними.

Попри достатньо широкий спектр інформаційних джерел та досліджень голландського мистецтва загалом та голландської графіки зокрема, дослідження історичного шляху збірки голландських графічних творів Харківського художнього музею відсутні донині, що слугувало додатковою метою цієї роботи.

Основана частина. Порушуючи традиції, на протистоянні академічним принципам художники Гаагської школи зробили свій невід'ємний внесок у розвиток мистецтва та надали послідовникам широкі можливості творити на пленері за допомогою відкритого простору. Зі зростанням імпресіонізму роботи на папері стали більш популярні, зокрема акварель стала для художників відмінним засобом зображення атмосфери природи. Незважаючи на технічну складність роботи з аквареллю, у XIX ст. малюнок все ще недооцінюється. Щоби привернути більше уваги до робіт на папері, митці самі починають проявляти ініціативу у вигляді пропаганди графіки. Одна з таких ініціатив деяких художників Гаазької школи – заснування «Голландської графічної компанії малювання» у 1876 році. Неможливо розглядати «Голландську графічну компанію малювання» без знайомства із двома найбільшими асоціаціями художників, які домінували у голландському світі мистецтва у XIX ст.

Аннеміка Хугенбум у своїй дисертації зазначила, що після розпаду гільдії святого Луки у кінці XVIII ст. не було порівняльної альтернативи союзу митців, яка б відповідала інтересам художників (Hoogenboom, 1993: 22-23). Все змінилось у 1839 році, коли кількість художників збільшилася, і серед них зросла самосвідомість. «3 грудня 1839 р. п'ять директорів, у тому числі художників Королівської академії мистецтв, заснували товариство “За мистецтво і дружбу” в Амстердамі з метою “посприяти процвітанню візуального

мистецтва»» (Kalmthout, 1998: 64). Крім того, було створено «Фонд вдів та сиріт» – соціальне забезпечення для художників. Необхідно зауважити, що у той час, ще не було профспілок художників, тож асоціація «За мистецтво і дружбу», прагнучи отримати професійний статус і покращити соціальне становище своїх членів, стала першою захищаючою інтереси митців організацією та забезпечувала соціально-економічну сферу всіх професійних голландських художників – членів союзу.

У 1847 році декілька гаазьких молодих художників-пейзажистів заснували картинну студію «Майстерня Пулькрі», тим самим похитнувши монопольну позицію товариства «За мистецтво і дружбу». Відтоді між двома компаніями почалися достатньо складні стосунки, які базувалися на різниці художніх принципів. «Мета цієї Гаазької асоціації – сприяння мистецтву та любов до художніх відображень» (Reglement van, 1847: 28). Більше того, у обох сторін були різні ідеї щодо артистизму та соціального статусу, студія «Пулькрі» була більш прогресивною (Vodt, 2004: 27–28).

Генріх Віллем Месдаг своєю рішучістю та розумінням використання рекламних ресурсів для безпомилкового процвітання асоціації став дієвою рухомою силою для популяризації «Майстерні Пулькрі». «Перші виставки “Майстерні Пулькрі” пройшли у кінці 1980 року, а до цього часу художники з Гааги продавали свої роботи у асоціації “За мистецтво і дружбу” та у ринковий день» (Stolwijk, 1998: 165).

За прикладом картинної студії «Майстерня Пулькрі» у 1876 році була заснована «Голландська графічна компанія малювання», яку очолив Хендрик Віллем Месдаг, а основними членами правління були Якоб Маріс та Антон Мауве. Це була перша група художників, акцентована виключно на масовізації акварельних робіт. Зареєстрований регламент компанії регулював правила вступу, розмір членських внесків, правила участі у виставках та установчий фонд асоціації. До речі, для першої виставки «Голландської графічної компанії малювання» у серпні 1876 року мер Гааги надав приміщення Академії образотворчих мистецтв на вулиці Принцессграхт на безоплатній основі. На виставку завітало 1319 відвідувачів, було продано 23 роботи загальною сумою 6130 гульденів, крім того, асоціація отримала 673 гульдени як вступні внески та за рахунок продажу каталогів. Проте загальна сума витрат на організацію заходу становила 1382 гульдени, що обернулося негативним балансом у 97 гульденів.

Членство в цій асоціації безумовно підвищувало репутацію художника. Тому кількість заявок на вступ до асоціації зростала з кожним роком, а членство вирішувалося шляхом суворого голосування правління. Проте багато митців отримали відмову протягом багатьох років (Tholen, 1914: 8). Віллем Бастиан Толлен зазначив, що кількість членів залишалася невеликою навмисно, щоб не наражати на небезпеку положення членів-засновників (Stolwijk, 1998: 107).

Тільки члени-засновники мали право пропонувати нових кандидатів. «Але влада Клубу призначена залишатися в руках засновників, тому до спільноти нові члени повинні приєднатися за певних умов. Такі справи у “Голландській графічній компанії малювання”, і, ймовірно, тому вона залишається такою потужною. Ще одна причина безлічі відмов – обмежений простір на виставках» (Stolwijk, 1998: 109). Проте у 1894 році правила для кандидатур були змінені новою системою, в якій правління було уповноважене визначати одного чи декількох художників, чії роботи стали відомими, щоб використати ці роботи як актив спілки для представлення їх на виставці і таким чином надавали змогу художникам отримати членство. За 45 років із дня заснування товариства загальна кількість членів становила 182 особи, і більшість із них були родом із Нідерландів. Після популяризації асоціації «Голландська графічна компанія малювання» бельгійські колеги з «Бельгійського союзу акварелістів» виявили бажання взяти участь у виставці в Гаазі, окрім них, деякі італійські експоненти кожен рік долучалися до виставок, незважаючи на низький попит на барвисті італійські акварелі. У списку учасників була незначна кількість англійських та французьких художників, а кількість німців взагалі рахується одиницями. Проте покупці віддавали перевагу роботам майстрів Гаазької школи.

«За кількістю творів мистецтва вона відстає від інших виставок, проте виграє за якістю, і це природний наслідок тієї обставини, що не всі, хто може нанести трохи фарби або крейди на папір, допускаються до показу, а лише обрана група художників, які заробили собі авторитет. Художники, які обрали інший шлях або не наділені особливим талантом акварельного жанру, або ті, чії дари ще тільки зароджуються, – їм вхід до храму “Голландської графічної компанії малювання” безповоротно закритий» (Stolwijk, 1998: 261).

Ексклюзивний характер «Голландської графічної компанії малювання» викликав різноманітну критику. З одного боку, все зводилося до суворого голосування, згідно з яким до об'єднання допускалися тільки признані митці, але, з іншого боку, виставки не були переповнені, а представлені роботи були дійсно високої майстерності. У підсумку виявилось, що вимоглива система відбору кандидатів повернулася проти самої графічної спілки. Із підвищенням рейтингу художників підвищувались і ціни. «Коли чуєш ціни, які запрошують за деякі рисунки, приходять сумне переконання, що акварелі наших нинішніх матадорів доступні лише мільйонерам. Що стосується акварелі, наприклад, того самого Йозефа Ізраельса, за неї просять аж 2500 гульденів, тож який колекціонер, якщо він не витратить тонни золота, наважиться підняти руку на аукціонних торгах?» (Hoogenboom, 1993: 148). Дійсно, успіх багатьох вихідців Гаазької школи призвів до підвищення цін пропозиції. У 1887 році було зафіксовано зниження середньої ціни, можливо, цьому сприяло започаткування нової системи фіксування цін, але результат був негативним, і асоціація повернулася до використання закону попиту та пропозиції.

За час правління Генріха Віллема Месдага була продана значна кількість акварельних робіт та простежувалася висока відвідуваність експозицій, що привело до збільшення капіталу об'єднання. Можна зробити

висновок щодо заможності «Голландської графічної компанії малювання» з того факту, що у 1886 році ця спілка акварелістів дала у борг для купівлі нерухомості у Гаазі 5000 гульденів «Майстерні Пулькрі».

Фред Ліман зауважив, що виставки були настільки популярні за кордоном, що деякі арт-дилери та пошановувачі намагалися прийти у день відкриття, щоб не втратили можливість купити цінну річ (Leeman, 1996: 54). Через чотири роки після заснування товариства роботи членів асоціації, Якоба Маріса, Христофела Бісхопа, Йозефа Ізраельса, Хендрика Віллема Месдага були виставлені у серії із п'ятдесяти п'яти рисунків у Галереї Гросвенор у Манчестері. Представник арт-салону «Гупіль і Сія» Герман Гійсберт Терстег із 1881 року був секретарем «Голландської графічної компанії малювання», так простежується безпосередній бізнес-зв'язок між асоціацією та арт-дилером. Згодом Хендрик Віллем Месдаг запропонував виходити на американський ринок, а Герман Гійсберт Терстег підтримав цю ініціативу та організував фрахт, страхування та транспортування за рахунок художнього салону «Валадон і Сія», учасники мали тільки заплатити нетто за їхні роботи. На цих умовах у 1895 році була організована колективна виставка «Голландської графічної компанії малювання» у залах салону «Валадон і Сія» у Нью-Йорку. Виставка пройшла дуже успішно, на ній було представлено 110 робіт сорока одного учасника, з них продані 33 роботи, одна з яких була придбана Метрополітен-музеєм (Tholen, 1914: 55). Цей факт можливо розцінити як високу нагороду, оскільки Метрополітен-музей розширює свої колекції виключно за рахунок подарунків та дотацій, а купівля за власні кошти – це велика рідкість в історії цього музею.

У 1885 році на наступні 26 років правління «Голландської графічної компанії малювання» очолив Йозеф Ізраельс. Однак із роками об'єднання зазнало важких часів, а кількість відвідувачів та продажів зменшувалася. Для порівняння, у 1896 році було продано 32 акварельні роботи загальною сумою 10505 гульденів, а наступного року було продано всього 5 акварелей на загальну суму 1330 гульденів. «Наша друга виставка в Америці не увінчалася успіхом, було продано всього два рисунки, тому загалом справи погані, американці практично нічого не купляють» (Stolwijk, 1998: 110).

У другій половині 80-х років почали з'являтися перші прояви занепаду художнього об'єднання, сурові відбори робіт та економічні інтереси призвели до вузького діапазону обраних робіт без конкурентного фактору. «Іноземні почесні гості, в основному італійці, чие бачення діаметрально протилежне від бачення членів графічної компанії, здаються менш щасливими, ніж попереднього візиту. Італійське мистецтво, яке кричить своєю барвистістю, як мозаїка, але виконане у техніці акварельного рисунку, майстри, які володіють знанням форми та виразу, настільки досконалим і вправно розміщені серед гармонійних акварелей наших кращих художників, що мимоволі задаєшся питанням: чим саме цей антипод зміг зачепити «Голландську графічну компанію малювання», щоб вона запропонувала іноземцю почесне членство? І після міркувань розумієш, що товариство саме через пікантність розмаїття ввело цих італійців у своє коло. Щоб візитери бачити на контрасті зневажливих італійців гармонію спокійних барв голландців» (Kalmthout, 1998: 286). Прагнення союзу зарекомендувати себе як добре пізнавану школу, не зростаючи кількістю членів, а зберігаючи певну аристократичність, – це одна із причин, чому молоді художники не могли вступити до цієї асоціації.

З роками відомі художники Гаазької школи пішли з життя, тим часом повільно приймалися нові члени, які працювали у нових напрямках. Гарні часи «Голландської графічної компанії малювання» закінчилися після смерті Йозефа Ізраельса у 1911 році. Генріх Віллем Месдаг не брав участі у виставках товариства з 1912 року за станом здоров'я. Зі смертю цих двох стрижнів «Голландської графічної компанії малювання» почався новий період. На жаль, документальних підтверджень справ спілки цього періоду не збереглося, вірогідно, це спричинено початком Першої Світової війни. З цієї причини не проводилися виставки 1914 та 1916 років.

Порівняно із «За мистецтво і дружбу» та «Майстерню Пулькрі» «Голландська графічна компанія малювання» була започаткована як прогресивна спілка художників з новітнім баченням бізнес-процесів на ринку мистецтва, що підтримувала своїх художників у всіх соціальних сферах, проте з часом союз став консервативним та закаменілим. На сороковій виставці «Графічної компанії» були представлені предмети скульптури, прикладного мистецтва та рисунки. Головна мета заснування асоціації була змінена, характер товариства теж, популярність згасала. Період для змін та час для прийняття кардинальних рішень у розрізі тогочасної сучасності ігнорувався та був безнадійно втрачений. Коли об'єднання перестало функціонувати, достеменно невідомо. «Стосовно новин від «Голландської графічної компанії малювання» у 1938 р. є відлуння повідомлень, що більше вона не існує, хоча все ж здається, що існує. Проте колись, дуже давно, вона мала актуальність свого існування. І, оскільки стояти на місці неможливо, слід зазначити, що на вершині підйому спуск повинен був статися» (Marius, 1920: 132).

Зі зникненням засновників «Голландської графічної компанії малювання» членами об'єднання стала значна кількість молодих художників, проте цей кадровий хід не спрацював для відновлення діяльності. Хоча молоді художники дуже захоплювалися та поважали художників Гаазької школи, проте обрали свій шлях, відмінний від союзу. Приблизно у 1890 р. нове покоління виступило зі своїми власними компаніями: «Гаазьким мистецьким гуртком» та «Голландським офортним клубом». Провідні художники, такі як Ян Вет, Віллем Вітсен, Джордж Хендрік Брайтнер і Ян Тороп, пізніше відомі як амстердамські імпресіоністи, проявили себе рухом оновлення.

Висновки. Грунтуючись на досліджених матеріалах, встановлено, що до певного часу громадськість не сприймала акварель як «закінчений, незалежний витвір мистецтва». Акварель переважно слугувала попереднім етюдом для олійного живопису, техніка використовувалася для ілюстрацій та залишалася у тіні

олійного живопису. Зі зростанням імпресіонізму для багатьох художників акварель виявилася чудовим засобом передачі атмосфери на папері, вільним від італійського впливу, природним та гармонійним у використанні чуттєвих тонів.

Встановити походження періоду живопису непросто, ще більш проблематично простежити причини виникнення цього періоду. Але процес спротиву антагонізму має логічне завершення у вигляді наслідку. Цей опір свідчить про деяку узурпованість уславлених художників першої половини XIX ст. Коли процес досягає неповоротної точки, він спричиняє іскру, що дає художнику нове розуміння, нову хіть та новий напрям для розвитку. Саме це слугувало стимулом для виникнення «Голландської графічної компанії малювання», і це ж і погубило її. Ставши першою асоціацією в Нідерландах, яка повністю організувала свої щорічні виставки, присвячені тільки роботам на папері – рисункам, вона була відкрита для серйозної критики, доступна для широкої публіки. Виставки відразу отримали високу відзнаку за рахунок елітарного відбору робіт. Проте об'єднання зазнало необґрунтованої критики стосовно сурової системи голосування. З іншого боку, асоціація за допомогою цієї системи голосування підвищувала якість виставок, насамперед для підтримки високого рівня представлених робіт. Під правлінням Йозефа Ізраельса та Генріха Віллема Месдага «Голландська графічна компанія малювання» функціонувала як сцена для художників Гаазької школи.

Незважаючи на те, що художники Гаазької школи колись вважалися новачками в мистецтві, своїми ідеями в арт-бізнесі вони методично підкорили світ мистецтва. Безумовно, «Голландська графічна компанія малювання» зробила свій внесок у визнання та поширення акварельного мистецтва. Проте, як виявилося, здебільшого основа цієї асоціації – комерційна причина. На початку своєї діяльності виставки були створені для художників, а з роками перетворилися на канал збуту. Таким чином асоціація могла існувати в умовах розвитку вільного ринку тогочасного сучасного мистецтва, де, окрім художнього таланту, необхідно мати ділову хватку. Проте стара гвардія продовжувала йти своїм шляхом, міцно тримаючи правління. Застарілі погляди, управлінські рішення у формі наполегливості та закритості викликали зіткнення інтересів із молодим поколінням, яке повільно визнавали у колі членів «Голландської графічної компанії малювання». Закритість союзу можливо пояснити з погляду інстинкту самозбереження старих голландських художників, які піддавалися впливу іноземних художніх течій. Застарілі погляди товариства призвели до розриву зв'язку поколінь. Колись об'єднання належало до передового сучасного мистецтва, а перетворилося на елітарний, «старомодний» клуб.

Історія «Голландської графічної компанії малювання» має напрощад багато спільного з історією «Бельгійського союзу акварелістів». Бельгійський попередник також «застряг» на певному етапі. Принципи обох асоціацій застаріли і стали перешкоджати інноваціям. Акварель стала старомодною, а літографія та граюра – новаторськими, але перед цим акварель досягла вершини популярності.

Список використаних джерел:

1. Bodt S. de. Pulchri Studio: het imago van een kunstenaarsvereniging in de negentiende eeuw, de Negentiende Eeuw, documentatieblad Werkgroep 19e eeuw 14. 1990. P. 27–28.
2. Hoogenboom A. De stand des kunstenaars: de positie van kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Leiden, 1993. 255 p.
3. Kalmthout A.B.G.M. van. Muzentempels : multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914. Hilversum, 1998. 776 p.
4. Leeman F. Museum Mesdag. Catalogue of paintings and drawings. Zwolle, 1996. 240 p.
5. Marius G. De Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw. Den Haag, 1920. 286 p.
6. Reglement van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio. 1847. 19 februari.
7. Stolwijk Ch. Uit de schilderswereld: Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw. Leiden, 1998. 416 p.
8. Tholen W. Notulen van de Hollandsche Teekenmaatschappij 1876–1901. Den Haag, 1914. 22 p.

References:

1. Bodt S. de. Pulchri Studio: het imago van een kunstenaarsvereniging in de negentiende eeuw, de Negentiende Eeuw, documentatieblad Werkgroep 19e eeuw 14. 1990. P. 27–28. [in Dutch].
2. Hoogenboom A. De stand des kunstenaars: de positie van kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Leiden, 1993. 255 p. [in Dutch].
3. Kalmthout A.B.G.M. van. Muzentempels: multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914. Hilversum, 1998. 776 p. [in Dutch].
4. Leeman F. Museum Mesdag. Catalogue of paintings and drawings. Zwolle, 1996. 240 p. [in Dutch].
5. Marius G. De Hollandsche schilderkunst in de negentiende eeuw. Den Haag, 1920. 286 p. [in Dutch].
6. Reglement van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio. 1847. 19 februari. [in Dutch].
7. Stolwijk Ch. Uit de schilderswereld: Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw. Leiden, 1998. 416 p. [in Dutch].
8. Tholen W. Notulen van de Hollandsche Teekenmaatschappij 1876–1901. Den Haag, 1914. 22 p. [in Dutch].

HUMANITIES

PROBLEM ŚMIERCI I NIEŚMIERTELNOŚCI JEDNOSTKI W ŚWIATOPOGLĄDZIE NAUKOWYM: KRYTERIUM POCZĄTKU BYTU OSOBOWEGO

Pavlo Nesterenko

*aspirant Katedry Teologii i Religioznawstwa,
Wydziału Historii i Filozofii*

Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Mychajła Drahomanowa (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-8252-6879

e-mail: nesterenkopavlo@gmail.com

Adnotacja. Głównym celem artykułu jest analiza problemu śmierci i nieśmiertelności jednostki w kontekście światopoglądu naukowego. W pracy podjęto próbę odkrycia sensu śmierci w byciu ludzkim i rozważenia podstawowych rodzajów nieśmiertelności w naukowym typie światopoglądu. Problem śmierci polega na tym, że zawsze jest z nami niewidocznie. Każdy nasz wydech powietrza jest symboliczną śmiercią, a każdy oddech tlenu jest symbolicznym zmartwychwstaniem. Wśród oblicz Tanatosa w ludzkiej egzystencji można wyróżnić: 1. Śmierć jako całkowity relaks. 2. Śmierć jako sen. 3. Każde zakończenie jako śmierć. 4. Orgazm jako mała śmierć. 5. Szaleństwo jako rodzaj śmierci. Światopogląd naukowy podnosi kwestię kryterium początku bytu osobowego. Autor udowadnia, że osoba nie rodzi się, ale staje się w procesie rozwoju ontogenetycznego jednostki. Kryterium początku bytu osobistego jest świadomość nieuchronności własnej śmierci i pragnienie nieśmiertelności. Rozwiązanie problemu śmierci i nieśmiertelności w nauce zależy od rodzaju światopoglądu naukowca: idealistycznego, materialistycznego lub personalistycznego.

Słowa kluczowe: śmierć, nieśmiertelność, osobowość, oblicza Tanatosa, nauka, światopogląd, kryterium, byt osobisty, doświadczenie bliższej śmierci, wieczność.

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY IN THE SCIENTIFIC WORLDVIEW: THE CRITERION OF THE BEGINNING OF PERSONAL EXISTENCE

Pavlo Nesterenko

*Postgraduate Student at the Department of Theology and Religious Studies,
Faculty of History and Philosophy,*

National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8252-6879

e-mail: nesterenkopavlo@gmail.com

Abstract. The main goal of article is to analyze the problem of death and immortality of the individual in the context of the scientific worldview. The paper attempts to reveal the meaning of death in human existence and to consider the main types of immortality in the scientific type of worldview. The problem of death is that it is invisibly always with us. Each of our breaths is a symbolic death, and each breath of oxygen is a symbolic resurrection from the dead. Among the faces of Thanatos in human existence are: 1. Death as total relaxation. 2. Death as a dream. 3. Any ending as death. 4. Orgasm as a small death. 5. Madness as a form of death. The scientific worldview raises the question of the criterion of the beginning of personal existence. The author proves that individuals are not born, but become in the process of ontogenetic development of personality. The criterion for the beginning of personal existence is the awareness of the inevitability of one's own death and the desire for immortality. The solution to the problem of death and immortality in science depends on the type of worldview of the scientist: idealistic, materialistic or personalistic.

Key words: death, immortality, personality, faces of Thanatos, science, worldview, criterion, personal existence, near-death experience, eternity.

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВОМУ СВІТОГЛЯДІ: КРИТЕРІЙ ПОЧАТКУ ОСОБИСТІСНОГО БУТТЯ

Павло Нестеренко

*аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства,
факультету історії і філософії*

Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8252-6879>

e-mail: nesterenkopavlo@gmail.com

Анотація. Головною метою статті є аналіз проблеми смерті та безсмертя особистості в контексті наукового світогляду. У роботі зроблено спробу розкрити смисл смерті в людському бутті та розглянути основні види безсмертя в науковому типі світогляду. Проблема смерті полягає в тому, що вона незримо завжди з нами. Кожен наш видих повітря – це символічна смерть і кожен вдих кисню – символічне воскресіння з мертвих. Серед ликів Танатосу в людському бутті можна виділити: 1. Смерть як тотальне розслаблення. 2. Смерть як сон. 3. Будь-яке закінчення як смерть. 4. Оргазм як мала смерть. 5. Божевілля як вид смерті. Науковий світогляд піднімає питання критерію початку особистісного буття. Автор доводить, що особистістю не народжуються, а стають в процесі онтогенетичного розвитку індивіда. Критерій початку особистісного буття – усвідомлення неминучості власної смерті та прагнення до безсмертя. Вирішення проблеми смерті та безсмертя в науці залежить від типу світогляду науковця: ідеалістичного, матеріалістичного чи персоналістичного.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, лики Танатосу, наука, світогляд, критерій, особистісне буття, доволаасмертний досвід, вічність.

Вступ. Смерть та безсмертя особистості – це дуже серйозна наукова проблема, яка вимагає ретельних досліджень досвіду та переживань людини на межі смерті. Актуальність нашого дослідження значною мірою полягає в тому, що смерть і безсмертя є глибинно пов'язані з духовністю людини, а згідно з С. Грофом, «результати ... досліджень надають прямі практичні, емпіричні докази того, що духовність є вирішальною та закономірною ознакою як людської психіки, так і універсальної картини світу» (Гроф, 2019: 15).

Якщо припустити, що життя – це сон, смерть – пробудження, а безсмертя – реальність? Чи можливо навпаки? Емпіричне життя – це єдино можлива реальність для людини, безсмертя не існує, а смерть – це вічне небуття? Як можливе безсмертя людської особистості, окрім продовження роду і творів культури? Відповіді на ці запитання особливо гостро постають для сучасної України.

Проблематика смерті та безсмертя особистості набуває особливої актуальності для сучасного українського суспільства; це значною мірою зумовлено пандемією коронавірусу та гібридною війною на Півдні та Сході України.

Пандемія коронавірусу як найкраще зобразила всюдишущу присутність Танатосу, тобто смерті в людському бутті. З точки зору науки смерть починається з закінченням роботи органів людини. Але чи можливе безсмертя? Чи може особистість разом з інформацією, яка накопичилася в ній на протязі життєвого шляху залишитися існувати вічно? На ці запитання наука не дає точної відповіді.

За В. Козловим та М. Кукіною, смерть – це «найвеличніша таємниця буття» (Козлов & Кукіна, 2016, р. 7). Ми припускаємо, що одним з головних аспектів проблем смерті та безсмертя полягає в тому, що вони є таємницею, яку неможливо осмислити без розуміння природи людської особистості. Для вирішення проблеми смерті та безсмертя слід чітко розуміти як структуру, так природу виникнення феномена особистості.

У наш складний час, коли людство проходить випробуванням пандемією коронавірусу, філософсько-антропологічні дослідження феномену смерті та безсмертя людської особистості є особливо актуальними та значущими не лише для наукової спільноти України, а й для віх громадян нашої країни, більше того, для світу в цілому.

Основна частина. Мета. Із урахуванням вищенаведеного стаття має на меті дослідити проблему смерті та безсмертя в науковому типі світогляду, а також розкрити критерій особистісного буття. Особистісні новоутворення, за якими ми можемо назвати людину «особистістю», з'являються у процесі онтогенетичного розвитку індивіда пізніше. Тобто людина народжується індивідом і в процесі розвитку стає особистістю. Ключове значення для виникнення особистості у людському бутті має Танатос – феномен смерті і потяг до неї. Можна припустити, що особистість починається з усвідомлення власної смертності та прагнення до безсмертя.

Методи дослідження: серед методів дослідження використані такі класичні методи, як аналіз, синтез, порівняння та герменевтичний метод. Методологічно цінним для нашого дослідження виявляється діяльнісний підхід у філософії та психології О. Леонтьєва.

Результати та їх обговорення. Для початку дамо визначення поняттю наука. За Н. Хамітовим, наука – це «форма культури, в якій відбувається понятійне моделювання людини і світу».

Наукове пізнання у своїх фундаментально-теоретичних формах є прагнення піти від стихії волі до життя і волі до влади в стихію волі до істини. Разом із тим воля до життя і воля до влади присутні в науковому пізнанні, адже наукове пізнання, що розвилася з другої половини XIX століття, – це пізнання, що спрямоване на зміну емпіричного світу й оволодіння ним. Сучасне наукове пізнання – це зовсім не те пізнання-уявлення,

про яке говорить А. Шопенгауер, протиставляючи його волі до життя. В наш час наукове пізнання часто безпосередньо служить волі до життя і волі до влади» (Н. Хамітов & Крилова, 2018: 76). Ми погоджуємося з автором і вважаємо науку як сферу людської діяльності, мета якої – пізнання істини. Наука – це воля до істини та пізнання законів об'єктивної реальності.

Сучасна наука повинна перебувати в діалозі з природою. Як говорять І. Пригожин та І. Стенгерс, «наука почала успішний діалог з природою. Разом з тим першим результатом цього діалогу стало відкриття мовчазливого світу. У цьому – парадокс класичної науки. Вона відкрила людям мертву, пасивну природу, поведінку якої з повною підставою можна порівняти з поведінкою автомата: будучи запрограмованим, автомат неухильно виконує розпорядження, закладені у програмі. У цій ситуації діалог з природою замість того, щоб сприяти зближенню людини з природою, ізолював її від неї. Триумф людського розуму обернувся сумною істиною. Наука розвінчала все, до чого не доторкнулася» (Пригожин & Стенгерс, 1986: 45–46). На нашу думку, окрім діалогу з природою, сучасна наука повинна вирішити проблему смерті та безсмертя людської особистості. Тільки тоді «природа оживе», а безсмертне людство зможе успішно колонізувати нові планети.

Із точки зору науки смерть починається із закінченням роботи органів людини. Але чи можливе безсмертя? Чи може особистість разом з інформацією, яка накопичилася в ній протягом життєвого шляху, залишитися існувати вічно? На ці запитання наука не дає точної відповіді.

Максимальне розслаблення тіла людини настає в перші хвилини після смерті. За Гераклітом, «життя і смерть присутні як у житті, так і в смерті: коли ми живі, то душі наші мертві й поховані в нас, коли ми вмираємо, то душі оживають і живуть» (Геракліт, 2012). В античній міфології Танатос – бог смерті. Особливо у Спарті шанували культ цього божества, який вважався уособленням смерті, братом-близнюком Гіпноса (бога сну), та сином Ночі (богині Нікс). Танатоса часто зображували у вигляді молодого хлопця з чорними крилами, а у його руках були погаслий смолоскип та меч. На скриньці Кіпсела Танатос зображений як чорний хлопчик, що знаходиться поруч з білим хлопчиком Гіпносом (Павсаний, n.d.).

Український дослідник Н. Хамітов говорить про екзистенціальні передумови конструктивних і деструктивних виявів людського буття та звертається до «архетипових для європейської культури міфологем Ероса і Танатоса» (Хамітов, 2017: 167). Посилаючись на Шопенгауера, Зігмунд Фрейд стверджував, що «метою життя є смерть» (Freud, 1961: 32). Фрейд визнавав існування інстинкту смерті і називав його ім'ям античного бога Танатоса. «Інстинкти смерті, які називаються Танатос, – лежать в основі всіх проявів жорстокості, агресії, самогубств і вбивств» (Хьелл & Зиглер, 2005: 117). – говорять теоретики особистості Л. Х'елл та Д. Зиглер. Надалі в нашому дослідженні ми будемо синонімізувати категорії «Смерть» та «Танатос».

За дослідником-танатологом В.Ю. Баскаковим можна виділити такі символічні ліки смерті в людському бутті (Баскаков, 2007):

1. *Тотальне розслаблення як смерть.* Російське слово «покойник» походить від слова «покой». Кожний раз, коли тіло людини досягає максимального розслаблення та контроль свідомості послаблюється, людина символічно уподібнюється мерцю. Тобто релаксація (наприклад, йогічні вправи, тощо) за В. Баскаковим, та взагалі будь-яке тотальне розслаблення тіла – це символічний лик Танатосу (Баскаков, 2007: 8–10).

2. *Смерть як сон.* В античній міфології у бога смерті Танатоса є брат – бог сну Гіпнос. Оскар Уайльд у своїй філософській казці «Щасливий Принц», описує передсмертний діалог закоханого Ластівки та Щасливого Принца (одностатеве кохання, бо ластівка в оригіналі самець, he – він): “*But at last he knew that he was going to die. He had just strength to fly up to the Prince's shoulder once more. “Good-bye, dear Prince!” he murmured, “will you let me kiss your hand?” “I am glad that you are going to Egypt at last, little Swallow,” said the Prince, “you have stayed too long here; but you must kiss me on the lips, for I love you. “It is not to Egypt that I am going,” said the Swallow. “I am going to the House of Death. Death is the brother of Sleep, is he not?” And he kissed the Happy Prince on the lips, and fell down dead at his feet*” (Wilde, 1910). («Але нарешті він зрозумів, що він помре. У нього залишилося сил лише на те, щоб злетіти на плече принца. «Прощай, дорогий Принце!» – прошепотів він, – «чи дозволиш ти мені поцілувати твою руку?» «Я радий, що ти нарешті збираєшся летіти в Єгипет, маленький Ластівка,» – сказав Принц, – «ти залишався надто довго тут; але ти можеш поцілувати мене в губи, тому що я тебе кохаю.» «Не в Єгипет я збираюся летіти...» – сказав Ластівка. – «Я збираюся йти в Обитель Смерті. Смерть – це брат Сну, чи не так?» І він поцілував Щасливого Принца в губи, і впав мертвим у його ніг.» – Переклад з англійської Нестеренка П.О.). У цьому філософському діалозі смерть, тобто Танатос, зображується як брат сну. І дійсно смерть і сон багато в чому споріднені між собою. Ми припускаємо, що смерть – це вічний сон. А наш земний сон – це зв'язок зі смертю. Коли ми спимо, то зштовхуємося з реальністю смерті.

3. *Кінцівка, будь-яке закінчення як смерть.* За В. Баскаковим «це і deadline прийому заявок на конференції і симпозиуми (звідки «dead» («мертвий» – пер. Нестеренка П.О.) в цій «line»?), і слова пісні «роставание – маленькая смерть». В архаїчних і ряді сучасних культур будь-який віковий перехід (дорослішання хлопчиків і дівчаток, зміни гормональних циклів), злеті і падіння в статусі дорослих людей зазвичай ініціюються через модель смерті, що пом'якшує (демпфікує) ці переходи, усуває часовий розрив» (Баскаков, 2007: 14). Смерть представлена в нашому житті різними символами і нагадує часто про себе в повсякденному житті. Все має свій початок і свій кінець. Закінчення будь-чого символізує собою маленьку смерть.

4. *Орғазм як «маленька смерть».* Традиційно на Сході смерть розглядається як «маленька смерть». В момент оргазму людина відчуває відчуття неймовірної, колосальної сили, у цей момент вона на мить

помирає і воскресає знову. Дослідник В. Баскаков говорить, що оргазм можливий «в силу втрати контролю свідомості, що супроводжується страхом втрати власного Я/Self/Его. Тільки в такому випадку людина здатна відпустити сильні тілесні імпульси (які часто зовуться «звірчачими»)» (Баскаков, 2007: 17). Тобто оргазм споріднює зі смертю також те, що людина на короткий час втрачає символічно свідомість.

5. *Божевілля як вид смерті*. Згідно з В. Баскаковим, «цей вид смерті витікає з переходу психічно здорової людини в психічно хвору (ми говоримо в «ненормальну»), що являє собою смерть минулої особистості (сутності, Self, Его і т.д.). Це напряду пов'язано з втратою контролю з боку свідомості і проявленням страху (слова поета «не дай нам Боже збожеволіти!»)» (Баскаков, 2007: 20). Дійсно, можна погодитися з автором. Божевілля часто супроводжується «смертю» та розпадом цілісності людської особистості.

Ці лики смерті нагадують нам про те, що смерть всюдишча і багатолика, вона постійно нагадує про себе в бутті людини. А саме тому ми переконані, що індивід стає особистістю саме з того моменту, коли він усвідомлює власну смертність та починає прагнути до безсмертя. Саме тому цілком не випадковим є використання древніми римлянами фрази «Memento mori!», тобто «Пам'ятай про смерть!» («Пам'ятай, що доведеться померти»). Історично під час триумфального крокування римських полководців, коли вони з перемогою поверталися додому, за спиною воєначальника, за древньоримською традицією, ставили раба, метою якого було періодичне нагадування переможцю, що не дивлячись на славу, честь і перемогу, він залишається теж смертною людиною і одного разу він неминуче помре (Тертуллиан, n.d.). Тобто у той давній час і виник афоризм «memento mori», що означає «пам'ятай про смерть».

У праці «Безсмертя та філософія смерті», відповідаючи на питання «чи смерть погана для тих, хто помирає?», дослідник К. Белшо говорить, що смерть – це звичайне явище і вона не завжди шкідлива, а інколи смерть навіть і корисна. «Коли смерть шкідлива для того, хто помирає? Не так часто, як ми могли б подумати. ... Вона не погана для тварин, або для людської зиготи чи ембріону, або плоду. І, що ще більш суперечливе, смерть не погана для новонароджених чи маленьких дітей» (Belshaw, 2016: 3). Ми не до кінця погоджуємося з автором у плані малих дітей. Діти повинні не помирати, а жити довгий і щасливий вік, адже смерть – це саме страшне зло, яке може трапитися з людиною. Найстрашніше, на нашу думку – це те, що людина не може жити вічно і обов'язково помре. Особливо трагічне явище смерті для малої дитини, яка не може прожити довге та щасливе життя. До смерті може зводитися будь-яке зло. Злоба, вбивства, самовбивства, чорна заздрість, ненависть і будь-яке інше зло є смертю і до смерті це зло може привести.

Проблема смерті людини – дуже серйозна не тільки у філософській антропології, а й психології особистісного розвитку. Бо саме усвідомлення власної смертності різко впливало і впливає всі віки на виникнення новоутворень у розвитку людської особистості. Особистість починається з усвідомлення власної смертності та пошуку шляхів до безсмертя.

Український дослідник М. Папуча говорить, що «оскільки форма – це вияв, по ній ми пізнаємо дану конкретну особистість. Формування – процес, що не обмежується часом (його обмежує лише фізична смерть індивіда, хоча й після неї в його особистості ще довго можуть відкриватися невідомі аспекти, риси, властивості; особистість і після смерті тіла може дооформлюватися). Постійний, плинний розвиток форми являє собою спосіб існування особистості» (Папуча, 2008: 25). Тобто навіть після біологічної смерті те, що називають людською особистістю, не помирає і розвиток особистості не зупиняється. Навпаки, особистість людини прагне до безсмертя і навіть після біологічної кончини ще може дооформлюватися, оскільки, за професором М. Папуча, відкриваються її невідомі аспекти і риси, тощо.

На думку Г. Файфеля, «смерть – це те, що трапляється з кожним із нас. Бо ще до того, як проб'є її час, ми відчуваємо її незворотну присутність. Прийнято вважати, що страх смерті – універсальна реакція і що ніхто від неї не вільний. Якщо ми спробуємо проникнути в її суть, то зрозуміємо, що відчуття унікальності і неповторності кожного з нас отримує свою повноту тільки тоді, коли ми усвідомлюємо, що смертні. І саме в цьому зіткненні зі смертю кожен з нас виявляє жагу до безсмертя» (Файфель, 2005, р. 73). Отже, без усвідомлення власної смертності людська особистість не може отримати повноту відчуття власної унікальності. І навіть більше. Гіпотетично ми вважаємо, що без усвідомлення власної смертності повноцінний розвиток людської особистості неможливий. Але важливо також те, що після усвідомлення власної смертності людина закономірно починає прагнути до безсмертя. Бо людська особистість прагне до вічного життя і хоче жити вічно.

За українським дослідником Н. Хамітовим, який розробив методологічний проєкт філософської антропології як метаантропології (Хамітов, 2020; Хамітов, 2017), «дійсне безсмертя може бути зрозуміле тільки як безсмертя особистості – єдності духовного і душевного начал людини» (Хамітов, 2020: 226). Тобто якщо людське тіло тлінне і рано чи пізно воно помре, то особистість людини піднімається і виходить за межі Танатосу як смерті і переживання смерті. Метаантропологічний підхід дозволяє інтерпретувати поняття «Танатос» в якості бога смерті, так і з потягом до смерті; в межах цього підходу констатується прагнення звільнитися від цього потягу через устремління до Еросу – любові й творчої енергії, яка відкриває потенції геніальності і буття у Вічності (Н. Хамітов, 2010, р. 168).

У координатах метаантропології українська дослідниця С. Крилова аналізує проблему безсмертя особистості, виокремлюючи його різні виміри в культурі. Авторка дає визначення, яке має важливе методологічне значення для нашого дослідження: «Під безсмертям особистості можна розуміти можливість виходу унікальності і неповторності внутрішнього світу людини за межі ситуації смерті – частково або в усій екзистенційній повноті» (Крилова, 1999, р. 20).

Американський дослідник Р. Моуді у своїй праці «Життя після життя. Дослідження життя після смерті тіла» говорить, що «розмову про смерть на психологічному рівні можна розглядати як ще один спосіб непрямого наближення до неї. Поза сумнівом, у багатьох людей виникає відчуття, що говорити про смерть взагалі – це наче «накликати» її, коли мимоволі відчуваєш неминучу близькість власного скону. Тому, щоб позбавити себе потенційної психологічної травми, ми вирішуємо по змозі уникати таких розмов» (Моуді, 2021: 16). Можна погодитися з автором у тому, що багато людей бояться говорити про смерть, щоб її не накликати на себе. Страх смерті притаманний багатьом. Але ми переконані, що бояться смерті саме ті люди, які не вірять в безсмертя людської особистості після біологічної кончини.

Р. Моуді провів фундаментальне наукове дослідження доволасмертного досвіду та близькосмертних переживань. Для дослідження Р. Моуді зібрав 150 випадків людей із доволасмертним досвідом, які він розділив на три категорії:

«1. Досвід людей, яких реанімували після констатації клінічної смерті.

2. Досвід людей, які були дуже близькі до стану фізичної смерті внаслідок аварії, тяжкої травми чи хвороби.

3. Досвід людей, які розповіли про своє переживання клінічної смерті близьким, а ті, своєю чергою, поділилися цим зі мною» (Моуді, 2021: 21). – говорить Р. Моуді.

Здійснивши аналіз цих 150 випадків доволасмертного досвіду, дослідник приходить до висновку, що у всіх досліджуваних, які пережили констатовану клінічну смерть, є дещо спільне, а саме багато в чому тотожний опис доволасмертного досвіду та близькосмертних переживань.

«Людина вмирає, і в той момент, коли фізичні страждання сягають найвищої точки, чує, як лікар констатує її смерть. Далі лунає настійливий звук – дзвін або бриніння – і з'являється відчуття, ніби лешиш як стріла довгим темним тунелем. Відтак зненацька виявляєш, що опинився поза власним фізичним тілом, але все ще поблизу, і бачиш своє власне тіло, наче сторонній спостерігач. У стані клінічної смерті «небіжчик» спостерігає за спробами повернути його до життя, перебуваючи в стані, схожому на емоційний шок» (Моуді, 2021: 23). – зазначає Р. Моуді. Отже, досвід «померлих», які пережили клінічну смерть, згідно з дослідженням Р. Моуді, доводить існування безсмертної душі.

Далі дослідник, описуючи доволасмертний досвід досліджуваних, які перебували у стані клінічної смерті, говорить, що «згодом людина опановує себе і мало-помалу зникає до свого нового становища. Вона зауважує, що «тіло» в неї ніби і є, але геть іншої природи і з цілком іншими властивостями, ніж те фізичне тіло, яке вона полишила. Незабаром відбувається й ще дещо – проходять душі близьких людей, щоб її зустріти і допомогти. Людина бачить душі вже померлих родичів і друзів, і перед нею з'являється дух – осяйна примарна постать, від якої променіє нечувана любов і душевне тепло. Ця постать невербально питає людину про різні аспекти її життя і влаштовує панорамну, широкоформатну ретроспективу найважливіших подій. І в якийсь момент людина виявляє, що підійшла до якогось бар'єру чи кордону, що править, мабуть, за межу між земним і подальшим життям. І водночас розуміє, що слід повернутися назад на землю і що час її смерті ще не настав. У цей момент людина опирається: вона щойно побачила позаземне життя і ще не хоче повертатися. Людина переповнена відчуттям радості, любові й спокою. Зрештою, попри своє небажання, вона якимось чином возз'єднується зі своїм фізичним тілом і вертається до життя» (Моуді, 2021: 24). Із цього слідує, що, не дивлячись на різні типи світогляду, які могли бути у цих людей, всі вони після смерті бачили померлих родичів, що свідчить про нерозривний зв'язок всього людства зі своїми предками – з родом. Складно сказати, що означають факти доволасмертного досвіду, котрій наводить Р. Моуді, тобто чи у померлих були галюцинації, адже при клінічній смерті помирає їх головний мозок і він міг дати марення та видіння, чи можливо насправді життя після смерті існує і душа людини безсмертна, про що і свідчить дослідження американського вченого Р. Моуді. «Є факт, а є філософія факту» (Папуча, 2008). – говорить М. Папуча. Тому інтерпретація емпіричного матеріалу Р. Моуді про *близькосмертні* переживання (near-death experiences) (Моуді, 2021: 19) буде залежати від ідеалістичного, матеріалістичного або персоналістичного типів світогляду (Хамитов, 2020) того чи іншого науковця.

А. Ландсберг і Ч. Файє у дослідженні феноменів смерті та безсмертя виділяють чотири зустрічі зі смертю з метою полегшити наукове дослідження життя після смерті:

1. Зустріч першого роду. До цієї категорії відносяться люди, «які під час клінічної смерті, знаходячись без свідомості або в складних, небезпечних для життя ситуаціях, отримують «досвід поза тілом» (ДПТ), але згодом не можуть надати фактичних свідчень для доказу про свою зустріч. Вона залишається суб'єктивним досвідом у чистому виді» (Ландсберг & Файє, n.d.). Саме до цього типу зустрічей зі смертю можна віднести дослідження доволасмертного досвіду Р. Моуді (Моуді, 2021).

2. Зустріч другого роду. Сюди можна віднести групу людей, «які в стані надати фактичні свідчення, такі, як розмови лікарів у реанімаційному відділі, опис обладнання, котре застосовувалося при реанімації, або, точніше, подій, що відбувалися, доки вони знаходилися без свідомості» (Ландсберг & Файє, n.d.).

3. Зустріч третього роду. До цієї категорії відносяться люди, «які в стані клінічної смерті або в позасвідомому стані передають іншим людям те, що ми можемо назвати «внутрішнім відчуттям» відносно свого стану. Це перший випадок, коли «зв'язок» – можливо якась форма надчуттєвого сприйняття (НЧС) – виникає між «мертвим» і живим. Смерть, так сказати, діє як радіопередавач, і деякі, з ким «померлі» міцно пов'язані емоційно, приймають повідомлення» (Ландсберг & Файє, n.d.).

4. Зустріч четвертого роду. «Ці випадки включають у себе приклади прямого парасенсорного зв'язку між живою людиною й або незворотно мертвою, що знаходиться у стані клінічної смерті, без свідомості, або у небезпечній для життя ситуації. Людину, що знаходиться поза тілом, «бачать», «чують» або вона помітна якимось парасенсорним чином. Реципієнт усвідомлює, що знаходиться в контакті з духом або з астральною істотою. Це одне з найбільш вражаючих свідчень життя після смерті, і феномен, відомий як «запис голосів померлих» або «фотографії духів» (...), попадають у цю категорію» (Ландсберг & Файе, n.d.).

Про що говорять ці дані? Про те, що людина неминуче зустрічається зі смертю у земному бутті і факти навколосмертного досвіду в інтерпретації таких дослідників, як Р. Моуді (Моуді, 2021), І. Александер (Александер, 2017), А. Ландсберг і Ч. Файе (Ландсберг & Файе, n.d.) та ін., доводять, що життя після смерті існує, а душа людини безсмертна.

Серед сучасних дослідників феномену безсмертя особистості можна виділити українську дослідницю С. Крилову та її фундаментальну працю «Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність?» (Крилова, 1999).

За С. Криловою, «в сучасній культурі поняття безсмертя є дуже суперечливим і змінюється в залежності від типу світопереживання, маючи різні екзистенціальні акценти. У межах стихійно-родового типу світопереживання безсмертя вбачається у продовженні роду; у межах духовно-творчого – у культурній сфері (творче безсмертя); представники духовно-містичного світопереживання розглядають безсмертя як вічність самоусвідомлення та самопізнання; у відкрито-особистісному (поліцентричному) типі світопереживання відбувається потяг до об'єднання всіх інших варіантів усвідомлення безсмертя» (Крилова, 1999: 17). Тобто існують різні світоглядні та парадигмальні підходи у визначенні категорії безсмертя людської особистості. На думку дослідниці С. Крилової, «на основі стихійно-родового, духовно-творчого та духовно-містичного типів світопереживання розгортаються натуралістична, культурологічна та спіритуалістична (містико-ідеалістична) парадигми безсмертя» (Крилова, 1999: 17). Ми можемо погодитися з автором та від себе додати, що особистість, яка перебуває в граничному або метакризовому вимірах буття та світопереживання, перебуває в парадигмі безсмертя метаантропології Н. Хамітова, яка полягає в ідеї Вічності Особистості. «Істинне безсмертя особистості виступає не безкінечним існуванням, продовженням життя одного і того ж тіла, а єдністю у пам'яті і самостворюючій дії минулого, теперішнього і майбутнього особистості» (Хамітов, 2020: 230).

Проблема безсмертя... Вона манить і манить як науковця, філософа, так і людство в цілому. Для того щоб краще її зрозуміти, на основі опрацьованих філософсько-антропологічних джерел (Н. Хамітов, С. Крилова та інші) та наукової літератури ми виділили такі види безсмертя:

1. *Безсмертя через продовження роду*, тобто гени нащадків. Цей вид безсмертя проявляється в тому, що риси людини передаються генетично дітям, внукам, правнукам та майбутнім поколінням. За дослідником Н. Хамітовим, це вид безсмертя людини як безсмертя тілесності. «У межах буденного буття людина намагається реалізувати безсмертя виключно як тілесний феномен» (Хамітов, 2020: 224). Проблема даного виду безсмертя полягає в тому, що нащадки забувають навіть імена своїх предків, адже внуки та правнуки і т.д. вже нові особистості. Цікавою та плідною з цього приводу є думка Н. Хамітова: «В будь-якому разі необхідно визнати, що від батьків до дітей не передається вся повнота і цілісність особистості батьків і не може передаватися, бо діти – це вже нові особистості. Таким чином, безсмертя особистості в продовженні роду може бути визнано лише умовним, символічним» (Хамітов, 2020: 224). С. Крилова називає цей вид безсмертя *стихійно-родовим* (Крилова, 1999: 13).

2. *Безсмертя через муміфікацію або криогенізацію* біологічної плоти з розрахунком на вічне збереження тіла. Прикладом слугують єгипетські гробниці з муміфікованими фараонами, тощо (Карпович & Донских, 2017: 479). Серед сучасного бальзамування можна виділити мумії Мао-Цзедуна, Володимира Іл. Леніна та інших. У кінці ХХ віку з'являється новий науковий метод – глибинне замороження плоти людини, тобто криогенезація. За допомогою криогенезації є надія оживити тіла шляхом розморожування та вилікування тяжких, невиліковних захворювань і т.д. (Гонца, n.d., p. 310).

3. *Безсмертя особистості як безсмертя самостворення* (Н. Хамітов) (Хамітов, 2020). Тобто істинне безсмертя особистості полягає лише в самій особистості, яка на життєвому шляху сама себе створює та само-розвивається. Як зазначає дослідник Н. Хамітов, «істинне безсмертя особистості – це безсмертя за межами об'єктів і омиваючої їх пам'яті. Безсмертя особистості лише в самій особистості. Це безсмертя духовного і душевного начал, які не виражаються до кінця ні в роді, ні в культурі, – безсмертя самосвідомості і самостворення людини» (Хамітов, 2020: 227).

4. *Безсмертя особистості через творчість та самоактуалізацію*. За дослідником А. Маслоу, самоактуалізація – це «прийняття і вираження внутрішнього ядра чи самості, тобто актуалізація прихованих здібностей і потенціалів, «повноцінне функціонування», наявність людської та особистісної цілісності» (Maslow, 1968: 167). Самоактуалізуючись через творчість, особистість входить в історію, залишаючи після себе творчий спадок, і цим вона досягає безсмертя.

5. *Безсмертя через штучний інтелект та робототехніку*.

Ще три види безсмертя ми пропонуємо за класифікацією української дослідниці С. Крилової:

6. *Духовно-творче безсмертя*. У цьому виді «безсмертя виступає процесом об'єктивізації своїх ідей та психічних станів в артефактах культури» (Крилова, 1999: 13).

7. *Духовно-містичне, або релігійно-містичне безсмертя*. За С. Криловою, «це передусім безсмертя самосвідомості, духу. ... безсмертя самосвідомості, що не може бути зруйнована смертю» (Крилова, 1999: 13–14).

8. *Відкрито-особистісне, або поліцентричне безсмертя*. За С. Криловою, це світопереживання об'єднує в собі два вище названі види безсмертя, а також «в його межах існує тенденція розглядати безсмертя особистості в усій його екзистенційній повноті» (Крилова, 1999: 14).

Отже, проблема смерті та безсмертя особистості піднімає цікаве та дуже важливе запитання – критерій особистісного буття. Для відповіді на це питання методологічно плідним ми вважаємо діяльнісний підхід у вітчизняній філософській та психологічній науках, а саме працю О. Леонтьєва «Діяльність. Свідомість. Особистість» (Леонтьєв, 2005), в якій говориться, що «особистість є не тільки предметом психології, але і предметом філософії» (Леонтьєв, 2005: 122). За О. Леонтьєвим, кожна людина народжується індивідом, тобто вона має обумовлений природою генотип. Індивід в дитинстві починає розвиватися і наступає такий етап в його розвитку, коли людина стає особистістю. Дослідниця Ю. Гіппенрейтер розвиває філософсько-психологічне вчення науковця О. Леонтьєва і говорить, що «особистість – це якісно нове утворення. Воно формується завдяки життю людини в суспільстві. Тому особистістю може бути лише тільки людина, яка досягла визначеного віку. В ході діяльності людина вступає у відносини з іншими людьми (суспільні відносини), і ці відносини стають «утворюючими» її особистість. Зі сторони самої людини формування її і життя як особистості виступає перед усім як розвиток, трансформація, підкорення і перепідкорення її мотивів» (Гіппенрейтер, 2002: 245). За О. Леонтьєвим, особистість виражає цілісність суб'єкта життя. Особистість не складається зі шматків, це не «поліпняк». Але особистість представляє собою цілісне утворення особливого роду. Особистість не є цілісністю, що обумовлена генотипічно, бо згідно з О. Леонтьєвим, «особистістю не народжуються, а стають» (Леонтьєв, 2005). Тому ми і не говоримо про особистість новонародженого чи про особистість малюка. Особистість є відносно пізній продукт загально-історичного і онтогенетичного розвитку людини (Леонтьєв, 2005: 134–136). Вчений О. Леонтьєв говорить нам про те, що особистісні новоутворення, за якими ми можемо назвати людину «особистістю», з'являються у процесі онтогенетичного розвитку пізніше, з дорослішанням. Якщо навіть назвати новонародженого «особистістю», то ця «особистість» буде лише мати задаток до розвитку власного внутрішнього світу і назвати новонародженого повною мірою «особистістю» ще не можна.

У нашому дослідженні, виходячи з філософсько-психологічної методології діяльнісного підходу О. Леонтьєва, ми вважаємо, що індивід стає особистістю лише тільки тоді, коли він починає усвідомлювати неминучість власної смерті та прагне до безсмертя шляхом продовження життя у трансформованій тілесності або духовній трансформації через інтелектуальний розвиток, творчість та співтворчість. Схематично це виглядає так, що у процесі особистісного онтогенезу в дитини (вікові межі індивідуальні) вперше виникає криза смерті через усвідомлення того, що всі люди помирають і дитина теж може померти, як і вони. Коли в індивіда виникають ці думки, вмикаються позасвідомі процеси, які трансформують людську дитину в особистість, і починається пошук стратегії для вирішення психологічної ситуації кризи смерті. Тобто щоб індивід трансформувався в особистість, потрібна соціальна ситуація контакту зі смертю (наприклад, хтось помер і дитина про це дізналася чи побачила фільм тощо), цей контакт зі смертю стимулює в позасвідомому вмикання Танатосу, і це запускає автоматичну трансформацію індивіда в рівень особистості, для того, щоб вирішити чи не вирішити кризу смерті і продовжувати або не продовжувати власне життя у трансформованій тілесності чи духовній трансформації через інтелектуальний розвиток, творчість і співтворчість. Тут проявляється вперше проблема смерті та безсмертя особистості, бо залежно від світогляду дитини, яка стала особистістю, вона може обрати смерть (наприклад, через суїцид, наркотики, алкоголь, тобто девіантні звички тощо) або обрати безсмертя і стати на шлях подальшого життя в цьому світі та саморозвитку. Рівень особистості проявляється в тому, що молода людина вперше отримує свободу вибору жити чи не жити і бере на себе відповідальність за власне життя.

Висновки. Отже, наука не заперечує можливість безсмертя людської особистості. Ідея безсмертя притаманна таким науковцям, як Р. Моуді (Моуді, 2021), І. Александер (Александер, 2017), С. Крилова (Крилова, 1999), Н. Хамітов (Хамітов, 2020) та ін. Інтерпретація емпіричного матеріалу, що доводить існування життя після смерті, як, наприклад, дослідження Р. Моуді (Моуді, 2021), буде залежати від ідеалістичного, матеріалістичного або персоналістичного типів світогляду (Хамітов, 2020) того чи іншого науковця.

Ми вважаємо, що проблема смерті та безсмертя особистості – це одночасно і вічна, і актуальна світоглядна проблема; її вирішення вимагає співставлення, дослідження та аналізу різних світоглядних типологій та філософських систем.

Особистість починається з усвідомлення власної смертності і прагнення до безсмертя через продовження життя у трансформованій тілесності або через духовний і душевний розвиток, творчість та співтворчість.

Список використаних джерел:

1. Александер І. Доказ безсмертя. Подорож нейрохірурга у потойбічний світ / Пер. з англ. Л. Лебеденко. Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2017. 200 с.
2. Баскаков В.Ю. Танатотерапия : теоретические основы и практическое применение. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2007. 176 с.
3. Гераклит Э. Всё наследие: на языках оригинала и в русском переводе. Краткое издание. Подготовил С.Н. Муравьев. URL: <http://fibusta.site/b/380758> (дата звернення: 04.08.2021).
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. Москва : «ЧеРо», при участии издательства «Юрайт», 2002. 336 с.

5. Гонца Л. Философия бессмертия. URL: http://www.repository.utm.md/bitstream/handle/5014/1209/Conf_UTM_2012_I_pg309-310.pdf (дата звернення: 31.08.2021).
6. Гроф С. Психология майбутнього. Уроки сучасних досліджень свідомості / Пер. з англ. Ярини Винницької та Олени Редчиць. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. 400 с.
7. Карпович Е.А., Донских Д.А. Проблема восприятия смерти и бессмертия. *Бюллетень медицинских Интернет-конференций* (ISSN 2224-6150). Том 7. No 1. URL: <https://medconfer.com/files/archive/2017-01/2017-01-4388-A-11566.pdf> (дата звернення: 31.08.2021).
8. Козлов В.В., Кукина М.В. Психология смерти. Москва : Институт консультирования и системных решений, 2016. 376 с.
9. Крилова С.А. Безсмертя особистості : ілюзія чи реальність? Київ, 1999. 138 с.
10. Ландсберг А., Файе Ч. Встречи с тем, что мы называем смертью. URL: <https://libking.ru/books/sci-science/250746-a-landsberg-vstrechi-s-tem-cto-my-nazyvaem-smertyu.html> (дата звернення: 05.08.2021).
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / 2-е изд., стер.-е изд. Москва : Смысл : Издательский центр «Академия», 2005. 352 с.
12. Моуди Р. Життя після життя. Дослідження життя після смерті тіла / Пер. з англ. Ігоря Андрущенка. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2021. 148 с.
13. Павсаний Описание Эллады. Книга V. Глава 18, 1. URL: https://librebook.me/opisanie_ellady (дата звернення: 04.08.2021).
14. Папуча М.В. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. 384 с.
15. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. ; общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
16. Тертуллиан Апологетик. Глава 33. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Tertullian/apologetik/> (дата звернення: 04.08.2021).
17. Файфель Г. Смерть – необходимая переменная в психологии. *Экзистенциальная психология*. Львов : Инициатива, 2005.
18. Хамитов Н. Метаантропология. *Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь: человек и мир*. Київ : КНТ : Центр навчальної літератури, 2006. С. 110–113.
19. Хамитов Н. ФИЛОСОФИЯ : Бытие. Человек. Мир от метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 6-е издание, исправленное и дополненное. Киев : КНТ, 2020. 268 с.
20. Хамитов Н. Філософська антропология у «позитивному» та «негативному» проблемному полі : концепти Еросу і Танатосу. *Грані людського буття : позитивні та негативні виміри антропокультурного*. Киев : Наукова думка, 2010. С. 167–191.
21. Хамитов Н. В. Філософська антропология : актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
22. Хамитов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2018. 394 с.
23. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд.-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 607 с.
24. Belshaw Ch. Victims. *Immortality and the Philosophy of Death*. Edited by Michael Cholbi. New York : Rowman&Littlefield, 2016. С. 3–19.
25. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. Translated and newly edited by James Strachey. New York-London : W.W. Norton & Company, 1961. 68 с.
26. Maslow A. H. Toward a psychology of being (2nd ed.). New York : Van Nostrand, 1968. 198 с.
27. Wilde O. The Happy Prince And Other Tales. URL: <https://www.gutenberg.org/files/902/902-h/902-h.htm> (дата звернення: 04.08.2021).

References:

1. Aleksander I. Dokaz bezsmertya. Podorozh neyrokhirurha u potoybichnyy svit. [Proof of immortality. Journey of a neurosurgeon to the afterlife]. Per. z anhl. L. Lebedenko. K.: Vyd. hrupa KM-BUKS, 2017. 200 с. [in Ukrainian].
2. Baskakov V. YU. Tanatoterapiya: teoreticheskiye osnovy i prakticheskoye primeneniye. [Thanatotherapy: theoretical foundations and practical application]. M.: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy, 2007. 176 с. [in Russian].
3. Geraklit E. Vso naslediye: na yazykakh originala i v russkom perevode. Kratkoye izdaniye. [Heraclitus E. The whole heritage: in the original languages and in Russian translation. Short edition]. Podgotovil S.N. Murav'yev [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <http://fibusta.site/b/380758> [in Russian].
4. Gippenreyter YU. B. Vvedeniye v obshchuyu psikhologiyu. Kurs lektsiy. [Introduction to general psychology. Course of lectures]. M.: «CheRo», pri uchastii izdatel'stva «Yurayt», 2002. 336 с. [in Russian].
5. Gontsa L. Filosofiya bessmertiya [Elektronnyy resurs]. Retrieved from http://www.repository.utm.md/bitstream/handle/5014/1209/Conf_UTM_2012_I_pg309-310.pdf [in Russian].
6. Hrof S. Psykholohiya maybutn'oho. Uroky suchasnykh doslidzhen' svidomosti. [Psychology of the future. Lessons of modern research of consciousness]. Per. z anhl. Yaryny Vynnyts'koyi ta Oleny Redchyt's'. L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 2019. 400 с. [in Ukrainian].
7. Karpovich Ye. A., Donskikh D. A. Problema vospriyatiya smerti i bessmertiya. [The problem of perception of death and immortality]. Byulleten' meditsinskikh Internet-konferentsiy (ISSN 2224-6150). Tom 7. No 1 [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <https://medconfer.com/files/archive/2017-01/2017-01-4388-A-11566.pdf> [in Russian].
8. Kozlov V. V., Kukina M. V. Psikhologiya smerti. [Psychology of death]. M.: Institut konsul'tirovaniya i sistemnykh resheniy, 2016. 376 с. [in Russian].

9. Krylova SA Immortality of the individual: illusion or reality? [Immortality of the individual: illusion or reality?]. K., 1999. 138 p. [in Ukrainian].
10. Landsberg A., Fayye CH. Vstrechi s tem, chto my nazyvayem smert'yu. [Encounters with what we call death]. [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <https://libking.ru/books/sci-/science/250746-a-landsberg-vstrechi-s-tem-chto-my-nazyvaem-smertyu.html> [in Russian].
11. Leont'yev A. N. Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost'. [Activity. Consciousness. Personality]. 2-ye izd., ster.-ye izd. M.: Smysl: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2005. 352 c. [in Russian].
12. Moudi R. Zhyttya pislya zhyttya. Doslidzhennya zhyttya pislya smerti tila. [Life after life. Study of life after the death of the body]. Per. z anhl. Ihorya Andrushchenka. L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 2021. 148 c. [in Ukrainian].
13. Pavsaniy Opisaniye Ellady. Kniga V. Glava 18, 1. [Pausanias Description of Hellas. Book V]. [Elektronnyy resurs]. Retrieved from https://librebook.me/opisanie_ellady [in Russian].
14. Papucha M. V. Problemy psikhologiyi osobystisnoho rozvytku. [Problems of psychology of personal development]. Nizhyn: PP Lysenko M.M., 2008. 384 c. [in Ukrainian].
15. Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy. [Order out of chaos: A new dialogue between man and nature]. Per. s angl. Obshch. red. V.I. Arshinova, & Yu.L. Klimontovicha, & YU.V. Sachkova. M.: Progress, 1986. 432 c. [in Russian].
16. Tertullian Apologetik. Glava 33. [Tertullian the Apologetic. Chapter 33]. [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <https://azbyka.ru/otechnik/Tertullian/apologetik/> [in Russian].
17. Fayfel' G. Smert' – neobkhodimaya peremennaya v psikhologii. [Death is a necessary variable in psychology]. Ekzistentsial'naya psikhologiya. L'vov: Initsiativa, 2005. [in Russian].
18. Khamitov N. Metaantropologiya. [Metaanthropology]. Khamitov N., Krylova S. Filosofskiy slovar': chelovek i mir. K.: KNT: Tsentr navchal'noi literaturi, 2006.C. 110–113. [in Russian].
19. Khamitov N. FILOSOFIYA: Bytiye. Chelovek. Mir ot metafiziki k metaantropologii. Kurs lektsiy. [PHILOSOPHY: Being. Human. The world from metaphysics to metaanthropology. Lecture course]. 6-ye izdaniye, ispravlennoye i dopolnennoye. Kiyev: KNT, 2020. 268 c. [in Russian].
20. Khamitov N. Filosof's'ka antropologiya u «pozytyvnomu» ta «nehatyvnomu» problemnomu poli: kontsepty Erosu i Tanatosu. [Philosophical anthropology in the "positive" and "negative" problem field: the concepts of Eros and Thanatos]. Hrani lyuds'koho buttya: pozytyvni ta nehatyvni vymiry antropokul'turnoho K.: Naukova dumka, 2010. C. 167–191. [in Ukrainian].
21. Khamitov N. V. Filosof's'ka antropologiya: aktual'ni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu. [Philosophical anthropology: current issues. From theoretical to practical turn]. K.: KNT, 2017. 394 c. [in Ukrainian].
22. Khamitov N., Krylova S. Filosof's'ky slovnyk. Lyudyna i svit. 2-he vydannya, vypravlene i dopovnene. [Philosophical Dictionary. Human and world. 2nd edition, corrected and supplemented]. Kyiv: KNT, 2018. 394 c. [in Ukrainian].
23. KH'yell L., Zigler D. Teorii lichnosti / L. KH'yell, D. Zigler, 3-ye izd.-ye izd., SPb.: Piter., 2005. 607 c. [in Russian].
24. Belshaw Ch. Victims. Immortality and the Philosophy of Death. Edited by Michael Cholbi. New York: Rowman&Littlefield, 2016. C. 3–19. [in English].
25. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. Translated and newly edited by James Strachey. New York-London: W.W. Norton & Company, 1961. 68 c. [in English].
26. Maslow A. H. Toward a psychology of being (2nd ed.). New York: Van Nostrand, 1968. 198 c. [in English].
27. Wilde O. The Happy Prince And Other Tales. [Elektronnyy resurs]. Retrieved from <https://www.gutenberg.org/files/902/902-h/902-h.htm> [in English].

SZTUKA JAZZOWA NA UKRAINIE: KONTEKST HISTORYCZNY

Valentina Olianych

*doktor nauk historycznych, docent,
profesor Katedry Historii i Dyscyplin Społeczno-Ekonomicznych
Charkowskiej Akademii Humanistyczno-Pedagogicznej (Charków, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-7880-6579*

Larysa Olianych

*doktor nauk historycznych, docent,
profesor Katedry Historii i Dyscyplin Społeczno-Ekonomicznych
Charkowskiej Akademii Humanistyczno-Pedagogicznej (Charków, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-4924-145X*

Adnotacja. Artykuł bada zmiany kulturowe w społeczeństwie od okresu Nowej Polityki Ekonomicznej (NEP) do naszych czasów na przykładzie fenomenalnego zjawiska sztuki jazzowej, które dokonało prawdziwego przełomu w życiu kulturalnym. Pojawienie się nowych orkiestr jazzowych, instrumentalnej muzyki tanecznej, elementów teatralizacji wprowadzały nowe zjawiska w duchowym życiu społeczeństwa. W okresie Nowej Polityki Ekonomicznej pojęcie „jazzu” wśród przeciętnej ludności kraju było przedstawiane jako zjawisko muzyki komercyjnej. Władze radzieckie nieustannie próbowały kontrolować życie kulturalne, stawiając je w ideologicznych ramach, dyktując zasady i stawiając przeszkody. Jazz traktowano jako „burżuazyjną” broń ideologicznej walki o świadomość Sowieców. Jazz był chętnie słuchany, stopniowo nabierał terminu „masowa sztuka popularna”, która obejmowała różne kierunki XX wieku: beat, pop, szlagier, estrada, musical, rock, rap, rhythm and blues, soul, folk, jazz. W kontekście badań historycznych warto zauważyć, że jazz na Ukrainie w ciągu stulecia stopniowo staje się jednoczącą ideologiczną innowacją, która zagłębia się w społeczeństwo i, niezależnie od rasy, religii, pochodzenia etnicznego, łączy miliony ludzi.

Słowa kluczowe: jazz, sztuka jazzowa, jazz na Ukrainie, orkiestry jazzowe, kultura, historia sztuki, kierunki jazzowe, muzyka.

JAZZ ART IN UKRAINE: HISTORICAL CONTEXT

Valentina Olianych

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of History and Socio-Economic Disciplines
Kharkiv Academy of Humanities and Pedagogy (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-7880-6579
valentina.olyanich@gmail.com*

Larysa Olianych

*Candidate of Historical Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History and Socio-Economic Disciplines
Kharkiv Academy of Humanities and Pedagogy (Kharkiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-7880-6579*

Abstract. The article examines cultural changes in society, from the NEP period to the present day, using the example of the phenomenal phenomenon of jazz art, which made a real breakthrough in cultural life. The emergence of new jazz orchestras, instrumental dance music, and elements of theatricalization introduced new phenomena into the spiritual life of society. During the period of the new economic policy, the concept of «jazz» among the average population of the country was presented as a phenomenon of commercial music. The Soviet government constantly tried to control cultural life, putting it in an ideological framework, dictating rules and putting obstacles. Jazz was interpreted as a «bourgeois» weapon of ideological struggle for the consciousness of the Soviet people. Jazz was listened to with pleasure, gradually it acquired the term «mass popular art», which absorbed various trends of the XX century: beat, pop, smash hit, pop, musical, rock, rap, rhythm and blues, soul, folk, jazz. In the context of historical research, it is worth noting that jazz in Ukraine over the centuries is gradually becoming a unifying ideological innovation that goes deeper into society and, regardless of race, religion, ethnic origin, unites millions of people.

Key words: Jazz, Jazz Art, Jazz in Ukraine, jazz orchestras, culture, art history, Jazz trends, music.

ДЖАЗОВЕ МИСТЕЦТВО В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Валентина Олянич

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Харківської гуманітарно-педагогічної академії (Харків, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-7880-6579
valentina.olyanich@gmail.com

Лариса Олянич

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Харківської гуманітарно-педагогічної академії (Харків, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-4924-145X

Анотація. Стаття досліджує культурні зміни у суспільстві починаючи з періоду непу і до нашого часу на прикладі феноменального явища джазового мистецтва, яке здійснило справжній прорив у культурному житті. Поява нових джазових оркестрів, інструментальної танцювальної музики, елементів театралізації вносили нові явища у духовне життя суспільства. У період нової економічної політики поняття «джаз» у пересічного населення країни уявлялося як явище комерційної музики. Радянська влада постійно намагалася контролювати культурне життя, ставлячи його в ідеологічні рамки, диктувала правила і ставила перешкоди. Джаз трактували як «буржуазну» зброю ідеологічної боротьби за свідомість радянських людей. Джаз із задоволенням слухали, поступово він набуває терміна «масове популярне мистецтво», що увібрало різні напрями ХХ ст.: біт, поп, шлягер, естраду, мюзикл, рок, реп, ритм-енд-блюз, соул, фолк, джаз. У контексті історичного дослідження варто зазначити, що джаз в Україні за століття поступово стає об'єднуючою ідеологічною новацією, що заглиблюється у суспільство і, незалежно від раси, релігії, етнічного походження, об'єднує мільйони людей.

Ключові слова: джаз, джазове мистецтво, джаз в Україні, джаз-оркестри, культура, історія мистецтва, джазові напрями, музика.

Introduction. The relevance of the topic of the article is determined by the study of jazz art in Ukraine and the combination with the historical periods of our country, which certainly influenced the cultural processes that took place in the 20s of the XX century-at the beginning of the XXI century. It should be mentioned that the development of jazz confirmed the unique synthesis of african-american and european musical traditions, which was the impetus for the birth of ukrainian jazz. This direction in musical art absorbed classical jazz and ukrainian folklore, which gave ukrainian jazz charismatic rhythms.

The purpose of the article is to study the formation and development of jazz art in Ukraine over a hundred years in a historical context. The author set the task to study the influence and combination of jazz art with political and economic changes in society, to study the origin and formation of jazz art in the historical context of the XX – XXI centuries in Ukraine, its influence on the formation of cultural values of society.

Materials and methods. To achieve this goal, the author used scientific approaches and research methods in the article. As for scientific approaches, first of all, it is interdisciplinary, because research is on the verge of history and musical art; also systematic, cultural and historical. Among the research methods, we should mention historiographical, which allows us to work out scientific literature; historical and cultural to identify historical and stylistic forms of jazz and their features in the context of historical time; analytical – for theoretical analysis of musical art; a method of theoretical generalization for summing up the general results of the study.

The study of jazz art regarding the formation and interaction of jazz with other types of music has a fairly broad overview. Individual researchers have studied the problems of jazz in general (Barban, 2006; Vlasova, Murza, 2006; Zheleznyj, 2006). There were also reference and biographical works that examined the creativity of individuals, their interaction and the search for new manifestations of jazz art. Thanks to the work of Ukrainian researchers (Romanko, 2001; Plakhotniuk, 2013; Zakus, Postoi, 2017), we observe the mutual influence of cultures, a look at the periods of development of jazz art in Ukraine. In general, general works on jazz in Ukraine have not received proper coverage of jazz changes in society. The author analyzed the works of foreign Jazz researchers (Novak, 1988; Berendt, 1962; Gadet, 2010; Shapiro, McCarren F, 2002; Ware, 1998). In the study of jazz, it is very important to analyze different points of view, different scientific directions. Therefore, new research is necessary to rethink and supplement existing works, search for new little-studied topics of jazz art. Regarding general historical research, we should recall the works of outstanding scientists who studied political, economic and cultural processes (Kulchytskyi, 2015; Baran, Danylenko, 1999; Yurchuk, 1995). In other words, the study of jazz art in Ukraine is impossible without a deep review of political processes.

Main part. Jazz Art in the Ukrainian culture of the 20–30s of the twentieth century is an extremely bright and unique phenomenon that combined the synthesis of african-american and european musical traditions, stimulated new cultural innovations. The historical study of this phenomenon deserves rethinking, spiritual knowledge, as well as taking into account political and economic changes in the society of this period. The latest cultural shifts

are due to changes in society, which, of course, is the main task of the study. The New Economic Policy (NEP) in Ukraine combined not only changes in the agricultural sector, entrepreneurship, but also fundamental changes in spiritual and cultural life.

Jazz musical art emerged at the turn of the XIX–XX centuries in the United States, its characteristic features were improvisation and a complex of unique rhythms that became a real phenomenon of musical culture. The NEP period in historical research is a period of liberalized political life, which had a significant impact on the spiritual life of society. With the transition to a new economic policy, the state has formulated its own priorities for cultural development. Ukrainian musical art also moved and experienced a rapid rise. Composers Mykola Leontovych, Kyrylo Stetsenko, Hryhorii Verovka made a significant contribution to the development of musical art of those times. The People's Commissar of Education was responsible for managing spiritual life. During the NEP period, the concept of «jazz» was perceived differently by the population. Sometimes called restaurant music, sometimes bourgeois.

In 1921, musicologist Osyp Bryk brought a «collection of modern dances for jazz» from Paris. Since then, American Music has gradually found its listeners. One of them was Leonid Utesov (Zheleznyj, 2006). Turning to the political life of the NEP era, we recall that Ukraine was part of the USSR, so the authorities actually controlled the culture, putting it within a certain framework. Political life made its own adjustments to the cultural development of society, but jazz quickly gained popularity and tirelessly moved forward. ukrainian jazz was in the stage of constant struggle for its existence, because the authorities were suspicious and constantly monitored changes in cultural life.

The center of ukrainian jazz art at that time was Odessa, where in the 20s of the XX century they were fond of foreign novelties. The first jazz concerts made a really big impression, but they were actually banned.

In 1924, the first jazz ensemble appeared in Kharkiv, which was created by Yulii Meitus. In 1925, the drama theater hosted a concert featuring works by both european and african-american composers. Later, in the 1930s, jazz bands began performing in cafes, on the streets, in hotels and theaters. Moreover, in the 1920s, the event in Kharkiv was a real breakthrough, where the luminary of the ukrainian jazz band Yulii Meitus proved the significant importance of jazz art for the spiritual development of society.

The main goal of jazz is to create emotions, feelings, spirit, movement, technique. Perhaps this was the reason for the rapid spread and popularity. That is, jazz has firmly entered the consciousness of society in the period of NEP.

Three areas of jazz have been created in Ukraine: the first is associated with the orchestra of Valentyn Parakh, other noise music; the second is associated with instrumental dance music; and the third is jazz orchestras in pop programs. So, in the 1920s and 1930s, there were various musical groups that called themselves «jazzes», which saw something unusual and deep in jazz art. The path of jazz to the professional level was quite difficult. During the twentieth century, jazz was a universal language of different peoples, that is, a cultural unifying force, regardless of politics, religion, or race. What is the secret of success? Jazz combines improvisation and composition. Improvisation is performed simultaneously by several performers who communicate with the audience, which gives a charismatic mood. Further development of jazz art took place through the emergence of new rhythmic, harmonious innovations. Both percussion instruments, strings and keyboards were involved. And rhythmic freedom was also added, which is the most important feature of jazz music. Jazz works, like classical ones, have certain rules, but thanks to syncopation and a special rhythm, which is called “swing”, there is an extraordinary sense of freedom (Satro, 2016). The term «swing» has several definitions, including «orchestral style with a preference for Western music», as well as «interaction of rhythm with melody». Music experts often believe that «swing» is a part of jazz.

In the 50s of the XX century in Ukraine, Jazz continued its bright life and joined new generations of young people. This happened thanks to such musicians as Volodymyr Symonenko, Volodymyr Molotkov, Yurii Kuznietsov, Yefym Markov. So, Volodymyr Symonenko presents the first Soviet RealBook-collection of jazz standards. V. Molotkov and V. Manilov create the basics of jazz guitar playing. So gradually Jazz begins to live in Ukraine.

The first generation of ukrainian jazz musicians appears, who not only played in cafes, clubs, but also recorded records, printed textbooks, collections of jazz works. Among them were O. Saratsky, Y. Yaremchuk, V. Polyansky.

A rhetorical question arises, why jazz and why ukrainian? The definition of the legendary ukrainian jazz musicologist Volodymyr Symonenko comes to mind, who wrote that the characteristic features of Jazz are: «improvisational beginning, specific sound production on musical instruments, different from academic music phrasing, as well as a complex multi-faceted rhythmic structure and intonation structure that allows deviations from tempo» (Symonenko, 2006). In the historical context, it seems that ukrainian musical art even in the time of the Cossacks contained improvisation, freedom, and a rhythmic structure, that is, the ukrainian soul is characterized by these rhythms that give a sense of freedom. And this is natural, because jazz crosses borders, enriching itself with the ethno-culture of the country into which it penetrates, since folklore as a separate artistic phenomenon acquires special significance.

In the 1960s, a new term appeared – «mass popular art», combining various trends of the twentieth century: pop, smash, pop, rock, country, folk, jazz. In the second half of the twentieth century, new trends in jazz art can be traced. There are jazz arrangements of ukrainian songs that are gaining popularity. ukrainian musicians were members of various Soviet ensembles and orchestras. The music industry was not yet developed, so the Jazz art almost did not retain audio and video materials. The musicians performed, worked actively, wrote textbooks, that is, they left a lot of positive jazz music. Among them, the most popular were A. Saratsky, Y. Yaremchuk, V. Molotkov, V. Polyansky (Zakus, Postoi, 2017).

During the period of Ukraine's independence, jazz art begins to acquire new achievements. The band «Fest» creates new compositions and, first of all, unites musicians of the East and West. Jazz arrangements are combined with ukrainian music, which gives a charismatic trend in jazz art. Generations of jazz musicians are being formed that unite young people both in Ukraine and abroad. Every year jazz festivals are held in Kyiv, Odessa, Lviv, Kharkiv, Lutsk, Vinnytsia. Jazz art combines ukrainian history and musical achievements of many generations. In this direction, the project «Jazz Circle» operates, that is, a series of jazz concerts is held and CDs were released, that is, recordings of concerts and performances. Each collection presents a separate instrument (piano, guitar, saxophone, drums), which made it possible to analyze different trends in jazz art. Indeed, the series «Jazz Circle» is an audio anthology of ukrainian instrumentalists for the period of the 1980s and 2010s. Summing up, it should be noted that ukrainian jazz gradually changed, acquired new improvisations. This music is very interesting and touching, it unites different generations and directs young people to creativity.

It is worth noting that ukrainian jazz composers deserve to be celebrated, because they managed to overcome difficulties and win jazz in Ukraine. The period that we have reviewed today covers one hundred years, that is, one hundred steps towards modern ukrainian jazz. It is worth mentioning the Ukrainian composer, conductor, musicologist, teacher Oleksandr Saratskyi, whose work also includes works for jazz ensembles and big bands. Ukrainian themes are present in his work, namely «Kolomyika», «Kolyada». In addition, Saratskyi is the head of the Sarabanda student team. The band performs at international festivals and concerts. Classic swing, elements of modern jazz inspire the maestro to new achievements. Improvisation takes place during a concert, which is live music that preserves our history. The composer primarily writes arrangements of ukrainian songs. As Saratskyi himself says, this is a feature and exclusive. The maestro states that: «...academic music is one format, jazz music is another format, and ukrainian folklore is the third format. My format is all three formats combined» (Naidiuk, 2018).

The spiritual significance of jazz is reflected in modern manifestations in ukrainian culture. So, we should mention soul, that is, a new style that will be presented by such artists as Jamala, Haitana. The characteristic features of performance are unity with the audience, understanding the spiritual existence and inner world of the individual. Of course, new political changes give performers the opportunity to make new creative achievements. So, in 2016, Jamala won the Eurovision Song Contest, which was held in Stockholm. With her song «1944» Jamala represented Ukraine. This work is dedicated to events from the life of the Crimean Tatar people, the tragedy of those times. The singer combined English and Crimean Tatar languages, and also used different styles, such as pop, techno, jazz and national rhythms. Interesting in the study of performing style is the album of the singer, which was called «breath», the peculiarity of which is that it is written in the musical style of «groovy feelings», which means «incendiary feelings». This is a new style that emerged in the XXI century, which organically combines the genres of rhythm and blues, drum and bass, soul, electronica and funk (Novyj albom Dzhamaly «Podih», 2015). Jamala's work is a significant contribution to the development of the culture of Ukraine, it enriches national traditions and musical culture.

The music sounds, combines ukrainian culture and nationality, tells about the love, strength, courage of the ukrainian people, preserves memories of the cossacks, preserves our glorious history.

Conclusions. Jazz Art in Ukraine for the period from the 20s of the XX century to the 20s of the XXI century went through a great creative path. In the 1920s, musical groups were created that used the buzzword «jazz», but many of them had a vague idea of this direction in music. In the 1930s, jazz orchestras performed arranged works, although some of them were able to improvise (Oleksandr Varlamov, Mykola Minkh, Leonid Utesov, Heorhii Landsberh). Critics of the NEP period saw jazz as an art that had deep folk roots. In the 1950s, jazz spread and acquired a ukrainian character. Famous ukrainian musicians Volodymyr Symonenko, Yefym Markov, Yuriy Kuznietsov help jazz to fully live in Ukraine and reach new heights with their work. In the period 1990–2000, with Ukraine's independence, Kyiv became the center of jazz art, a new generation of jazz, new groups, festivals was formed. In the early 2010s, thanks to new technologies, jazz art acquires new realities, jazz is combined with ukrainian folklore, and a new collection of improvisations was created. Already today we meet jazz projects of European and American level, represented by Ukrainian musicians. Famous composer Oleksandr Saratskyi creates a student jazz orchestra, supports the younger generation at all-ukrainian and international competitions, seeing young musicians as the future of our country. You just need to see them and support them. The history of Ukraine is closely connected with cultural traditions, national-style and jazz discoveries. Modern ukrainian jazz is the property of independence, it opens up new prospects and opportunities for young people.

Bibliography:

1. Баран В., Даниленко В. *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і роки)*. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
2. Барбан Е. *Джазовые диалоги*. Санкт-Петербург: Композитор, 2006. 304 с.
3. Власова В., Мурза В. *Фольклорні витоки джазу*. *Джаз*. Київ, 2006. № 2. С. 5–6.
4. Железный А. Как Леонид Утесов создал оркестр Теа-джаз. *Джаз*. Київ, 2006. № 1. С. 28.
5. Закус І., Постой Г. Джаз в Україні: музиканти та перспективи розвитку імпровізаційної музики. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 565.
6. Найдюк О. «Неформатний» Олександр Саратський [Електронний ресурс]. *День*. 31.01.2018. <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/neformatnyu-oleksandr-saratskuu> (дата звернення: 14.11.2021).
7. Новий альбом Джамали «Подих» [Електронний ресурс]. *Styleinsider*. 12.10.2015. <https://styleinsider.com.ua/2015/10/povuj-albom-dzhamaly-podih/> (дата звернення: 14.11.2021).
8. Плахотнюк О. Сценічні та побутові форми джаз-танцю. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*, 2013. № 10. С. 130–139.

9. Романко В. *Джаз у музичній культурі України: соціокультурна та музикознавча інтерпретації: автореф. дис. ... мистецтвознавства*: 17.00.03. Київ, 2001. 20 с.
10. Сатро Д. *Джаз для чайників*. Київ: Діалектика, 2016. 304 с.
11. Симоненко В. Лексикон джазу. *Джаз*. Київ, 2006. № 5. С. 34.
12. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)* / за заг. ред. С.В. Кульчицького. Київ: Інститут історії України, 2015. 599 с.
13. Юрчук В. *Культурне життя у повоєнні роки: світло і тіні*. Київ: Асоціація «Україно», 1995. 80 с.
14. Berendt J. *The New Book of Jazz*. New York, 1958.
15. Gadet S. *La fusion de la culture hip-hop et du mouvement rastafari*. Paris: L'harmattan, 2010
16. Novak E. *Performing in musicals*. New York: Schirmer Books, 1988.
17. Shapiro R., Kauffmann I., McCarren F. *La dance hip-hop*. Paris: Ministire de la Culture et de la Comunication, 2002.
18. Ware C. *Basics of vocal pedagogy: the foundations and process of singing*, Boston: McGraw Hill, 1998.

References:

1. Baran, V., Danylenko, V. (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980-i roky) [Ukraine in the context of a systemic crisis (1946–1980-ies)]*. Kyiv: Alternatyvy. P 304 [in Ukrainian].
2. Barban, E. (2006). *Dzhazovye dialogi [Jazz dialogues]*. Sankt-Peterburg: Kompozitor. P 304 [in Russian].
3. Vlasova, V., Murza, V. (2006). Folklorni vytyky dzhazu [Folk origins of jazz.]. *Dzhaz*, issue 2, pp. 5–6 [in Ukrainian].
4. Zheleznyj, A. (2006). Kak Leonid Utesov sozdal orkestr Tea-dzhaz [How Leonid Utesov created the Tea-jazz orchestra]. *Dzhaz*, issue 1, pp. 28–31 [in Russian].
5. Zakus, I., Postoi, H. (2017). Dzhaz v Ukraini: muzykanty ta perspektyvy rozvytku improvizatsiinoi muzyky [Jazz in Ukraine: musicians and prospects for the development of improvisational music]. *Molodyi vchenyi*, issue 11, pp. 565–567 [in Ukrainian].
6. Naidiuk O. (2018). «Neforformatnyi» Oleksandr Saratskyi [«Unformatted» Oleksandr Saratskyi]. *Den`*. 31.01.2018. Date of request 14.11.2021 <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/neformatnyy-oleksandr-saratskyi> [Electronic source, in Ukrainian].
7. (2015) Novyj albom Dzhamaly «Podyh» [Jamala's new album "Podyh"]. *Styleinsider*. 12.10.2015. Date of request 14.11.2021 <https://styleinsider.com.ua/2015/10/novyy-albom-dzhamaly-podih/> [Electronic source, in Ukrainian].
8. Plakhotniuk, O. (2013). Stsenichni ta pobutovi formy dzhaz-tantsiu [Stage and everyday forms of jazz dance]. *Visnyk LNU im. T. Shevchenka*, issue 10, pp. 130–139 [in Ukrainian].
9. Romanko, V. (2001). *Dzhaz u muzychnii kulturi Ukrainy: sotsiokulturna ta muzykoznavcha interpretatsii [Jazz in the musical culture of Ukraine: socio-cultural and musicological interpretations]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music. Kyiv [in Ukrainian].
10. Satro, D. (2016). *Dzhaz dlya chajnikov [Jazz for dummies.]*. Kiev: Dialektika.
11. Symonenko, V. (2006) Leksykon dzhazu [The lexicon of jazz]. *Dzhaz*, issue 5, pp. 34. [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi, S. (Ed.) (2015), *Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv nepu (1921–1928) [Society and authority in Soviet Ukraine during the NEP years (1921–1928)]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
13. Yurchuk, V. (1995). *Kulturne zhyttia u povienni roky: svitlo i tyni [Cultural life in the post-war years: light and shadows]*. Kyiv: Association «Ukraino» [in Ukrainian].
14. Berendt, J. (1962). *The New Book of Jazz*, New York: Hill and Wang.
15. Gadet, S. (2010). *La fusion de la culture hip-hop et du mouvement rastafari*. Paris: L'Harmattan [in French].
16. Novak, E. (1988). *Performing in musicals*, New York: Schirmer Books.
17. Shapiro, R., McCarren F. (2002). *La dance hip-hop*. Paris: Ministire de la Culture et de la Comunication [in French].
18. Ware, C. (1998). *Basics of vocal pedagogy: the foundations and process of singing*, Boston: McGraw Hill.

ZWIĄZKI SYNONIMICZNE W TERMINOLOGII NIEMIECKIEGO JĘZYKA ZAWODOWEGO ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

Yevheniia Rubana

*aspirant Katedry Językoznawstwa Germańskiego, Ogólnego i Porównawczego
Czerniowieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Jurija Fedkowycza (Czerniowce, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-4039-0977

ye.pyntiuk@chnu.edu.ua

Adnotacja. Artykuł poświęcono kompleksowej analizie relacji paradygmatycznych (synonimicznych) istniejących w ramach terminologii niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa. Osiągnięcie głównego celu badania – wyodrębnienie grupy terminów synonimicznych niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa, określenie specyfiki związków synonimicznych w badanym systemie terminowym, a także przeprowadzenie analizy potencjału częstotliwościowego wszystkich jednostek szeregów synonimicznych w kontekście historycznym, jest realizowane przy użyciu technik metody strukturalnej. Zastosowanie tych technik w studiach szeregów synonimicznych niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa wykazało, że spośród 6108 terminów istnieje 250 szeregów synonimicznych, które są połączone 1090 relacjami synonimicznymi. Ogólnie wyróżniono 2499 terminów synonimicznych niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa, które zostały podzielone według częstotliwości użycia w procesie zawodowej komunikacji na 5 grup. Wyniki badań pomogą w rekonstrukcji etapów powstawania i rozwoju niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa, a także przyczynią się do zbadania istniejących relacji paradygmatycznych (antonimicznych, homonimicznych) w systemie terminowym niemieckiego języka zawodowego architektury i budownictwa z perspektywą częstotliwości używania proponowanych terminów w procesie zagranicznej komunikacji zawodowej.

Słowa kluczowe: termin synonimiczny, szereg synonimiczny, potencjał częstotliwości, mowa zawodowa, terminosystem w dziedzinie architektury i budownictwa.

SYNONYMOUS RELATIONS IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM OF THE GERMAN PROFESSIONAL LANGUAGE OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTIONS

Yevhenia Rubana

*Postgraduate Student at the Department of German, General and Comparative Linguistics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-4039-0977

ye.pyntiuk@chnu.edu.ua

Abstract. The article deals with the comprehensive analysis of synonymous relations that exist within the terminology of the German professional language of architecture and construction. Achieving the main goal of the study to identify groups of terms-synonyms of the GLSPAC, outline the specifics of synonymous relations in the studied terminology, as well as analysis of frequency potential of synonyms in the historical context can be implemented in the use of techniques of structural method. The study of synonymous series of the GLSPAC showed that out of 6108 terms, there are 250 synonymous series, which are united by 1090 synonymous relations. In total, 2499 terms-synonyms of the GLSPAC were sorted by the use frequency in the process of professional communication according to 5 groups. The results of the research will help in the reconstruction of the stages of formation and development of the GLSPAC and its existing paradigmatic relations (antonyms, homonyms).

Key words: term-synonym, synonymous series, frequency potential, professional language, terminology system in the field of architecture and construction.

СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ АРХІТЕКТУРИ ТА БУДІВНИЦТВА

Євгенія Рубана

*аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-4039-0977

ye.pyntiuk@chnu.edu.ua

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу парадигматичних (синонімічних) відношень, що існують у рамках терміносистеми німецької фахової мови архітектури та будівництва. Досягнення основної мети дослідження – виокремлення групи термінів-синонімів німецької фахової мови в галузі архітектури та будівництва, окреслення специфіки синонімічних відношень у досліджуваній терміносистемі, а також аналіз частотного

потенціалу всіх одиниць синонімічних рядів в історичному контексті – реалізується у використанні методик структурного методу. Використання цих методик для студій синонімічних рядів НФМАБ показало, що з 6108 термінів існує 250 синонімічних рядів, які об'єднані 1090 синонімічними відношеннями. Загалом виокремлено 2499 термінів-синонімів НФМАБ, які було розподілено за частотою вживання у процесі фахової комунікації на 5 груп. Результати дослідження допоможуть у реконструкції етапів становлення та розвитку НФМАБ, а також сприятимуть вивченню наявних парадигматичних відношень (антонімічних, омонімічних) у терміносистемі НФМАБ із перспективи частоти вживання запропонованих термінів у процесі іншомовної фахової комунікації.

Ключові слова: термін-синонім, синонімічний ряд, частотний потенціал, фахова мова, терміносистема у сфері архітектури та будівництва.

Вступ. Поява нових термінологічних одиниць та зміна класифікаційних ієрархічних зв'язків у межах певної терміносистеми будь-якої фахової мови детермінується континуальним розвитком всіх науково-технічних сфер діяльності людини, адже, як слушно зазначає М.М. Володіна, термінологія певної науки є віддзеркаленням науково-технічної картини світу народу (Володіна, 1997: 30). У руслі такої інтенсифікації процесів розвитку наук та термінологій фахових мов виникає потреба вивчення особливостей науково-історичного контексту становлення системних відношень, а також чинників, що зумовлюють зміну значень окремих термінів та термінологічних одиниць і, таким чином, впливають на структурні зв'язки у межах наявних системних відношень.

Історичний огляд процесів становлення і розвитку системних відношень у рамках терміносистеми німецької фахової мови архітектури та будівництва (далі НФМАБ) передбачає насамперед ретроспективний аналіз як загальних принципів організації згаданої вище термінологічної системи, так і структурно-семантичних особливостей окремих термінів та терміносполучень НФМАБ. При цьому термінологія НФМАБ розглядається з перспективи тезаурусу, що включає дослідження її численних парадигматичних рядів (синонімічних, антонімічних, омонімічних). На цьому етапі дослідження одним із ключових аспектів є розуміння термінологічної синонімії як закономірного явища, яке виникає у процесі розвитку окремої національної мови і поширюється на терміносистеми її фахових мов.

Проблема дослідження закономірностей функціонування синонімів не тільки в національних мовах, а й у фахових мовах турбувала не одне покоління вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Серед них: В.П. Даниленко, С.В. Кійко, В.М. Лейчик, Р.Г. Піотровський, Т. Рьольке, М.Д. Степанова, Н.О. Школьна та інші. Проте і досі залишається не з'ясованим статус синонімії як лінгвістичного явища в термінознавстві, адже, на думку О.С. Ахманової і О.О. Реформатського, йдеться радше про ототожнення загальномовної та фахової синонімії, ніж про їх розмежування. У лінгвістичних розвідках цих учених фахова мова постає як підсистема літературної мови, а лінгвістичне явище синонімії – як закономірний процес розвитку досліджуваної літературної мови (Ахманова, 1957: 67).

Не слід недооцінювати роль синонімії у процесі творення та розвитку системних відношень у терміносистемах фахових мов, тому ми погоджуємося з твердженням І. Кочан, що хоча явище синонімії у фахових мовах є небажаним явищем, проте воно слугує засобом нормалізації фахової мови, адже у процесі історичного розвитку одна термінологічна одиниця стає домінуючою, а інша – витісняється у користуванні (Кочан, 2008 : 14). Саме ця думка пояснює потребу здійснення ретроградного аналізу синонімічних рядів НФМАБ.

Основна частина. Оскільки синонімічні ряди детермінують сучасний стан термінології НФМАБ, метою нашого дослідження є експлікація частотності використання термінологічних еквівалентів, вивчення генетичних показників таких синонімічних термінів та висвітлення специфіки функціонування термінів-синонімів в діахронійному зрізі. Для реалізації мети дослідження було окреслено такі завдання:

- здійснити вибірку синонімів НФМАБ;
- проаналізувати особливості синонімічних відношень НФМАБ на базі наявних синонімічних рядів;
- узагальнити та класифікувати синоніми НФМАБ за частотою їх вживання у процесі фахової комунікації;
- здійснити опис диференційних ознак термінологічних одиниць синонімічних рядів НФМАБ з урахуванням генетичного аспекту;
- охарактеризувати частоту вживання синонімів НФМАБ у діахронійному зрізі.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом нашого дослідження є 1090 синонімічних відношень, зафіксованих за допомогою вибірки з розробленого нами «Німецько-українського словника термінів архітектури та будівництва» (обсягом близько 7000 термінів). На основі використання методик структурного методу (семантичного, етимологічного, компонентного, дефініційного аналізів, аналізу за безпосередніми складниками) нами проаналізовано 6108 термінів та терміносполук НФМАБ і визначено їх синонімічні ряди.

Результати та їх обговорення. Вивчення особливостей синонімічних відношень у рамках терміносистеми НФМАБ є важливою ланкою реконструкції етапів становлення та розвитку запропонованої термінологічної системи. Паралельне використання одиниць синонімічного ряду зумовлене функційним потенціалом синонімів у процесі фахової комунікації, а саме урізноманітненням викладу інформації та уникненням повторів.

Студії синонімії будь-якої терміносистеми фахової мови слід розпочинати з аналізу сфери лексико-семантичного поля гіперонів як лексем із ширшим значенням, які вживаються для вираження загальних, родових понять, назв класу або множини предметів (властивостей, ознак). Дослідження сфери лексико-семантичного поля терміну і специфіки його перетину з іншими лексико-семантичними полями визначається використанням численних методик структурного методу. Наприклад, ми можемо змодельовати семантичне поле терміна *Architektur* “архітектура” відповідно до семантичних ознак його інтенціоналу. Компонентний аналіз цього терміна у лексикографічних джерелах дозволяє виокремити такі його основні значення:

- 1) Baukunst [als wissenschaftliche Disziplin];
- 2) [mehr oder weniger kunstgerechter] Aufbau und [künstlerische] Gestaltung von Bauwerken;
- 3) Konstruktion, Struktur des Aufbaus;
- 4) Gesamtheit von Erzeugnissen der Baukunst (besonders eines Volkes, Bereichs, Stils, einer Zeit); Baustil (Duden, 2008: 78).

Таким чином, до синонімічного ряду, крім терміна *Architektur* „архітектура“, належатимуть такі лексеми: *Architektonik, Baukunst, Anlage, Aufbau, Bauart, Bauform, Baustil, Bauweise, Gestaltung, Konstruktion, Struktur*. Оскільки термін *Architektur* „архітектура“ має значну кількість еквівалентів, можна зробити висновок, що згаданий термін акумулює поняття не тільки фахової мови інженерів-будівельників, а і мови митців. З урахуванням результатів компонентного аналізу терміна *Architektur* „архітектура“ слідує міждисциплінарний характер позначення цього терміна. Саме аналіз лексико-семантичного поля термінологічної одиниці дозволяє виокремити синоніми і сформувати синонімічні ряди НФМАБ.

На етапі узагальнення та систематизації термінів-синонімів виникає питання створення класифікаційної сітки, і це зумовлює виникнення значних труднощів, оскільки нині не існує єдиного підходу до класифікації синонімів фахових мов. Наприклад, Т. Михайлова диференціює абсолютні, відносні та комплексні синоніми фахових мов (Михайлова, 2002: 14). І. Кочан розрізняє одноструктурні терміни-синоніми і різноструктурні синоніми (Кочан, 1992: 14). О. Мартиняк виокремлює лексичні, словотвірні й синтаксичні синонімічні терміни (Мартиняк, 2008:102).

Основна функція синонімів – номінація понять відповідно до дії інтра- та екстралінгвальних чинників. Згідно з цими категоріями синоніми НФМАБ можна упорядкувати на дві групи: синоніми за семантичними характеристиками та термінологічні синоніми за структурно-семантичними властивостями. Серед синонімів за семантичними характеристиками виділяють повні (дублети), часткові і відносні синоніми, а за структурно-семантичними властивостями – різнокореневі й варіативні еквіваленти.

У межах цього дослідження слід розглянути підгрупи першої групи термінів-синонімів, оскільки підгрупи другої категорії синонімів досліджуються під час проведення морфологічного та словотвірного аналізів найбільш продуктивних термінологічних моделей термінів НФМАБ, тому ми спрямовуємо нашу увагу як на дублети, які вирізняються тотожністю свого семантичного складу, так і на парціальні синоніми, які тільки частково збігаються за значенням.

На наш погляд, вивчення такої важливої ланки системних відношень НФМАБ, як синонімічні відношення, не слід обмежувати структурними ознаками лише однієї моделі класифікації, тому ми розглядаємо синоніми ще й з позиції частоти вживання. Задля визначення частотності вживання термінологіки НФМАБ ми використовували словник німецької мови Дуден та електронний словник німецької мови DWDS, у яких однією з базових характеристик кожної лексеми є її частота вживання. Нам необхідно було створити власну умовну класифікацію термінів НФМАБ за частотними характеристиками. На основі нашої класифікації нами було виділено 5 частотних категорій відповідно до частоти вживання лексем НФМАБ у процесі фахової комунікації. Так, першу категорію, до якої належать лексеми, що вживаються досить рідко у процесі фахової комунікації, ми характеризуємо як «гіпернизькочастотну лексику», оскільки лексеми цієї категорії відносяться до понад 100 000 найбільш вживаних слів. Це означає, що лексема гіпернизькочастотної групи зустрічається 1 раз на більш як 100 000 слів. Друга категорія за словником Дудена, основною характеристикою якої є те, що лексеми належать до 99 999 найбільш вживаних слів (ці слова порівняно рідко зустрічаються в мовленні архітекторів та зодчих), має назву «низькочастотна лексика». «Середньочастотну лексику» ми співвіднесли з третьою категорією, що відповідає лексемам, які вживаються 1 раз на 10 000 слів у професійному мовленні. Частота вживання слів цієї категорії у порівнянні з двома попередніми категоріями є більшою, тому ці слова частіше вживаються в мовленнєвому потоці. До «високочастотної лексики», відповідно до нашої класифікації, належить четверта категорія. Слова цієї групи досить часто зустрічаються в мовленнєвому потоці, а саме 1 раз на 1000 слів. П'яту категорію ми назвали «гіпервисокочастотна лексика», оскільки слова цієї категорії найчастіше вживаються в професійному мовленні (1 раз на 100 слів). Таким чином, на основі розподілу за цими категоріями нам вдалося визначити частотні характеристики досліджуваної нами лексики.

Таблиця 1

Частотні характеристики термінів-синонімів на позначення поняття «архітектура»

Частота вживання	Гіпернизькочастотна лексика (1/ понад 100000 слів)	Низькочастотна лексика (1/99999 слів)	Середньочастотна лексика (1/10000 слів)	Високочастотна лексика (1/1000 слів)	Гіпервисокочастотна лексика (1/100 слів)
Термін	die Architektonik	die Bauart	die Baukunst	die Architektur	der Aufbau die Anlage

У таблиці показано частотні характеристики синонімічного ряду на позначення поняття «архітектура». Частотний аналіз було здійснено і на матеріалі ще 9 синонімічних рядів. Таким чином, встановлено, що термін *die Säule* «колона» належить поряд із синонімом *der Pilaster* до гіпернизькочастотної лексики, а терміни *der Pfeiler, die Stütze* використовуються частіше у процесі фахової комунікації і належать до низькочастотної лексики. Терміни на позначення поняття «балка» мають такі частотні показники: *die Diele, die Kantholz* – гіпернизькочастотна лексика, *der Balken* – низькочастотна лексика, *die Bohle, das Brett* – середньочастотна лексика.

Для позначення поняття «тиньк, штукатурка» найчастіше вживається термін *der Putz*, значно рідше вживаються терміни: *der Abputz*, *der Vorputz*, *der Mörtel*. За допомогою ретроспективного аналізу було також встановлено, що ці терміни найчастіше вживалися у період 1860–1870-тих рр. та у період 1950 рр.

Результати застосування методики ретроградного аналізу показали, що термін-гіперонім на позначення категорії будівельних матеріалів *der Baustoff* належать разом з *das Baumaterial*, *die Bauelemente* до середньочастотної лексики, і їх частота вживання збільшується, починаючи з 1920 рр. Це ми пов'язуємо з континуальним розвитком сфери архітектури та будівництва і появою нових будівельних матеріалів у цей історичний період. Крім того, на основі методики етимологічного аналізу було виявлено, що нім. *der Baustoff* є псевдоінтернаціоналізмом (інтернаціоналізмом за внутрішньою формою). Ми можемо порівняти: укр. *будівельний матеріал*, англ. *building material*, рос. *строительный материал* (Пинтюк, 2021: 164).

Комплексний аналіз синонімічних рядів мав на меті дослідити й архітектуру цього пласта лексики НФМАБ. Для цього було використано методики компонентного аналізу та словникових дефініцій. Методика компонентного аналізу описує структуру значення, що відповідає набору сем, кожна з яких має функційні ознаки і співвідноситься з іншими семами в системі ієрархічних відносин. Сема репрезентує ознаки чи властивості позначуваного предмета і загалом експлікує семантику терміна. Методику компонентного аналізу часто використовують у контексті комплексного аналізу разом із методикою словникових дефініцій, або так званою методикою дефініційного аналізу. Значення слова закладено в його дефініції, тому саме аналіз дефініції дозволяє як встановити семантичні особливості окремих лексем, так і визначити структуру цілої групи лексем, тобто сформуванати лексико-семантичне поле досліджуваної галузі. На основі цих методик встановлено, що лексико-семантичне поле терміна *das Baumaterial* найчастіше за останні десятиліття включає прикметник *ökologisch* порівняно з іншими одиницями синонімічного ряду. Особливості співвідношення частоти вживання термінів синонімічного ряду із вказаним прикметником продемонстровано на рис 1.

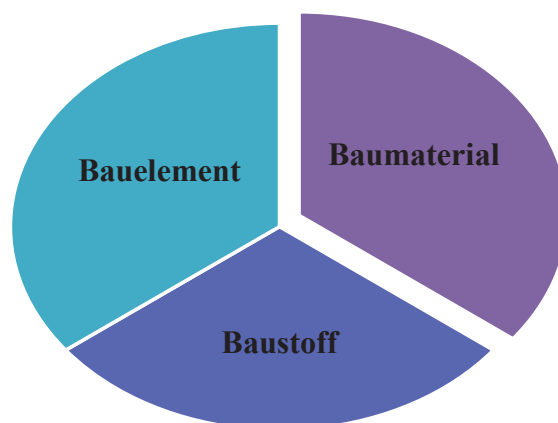

Рис. 1. Співвідношення частоти вживання одиниць синонімічного ряду

Цікавим, на наш погляд, виявився той факт, що для позначення поняття «капітель» у НФМАБ частіше вживається не інтернаціоналізм за внутрішньою формою і частково за зовнішньою формою *das Kapitell* (укр. *капітель*, лит. *kapitelis*, англ. *capital*, ест. *kapiteel*, порт. *capitel*), а його синонім – *das Gebälk*. Рідше використовуються терміни *der Architrav*, *das Kapitäl*. Використання методик компонентного аналізу і словникових дефініцій відображає найтиповіші терміносполучення з одиницями синонімічного ряду (рис. 2).

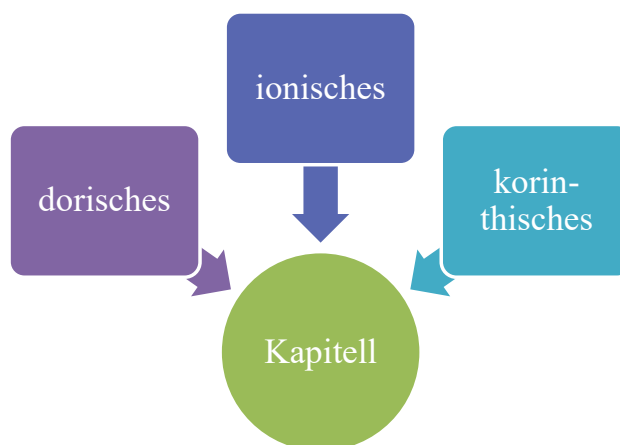

Рис. 2. Лексико-семантичне поле терміна *Kapitell*

Ми дослідили і частотний потенціал синонімічного ряду на позначення поняття «будувати». Найвищі показники за частотою вживання має дієслово *bauen* (високочастотна лексика). Далі за спадом слідує такі синоніми: *aufbauen, errichten* (середньочастотна лексика), *aufrichten, erbauen* (низькочастотна лексика).

До повних синонімів належать, зокрема, і такі терміни: *die Verdrahtung – die Verkabelung*, що вживаються на позначення поняття «монтаж кабельної проводки».

Варто окреслити і специфіку частоти використання парціальних синонімів. До них ми відносимо, зокрема, й одиниці синонімічного ряду на позначення «стіна»: *die Wand, die Mauer, die Wall*. Перший термін є одиницею гіпервисокочастотної лексики, інші два терміни – високочастотної лексики. При цьому термін *die Mauer* частіше вживається на позначення кам'яної стіни, а термін *die Wall* – на позначення захисної фортифікаційної конструкції. Згідно з етимологічним аналізом термін *die Mauer* є терміном латинського походження, який через посередництво польської мови з'явився і в українській мові (нім. *die Mauer*, пол. *mur*, чес. *mur*, рос. *мур*).

Виникають труднощі у пошуку іншомовних еквівалентів одиниць синонімічного ряду міжмовного омоніма *die Konstruktion*. Тоді як нім. *die Konstruktion* (термін запозичено з латинської мови (*constructio*)) має такі відповідники: укр. конструкція, пол. *konstrukcja*, рос. конструкция, у англійській (*construction*) і французькій (*la construction*) мовах ця лексична одиниця позначає термін «будівництво» (нім. *das Bauwesen*) (Пинтук, 2021: 165). Згаданий термін належить до одиниць високочастотної лексики і співвідноситься з такими синонімами, як: *das Gebilde, das Geflecht, das Konstrukt*. Зазначені синоніми належать до середньочастотної лексики.

Парціальними синонімами є й терміни на позначення блоку будівель: *der Baublock, der Wohnblock, das Wohnviertel, der Wohnbezirk*. Лише термін *der Baublock* належить до низькочастотної лексики. Всі інші одиниці цього синонімічного ряду характеризуються середньою частотою вживання у процесі фахової комунікації.

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано 1090 синонімічних відношень терміносистеми НФМАБ, що становить 12,6% всіх системних відношень дослідженої терміносистеми (загалом у терміносистемі виявлено 8626 системних відношень). На основі розробленої нами класифікації встановлено частотний потенціал термінолексики НФМАБ. Його результати такі: з 250 синонімічних рядів НФМАБ, у межах яких виникає 1090 синонімічних відношень, 252 терміни належать до гіпернизькочастотної лексики, 350 лексем – до низькочастотної, 964 лексеми – до середньочастотної групи термінів-синонімів, 663 – до високочастотної, 270 – до гіпервисокочастотної лексики (всього експліковано частотність 2499 синонімів).

Результати розвідки можуть стати в нагоді для розроблення глосарію термінів та терміносполучень НФМАБ для студентів факультетів архітектури, будівництва та декоративно-прикладного мистецтва під час вивчення курсів фахової іноземної мови та іноземної мови за професійним спрямуванням, а також у проектуванні і розробленні «Німецько-українського словника термінів архітектури та будівництва» (обсягом близько 35000 термінів та терміносполучень).

Висновки. Наші лінгвістичні студії частотного потенціалу термінологічної лексики стали основою детермінації етапів комплексного аналізу синонімічних рядів НФМАБ (всього досліджено 1090 синонімічних відношень). У процесі застосування лінгвістичних методик структурного методу (семантичного, етимологічного, компонентного, дефініційного аналізів, аналізу за безпосередніми складниками) розкрито специфіку функціонування термінологічних одиниць в історичному зрізі, їх етимологічні особливості, а також висвітлено характер вживання термінів із погляду їх лексико-семантичного поля.

Ми узагальнили і систематизували групи термінів НФМАБ за частотою вживання і розробили власну класифікацію термінів, згідно з якою ми виділили такі групи лексики, як: гіпервисокочастотна, високочастотна, середньочастотна, низькочастотна та гіпернизькочастотна лексика. Нами досліджено особливості інтернаціональних термінів-синонімів НФМАБ, що уможливило реконструкцію етапів розвитку і становлення запропонованої терміносистеми.

Список використаних джерел:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М. : Учпедгиз, 1957. 295 с.
2. Володина М.Н. Теория терминологической номинации: монография. М.: Издательство МГУ, 1997. 180 с.
3. Кочан І.М. Варіанти і синоніми термінів із міжнародними компонентами. *Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*. Серія “Проблеми української термінології”. 2008. № 620. С. 14–19.
4. Кочан І.М. Синонімія у термінології. *Мовознавство*. 1992. № 3. С. 32–34.
5. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці. *Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*. Серія “Проблеми української термінології”. 2008. № 620. С. 100–103.
6. Михайлова Т.В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” Харків, 2002. 20 с.
7. Пинтук Є.С. Етимологічні характеристики інтернаціоналізмів і термінів іншомовного походження німецької фахової мови архітектури та будівництва. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 17. Том 1. С. 162–166. http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/17/part_1/34.pdf.
8. Duden: das große Fremdwörterbuch Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. v. Wiss. Rat d. Dudenred; bearb. v. U. Kraif u.a. 4. Aufl. Mannheim; Leipzig [u.a.]: Duden, 2007. 1548 S.

References:

1. Akhmanova O.S. Ocherki po obshchei i russkoi leksikologii. [Essays on general and Russian lexicology] M. : Uchpedgiz, 1957. 295 s.
2. Volodina M.N. Teoriia terminologicheskoi nominatsii: monografiia. [Theory of terminological nomination: monograph] M.: Izdatelstvo MGU, 1997. 180 s.
3. Kochan I.M. Varianty i synonimy terminiv iz mizhnarodnymy komponentamy. [Variants and synonyms of terms with international components] Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii". 2008. № 620. S. 14–19.
4. Kochan I.M. Synonimii u terminolohii. Movoznavstvo. [Synonymy in terminology. Linguistics] 1992. № 3. S. 32–34.
5. Martyniak O. Yavysheche synonimii u terminolohichnii leksytsi. [The phenomenon of synonymy in terminological vocabulary] Visnyk Natsionalnoho universytetu „Lvivska politehnika”. Seriia “Problemy ukrainskoi terminolohii”. 2008. № 620. S. 100–103.
6. Mykhailova T.V. Semantychni vidnoshennia v ukrainskii naukovo- tekhnichnii terminolohii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 „Ukrainska mova” Kharkiv, [Semantic relations in Ukrainian scientific and technical terminology] 2002. 20 s.
7. Pyntiuk Ye.S. Etymolohichni kharakterystyky internatsionalizmiv i terminiv inshomovnoho pokhodzhennia nimetskoi fakhovoi movy arkhitektury ta budivnytstva. [Etymological characteristics of internationalisms and terms of foreign origin of the German professional language of architecture and construction] Zakarpatski filolohichni studii. 2021. Vyp. 17. Tom 1. S. 162–166. http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/17/part_1/34.pdf.
8. Duden: das große Fremdwörterbuch Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. v. Wiss. Rat d. Dudenred; bearb. v. U. Kraif u.a. 4. Aufl. Mannheim; Leipzig [u.a.]: Duden, 2007. 1548 S.

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

PSYCHOLOGICZNE CECHY DZIAŁALNOŚCI ZAWODOWEJ RATOWNIKÓW SŁUŻBY RATOWNICTWA SPECJALNEGO RYZYKA MINISTERSTWA SYTUACJI NADZWYCZAJNYCH REPUBLIKI AZERBEJDŻANU

Sofieva Khanum Ramiz kyzy

*kierownik Wydziału Organizacji Pomocy Medycznej i Psychologicznej
Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Azerbejdżanu (Baku, Republika Azerbejdżanu)*

ORCID ID: 0000-0002-3267-8209

E-mail: khanumsofiyeva@gmail.com

Adnotacja. W przepisach artykułu naukowego autor określa cechy psychologiczne i przeprowadza analizę psychologiczną aktywności zawodowej ratowników Służby Ratownictwa Specjalnego Ryzyka Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Azerbejdżanu. W tym przypadku stosowane są następujące metody badawcze: systemowa analiza literatury naukowej i aktów normatywnych, porównanie, uogólnienie, usystematyzowanie otrzymanych informacji, obserwacje, indywidualna rozmowa, metody oceny eksperckiej. Podane w artykule dane przyczynią się do przeprowadzenia psychologicznej prognozy przydatności zawodowej kandydatów do służby w jednostkach Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Azerbejdżanu. Perspektywami dalszych badań mogą być uzasadnienie potrzeby zmiany formatu profesjonalnego wyboru w Ministerstwie Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Azerbejdżanu, opierając się na nowoczesnych doświadczeniach ukraińskiej służby cywilnej w sytuacjach kryzysowych.

Słowa kluczowe: analiza psychologiczna, działalność zawodową, ratownik, Służba Ratownictwa Specjalnego Ryzyka, Ministerstwo Sytuacji Nadzwyczajnych Republiki Azerbejdżanu.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF RESCUERS OF THE SPECIAL RISK RESCUE SERVICE OF THE MINISTRY OF EMERGENCIES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Sofiyeva Khanim Ramiz

*Head of the Department of Medical and Psychological Help
of the Ministry of Emergency Situations Azerbaijan Republic (Baku, Azerbaijan Republic)*

ORCID ID: 0000-0002-3267-8209

Email: khanumsofiyeva@gmail.com

Abstract. The scientific article outlines the authors' view towards psychological features and psychological components of the professional activities of rescuers of the Special Risk Rescue Service of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan. For this objective, the following research methods are used: systematic analysis of scientific literature and regulations, comparisons, generalizations, systematization of information, observations, individual interviews, methods of expert evaluation. The data presented in the article will help conduct a psychological prognosis of the professional suitability of candidates for service in the Ministry of Emergencies of Azerbaijan. Prospects for further research may justify the need to change the format of professional selection in the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan, based on the recent experience of the State Emergency Service of Ukraine.

Key words: psychological analysis, professional activity, rescuer, Special Risk Rescue Service, Ministry of Emergencies, Republic of Azerbaijan.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ СЛУЖБИ ПОРЯТКУ ОСОБЛИВОГО РИЗИКУ МНС АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Софієва Ханум Раміз кизи

*начальниця відділу організації медичної та психологічної допомоги
Міністерства з надзвичайних ситуацій Азербайджанської Республіки*

(Баку, Азербайджанська Республіка)

ORCID ID: 0000-0002-3267-8209

Email: khanumsofiyeva@gmail.com

Анотація. У положеннях наукової статті авторка визначає психологічні особливості та проводить психологічний аналіз професійної діяльності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику Міністерства з Надзвичайних Ситуацій Азербайджанської Республіки. При цьому використовуються такі методи дослідження: системний аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації, спостереження, індивідуальна бесіда, методи експертної оцінки. Наведені у статті дані сприятимуть проведенню психологічного прогнозу професійної придатності кандидатів на службу в підрозділи МНС Азербайджану. Перспективами подальших досліджень може стати обґрунтування необхідності зміни формату проведення професійного відбору в Міністерстві з Надзвичайних Ситуацій Азербайджанської Республіки, спираючись на сучасний досвід Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: психологічний аналіз, професійна діяльність, рятувальник, Служба Порятунку Особливого Ризику, Міністерство з Надзвичайних Ситуацій, Азербайджанська Республіка.

Вступ. Останнім часом в Азербайджанській Республіці об'єктивно підвищуються вимоги до особистості та діяльності рятувальників. Проте, незважаючи на комплекс правових, медичних та кадрових заходів із відбору кандидатів на службу, в підрозділи Служби Порятунку Особливого Ризику (СПОР) часто призначаються особи, які у подальшому не відповідають очікуванням та вимогам суспільства до сучасного працівника Міністерства з надзвичайних ситуацій (МНС). Тому нарізла необхідність змінення формату організації та проведення професійного відбору, включення до нього комплексу психологічних заходів, метою яких повинен стати якісний і достовірний прогноз придатності кандидата на службу до професійної діяльності рятувальником СПОР МНС Азербайджанської Республіки.

Знайомство з досвідом проведення професійно-психологічного відбору в підрозділи сектора безпеки та оборони України засвідчує, що:

1) по-перше, у якості змістовних підструктур об'єкта прогнозування виступають змінні параметри, прогнозні тенденції;

2) по-друге, одним з основних етапів при розробці прогнозу є його верифікація, що забезпечує здійснення оцінки вірогідності й точності прогнозу або перевірки його обґрунтування;

3) по-третє, достовірний прогноз не може бути отриманий до тих пір, поки обстежуваний не виявиться в ситуації, в якій можна прогнозувати його діяльність і поведінку (Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 747, 2017; Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1285, 2016; Наказ Міністерства оборони України № 25, 2014; Наказ Міністерства оборони України № 25, 2017; Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 88, 2019).

Висновок про придатність або непридатність того чи іншого кандидата на службу виноситься на підставі короткочасного тестового випробування, тобто на сьогодні у наших колег – українських психологів – на жаль, повністю відсутня можливість індивідуального підходу до кожного з кандидатів та бракує часу для їх поглибленого вивчення (адже на теперішній час тривалість психологічного тестування, наприклад, в Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) складає приблизно 1 годину 30 хвилин, протягом яких кандидати заповнюють 5 тестових методик. І більше фахівець, який проводив професійно-психологічний відбір, та кандидат на службу до ДСНС України не зустрічаються).

У результаті поза діагностикою залишаються багато рис особистості, які проявляються у сумісній діяльності, спілкуванні, під час виконання службових обов'язків і впливають на успішність професійної діяльності рятувальника. Про такі психологічні особливості особистості, як відповідальність, наполегливість, обов'язковість, готовність до співпраці, працьовитість, незалежність, самовладання, особиста дисциплінованість, соціальна благонадійність, самооцінка та самоконтроль шляхом тестування дізнатися неможливо.

Крім того, на сьогодні відсутній чіткий перелік важливих та необхідних для різноманітних спеціальностей оперативно-рятувальної служби ДСНС України ділових, особистісних і професійних якостей фахівця (Асоцький В.В. та ін., 2015).

Вивчення досвіду організації та проведення професійно-психологічного відбору в ДСНС України переконало нас у тому, що вимоги до рятувальника не повинні бути стабільними, вони повинні змінюватися у процесі зміни змісту і характеру праці та під впливом науково-технічного прогресу.

Крім того, ми переконані, що психологічна придатність рятувальника, визначена за результатами бланкового тестування, не може бути повноцінним прогнозом успішності, а є лише ситуативним показником потенційної готовності людини до службової діяльності. Такі важливі показники, як ефективність, надійність

та успішність, за допомогою лише тестів дослідити неможливо (Кузьменко, 2013). Треба враховувати, наприклад, ще й питання схильності кандидата до професійної неуспішності (на яку вказуватимуть у майбутньому низька ефективність службової діяльності, схильність до професійних девіацій, службового травматизму тощо).

Важливість визначення та конкретизації психологічних особливостей в контексті довгострокового прогнозу придатності до професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану полягатиме в наявності константних і змінних поведінкових та особистісних характеристик, міри їх вираженості і проявів, виявлення і врахування яких надасть змогу якісно проводити довгостроковий прогноз успішності, ефективності та надійності професійної діяльності фахівця.

Мета статті – на підставі вивчення практики проведення психологічного прогнозу придатності кандидата на службу до професійної діяльності в підрозділах сектору безпеки та оборони України визначити психологічні особливості та провести психологічний аналіз професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану.

Основна частина.

Завдання дослідження. Для реалізації поставленої мети нами було сформульовано таке завдання дослідження: визначити психологічні особливості та провести психологічний аналіз професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану.

Психологічний аналіз професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану проводився з урахуванням: змісту праці; вимог до знань та вмінь спеціаліста; визначення стрес-факторів його професійної діяльності; обґрунтування вимог професії до особистісних здібностей та якостей фахівця; визначення медичних обмежень та професійних захворювань.

Матеріали та методи дослідження. У дослідженні взяли участь 556 рятувальників з 4-х військових частин та Управління Оперативного Реагування СПОР МНС Азербайджану, які знаходяться у м. Баку та на Апшеронському півострові.

У процесі роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: (а) теоретичного характеру: системний аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів, що регламентують діяльність СПОР МНС Азербайджану, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації та досвіду роботи психологічних служб сектору безпеки та оборони України щодо проведення психологічного прогнозу придатності кандидата на службу; (б) емпіричного характеру: спостереження, індивідуальна бесіда, методи експертної оцінки щодо вивчення особливостей професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану.

Результати дослідження та їхнє обговорення. Відзначимо, що Служба Порятунку Особливого Ризику є однією з головних служб в структурі МНС Азербайджану. Указ Президента Азербайджанської Республіки від 05.02.2008 р. № 709 «Про Затвердження Положення про Службу Порятунку Особливого Ризику Міністерства з Надзвичайних Ситуацій Азербайджанської Республіки» визначає дану службу як орган, який у межах своїх повноважень: (а) забезпечує оперативне реагування на надзвичайні ситуації; (б) проводить пошукові та аварійно-рятувальні операції особливого ризику під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; (в) надає першу допомогу та невідкладну медичну допомогу постраждалим; (г) здійснює супровід та охорону гуманітарної допомоги (вантажів), охорону стратегічно важливих підприємств, споруд та інших об'єктів, схильних до природних, техногенних, пожежних та/або терористичних загроз.

З метою удосконалення організації роботи щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та досягнення ефективності правильної оцінки ситуації, прийняття оперативних рішень під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, у безпосередньому підпорядкуванні Служби Порятунку Особливого Ризику і оперативному підпорядкуванні Регіональних Центрив (Бакинський, Сумгайтський, Гянджинський, Карабаський, Північний, Північно-Західний, Південний, Аран і Муган) МНС Азербайджану створені рятувальні та охоронні полки.

При створенні даних полків були вивчені місця розташування населених пунктів, що знаходяться на території регіонів, особливо гірських районів, водних басейнів, територіальних стратегічно важливих нафтогазовидобувних і переробних підприємств, терміналів, магістральних трубопроводів, водойм, електростанцій, гідродинамічних споруд та інших підприємств, що представляють особливе економічне значення. Також враховувалася ймовірність надзвичайних ситуацій і аварій на об'єктах виробничого, промислового, соціального призначення цих регіонів. Були проведені дослідження щодо застосування військових частин в цих регіонах, вивчена тактика ведення рятувальних операцій частинами і угрупованнями розвинених країн, закуплені спеціальна рятувальна техніка та обладнання, що відповідають сучасним вимогам. Таким чином, враховуючи особливості кожного регіону, були створені рятувальні полки, які відповідають вимогам швидкого реагування оперативно-бойової побудови і складаються з штатної техніки, кваліфікованих фахівців за кожною спеціальністю, які забезпечують максимальну ефективність проведення аварійно-пошуково-рятувальних робіт.

Діяльність рятувальних полків, батальйонів і підрозділів за своїм змістом, формами і застосовуваними методами є ідентичними із загальновійськовими тактичними одиницями. Завдяки оперативній побудові і розміщенням полків, батальйонів у конкретних населених пунктах регіонів вдалося досягти високого рівня проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт на всій території зони відповідальності регіональних центрів.

Основна складова частина посад за спеціальностями, які входять у штатну структуру даних підрозділів,

є рятувальники, але для виконання конкретних тактичних завдань рятувальних операцій особливого ризику та з урахуванням матеріально-технічного забезпечення у підрозділах СПОР МНС Азербайджану були введені посади водолаза, десантника, охоронця, кінолога, сапера (піротехніка), хіміка (дегазаторщика) та парашутиста.

Нижче наведемо відсоткове співвідношення спеціальностей в комплектації штатної структури СПОР МНС Азербайджану:

- 1) рятувальник-охоронець – 40% від загальної кількості особового складу;
- 2) рятувальник – 19% від загальної кількості особового складу;
- 3) рятувальник-кінолог – 11% від загальної кількості особового складу;
- 4) рятувальник-водолаз – 8% від загальної кількості особового складу;
- 5) рятувальник-парашутист – 5% від загальної кількості особового складу;
- 6) рятувальник-десантник – 5% від загальної кількості особового складу;
- 7) рятувальник-сапер – 4% від загальної кількості особового складу;
- 8) рятувальник-піротехнік – 4% від загальної кількості особового складу;
- 9) рятувальник-дегазатор – 3% від загальної кількості особового складу;
- 10) рятувальник-дезінфектор – 1% від загальної кількості особового складу.

Рятувальник Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджану – фахівець, який виконує обов'язки з проведення пошукових, аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації і має для цього спеціальну підготовку.

У СПОР МНС Азербайджану існують рятувальні батальйони у складі військових частин. Кожен батальйон укомплектований взводами за різними спеціальностями рятувальників (парашутно-десантний, водолазний, рятувальний, кінологічний, взвод саперів і піротехніків, взвод радіаційного та хімічного захисту).

Для швидкого реагування на надзвичайні ситуації, що можуть відбуватися в м. Баку, частково в м. Сумгаїті і на Апшероні, створено Управління швидкого реагування (УШР).

Із числа рятувальних загонів УШР створені рятувальні пости в 11 районах м. Баку. Екіпаж постів складається з 6-7 осіб. За сигналом тривоги, що надходить на гарячу лінію «112», в першу чергу залучаються до рятувальних операцій саме рятувальники постів відповідних районів. Першим опиняється на місці події загін моторятувальників. Первинна розвідка, оцінка місця події та проведення первинної рятувальної операції здійснюється саме моторятувальниками. Залежно від результату розвідки, характеру і масштабу події, за необхідністю, в роботу з проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних заходів залучаються також рятувальні батальйони.

Рятувальники проходять 30 денне початкове (базове) навчання. Після навчання для отримання доступу до роботи із спеціальним аварійно-рятувальним обладнанням рятувальники проходять виробничу практику в Державному Агентстві з Безпечного Ведення Промислових Робіт та Гірничопромислового Нагляду, складають заліки та іспити, отримують відповідний сертифікат. Надалі для вдосконалення професійних навичок і вмінь, підтримування і підвищення фізичного і професійного рівня з рятувальниками проводяться заняття зі спеціальної підготовки (80 годинний курс), до якої входять: альпіністська підготовка; спеціальна технічна підготовка; спеціальна тактична підготовка; медична підготовка; десантна підготовка; протипожежна підготовка; підготовка по зв'язку; військово-топографічна підготовка; піротехнічна підготовка; стройова підготовка.

Крім того, на сьогодні рятувальники СПОР МНС Азербайджану пройшли спеціальну підготовку на курсах «Пошуково-рятувальні роботи на гірській місцевості», «Пошуково-рятувальні роботи при снігових лавинах» та «Катання на лижах», проведених Пошуково-Рятувальним Департаментом Міністерства внутрішніх справ Австрії, і отримали відповідні сертифікати.

Зміст професійної діяльності:

Робота рятувальників позмінна – 24 години на чергуванні, дві доби відпочинку.

Для ведення робіт рятувальники оснащені сучасною спеціальною аварійно-рятувальною технікою та обладнанням (автомобілі марки «MERSEDES-SPRINTER», «NISSAN-PATRUL», мотоцикли «BMW», квадроцикли спеціального призначення марки «POLARIS», машини швидкої допомоги марки «TOYOTA» та ін.).

Із метою оперативності, швидкого зв'язку з черговим підрозділом моторятувальники використовують спеціальні шоломи, оснащені блютузом.

Робота рятувальників під час чергування регулюється відповідним розпорядком дня. Бойове чергування рятувальників включає такі дії і операції: прийом зміни, перевірка начальником підрозділу зовнішнього вигляду особового складу та проведення інструктажу з правил безпеки, огляд автомашини зі спецобладнанням на предмет комплектації, функціонування, наявності достатньої кількості палива, витратних матеріалів, аналіз фото- і відеоматеріалів, знятих на місці події, практичні заняття, технічне обслуговування обладнання, час для усунення психологічного навантаження, повторення і аналіз пройденого практичного матеріалу (занять зі спецпідготовки та уставам), приведення в порядок робочих кабінетів та відпочинку.

Під час своєї робочої зміни черговий екіпаж завжди знаходиться у стані повної бойової готовності, щоб у разі виникнення НС своєчасно здійснити вихід на місце події. У разі надходження сигналу тривоги старший зміни отримує інформацію від оперативного чергового, і група за одну хвилину повинна зібратися

і виїхати на місце події на спеціально обладнаній машині. За необхідності проводиться доукомплектування обладнання.

Специфічним стресогенним фактором є режим тривожного очікування. У деяких рятувальників хвилювання може перевершувати реакцію, що виникає в період безпосереднього виконання бойової задачі.

Перед виходом на місце події начальник відділення чітко розподіляє обов'язки між членами аварійно-рятувальної групи. На місці події рятувальник:

- 1) веде розвідку і проводить первинну оцінку обстановки;
- 2) визначає способи і черговість рятувальних робіт;
- 3) огорожує місце події (з використанням підручних засобів або сигнальної стрічки);
- 4) веде рятувальну роботу з локалізації та ліквідації надзвичайної ситуації в різних умовах;
- 5) надає першу медичну та психологічну допомогу постраждалим і евакуйовує їх в безпечну зону;
- 6) проводить повторний огляд місця події (див. табл. 1).

Таблиця 1

Надзвичайні ситуації (події) природного та техногенного характеру, в ліквідації наслідків яких брали участь рятувальники СПОР МНС Азербайджану (01.01.2015 – 18.07.2019 рр.)

№	Назва НС	Кількість НС	Постраждали		
			кількість загиблих	кількість постраждалих	кількість врятованих
1	Дорожньо-транспортні пригоди	159	102	148	113
2	Пожежі технічного походження	12	18	49	71
3	Вибухи (небезпеки вибухів)	69	-	-	-
4	Пошкодження будівель, споруд та ґрунту, руйнування і раптове обвалення в результаті пошкоджень	6	2	9	5
5	Аварії на важливих для життєдіяльності комунальних системах	1	-	-	-
6	Гідродинамічні аварії	1	-	-	-
7	Розлив води на великих територіях у результаті руйнування каналів і колекторів	-	-	-	-
8	Небезпечні геофізичні події	1	-	-	-
9	Землетруси	-	-	-	-
10	Небезпечні геологічні події	2	-	-	1
11	Обвали поблизу населених пунктів	-	-	-	-
12	Обвали на інших територіях	-	-	-	-
13	Небезпечні метеорологічні і агрометеорологічні події	90	-	-	27
14	Сильні вітри	-	-	-	-
15	Сильні дощі	-	-	-	-
16	Зливи	-	-	-	-
17	Довгострокові дощі	-	-	-	-
18	Сильний снігопад	-	-	-	-
19	Сильне обледеніння доріг	-	-	-	-
20	Небезпечні гідрологічні події	2	-	-	-
21	Різке збільшення рівня води (повінь)	-	-	-	-
22	Фактор одиноких і немічних людей в квартирах	2209	274	7	2294
23	Застрягання в ліфті	2770	2	2	4395
24	Витік газу в квартирі	14	12	4	11
25	Спроба суїциду	128	7	1	150
26	Вирубка дерев, які становлять безпеку	2	-	-	-
27	Операції допомоги	231	32	21	166
28	Інші операції з порятунку на морі	1	6	-	-
29	Фактор тварини, яка потребує допомоги	193	-	-	-
30	Помилкова інформація про вибуховий пристрій	23	-	1	-
Загальна кількість		5914	455	242	7233

Основними факторами, які ускладнюють виконання рятувальниками професійних завдань за призначенням, є:

1) недостовірні інформація або повна відсутність інформації, необхідної для організації оперативних дій та прийняття відповідного рішення;

2) постійне нервово-психічне напруження, спричинене роботою в несприятливих погодних та санітарно-гігієнічних умовах, а в окремих випадках – необхідністю роботи в засобах індивідуального захисту дихання та тіла;

- 3) перебування у ситуації невизначеності завдання;
- 4) незвичність і важкість просторового орієнтування при виконанні завдань за призначенням у незнайомій місцевості або у місцевості з обмеженою видимістю та прохідністю;
- 5) постійна загроза для життя і здоров'я, можливість виникнення паніки в умовах висоти, замкненого простору, на лавинонебезпечній ділянці;
- 6) велика перевага фізичної праці, яка поєднується з важкокоординованими рухами і великим потоком інформації, із прийняттям відповідальних рішень та надмірною руховою активністю швидко-силового типу, що виникає внаслідок високого темпу роботи з рятування людей, пошуково-рятувальних робіт на скельних ділянках, перенесення індивідуального та групового спорядження, засобів для виживання на значні відстані;
- 7) неочікувані зміни кліматичних умов, що ускладнюють виконання оперативної задачі;
- 8) дискомфортний стан через перебування у спорядженні та засобах індивідуального захисту.

Вимоги до знань та вмій рятувальника:

- 1) знати інструкції, накази та інші нормативні документи, які регламентують організацію діяльності;
- 2) знати основи виживання в різних кліматичних та природних умовах;
- 3) знати техніки і прийоми пошуку, вилучення, транспортування потерпілих в різних умовах;
- 4) знати і дотримуватися основних правил техніки безпеки;
- 5) знати і ефективно використовувати рятувальну техніку, прилади та обладнання, засоби індивідуального захисту та засоби зв'язку;
- 6) знати і вміти користуватися засобами радіозв'язку;
- 7) чітко і коротко формулювати інформацію;
- 8) знати прийоми самоконтролю;
- 9) знати і вміти надавати першу медичну та психологічну допомогу постраждалим та їхнім близьким;
- 10) за необхідністю замінювати інших рятувальників;
- 11) не розголошувати службову і оперативну інформацію;
- 12) вміти вести розвідку, проводити первинну оцінку обстановки на місці НС, визначити способи і черговість рятувальних робіт;
- 13) володіти основою альпіністської підготовки;
- 14) знати порядок роботи з останками загиблих;
- 15) знати способи страхівки і самострахівки;
- 16) вміти орієнтуватися на місцевості;
- 17) евакуйовувати людей в різних умовах рельєфу і клімату.

Специфічний характер професійної діяльності рятувальника обумовлений впливом на фахівця низки стресогенних факторів:

- 1) психічна напруга в стані постійної готовності;
- 2) небезпека для життя;
- 3) відповідальність за результати діяльності (за вирішення бойового завдання);
- 4) моральна та юридична відповідальність за благополуччя потерпілих і колег;
- 5) дефіцит часу на аналіз ситуації і прийняття рішень (умови, в яких успішне виконання завдання неможливо простим збільшенням темпу дій, а необхідна зміна обстановки в ході виконання завдання);
- 6) недоліки в інформаційному забезпеченні (відсутність або суперечливість);
- 7) раптовість – несподівана зміна обстановки в ході виконання завдань;
- 8) новизна – наявність раніше невідомих елементів в умовах виконання або в самій задачі;
- 9) підвищене фізичне навантаження;
- 10) емоційні переживання, пов'язані з контактом тіл загиблих;
- 11) напруженість, що виникла в процесі взаємодії рятувальника з постраждалими та їхніми близькими;
- 12) робота в незвичних умовах (загазованість, задимленість і т. ін.) в будь-який час року і в будь-який час доби;
- 13) шумовий фон, звуковий фон, вібрації, раптові світлові і звукові сигнали, критичні температури навколишнього середовища;
- 14) робота в спеціальному одязі, в засобах індивідуального захисту.

Найбільш стресогенними ситуаціями для рятувальників є випадки «суїциду», «замкнених дверей» та «дорожньо-транспортних пригод».

У випадках спроб суїциду вдаль виконання операції залежить від здатності рятувальника знайти індивідуальний підхід до потенційного суїцидента, від уміння вести переговори, встановлювати з ним правильний контакт. Адже будь-яке недоречне або необдумане слово або рух може привести до трагічного кінця.

Незнання того, що очікує рятувальника за замкненими дверима, невизначеність, часте виявлення трупів, дітей, людей похилого віку, психічно хворих людей або ймовірність зіткнення зі злочинцем під час проведення операції «Замкнені двері», а також звільнення затиснутих при аварії в автомобілі людей, робота з останками трупів при дорожньо-транспортних пригодах – це найбільш часті фактори, що сприяють появі в рятувальників негативних психічних станів.

Вимоги професії до особистісних здібностей та якостей рятувальника:

1) аналітичне мислення, вміння приймати самостійні, оперативні, правильні рішення відповідно до умов обстановки, здатність знаходити несподівані технічні рішення (знаходити альтернативні варіанти вирішення завдання);

2) високий рівень адаптаційних здібностей;

3) стресостійкість, здатність виконувати складні завдання в екстремальних умовах за нестачею часу, під дією відволікаючих чинників;

4) емоційно-вольова стійкість, твердість духу;

5) добра фізична підготовка, витривалість, вміння зберігати високу працездатність;

6) переборення труднощів на межі фізичних можливостей, уміння виживати в екстремальних умовах і продовжувати працювати;

7) неухильне виконання наказів, що віддаються в ході проведення робіт і суворе дотримання принципу єдиноначальності керівництва;

8) низький рівень тривожності (особистісної та ситуативної);

9) помірна схильність до ризику, сміливість, рішучість;

10) високий рівень самоконтролю;

11) впевненість у собі, готовність до ситуативного лідерства;

12) високий рівень концентрації, розподілу і переключення уваги;

13) хороша пам'ять;

14) спостережливість. Гарна орієнтація в незнайомій ситуації;

15) стійкість функцій аналізаторів, якості сприйняття (зорового, слухового, тактильного сприйняття, віддаленості, швидкості);

16) хороша координація руху рук і ніг;

17) комунікабельність;

18) прояв доброти і терпіння по відношенню до потерпілих;

19) товариство, вміння працювати в складі команди;

20) чесність і готовність допомогти іншій людині.

Типові помилки рятувальників:

Такі характерні для азербайджанської нації риси характеру, як надмірна емоційність, бажання швидко прийти на допомогу, в деяких випадках призводять до недотримання рятувальниками правил безпеки, непотрібним ризикам, недоречного героїзму.

Медичні обмеження для рятувальника:

1) нервові і психічні захворювання;

2) порушення функцій опорно-рухового апарату;

3) захворювання серцево-судинної системи;

4) захворювання дихальної системи;

5) стійкі порушення зору і слуху;

6) хронічні інфекційні захворювання;

7) шкідливі звички.

Можливі захворювання, пов'язані з професійною діяльністю:

1) порушення опорно-рухового апарату внаслідок отриманих травм;

2) нервові і психічні захворювання;

3) ендокринні захворювання;

4) шлунково-кишкові захворювання.

У зв'язку з несприятливими умовами праці у практично здорових людей наприкінці виконання фактично кожного із завдань за призначенням формуються реакції, характерні для патологічного функціонального стану організму. При інтенсивності фізичних навантажень в організмі рятувальника відбуваються морфологічні, функціональні та біохімічні зміни. Ці зміни, не встигаючи ліквідуватися за час відпочинку, накопичуються, що призводить до виникнення у фахівців гострих і хронічних перенапружень організму, які здатні переходити в захворювання.

У рятувальників, які пережили критичні події, часто спостерігаються періоди відчуженості з наступною за ними депресією і розсіяною поведінкою. Їх мучать думки про пережите, а також почуття провини через смерть потерпілого, яка, на думку рятувальника, відбулася, незважаючи на всі його старання.

Висновки. Професійна діяльність рятувальників СПОР МНС Азербайджану проходить у складних умовах, характеризується екстремальністю та вимагає від фахівців певних знань, вмінь, неабиякої витривалості та психологічної підготовленості до виконання професійних завдань за призначенням.

Визначення психологічних особливостей та проведений нами психологічний аналіз професійної діяльності рятувальників СПОР МНС Азербайджану сприятиме здійсненню більш якісного психологічного прогнозу професійної придатності кандидатів на службу.

Список використаних джерел:

1. Діагностика та прогнозування професійно-важливих якостей начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: монографія / Асоцький В.В., Лебедева С.Ю., Тімченко О.В., Христенко В.С., Лебедев Д.В. Харків: НУЦЗУ, 2015. 188 с.

2. Кузьменко М.Д. Психологічна діагностика професійної придатності кандидатів на військову службу за контрактом у повітряні сили Збройних Сил України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 ; Харків, 2013. 208 с.
3. Наказ МВС України від 31.08.2017, № 747 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» / МВС України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17/page>. (дата звернення: 10.11.2021).
4. Наказ МВС України від 08.12.2016, № 1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» / МВС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).
5. Наказ МОУ від 16.01.2017, № 25 «Про затвердження Змін до Інструкції з організації професійного-психологічного відбору у Збройних Силах України / Міністерство оборони України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0187-17#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).
6. Наказ МОУ від 10.12.2014, № 25 «Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України» / Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0013-15#n12> (дата звернення: 10.11.2021).
7. Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» / МВС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>. (дата звернення: 10.11.2021).

References:

1. Asotskiy V.V., Ltbedeva S.Yu., TImchenko O.V., Hristenko V.E., Lebedev D.V. (2015). Diagnostika ta prognozuvannya profeslyno-vazhlyvlyh yakostey nachalnikiv karauliv operativno-ryatuvalnoyi sluzhbi tsivilnogo zahistu: monografyya [Diagnosis and forecasting of professionally important qualities of chiefs of guards of operative-rescue service of civil defense] NUCDU, (n Ukrainian).
2. Kuzmenko M.D. (2013). Pcihologichna diagnostyka profeciynoYi pridatnosti kandidativ na viyckovu cluzhbu za kontraktom u povitryani cili Zbroynih Sil UkraYini dis. ... kand. psihol. nauk : [Psychological diagnostics of professional suitability of candidates for military service with a contract in the Air Force of the Armed Forces of Ukraine]. Candsdate's. psychol. science. HarkIv (In Ukrainian).
3. Nakaz MVS Ukrayini vid 31.08.2017, № 747 «Pro zatverdzhennya Poryadku psihologIchnogo zabezpechennya v Derzhavniy sluzhbi Ukrayini z nadzvichaynih situatsIy» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 31.08.2017, № 747 "On approval of the Procedure for psychological support in the Civil Defence of Ukraine for Emergencies"] MVS Ukrayini. Retreved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17/page>. (In Ukrainian).
4. Nakaz MVS Ukrayini vId 08.12.2016, № 1285 «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro psihologIchne zabezpechennya v Natsionalniy gvardiyi Ukrayini» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 08.12.2016, № 1285 "On approval of the Regulations on psychological support in the National Guard of Ukraine"] MVS Ukrayini. Retreved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>. (In Ukrainian).
5. Nakaz MOU vId 16.01.2017, № 25 «Pro zatverdzhennya ZmIn do Instruksiyi z organizatsiyi profeslynogo-psihologIchnogo vIdboru u Zbroynih Silah Ukrayini [Order of the Ministry of Internal Affairs of 16.01.2017, № 25 "On approval of Amendments to the Instruction on the organization of professional and psychological selection in the Armed Forces of Ukraine] MInisterstvo oboroni Ukrayini. Retreved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0187-17#Text>. (In Ukrainian).
6. Nakaz MOU vid 10.12.2014, № 25 «Pro zatverdzhennya Instruksiyi z organizatsiyi profeslyno-psihologIchnogo vidboru u Zbroynih Silah UkraYini» [Order of the Ministry of Internal Affairs of 10.12.2014, № 25 "On approval of the Instruction on the organization of professional and psychological selection in the Armed Forces of Ukraine"] Ministerstvo oboroni UkraYini. Retreved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0013-15#n12> (In Ukrainian).
7. Nakaz MVS Ukrayini vId 06.02.2019 № 88 «Pro zatverdzhennya Poryadku organizatsiyi sistemi psihologIchnogo zabezpechennya polltseyskih, pratsIvnikiv NatsIonalnoYi polltsIYi UkraYini ta kursantIv (sluhachIv) zakladIv vischoYi osvIti Iz spetsifIchnimi umovami navchannya, yakI zdlysnuyut pIdgotovku polltseyskih» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 06.02.2019 № 88 "On approval of the Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions for police training"] MVS Ukrayini. Retreved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>. (In Ukrainian).

PSYCHOLOGICZNE TEORIE ROZUMIENIA ISTOTY BADAŃ POLIGRAFICZNYCH

Regina Yaremchuk

*kierownik działu badań poligraficznych
Służby Ochrony Sądowej (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-8866-7947
E-mail: iaremchuk_regina@ukr.net*

Adnotacja. W artykule omówiono podstawowe podejścia metodologiczne wyjaśniające wyniki badań poligraficznych. Na podstawie analizy teoretycznej podjęto próbę analizy najczęstszych metod interpretacji wskaźników badania poligraficznego. Podano poglądy naukowców w łonie teorii manifestacji pamięci, emocji, uwagi, „Poprzednia teoria procesów”, podejście systemowe i tym podobne. Nakreślono, że jednym z głównych problemów metodologicznych stosowania poligrafu jest zdefiniowanie wśród istniejących koncepcji tej, która zostanie przyjęta przez większość przedstawicieli społeczności naukowej. Przeważająca liczba koncepcji teoretycznych opiera się na podejściu korelacyjnym do wyjaśnienia mechanizmów reakcji fizjologicznych i sugeruje ocenę bezpośredniego znaczenia bodźca. Jednocześnie teorie nie ujawniają istoty samego zjawiska. Podejście systemowe daje możliwość zbudowania modelu opartego na dowodach, który ma możliwość matematycznego potwierdzenia. Zakłada się, że obiektami badania poligraficznego nie są pojedyncze psychiczne procesy poznawcze, ale przede wszystkim systemy funkcjonalne o zróżnicowanych wynikach adaptacyjnych.

Słowa kluczowe: poligraf, psychiczne procesy poznawcze, bodziec, reakcja, system funkcjonalny.

PSYCHOLOGICAL THEORIES OF UNDERSTANDING THE ESSENCE OF POLYGRAPH RESEARCH

Regina Yaremchuk

*Head of Polygraph Research Department,
Ship Security Service (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8866-7947
iaremchuk_regina@ukr.net*

Abstract. The main methodological approaches of explaining the results of polygraphic research are considered in the article. Based on the theoretical analysis, an attempt is made to analyze the most common approaches to the interpretation of polygraphic research indicators. The positions of scientists in the bosom of the theory of manifestations of memory, emotions, attention, “Preliminary theory of processes”, system approach, etc. are given. It is outlined that one of the main methodological tasks of the polygraph application is to define among the existing concepts the one that will be accepted by the majority of representatives of the scientific community. The vast majority of theoretical concepts are based on a correlation approach to explaining the mechanisms of physiological reactions and involve assessing the immediate significance of the stimulus. At the same time, these theories do not reveal the essence of the phenomenon itself. A systematic approach provides an opportunity to build a scientifically sound model that can be mathematically confirmed. It is assumed that the objects of polygraph testing are not individual mental cognitive processes, but primarily functional systems with differentiated adaptive outcomes.

Key words: polygraph, mental cognitive processes, stimulus, reaction, functional system.

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІГРАФІ

Регина Яремчук

*начальник відділу поліграфологічних досліджень
Служби судової охорони (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-8866-7947
iaremchuk_regina@ukr.net*

Анотація. У статті розглянуто основні методологічні підходи пояснення результатів поліграфічного дослідження. На основі теоретичного аналізу здійснена спроба проаналізувати найбільш розповсюджені підходи тлумачення показників поліграфічного дослідження. Наведено позиції науковців у лоні теорії проявів пам'яті, емоцій, уваги, «Попередня теорія процесів», системного підходу тощо. Окреслено, що одним із магістральних методологічних завдань застосування поліграфа є визначення серед наявних концепцій тієї, яка буде прийнята більшістю представників наукового співтовариства. Переважна кількість теоретичних концепцій базується на кореляційному підході до пояснення механізмів фізіологічних реакцій і передбачає оцінку безпосередньої значущості стимулу. Водночас зазначені теорії не розкривають при цьому сутність самого феномена. Системний підхід дає можливість

побудови науково обґрунтованої моделі, яка має можливість бути математично підтверджена. Передбачається, що об'єктами тестування за допомогою поліграфа є не окремі психічні пізнавальні процеси, а насамперед функціональні системи з диференційованими пристосувальними результатами.

Ключові слова: поліграф, психічні пізнавальні процеси, стимул, реакція, функціональна система.

Актуальність теми. У різні часи з'являлися теоретичні моделі, метою яких було пояснення механізму виникнення психофізіологічних реакцій, проте відзначалася їх суперечливість і розрізненість. Це створило певні методологічні труднощі, оскільки кожна їх передбачає специфічний підхід до проблеми, використання різного понятійного апарату й різних способів аналізу даних. У цьому спроби безпосередньо інтерпретувати отримані під час експертизи на поліграфі дані з погляду фундаментальних концепцій часто супроводжувалися некоректним поданням їх положень (Nepal, 2018).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні більшість зарубіжних наукових публікацій присвячена проблемі пошуку універсального теоретико обґрунтованого методу поліграфічного дослідження (Hartwig, & Bond, 2014; Honts, Thurber, Handler, 2021; Honts, Forrester, & Stephanescu, 2019; Honts, Kassir, & Craig, 2014; Honts, Raskin, & Kircher, 1994). Водночас найбільш розповсюджені теорії диференціюють на два класу, а саме:

а) теорії, що засновані на визнанні афективно-мотиваційних процесів як головних чинників, що визначають сутність поліграфічних перевірок;

б) теорії, що передусім спираються на когнітивні чинники (процеси).

Прикладом найбільш розповсюджені теорії першого класу є теорія «загрози покарання», теорія «конфлікту». Сутність теорії «загрози покарання» виглядає так: особа, що має відношення до досліджуваної події, відчуває перед перевіркою на поліграфі значний страх, який і зумовлює розвиток значних піків у динаміці фізіологічних процесів, які реєструються. Основний постулат теорії «конфлікту» такий: синхронна активація двох діаметрально спрямованих психологічних установок (установка «казати правду про обставини події» та установка «брехати з приводу власної причетності до неї») породжує в особи виражені зміни динаміки реєстрованих у ході перевірки фізіологічних процесів. Конфлікт між двома різноспрямованими тенденціями призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму особи й розвитку виражених фізіологічних реакцій у відповідях на перевірочні питання. Серед теорій другого класу найбільш розповсюдженою є теорія «активації». У межах цієї теорії кожен зі стимулів, що пред'являється, має для особи свій певний потенціал активації нервово-психічних процесів, який залежить від рівня його «сигнальної цінності», тобто ступеня зв'язку з конкретними обставинами події. Сутність теорії «активації» полягає в тому, що в особи, яка обізнана про конкретні ознаки події, пред'явлення цих ознак буде викликати виражені (підвищені) орієнтовні реакції. На інші стимули (окремі ознаки), не пов'язані з подією, відповідні реакції будуть значно меншими. Окрім наведених певною представленістю характеризуються «дихтомізаційна» теорія, «кількості інформації», «повернення труднощів», «новизни» тощо (Ben-Shkhar, 1977).

У зв'язку з відсутністю консенсусу про інтерпретацію одержуваних за допомогою поліграфа даних сьогодні існує потреба у визначенні такої теоретичної моделі, яка найкраще могла б пояснити ті феномени, які зустрічаються в реальній практиці застосування поліграфа. Насамперед це необхідно для того, щоб з'явилася можливість збільшити доказове значення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Наявні нині теорії необхідно проаналізувати, визначивши, яка з них не суперечить принципам фундаментальної науки.

У загальному вигляді процес тестування на поліграфі являє собою згруповані в кілька тестів питання, що стосуються досліджуваної події, з паралельною реєстрацією фізіологічної активності за допомогою спеціальних датчиків: дихання, електрошкірної провідності й серцево-судинної системи. Сьогодні серед поліграфологів найчастіше постає питання, який психічний процес лежить в основі виникнення реакцій на питання при повідомленні людиною недостовірної інформації.

Однією з теорій, що здійснює спробу надати відповідь на це питання, є теорія цілеспрямованого тестування пам'яті. Теорію цілеспрямованого тестування пам'яті запропоновано Ю. Холодним (Холодный, 2005) і потім підтримано іншими авторами (Iddekinge, 2012; Kireev, 2017). Відповідно до неї, феномен значущості стимулу під час тестування на поліграфі виникає внаслідок взаємодії механізмів пам'яті. Висновок формулюється виходячи з сили реакції на питання, що пов'язані з подією, яка зумовила проведення дослідження. Іншими словами, оцінюючи величину вегетативних реакцій, автори роблять висновок про виявлення «слідів пам'яті». Вони сигналізують про існування в реальності події минулого, яка зумовила проведення тестування. Виникають певні сумніви можливостей пояснення всіх механізмів виникнення реакцій з позицій цієї концепції. Так, наприклад, використання поліграфологами терміна «сліди пам'яті (енграма)» (Kireev, 2017) запозичене в галузі зоології та біології (Marx, Gilon, 2019). Енграми традиційно вимірюються за допомогою оптогенетичних і гемогенетичних методів. Некоректною є їх оцінка шляхом реєстрації вегетативних реакцій.

Водночас у деяких дослідженнях описано феномен відсутності значущих фізіологічних реакцій при ствердній відповіді на питання, пов'язані з темою перевіркою. У контексті сказаного це означає, що на ці питання відсутні «сліди пам'яті», тоді як насправді респондент визнає факт учинення такої дії в минулому. Водночас визначати за величиною фізіологічної реакції, наприклад, у каналі шкірно-гальванічної активності, зміст конкретного «сліду пам'яті» некоректно, оскільки доведено, що величина реакції може бути пов'язана з безліччю фізіологічних (Arici, 2013) і когнітивних процесів (Bhutta, 2015; Nepal, 2018; Senter, 2010).

У дослідженнях J.J. Palmatier, L. Rovner (Palmatier, Rovner, 2015) також наголошували на неможливості розгляду пам'яті як об'єкта тестування на поліграфі, оскільки вона не функціонує як камера, фіксуючи кожну деталь, що потрапляє в поле зору людини. Сформований образ не зберігається в незмінному вигляді: він завжди зазнає динамічних змін. Дослідження довели, що збереження образу предмета в пам'яті пов'язані з виокремленням і підкресленням його найважливіших ознак при зникненні певних індивідуальних особливостей (Marx, Gilon, 2019). Вищевикладене обумовлює думку, що теорія цілеспрямованого тестування пам'яті має недостатню пояснювальну силу.

Ідея, що емоційне збудження є основним явищем, що спостерігається в диференціальному реагуванні при тестуванні на поліграфі, протягом тривалого часу активно цитувалася в літературі (Nelson, 2015). Досить тривалий час результати, одержані за допомогою поліграфа, інтерпретувалися з позицій концепції «позапикового пригнічення», запропонованої Сі. Bakster (Senter, 2010). Центральною ланкою цієї моделі є припущення, що негативні емоції зумовлюють звернення уваги лише на значущі питання. При цьому фізіологічна реакція демонструє, яке з двох типів питань (перевірочне або контрольне) є причиною цієї негативної емоції. Під сумнів цю теорію ставлять результати численних лабораторних досліджень, де в добровольців була відсутня «загроза вияву» та їх мотивація підкріплювалася протилежною позитивною установкою (наприклад, одержання грошової винагороди). При цьому доведено, що точність результатів таких досліджень найчастіше вища, ніж в умовах реальної практики (Iddekinge, 2012). М. Handler, R.I. Nelson (Nelson, 2015) також указували, що термін «позапикове пригнічення» не поширений у науковій літературі, що ставить під сумнів його використання для інтерпретації результатів поліграфа. Крім того, J. Kahnental відзначає, що при тестуванні на поліграфі неможливо достовірно визначити модальність емоції, що виникає в конкретний момент (Nelson, 2016). Зазначене обумовлює думку, що в основі механізму виникнення фізіологічних реакцій має бути інше пояснення.

Визнаючи, що в процесі виникнення реакцій людини відіграють роль усі основні психічні процеси, низка науковців стверджує, що пріоритетне значення може належати увазі (Пеленицын, 2011). Проблема полягає в тому, що в сучасному науковому просторі психології існує неузгодженість у підходах до визначення цього психічного пізнавального процесу (Barry, 1996). З однієї точки зору, увага належить до самостійного психічного процесу, з другої – обґрунтовується позиція, що вона є певним механізмом взаємодії всіх інших психічних процесів. Останній підхід стає все більш поширеним. Відповідно до нього, увага не має власного продукту, а є динамічною характеристикою перебігу пізнавальної діяльності людини.

J.A. Deutsch, D.A. Deutsch (Deutsch, Deutsch, 1996) припускають у межах однієї з корелятивних концепцій уваги, що всі сигнали доходять до логічного аналізатора, де визначається специфічність кожного з них. Активність нейронів логічного аналізатора здебільшого залежать від значущості стимулу для організму людини, аніж від його фізичних характеристик. Значущість сигналу оцінюється з урахуванням минулого досвіду та без участі свідомості (Barry, 1996).

Передбачається (Nepal, 2018), що в процесі аналізу релевантності стимулу відбуваються зміни й у динаміці вегетативних реакцій: покращується кровопостачання м'язів, посилюється обмін речовин тощо. Якщо подальший аналіз організмом інформації, що надходить, свідчить про непотрібність як відповіді фізично активних дій, фізіологічна активність повертається до вихідного рівня. Зовні ця динаміка представлена як психофізіологічна реакція.

Варто зазначити, що концепція поліграфічного тестування, заснована теоріях уваги, будується на експериментах, де вивчалися тільки аферентні впливи від зовнішніх стимулів. Разом із тим в інших експериментах (Barry, 1996) доведено, що поряд з аферентним впливом стимулу в процес уваги також включені еферентні сигнали від кіркових структур мозку.

Дискусійним у зазначеному контексті залишається питання можливості прямого вимірювання особливостей процесу уваги за допомогою датчиків, які реєструють динаміку вегетативної нервової системи, так як необхідно враховувати, що активність суб'єкта не завжди є прямим наслідком пропонованого стимулу.

Останнім часом усе більшого розповсюдження набуває «попередня теорія процесів» (Preliminary Process Theory). Її положення пропонуються як потенційно коректне пояснення відмінностей реакцій, що спостерігаються у відповідь на різні тестові стимули (Palmatier, Rovner, 2015). Згідно із цією концепцією, при порівнянні реакцій на різні типи питань двофазне уповільнення серцевого ритму, зменшення провідності шкіри й уповільнення дихального ритму визначаються як індикатори новизни стимулу, процесів звикання та сенсibilізації. Ці процеси також пояснювалися з використанням основ теорії про умовну рефлексорну діяльність, уперше описану І. Павловим, і теорії навчання (Nelson, 2015). Наприклад, модель «навчання через обумовлення» передбачає, що здійснення конкретної дії можна тлумачити як навчання людини певного поведінкового патерну після одноразового пред'явлення стимулу. Питання, які задаються під час тестування на поліграфі, є умовними подразниками. Обговорення питань, які будуть задаватися, дає можливість непричетному піддослідному звикнути до тестових стимулів, тоді як для причетного ці питання стануть умовним стимулом, що запускає специфічну орієнтовну реакцію. Оскільки всі питання в процесі тестування обов'язково пред'являються декілька разів, фізіологічні реакції, що виникають у відповідь, будуть мати різну інтенсивність залежно від відповіді випробуваного. Поступове згасання вегетативних реакцій зазвичай пов'язується зі звиканням до стимулу та свідчить про відсутність значущості.

Однак, згідно з класичними моделями орієнтовного рефлексу, провідним і визначальним фактором у будь-яких проявах організму є зовнішні подразники, що формують умовно або безумовно-рефлексорні

реакції, що забезпечують динамічне врівноваження організму із зовнішнім світом (Palmatier, Rovner, 2015). Такий підхід побудовано на принципі детерміністичного підходу, згідно з яким величина реакції у відповідь може бути пов'язана виключно з фізичними характеристиками стимулу, що не розкриває справжню природу механізму виникнення реакцій при тестуванні на поліграфі.

Низка науковців (Arici, 2013; Ben-Shkakar, 1977; Deutsch, 1963; Palmatier, Rovner, 2015) указує на те, що характер поведінки обумовлений не тільки силою та якістю зовнішнього стимулу, а й життєвими потребами людини як основи цілеспрямованої поведінки. Крім того, варто враховувати важливу закономірність у роботі мозку – здатність програмувати основні риси майбутнього підкріплення, що унеможливорює пояснення психофізіологічних реакцій виключно умовним рефлексом (Palmatier, Rovner, 2015). Таким чином, концепція, яка пояснює механізми психофізіологічних реакцій, повинна базуватися не на принципах лінійного детермінізму («стимул-реакція»), а на системності реакцій, яка насамперед залежить від власної активності суб'єкта.

З робіт П. Анохіна в нейробіологію та медицину, а потім у психологію, соціологію активно впроваджується системний підхід. Термін «система» найчастіше використовується як ознака організованості групи елементів, відмежованість їх від інших груп та елементів. У межах розробленої П. Анохіним теорії функціональних систем визначено, що для сформованості й реалізованості системи необхідний системоутворювальний фактор. Він обмежує ступінь свободи її елементів, тим самим упорядковуючи їх взаємодію. Без цього чинника взаємодія елементів сприймається як хаос. Таким фактором є корисний пристосувальний результат, що досягається реалізацією цієї системи (Анохин, 1979). Важливою категорією в контексті теорії функціональних систем є феномен випереджального відображення, що полягає в підготовці до майбутніх змін середовища. Отже, активність організму кожен заданий момент – не реакція на минулу подію, а підготовка до майбутньої.

При цьому в кожен момент часу діяльність організму визначає домінуюча в плані виживання або адаптації до зовнішнього середовища функціональна система. Взаємодія різних функціональних систем завжди ієрархічна й будується виходячи з відкритого А. Ухтомським принципу домінантності (Ухтомский, 1950). Домінування функціональної системи в цілому організмі визначається її біологічною значимістю. Як свідчить К. Судаков, в окремих випадках першочерговою є соціальна значимість (Судаков, 1987).

Відповідно до визначення, функціональна система – це коло певних фізіологічних проявів, пов'язаних із виконанням якоїсь певної функції (акт дихання, наприклад). П. Анохін також зазначав, що немає дихання як окремого фізіологічного процесу, є дихальний компонент у цілісній реакції при реалізації певної поведінки. Якщо діяльність склалася в цілісну систему в результаті досвіду, то кожна вегетативна реакція в ній займає в часі та просторі саме те місце, яке надає діяльності максимально корисного пристосувального значення (Ткаченко, Демидова, 2018). А. Бахчіною та Ю. Олександровим вивчена ентропія серцево-судинної діяльності у зв'язку з активністю мозку (Бахчина, Александров, 2017). Також доведено, що немає серцевих ударів, які відбуваються власними силами, є удари, що є «елементами» певного мотивованого акту поведінки. Усі ці системи узгоджені в інтеграції. Зниження складності динаміки серцевого ритму є результатом зменшення кількості актуалізованих систем і міжсистемних зв'язків, з якими серце узгоджує свою активність, убудовуючись у загальний процес розгортання поведінки.

Сьогодні одночасний вимір коркової та периферичної активності у відповідь на різні типи стимулів активно набирає популярності. У дослідженнях M.R. Bhutta та ін. аналізувалася динаміка змін нейрональної активності префронтальної кори (fNIRS) і параметри вегетативної нервової системи в ході виявлення брехні. Авторами показано, що лінійна дискримінантна функція параметрів двох об'єднаних рівнів працює статистично вірогідніше, ніж за параметрами вегетативних і нейрональних компонентів окремо (Bhutta, 2015).

У системі цілісного поведінкового акту його зовнішні прояви підпорядковуються загальноорганізменним закономірностям. Вегетативні реакції інтегруються з активацією на рівні кори, що визначає гармонійну участь у конкретному поведінковому акті кожної з них. Кора великих півкуль пристосовує відрегульовану функцію (наприклад, дихального центру в стовбурі мозку) до запитів цілого організму в поведінці. Цим досягається відповідність вегетативних реакцій специфіці пристосувального акту. Наприклад, в експериментах В. Бехтерева показано, що при подразненні певних зон кори головного мозку можна спостерігати виражені зміни в динаміці дихальних рухів (Іванов, 2016). Зафіксовані під час тестування на поліграфі фізіологічні реакції на стимули можна описувати як відображення елементів роботи функціональних систем, які забезпечують пристосувальний ефект.

Системний підхід дає можливість побудови науково обґрунтованої моделі, яка має можливість бути математично підтверджена. Об'єктами тестування за допомогою поліграфа є не окремі психічні пізнавальні процеси, а насамперед функціональні системи з диференційованими пристосувальними результатами.

Список використаних джерел:

1. Анохин П.К. Системные механизмы высшей нервной деятельности: избранные труды. Москва : Наука, 1979. 454 с.
2. Бахчина А.В., Александров Ю.И. Сложность сердечного ритма при временной системной дифференциации. *Экспериментальная психология*. 2017. № 2 (10). С. 114–130.
3. Иванов Р.С. Закон силы в ситуации психофизиологического исследования с применением полиграфа. *Вестник психофизиологии*. 2016. № 2. С. 12.
4. Пеленицын А.Б., Сошников А.П., Жбанкова О.В. Так что же все-таки определяет полиграф? *Вестник криминалистики*. 2011. № 2. С. 20.

5. Судаков К.В. Функциональные системы организма. *Медицина*. 1987. 432 с.
6. Ткаченко А.А., Демидова Л.Ю. Построение общей модели саморегуляции в судебной психиатрии. Сообщение 1. Принцип изоморфизма. *Российский психиатрический журнал*. 2018. № 5. С. 19.
7. Ухтомский А.А. Доминанта как фактор поведения. *Собр. соч.* Москва, 1950. С. 293–315.
8. Холодный Ю.И. Опрос с использованием полиграфа и его естественнонаучные основы. *Вестник криминалистики*. 2005. № 13 (1). С. 39.
9. Arici S. Sympathetic skin responses in adult humans during sequential swallowing. *Neurophysiologie Clinique/Clinical Neurophysiology*. 2013. № 1 (43). P. 11–17.
10. Barry R.J. Preliminary process theory: towards an integrated account of the psychophysiology of cognitive processes. *Acta Neurobiologiae Experimentalis*. 1996. № 2. P. 87–98.
11. Ben-Shkakar G. A further study of the dichotomization theory in detection of information. *Psychophysiology*. 1977. № 14. P. 408–413.
12. Bhutta M.R. Single-trial lie detection using a combined fNIRS-polygraph system. *Frontiers in psychology*. 2015. № 1. 709 p.
13. Deutsch J.A., Deutsch D. Attention: Some theoretical considerations. *Psychological review*. 1963. № 1 (70). P. 80.
14. Hartwig M., Bond C.F. (2014). Lie detection from multiple cues: A meta-analysis. *Applied Cognitive Psychology*. 2014. № 28 (5). P. 661–676.
15. Honts C.R., Thurber S., Handler M.A. Comprehensive meta-analysis of the comparison question polygraph test. *Appl Cognit Psychol*. 2021. P. 1–17.
16. Honts C.R., Forrest K., Stefanescu A. (2019). Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice*. 2019. № 48 (1). P. 1–9.
17. Honts C.R., Kassin S.M., Craig R. (2014). “I’d know a false confession if I saw one”: A constructive replication with juveniles. *Psychology, Crime & Law*. 2014. № 20 (7). P. 695–704.
18. Honts C.R., Raskin D.C., Kircher J.C. Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests. *Journal of Applied Psychology*. 1994. № 79 (2). P. 252–259.
19. Iddekinge C.H. Van The criterion-related validity of integrity tests: An updated meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*. 2012. № 3 (97). P. 499.
20. Kireev M. (2017). Deceptive but not honest manipulative actions are associated with increased interaction between middle and inferior frontal gyri. *Frontiers in Neuroscience*. 2017. № 1 (11). P. 482.
21. Marx G., Gilon C. (2019). The tripartite mechanism as the basis for a biochemical memory engram. *Journal of Integrative Neuroscience*. 2019. № 2 (18). P. 181–185.
22. Nelson R.I. Scientific basis for polygraph testing. *Polygraph*. 2015. № 1 (41). P. 21–61.
23. Nelson R.I. Testing the Limits of Evidence Based Polygraph Practices. *Polygraph*. 2016. № 45. P. 74–85.
24. Nepal O. Galvanic Skin Response as a Simple Physiology Lab Teaching Tool-An Alternative Indicator of Sympathetic Arousal. *Kathmandu Univ Med J*. 2018. № 2 (62). P. 156–160.
25. Palmatier J.J., Rovner L. Credibility assessment: Preliminary Process Theory, the polygraph process, and construct validity. *International Journal of Psychophysiology*. 2015. № 1 (95). P. 3–13.
26. Rosnow R.L., Rosenthal R. Effect sizes for experimenting psychologists. *Canadian Journal of Experimental Psychology*. 2003. № 57 (3). P. 221–237.
27. Salgado J.F. Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohen's d, Pearson's rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts*. 2018. № 10 (1). P. 35–47.
28. Senter S. Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*. 2010. № 2 (39). P. 109–117.
29. Senter S., Weatherman D., Krapohl D., Horvath F. Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*. 2010. № 39 (2). P. 109–117.

References:

1. Anokhin, P.K. (1979). Sistemy mekhanizmy vysshei nervnoi deiatelnosti: izbrannye Trudy [Systemic mechanisms of higher nervous activity: selected works]. *Nauka*. 454 p. [in Russian].
2. Bakhchina, A.V., Aleksandrov, Iu.I. (2017). Slozhnost serdechnogo ritma pri vremennoi sistemnoi differentsiatcii [Difficulty heart rhythm with temporary systemic differentiation]. *Ekspierimental'naiia psikhologiiia*. № 2(10). pp. 114–130 [in Russian].
3. Ivanov, R.S. (2016). Zakon sily v situatsii psikhofiziologicheskogo issledovaniia s primeneniem poligrafa [The law of force in a situation of psychophysiological research using a polygraph]. *Vestnik psikhofiziologii*. № 2. p. 12 [in Russian].
4. Pelenitsyn, A.B., Soshnikov, A.P., Zhbankova, O.V. (2011). Tak chto zhe vse-taki opredeliaet poligraf? *Vestnik kriminalistiki*. № 2. p. 20 [in Russian].
5. Sudakov, K.V. (1987). Funktsionalnye sistemy organizma [Functional systems of the body]. *Meditcina*. 432 p. [in Russian].
6. Tkachenko, A.A., Demidova, L.Iu. (2018). Postroenie obshchei modeli samoreguliatcii v sudebnoi psikhiatrii. Soobshchenie 1. Printsip izomorfizma [Building a general model of self-regulation in forensic psychiatry. Message 1. The principle of isomorphism]. *Rossiiskii psikhiatricheskii zhurnal*. № 5. p. 19 [in Russian].
7. Ukhtomskii, A.A. (1950). Dominanta kak faktor povedeniia [Dominant as a factor of behavior]. *Sobr. soch.* pp. 293–315 [in Russian].

8. Kholodnyi, Iu.I. (2005). Opros s ispolzovaniem poligrafa i ego estestvennonauchnye osnovy [Polygraph survey and its natural science foundations]. *Vestnik kriminalistiki*. № 13(1). p. 39 [in Russian].
9. Arici, S. (2013). Sympathetic skin responses in adult humans during sequential swallowing. *Neurophysiologie Clinique/ Clinical Neurophysiology*. № 1(43). pp. 11–17 [in English].
10. Barry, R.J. (1996). Preliminary process theory: towards an integrated account of the psychophysiology of cognitive processes. *Acta Neurobiologiae Experimentalis*. № 2. pp. 87–98 [in English].
11. Ben-Shkakar, G. (1977). A further study of the dichotomization theory in detection of information. *Psychophysiology*. № 14. pp. 408–413 [in English].
12. Bhutta, M.R. (2015). Single-trial lie detection using a combined fNIRS-polygraph system. *Frontiers in psychology*. № 1. 709 p. [in English].
13. Deutsch, J.A., Deutsch, D. (1963). Attention: Some theoretical considerations. *Psychological review*. № 1(70). p. 80. [in English].
14. Hartwig, M., & Bond, C.F. (2014). Lie detection from multiple cues: A meta-analysis. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), pp. 661–676 [in English].
15. Honts, C.R., Thurber, S., Handler, M.A. (2021). Comprehensive meta-analysis of the comparison question polygraph test. *Appl Cognit Psychol*. pp. 1–17 [in English].
16. Honts, C.R., Forrest, K., & Stephanescu, A. (2019). Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice*, 48 (1), pp. 1–9 [in English].
17. Honts, C.R., Kassin, S.M., & Craig, R. (2014). “I’d know a false confession if I saw one”: A constructive replication with juveniles. *Psychology, Crime & Law*, 20(7), pp. 695–704 [in English].
18. Honts, C.R., Raskin, D.C., & Kircher, J.C. (1994). Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests. *Journal of Applied Psychology*, 79(2), pp. 252–259 [in English].
19. Iddekinge, C.H. (2012). Van The criterion-related validity of integrity tests: An updated meta- analysis. *Journal of Applied Psychology*. № 3 (97). p. 499 [in English].
20. Kireev, M. (2017). Deceptive but not honest manipulative actions are associated with increased interaction between middle and inferior frontal gyri. *Frontiers in Neuroscience*. № 1(11). p. 482 [in English].
21. Marx, G., Gilon, C. (2019). The tripartite mechanism as the basis for a biochemical memory engram. *Journal of Integrative Neuroscience*. № 2 (18). pp. 181–185 [in English].
22. Nelson, R.I. (2015). Scientific basis for polygraph testing. *Polygraph*. № 1(41). pp. 21–61 [in English].
23. Nelson, R.I. (2016). Testing the Limits of Evidence Based Polygraph Practices. *Polygraph*. № 45. pp. 74–85 [in English].
24. Nepal, O. (2018). Galvanic Skin Response as a Simple Physiology Lab Teaching Tool-An Alternative Indicator of Sympathetic Arousal. *Kathmandu Univ Med J*. № 2(62). pp. 156–160 [in English].
25. Palmatier, J.J., Rovner, L. (2015). Credibility assessment: Preliminary Process Theory, the polygraph process, and construct validity. *International Journal of Psychophysiology*. № 1(95). pp. 3–13 [in English].
26. Rosnow, R.L., & Rosenthal, R. (2003). Effect sizes for experimenting psychologists. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 57(3), pp. 221–237 [in English].
27. Salgado, J.F. (2018). Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohen's d, Pearson's rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts*, 10(1), pp. 35–47 [in English].
28. Senter, S. (2010). Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*. № 2(39). pp. 109–117 [in English].
29. Senter, S., Weatherman, D., Krapohl, D., & Horvath, F. (2010). Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*, 39(2), pp. 109–117.

LAW

MIĘDZYNARODOWE MODELE PRAWNE PRZECIWDZIAŁANIA NIELEGALNEMU WZBOGACENIU

Bohdan Bezghynskyi

adiunkt Katedry Prawa Karnego Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4362-153

marshal22000022@gmail.com

Adnotacja. W artykule mówimy o jednym z najczęstszych przestępstw korupcyjnych – nielegalnym wzbogaceniu. Przeanalizowano ustawodawstwo karne obcych państw w celu ustalenia odpowiedzialności karnej za nielegalne wzbogacenie, zidentyfikowano praktyczne problemy wymagające regulacji i zbadano międzynarodowe modele prawne przeciwdziałania nielegalnemu wzbogaceniu. Ustalono odpowiedzialność karną za nielegalne wzbogacenie w wymiarze międzynarodowym, badając przepisy antykorupcyjne i podstawowe środki reagowania karnego za takie przestępstwa, a także warunki zwolnienia z odpowiedzialności karnej. Główną metodą dochodzenia jest metoda analizy porównawczej, dzięki której zidentyfikowano różnice między kryminalizacją nielegalnego wzbogacenia w obcych państwach. Ogólny wniosek jest taki, że nielegalne wzbogacenie ma szereg różnic w międzynarodowym systemie prawnym. Różnice te określają cechy dochodzenia takich przestępstw. W szczególności takie cechy przejawiają się w polityce antykorupcyjnej.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność karna, urzędnik, nielegalne wzbogacenie, przepadek.

FOREIGN MODELS OF LEGAL COUNTERACTION TO ILLICIT ENRICHMENT

Bohdan Bezghynskyi

Postgraduate Student at the Criminal Law Department

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4362-153

marshal22000022@gmail.com

Abstract. The article is about one of the most popular corruption offenses by officials – illicit enrichment. The proposed article analyzed the criminal legislation of foreign states regarding the establishment of criminal liability for illicit enrichment by analyzing the characteristics of its features to overcome these practical problems. The place of criminal law for illicit enrichment in the international system anti-corruption legislation and main measures of criminal response to such crimes and conditions of exemption from criminal responsibility has been outlined in the world. The main method used at investigation is the method of comparative analysis, which was used to expose differences between criminalization for illicit enrichment in foreign states. The general conclusion was made that illicit enrichment has a number of differences in the foreign legislative system. These differences determine the features of the investigation of such crimes. In particular, such features are manifested in anti-corruption politics.

Key words: criminal liability, public official, illicit enrichment, confiscation.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ

Богдан Безгинський

ад'юнкта кафедри кримінального права Національної

академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4362-153

marshal22000022@gmail.com

Анотація. У статті йдеться про одне з найпоширеніших корупційних кримінальних правопорушень – незаконне збагачення. Проаналізовано кримінальне законодавство іноземних держав щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, визначено практичні проблеми, які потребують врегулювання, і досліджено міжнародно-правові моделі протидії незаконному збагаченню. Установлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення в міжнародному вимірі через дослідження антикорупційного законодавства й основних заходів кримінального реагування на такі кримінальні правопорушення, а також умов звільнення від кримінальної відповідальності. Основним методом розслідування є метод порівняльного аналізу, за допомогою якого були виявлені відмінності між криміналізацією незаконного збагачення в іноземних державах. Зроблено загальний

висновок, що незаконне збагачення має ряд відмінностей у міжнародно-правовій системі. Такі відмінності визначають особливості розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, такі особливості проявляються в антикорупційній політиці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, службова особа, незаконне збагачення, конфіскація.

Introduction. Priority works law enforcement agencies in the different foreign states are an anti-corruption policies. But the integration of anti-corruption measures in some countries often fails to give positive results. That's could be explain some political, economic, organizational legal, ideological, moral and psychological factors.

Year to year, the international anti-corruption organization Transparency International promulgates Consumer price index (CPI) in 180 countries. The Transparency International CPI measures the perceived levels of public-sector corruption in a given country and is a composite index, drawing on different expert and business surveys. Looking at the totals for 2021 it can be observed that in the top 10 countries where corruption has low level: Denmark, New Zealand, Finland, Singapore, Switzerland, Norway, the Netherlands, Germany and Luxembourg. However, it should also be noted that Ukraine has 117–122th place together with Nepal, Egypt, Eswatini, Sierra Leone and Zambia. The worst situation is in Somalia and South Sudan.

Problems of counteracting various forms of illicit enrichment was observed by such scientists as L. Bartels, T. Berger, S. Bikelis, J. Boles, J. Boucht, S. Cherniavskyi, V. Cherney, D. Garbazei, M. Mathias, M. Morales, L. Muzila, H. Nugroho, T. Oke, M. Simonato, M. Tromme, A. Vozniuk, D. Wilsher, W. Wodage and others. In the articles of these researchers to describe different ways counteraction to illicit enrichment, but a lot of issues still not remain unresolved.

Purpose. The purpose of the article is to research foreign models of legal counteraction to illicit enrichment. We believe that it would be helpful to develop effective model criminal liability for illicit enrichment by analyzed experience of foreign countries and positive or negative examples on the building of the legal institutions.

Problem statement. Study of international experience in the anti-corruption policy becomes especially today. For the first time, concept of illicit enrichment was included in the Inter-American Convention against Corruption (IACAC) in 1996. Under Article IX of the IACAC, subject to its Constitution and the fundamental principles of its legal system, each State Party that has not yet done so shall take the necessary measures to establish under its laws as an offense a significant increase in the assets of a government official that he cannot reasonably explain in relation to his lawful earnings during the performance of his functions (IACAC, 1996). After some time, concept of illicit enrichment was included in the United Nations Convention against Corruption (UNCAC). According to Article 20 of the UNCAC, subject to its constitution and the fundamental principles of its legal system, each State Party shall consider adopting such legislative and other measures as may be necessary to establish as a criminal offence, when committed intentionally, illicit enrichment, that is, a significant increase in the assets of a public official that he or she cannot reasonably explain in relation to his or her lawful income (UNCAC, 2003).

In the modern foreign system identifies two models of legal counteraction to illicit enrichment. These are:

- 1) recognition of unclear enrichment as the crime and bringing the perpetrators to criminal responsibility;
- 2) the confiscation of property, the origin of which a person cannot explain, during so called civil confiscation (Cherniavskyi, Vozniuk, 2019).

Confiscation is one important component of contemporary policies against serious crimes. International organizations are increasingly encouraging national legislators to introduce more effective and incisive tools to deprive criminals of the illicit gain, even in the absence of a final conviction (Simonato, 2017). Moreover, the effective use above – mentioned legal instruments have positive aspects:

- a) stimulate persons authorized to perform functions of the state or local self – government, to lawful conduct, primarily to refrain from committing corruption offenses;
- b) allow to remove illegally acquired assets and turn them into state revenue during the confiscation of property;
- c) contribute to the reduction of corruption in the state (Cherniavskyi, Vozniuk, 2019).

This allows the conclusion that one of the most advantage establishment of criminal liability for illicit enrichment in Ukraine are that it could be one of the last legal instrument by prosecution of chargeable officials for such a corruption offense.

According to scientists, to the benefits already mentioned, illicit enrichment has some the points of contention. As noted by J. Boles, illicit enrichment statutes aggressively combat governmental corruption, but the placement of the burden of proof upon the criminal defendant constitutes an impermissible presumption that violates the human rights of the accused. Such legislation, by its operation, abuses the rights of defendants. For this reason, jurisdictions worldwide should resist using illicit enrichment offenses to combat corruption. The author suggests alternative measures exist via financial disclosure and tax evasion legislation that may properly address unexplainable wealth without violating human rights (Boles, 2014).

In order to attain a conviction of illicit enrichment, the prosecution must demonstrate that the official's enrichment cannot be justified from legitimate sources of income, raising the presumption that it is the proceeds of corruption. The public official may rebut this presumption by providing evidence of the legitimate origin of his wealth. Failure to rebut the presumption results in a conviction and the imposition of penalties. Some view the presumption of illicit enrichment as a partial reversal of the burden of proof and a relaxation of the presumption of innocence, considered principles of all legal systems (Muzila et al., 2012). It is difficult to arrive at any conclusions with regard to the best effective ways of legal counteraction to illicit enrichment, but a lot of foreign states included this offence in the domestic law. Not every European countries established criminal liability for illicit enrichment. Countries

such as Swedish, Germany, Estonia, Netherlands, Romania, Morocco and Mauritius did not establish criminal liability for illicit enrichment because it is contrary theirs to the constitutional principle.

Broadly, a goal of the most international countries are anti-corruption politic. Criminal liability for illicit enrichment has great potential, but not at all countries have been developed and given concrete. As pointed out by M. Tromme, asset forfeiture laws are powerful tools provided to law enforcement agencies in their quest to tackle crime and corruption by seizing ill – gotten assets (Tromme, 2019). The first countries to establish criminal liability for illicit enrichment was Argentina. The Penal Code of the Argentine Nation, in article 268-2, will be punished with imprisonment or imprisonment of two to six years, a fine of fifty per cent to one hundred percent of the value of the enrichment and absolute disqualification life imprisonment which, when properly be required, not acquit the provenance of an enrichment appreciable assets of yours, or person filed to conceal that fact, happened after the assumption of a public office or employment and up to two years after they have ceased in its performance (Penal Code of the Argentine Nation, 1984).

Illicit enrichment likewise entailed criminal liability under the Criminal Code of Ukraine. In Ukraine, the problem of introduction of the institute of corporate criminal liability is currently in the solution phase. Under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, acquisition by a person authorized to perform the functions of the state or local self – government of assets, the value of which exceeds his legal income by more than six thousand five hundred non –taxable minimum incomes, shall be punishable by imprisonment for a term of five to ten years with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years (Criminal Code of Ukraine, 2001).

Let us consider to establish criminal liability for illicit enrichment in European. According to chapter 16, § 144 of the Criminal Code of Denmark (paragraph title: “Offences Committed While Exercising a Public Function”), any person who, while exercising a Danish, foreign or international public office or function, unlawfully receives, demands, or accepts the promise of a gift or other favor shall be liable to a fine or to imprisonment for any term not exceeding six years (Criminal Code of Denmark, 2005).

It is noteworthy that Lithuania also adopted legislative measures to criminalize illicit enrichment. Furthermore, Lithuania was the first European Union Member State to introduce general criminal liability for illicit enrichment. The Criminal Code of Republic of Lithuania in force contains an article 189-1 establishing criminal liability for unjust enrichment: “A person who holds by the right of ownership the property whose value exceeds 500 MSLs, while being aware or being obliged and likely to be aware that such property could not have been acquired with legitimate income, shall be punished by a fine or by arrest or by a custodial sentence for a term of up to four years” (Criminal Code of Republic of Lithuania, 2000).

As pointed out S Bikelis, the concept of the criminalization of illicit enrichment proves to be less promising than that of civil forfeiture. First, it is contentious in the context of proportionality and ultimate ratio. Second, it may infringe upon the prohibition of self-incrimination. Third, it appears that collecting sufficient evidence of illicit enrichment on the criminal standard of proof is an extremely difficult task for the prosecution (Bikelis, 2017).

Conclusions. We researched and analyzed the establishment of criminal liability for illicit enrichment in eighteen countries. The main conclusion that can be characterized as today’s all foreign states to go on activity anti-corruption politics. Although, not all foreign states to include criminal liability for illicit enrichment in the domestic law. Countries such as Swedish, Germany, Estonia, Netherlands, Romania, Morocco and Mauritius did not establish criminal liability for illicit enrichment because it is contrary theirs to the constitutional principle. In carrying out foreign law of criminal liability for illicit enrichment have been formulated some conclusions:

- 1) the object of the crime under consideration is public relations in the sphere of official activity provided by foreign law;
- 2) the subject matter of the offence may be property or assets;
- 3) the objective side of illicit enrichment the duty of the official to substantiate and explain the received incomes which are disproportionate to their material condition;
- 4) the subject is an official or any other, regardless of the relationship to the civil service;
- 5) mental element of illicit enrichment can be only with direct intent.

Bibliography:

1. Bikelis S. Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. № 20 (2). P. 203–214.
2. Boles J.R. Criminalizing the Problem of Unexplained Wealth: Illicit Enrichment Offenses and Human Rights Violations. *New York University Journal of Legislation and Public Policy*. 2014. Vol. 17. No. 4. Fox School of Business Research Paper No. 15-057. 46 p.
3. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
4. Кримінальний кодекс Аргентинської Республіки від 29 жовтня 1921 р. URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/1500019999/16546/texact.htm>.
5. Criminal Code of Denmark Order No. 909 of September 27, 2005, as amended by Act Nos. 1389 and 1400 of December 21, 2005. *Legislationline* : web-site. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf.
6. Criminal Code of the Republic of Lithuania Approved by Law No VIII-1968 of 26 September 2000. *Legislationline* : web-site. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminalcodes/country/17/Lithuania/show>.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Міжамериканська конвенція проти корупції від 29 березня 1960 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text.
9. On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption / L. Muzila, M. Morales, M. Mathias, T. Berger. *The World Bank*. 2012. 124 p. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0>.
10. Simonato M. Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains. *CrossMark*. 2017. P. 365–379.
11. Tromme M. Waging War Against Corruption in Developing Countries: How Asset Recovery Can be Compliant with the Rule of Law, 29. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2019. P. 165–233.
12. Чернявський С.С., Вознюк А.А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 17 (1). С. 79–89.

References:

1. Bikelis, S. (2017). Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*, 20 (2), pp. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029>.
2. Boles, J.R. (2014). Criminalizing the Problem of Unexplained Wealth: Illicit Enrichment Offenses and Human Rights Violations. *New York University Journal of Legislation and Public Policy*. Vol. 17. No. 4. Fox School of Business Research Paper No. 15-057.
3. Cherniavskiy, S.S., Vozniuk, A.A. (2019). Zarubizhnyi dosvid pravovoi protyidii nezakonnomu zbahachenniu [Foreign experience of legal counteraction to illicit enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 17(1), pp. 79–89. DOI: <https://doi.org/10.33270/04191701.79> [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Denmark Order No. 909 of September 27, 2005, as amended by Act Nos. 1389 and 1400 of December 21, 2005. Retrieved from: https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf.
5. Criminal Code of the Republic of Lithuania Approved by Law No VIII-1968 of 26 September 2000. Retrieved from: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminalcodes/country/17/Lithuania/show>.
6. Criminal Code of Ukraine force on September 1, 2001. Retrieved from: <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16257/preview>.
7. Inter-American Convention against Corruption of 29 March 1996. Retrieved from: http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_b58_against_corruption.asp.
8. Muzila, L., Morales, M., Mathias, M., & Berger, T. (2012). On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. *The World Bank*. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0>.
9. Simonato, M. (2017). Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains. *CrossMark*, pp. 365–379.
10. The Argentine Penal Code of 29 October 1921. Retrieved from: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/1500019999/16546/texact.htm>.
11. Tromme, M. (2019). Waging War Against Corruption in Developing Countries: How Asset Recovery Can be Compliant with the Rule of Law, 29. *Duke Journal of Comparative & International Law*, pp. 165–233. Retrieved from <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1540&context=djcil>.
12. United Nations Convention against Corruption of 31 October 2003. Retrieved from: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf.

PATENTOWANIE JAKO NARZĘDZIE OCHRONY WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ

Vyacheslav Bukovsky

*kandydat nauk prawnych, student pracy Naukowo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-1759-3881

e-mail: Bukovskyi_Viacheslav@ukr.net

Adnotacja. W artykule przeprowadzono analizę prawną stanu i trendów rozwoju patentowania jako narzędzia ochrony własności intelektualnej. Szczegółowo zbadano i przeanalizowano ramy regulacyjne prawa patentowego Ukrainy, USA i UE. Przeprowadzono analizę porównawczo-prawną Ukrainy, krajów członkowskich UE i Ameryki Północnej dotyczącą patentowania jako skutecznego narzędzia administracyjnego w dziedzinie ochrony własności intelektualnej. Stwierdzono, że ukraińskie prawo patentowe w celu harmonizacji z prawem UE ma wspólne kluczowe przepisy dotyczące patentowania jako narzędzia w dziedzinie ochrony własności intelektualnej. Jeśli chodzi o amerykańskie prawo patentowe, międzynarodowe wysiłki na rzecz stworzenia równych warunków patentowania zakończyły się sukcesem, chociaż pewne różnice między nimi nadal pozostają.

Słowa kluczowe: narzędzie administracyjne, wynalazek, własność intelektualna, ochrona, patentowanie, analiza porównawczo-prawna.

PATENTING AS AN INSTRUMENT FOR THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Vyacheslav Bukovsky

*Candidate of Legal Sciences, Applicant
Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-1759-3881

Bukovskyi_Viacheslav@ukr.net

Abstract. The article analyzes the legal status and trends of patenting as a tool for intellectual property protection. The normative base of the patent legislation of Ukraine, the USA and the EU is considered and analyzed in detail. A comparative legal analysis of Ukraine, EU member states and North America on patenting as an effective administrative tool in the field of intellectual property protection. It is concluded that the Ukrainian patent legislation in order to harmonize with EU legislation has common key provisions on patenting as a tool in the field of intellectual property protection. With regard to US patent law, international efforts to create a level playing field have been successful, although some differences remain.

Key words: administrative tool, invention, intellectual property, protection, patenting, comparative legal analysis.

ПАТЕНТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

В'ячеслав Буковський

*кандидат юридичних наук, здобувач Науково-дослідного
інституту публічного права (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-1759-3881

Bukovskyi_Viacheslav@ukr.net

Анотація. У статті проведено правовий аналіз стану й тенденцій розвитку патентування як інструменту охорони інтелектуальної власності. Детально розглянуто й проаналізовано нормативну базу патентного законодавства України, Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу. Проведено порівняльно-правовий аналіз України, країн – учасниць Європейського Союзу й Північної Америки щодо патентування як дієвого адміністративного інструменту у сфері охорони інтелектуальної власності. Зроблено висновок, що українське патентне законодавство з метою гармонізації із законодавством Європейського Союзу має спільні ключові положення щодо патентування як інструменту у сфері охорони інтелектуальної власності. Стосовно патентного законодавства Сполучених Штатів Америки, то міжнародні зусилля створення рівних умов для патентування були успішними, хоча деякі відмінності між ними залишаються.

Ключові слова: адміністративний інструмент, винахід, інтелектуальна власність, охорона, патентування, порівняльно-правовий аналіз.

Вступ. Натепер головним чинником економічного зростання країн є інтелектуальний потенціал нації, а основою суспільного розвитку – результати інтелектуальної діяльності нації в різних сферах життя.

Зокрема, таким результатом стають винаходи, корисні моделі, торговельні марки, комерційні таємниці, які охороняються законами у сфері інтелектуальної власності.

Відносини, що складаються у сфері охорони винаходів і корисних моделей, регулюються нормами патентного законодавства, яке відповідно до мети системи правової охорони винаходів і корисних моделей (патентної системи), визначеної Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, має сприяти інноваціям, поширенню та передачі технологій шляхом надання виключного права перешкоджати іншим особам використовувати запатентований винахід без згоди власника патенту за умови, що власник патенту повною мірою розкриває суть винаходу для широкої публіки. Для досягнення мети патентний закон встановлює суворі вимоги як процедурного, так і матеріально-правового характеру, що забезпечують патентну охорону. Такі вимоги є основою для функціонування патентної системи, тому що вони розроблені для того, щоб гарантувати патентну охорону тільки тих винаходів, які «гідні» такої охорони в контексті сприяння інноваціям і задоволення широких громадських інтересів.

Через те, що сучасний стан системи правової охорони винаходів і корисних моделей в Україні (патентної системи) не досконалий і містить прогалини в деяких питаннях, він потребує додаткового дослідження.

Огляд останніх досліджень. На порівняльно-правовий розгляд України, країн – учасниць ЄС і Північної Америки щодо патентування як інструменту охорони інтелектуальної власності звертали свою увагу вітчизняні вчені в галузі адміністративного права В. Галуцько, П. Діхтієвський, А. Замрига, А. Іванишук, О. Кузьменко, М. Лошицький, Д. Павлов, О. Правоторова, А. Чубенко, О. Юнін та інші. Проте безпосередньо аналізу запропонованої нами проблематики вони не торкалися, акцентуючи на загальніших, спеціальних чи суміжних викликах.

Виклад основних положень. Розглянемо особливості українського й зарубіжного законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, а саме патентного права. Виділяють дві системи правової охорони інтелектуальної власності: романо-німецьку – за фактом реєстрації; англо-саксонську – за фактом попереднього користування. Згідно з першою системою, яка застосовується в Україні, об'єкти промислової власності належать тому, хто першим подав заявку на отримання охоронного документа. У країнах з англосаксонською системою прав (зокрема США) діє «принцип першого винахідника», тобто за фактом попереднього користування, але з урахуванням більш раннього патентування (Бошицький, 2010).

В основі патентної системи лежить патентне право, яке традиційно розглядається як поняття, що слугує для позначення одного з інститутів права інтелектуальної власності, нормами якого забезпечується правова охорона результатів науково-технічної творчості людини, насамперед винаходів. У більшості сучасних правових систем правовою формою охорони таких творчих продуктів виступає виданий уповноваженим органом охоронний документ – патент (Якубівський, 2021: 113).

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року № 3687-ХІІ патент (патент на винахід, патент на секретний винахід, патент на корисну модель, патент на секретну корисну модель) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство й права на винахід (корисну модель), а винахід – це результат інтелектуальної, творчої діяльності людини в будь-якій сфері технології. Об'єктом винаходу, правова охорона якому надається, може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини й тварини тощо), процес (спосіб). Об'єктом корисної моделі, правова охорона якій надається, може бути пристрій або процес (спосіб) (Про охорону прав на винаходи і корисні моделі, 1993).

Безумовно, патентування є одним із найважливіших інструментів охорони інтелектуальної власності. Згідно із чинним законодавством України правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, загально визнаним принципам моралі й відповідає умовам патентоздатності.

Такими умовами є:

- 1) винахід відповідає умовам патентоздатності, якщо він є новим, має винахідницький рівень та є промислово придатним;
- 2) корисна модель відповідає умовам патентоздатності, якщо вона є новою та промислово придатною;
- 3) винахід (корисна модель) визнається новим, якщо він не є частиною рівня техніки;
- 4) рівень техніки містить усі відомості, які стали загальнодоступними у світі до дати подання заявки до Національного органу інтелектуальної власності або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету;
- 5) рівень техніки містить також зміст будь-якої заявки на державну реєстрацію в Україні винаходу (корисної моделі) (у тому числі міжнародної заявки, в якій зазначена Україна) у тій редакції, в якій таку заявку було подано спочатку, за умови, що дата її подання (а якщо заявлено пріоритет, то дата пріоритету) передує тій даті, яка зазначена в частині четвертій цієї статті, і що вона була опублікована на цю дату чи після цієї дати;
- 6) на визнання винаходу (корисної моделі) патентоздатним не впливає розкриття інформації про нього винахідником або особою, яка одержала від винахідника прямо чи опосередковано таку інформацію, протягом 6 місяців до дати подання заявки до Національного органу інтелектуальної власності або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету;
- 7) винахід має винахідницький рівень, якщо для фахівця він не очевидний, тобто не впливає явно з рівня техніки;
- 8) винахід (корисна модель) визнається промислово придатним, якщо його може бути використано в промисловості або в іншій сфері діяльності (Про охорону прав на винаходи і корисні моделі, 1993).

Пріоритет, авторство й права на винахід і корисну модель засвідчуються патентом. Для реєстрації права на винахід, корисну модель необхідно подати заявку в державне підприємство «Український інститут

інтелектуальної власності» (Укрпатент), яке є інституційною складовою частиною державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2020 року № 1267-р «Про Національний орган інтелектуальної власності» Укрпатент виконує функції Національного органу інтелектуальної власності (Про Національний орган інтелектуальної власності, 2020).

Зазначимо, що відповідно до українського законодавства майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, які виникають в разі патентування, не безстрокові. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід становить 20 років від дати подання заявки до Національного органу інтелектуальної власності. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель становить 10 років від дати подання заявки до Національного органу інтелектуальної власності (Про охорону прав на винаходи і корисні моделі, 1993).

Отже, патентування в Україні є дієвим адміністративним інструментом правової охорони інтелектуальної власності. Однак деякі прогалини в національному патентному законодавстві відбуваються, а саме основною проблемою є те, що отримання патенту на корисну модель має все-таки більше переваг, ніж отримання патенту на винахід. По-перше, отримання патенту на корисну модель займає менше часу й фінансових витрат; по-друге, немає такої умови патентоздатності, як винахідницький рівень, унаслідок чого він отримує вищий рівень правової охорони тощо.

Щодо європейського патентного законодавства, то можемо зазначити, що натеper основними нормативно-правовими актами є Конвенція про видачу європейських патентів (Європейська патентна конвенція), яка була прийнята в Мюнхені 1973 року, і Конвенція про європейський патент для спільного ринку (Конвенція про патент співтовариства), підписана в Люксембурзі 1975 року, яка в 1985 році отримала назву Угода про патент Співтовариства.

Проаналізувавши положення Європейської патентної конвенції, ми дійшли таких висновків:

- 1) патенти, видані відповідно до конвенції, називаються європейськими патентами;
- 2) патент у кожній із договірних держав, для яких він виданий, має дію та підлягає тим самим умовам, що й національний патент, виданий цією державою;
- 3) видача європейського патенту може бути подана для однієї або кількох договірних Держав;
- 4) до умов патентоздатності належать: новизна, винахідницький рівень і промислове застосування;
- 5) європейська патентна заявка може бути подана будь-якою фізичною чи юридичною особою або будь-яким органом, еквівалентним юридичній особі через закон, який її регулює;
- 6) термін дії європейського патенту становить 20 років із дати подання заявки;
- 7) ступінь захисту, що надається європейським патентом або європейською патентною заявкою, визначається формулою винаходу (The European Patent Convention, 2019).

Отже, співробітництво країн Європи на основі Європейської патентної конвенції та встановленої нею єдиної процедури видачі патентів зробило значний внесок у правову й економічну інтеграцію Європи, сприяючи інноваціям та економічному зростанню в Європі, ще ефективніше закладаючи основи для подальшого розвитку європейської патентної системи.

Патентне законодавство США кодифіковано в Розділі 35 Кодексу Сполучених Штатів, в якому зазначається, що той, хто винаходить або відкриває будь-який новий і корисний процес, машину, виробництво або склад речовини або будь-яке нове корисне вдосконалення, може отримати на це патент (35 U.S. Code Title 35-PATENTS).

Відповідно до розділу 35 Кодексу США Бюро з патентів і товарних знаків США (USPTO) видає три різні типи патентів: патенти на комунальні послуги, патенти на дизайн і патенти на рослини. Щоб отримати захист відповідно до законодавства США, заявник повинен подати заявку на патент до Бюро з патентів і товарних знаків США (USPTO), де вона буде розглянута експертом, щоб визначити, чи є винахід патентоспроможним. Щоб винахід підлягав патентуванню, він повинен бути законодавчим, новим, корисним і неочевидним.

Розглянемо детальніше умови патентоспроможності в США, тому що вони децю відрізняються від умов, які визначені патентним законодавством України та ЄС.

Умова «законодавчий» належить до питання про те, чи містить винахід об'єкт, який можна запатентувати. Як ми вже зазначали, серед предметів, які можуть бути запатентовані, є процеси, машини, промислові вироби й композиції речовин. Окрім того, деякі винаходи не підлягають патентуванню відповідно до Закону про патенти й не відповідають вимогам щодо того, щоб винахід був «законним». Прикладами явно непередбачених законом винаходів є структури даних, нефункціональний описовий матеріал, як-от книги чи музика, електромагнітні сигнали, закони природи й інші абстрактні ідеї.

Щодо умови «новизни», винахід не вважається новим, якщо він був відомий громадськості до того, як його винайшли, він був описаний у публікації або він використовувався чи продавався публічно більше ніж за рік до подачі заяви на патентування. Це означає, що після першого публічного оприлюднення або продажу є лише один рік, протягом якого можна подати заявку на патент, а якщо не була подана заява протягом такого періоду, це може стати законодавчою перешкодою для отримання патенту.

Окрім того, патентне законодавство визначає, що предмет повинен бути «корисним». Це традиційно означає три речі: практичну корисність, працездатність і корисну корисність.

Цікавою є умова «неочевидність», яку можна ототожнити з новизною. Адже як і у випадку з вимогою щодо новизни, винахідник повинен провести патентний пошук і вивчити рівень техніки, щоб передбачити,

чи визнає експерт його винахід неочевидним. Експерт вирішить, чи буде винахід вважатися очевидним для людини зі звичайною кваліфікацією в галузі. Це може бути складним аналізом, який містить огляд попередніх патентів на винаходи, подібні до винаходу, на який подана заява на патент. Далі патентний експерт спробує об'єднати два або більше патентів, щоб знайти ознаки в комбінації попередніх патентів. Коли екзаменатору вдається знайти комбінацію, він, швидше за все, виявить, що винахід є очевидною комбінацією, а тому патент на такий винахід не отримати.

Патентні права за законодавством США діють лише обмежений період, тривалість якого залежить від дати подання патентної заявки, а також від типу отриманого патенту. Для комунальних патентів патентна охорона триває 20 років після дати подання заявки на патент. Для патентів на промислові зразки патентний захист триває протягом 14 років після дати видачі патенту. Для патентів на рослини патентний захист діє протягом 17 років від дати видачі патенту.

Висновки. Отже, враховуючи все вищевикладене, ми дійшли висновку, що українське патентне законодавство з метою гармонізації із законодавством ЄС має спільні ключові положення щодо патентування як інструменту у сфері охорони інтелектуальної власності. Стосовно патентного законодавства США, то міжнародні зусилля створення рівних умов для патентування були успішними, хоча деякі відмінності між ними залишаються. Наприклад, у процесі подачі заявки на отримання патенту; в умовах патентоспроможності (майже однакові) і наданих правах. Мало того, ні в українському, ні в європейському законодавстві немає поділу на різні типи патентів так, як це визначено Кодексом США.

Список використаних джерел:

1. Бошицький Ю.Л. Проблеми правотворення у сфері охорони інтелектуальної власності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 192–196.
2. Про Національний орган інтелектуальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2020 р. № 1267-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1267-2020-%D1%80#Text>.
3. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3687-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
4. Якубівський І.Є. Об'єкти патентного права. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 112–121.
5. 35 U.S. Code Title 35-PATENTS. *Cornell Law School* : web-site. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/35>.
6. The European Patent Convention. 2019. *European Patent Office* : web-site. URL: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/epc/2020/e/index.html>.

References:

1. Boshytskyi, Yu.L. (2010). Problemy pravotvorennia v sferi okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Problems of law making in the field of protection of intellectual power in Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. pp. 192–196. [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnyi orhan intelektualnoi vlasnosti [About the National body of intellectual power]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.10.2020 № 1267-r. [in Ukrainian].
3. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli [About the protection of the rights to wine and wine models]: Zakon Ukrainy vid 15.12.1993 № 3687-XII. [in Ukrainian].
4. Iakubivskiy, I.Ie. (2021). Obiekty patentnoho prava. *Pravova derzhava*. № 43. pp. 112–121. [in Ukrainian].
5. 35 U.S. Code Title 35-PATENTS. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/35>. [in English].
6. The European Patent Convention. 2019. URL: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/epc/2020/e/index.html>. [in English].

ОБЪЕКТИВНА СТРОНА ВЫКРОЧЕНЬ КАРНЫХ ПРЕВІДІАНИХ В АРТКУЛАХ 366²-366³ КОДЕКСУ КАРНЕГО УКРАЇНИ

Dmytro Volonets

student Naukovo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1347-9562

e-mail: Dmytro_Volonets@ukr.net

Adnotacja. Artykuł dotyczy treści obiektywnej strony znamion wykroczeń karnych przewidzianych w art. 366²-366³ Kodeksu Karnego Ukrainy. Ustalono, że przestępstwa w postaci deklarowania nieprawdziwych informacji oraz niezgłoszenie przez podmiot deklaracji osoby upoważnionej do pełnienia funkcji państwa lub samorządu terytorialnego należą do wykroczeń karnych o składzie formalnym. Udowodniono, że strona obiektywna wykroczenia karnego przewidzianego w art. 366² Kodeksu Karnego Ukrainy, charakteryzuje się kryminalnie bezprawnym działaniem, które polega na podaniu w deklaracji świadomie nieprawdziwych informacji, które różnią się od wiarygodnych na określonej w ustawie kwotę (w przypadku wykroczenia karnego, przewidzianego w ust. 1 art. 366² Kodeksu Karnego Ukrainy – od 500 do 2000 minimum egzystencji dla osób zdolnych do pracy, a w przypadku przestępstwa, przewidzianego w ust. 2 art. 366² Kodeksu Karnego Ukrainy – ponad 2000 minimum egzystencji dla osób zdolnych do pracy).

Słowa kluczowe: przestępstwo, wykroczenie karne, strona obiektywna, czyn, działanie, zaniechanie.

OBJECTIVE PARTY OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED BY ARTICLES 366²-366³ OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Dmytro Volonets

*Applicant of the Research Institute
of Public Law (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-1347-9562

e-mail: Dmytro_Volonets@ukr.net

Abstract. The article considers the content of the objective side of the composition of criminal offenses under Art. 366²-366³ of the Criminal Code of Ukraine. It has been established that crimes in the form of declaring unreliable information and failure of the subject to declare a declaration of a person authorized to perform the functions of state or local self-government are criminal offenses of formal composition. It is proved that the objective side of the criminal offense under Art. 366² of the Criminal Code of Ukraine, is characterized by criminally illegal action, which is to submit in the declaration of knowingly inaccurate information that differs from the reliable amount established by law (in the case of a criminal offense under Part 1 of Article 366² of the Criminal Code of Ukraine – from 500 to 2000 subsistence minimums for able-bodied persons, and in the case of a crime enshrined in Part 2 of Article 366² of the Criminal Code of Ukraine – more than 2,000 subsistence minimums for able-bodied persons).

Key words: crime, criminal offense, objective side, action, inaction.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 366²-366³ КК УКРАЇНИ

Дмитро Волонець

здобувач Науково-дослідного інституту

публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1347-9562

e-mail: Dmytro_Volonets@ukr.net

Анотація. У статті розглядається зміст об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366²-366³ КК України. Встановлено, що злочини у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, належать до кримінальних правопорушень із формальним складом. Доведено, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366² КК України, характеризується кримінально протиправною дією, що полягає в поданні в декларації завідомо недостовірних відомостей, що відрізняються від достовірних на встановлену в законі суму (у випадку кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366² КК України, – від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, а у випадку злочину, закріпленого у ч. 2 ст. 366² КК України, – понад 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона, діяння, дія, бездіяльність.

Актуальність теми. Об'єктивна сторона є одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення, оскільки саме вона безпосередньо описує те діяння, звісно, в сукупності з іншими ознаками, вчинення якого дає підстави стверджувати про те, що особа вчинила саме кримінальне правопорушення (Новіков, 2020: 66).

Цей факт надає об'єктивній стороні кримінального правопорушення особливого значення, а отже, цей обов'язковий елемент складу будь-якого злочину або кримінального проступку заслуговує на пильну увагу з боку науковців, органів досудового розслідування та суду.

Стан дослідження. Питанню об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення загалом та об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст.ст. 366²–366³ КК України, зокрема, приділялася й приділяється чимала увага в працях таких вітчизняних вчених, як В.В. Андрієшин, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Васильєв, А.А. Вознюк, О.А. Гритенко, В.К. Гришук, Г.В. Дідківська, Є.О. Житний, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, О.М. Литвинов, Т.М. Луцький, І.І. Митрофанов, Д.М. Міський, Т.О. Мудряк, О.Ф. Пасека, В.Ф. Примаченко, А.В. Савченко, М.В. Самарчук, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сухонос, В.П. Топчій, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий, О.О. Шкута та ін.

Незважаючи на це, нині досі не вироблено єдиної позиції стосовно змісту об'єктивної сторони декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Метою статті є визначення об'єктивної сторони декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це система передбачених законом про кримінальну відповідальність зовнішніх ознак кримінально протиправного посягання, а також об'єктивних умов його здійснення. Отже, саме в об'єктивній стороні складу злочину (або кримінального проступку) виявляється основний соціально деструктивний функціонал кримінальної активності, що визначає суспільну небезпечність кримінального правопорушення, його об'єктивну вражальну здатність – здатність завдавати шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або створювати загрозу її спричинення (Васильєв, Гладкова, Житний, 2020: 100–101).

Як вдало зауважує В.В. Андрієшин, склад кримінального правопорушення у вигляді декларування недостовірної інформації (як і неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) є формальним, тому об'єктивна сторона цих злочинів характеризується лише однією обов'язковою ознакою – суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю) (Андрієшин, 2018: 132).

Розглянемо детальніше цю обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366² та ст. 366³ закону про кримінальну відповідальність.

Відповідно до ст. 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (Кримінальний кодекс України, 2001).

Таким чином, злочин або кримінальний проступок може мати дві форми:

- 1) дія – активна поведінка суб'єкта кримінального правопорушення, яка проявляється в посяганні на групу суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність;
- 2) бездіяльність – пасивна форма поведінки суб'єкта злочину або кримінального проступку, що проявляється в уникненні від вчинення дій, які він був зобов'язаний та міг здійснити.

Диспозиція кожної з частин ст. 366² КК України «Декларування недостовірної інформації» розпочинається зі слів: «Умисне внесення суб'єктом декларування недостовірних відомостей...». Отже, дієслово «вносити» априорі свідчить про те, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого названою вище нормою Особливої частини закону про кримінальну відповідальність характеризується вчиненням діяння у формі дії. Ця дія полягає в умисному внесенні суб'єктом кримінального правопорушення в декларацію особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, таких відомостей, які не відповідають об'єктивній дійсності. При цьому ця дія може бути вчинена так: 1) завищенням сум від достовірних; 2) заниженням сум від достовірних; 3) невказуванням відповідних відомостей у декларації.

Зі змісту ст. 366² КК України випливає, що недостовірність даних у декларації не завжди може бути підставою для притягнення винного до кримінальної відповідальності. Думається, для того, щоб розкрити його більш детально, доречно проаналізувати роздуми В.В. Франчук та Д.Д. Корецької-Шукієвич, які, розкриваючи склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172⁶ КУпАП, дійшли висновку, що не будь-яка інформація, навіть та, яка має зазначатись у декларації, може зумовлювати відповідальність особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Оскільки законодавець в окремій формі об'єктивної сторони пов'язує настання відповідальності з визначеною сумою (щонайменше 100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб), інформація в цьому разі має характеризуватись матеріальним виразом, а тому до такої інформації може належати лише інформація, яка зазначається в розділах 3–8, 10 (якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті), 11–14 декларації (Франчук, Корецька-Шукієвич, 2021: 58).

Це твердження поширюється і на зміст кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366² КК України. Так, недостовірною в контексті ст. 366² закону про кримінальну відповідальність може визнаватись інформація, яку можна виразити в матеріальному еквіваленті (інформація, що міститься в розділах 3–8, 10

(якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті), 11–14 декларації). Крім того, для кваліфікації такого діяння за ч. 1 ст. 366² КК України недостовірні відомості мають відрізнятися від достовірних на суму від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, а в разі кваліфікації за ч. 2 цієї статті – на суму від 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366³ КК України, може бути вчинене виключно шляхом бездіяльності. Кожен суб'єкт декларування має закріплений на законодавчому рівні обов'язок подавати відповідну декларацію у встановлені строки.

Під час з'ясування змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366³, на практиці можуть виникати певні складнощі, пов'язані з відмежуванням цього злочину від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172⁶ КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» (в ч. 1 цієї норми передбачена відповідальність за несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування). Як зазначає Д.М. Міськів, у зв'язку з цим і в теорії, і в практиці застосування виникла дилема, що саме варто вважати умисним неподанням декларації, а що несвоєчасним її поданням. Адже, якщо суб'єкт декларування станом на 1 квітня не подав декларацію, фактично у його діянні наявний склад злочину, передбачений ст. 366¹ КК України (станом на сьогодні – ст. 366³ – прим.). Попри це, якщо вказана особа надасть цю декларацію, до прикладу, 5 квітня, йдеться про несвоєчасне її подання. Однак варто наголосити, що фактично 1 квітня в разі неподання декларації діяння містить ознаки складу злочину. Вказана проблема насправді має вагоме значення, оскільки аналіз судової практики застосування положень цих статей свідчить про те, що немає способів її вирішення.

Варто зазначити, що, відповідно до ч. 1 ст. 172⁶ КУпАП, несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (Кодекс України про адміністративні правопорушення, 1984).

З диспозиції цієї норми випливає, що, дійсно, розмежувати склад названого адміністративного правопорушення від злочину, передбаченого ст. 366³ КК України, досить складно. Зокрема, дискусійним є момент, з якого адміністративне правопорушення, передбачене ст. 172⁶, перетікає у склад кримінального правопорушення у вигляді неподання суб'єктом декларування відповідної декларації.

За відсутності прямої вказівки в законодавстві на розмежування цих двох форм судова та правоохоронна практика, як і теорія, керуються положеннями ч. 3 ст. 49 Закону України «Про запобігання корупції», де вказано, що якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації, і суб'єкт декларування має протягом десяти днів із дня отримання такого повідомлення подати декларацію в порядку, визначеному ч. 1 ст. 45 цього Закону. Відповідно, несвоєчасне подання декларації може мати місце протягом 10 днів із моменту письмового повідомлення НАЗК про факт неподання декларації. Після спливу цього строку особа підлягатиме кримінальній відповідальності за умисне її неподання. З одного боку, відповідальність за таке діяння має бути, з іншого, як зауважує Д.М. Міськів, – видається, що не кримінальна. У цьому випадку встановлення адміністративної відповідальності за умисне неподання декларації поряд із вказівкою в Законі «Про запобігання корупції» на те, що складання адміністративного протоколу за правопорушення, пов'язане з корупцією, тягне звільнення із займаної посади, видається достатнім засобом реагування держави на такі факти (Міськів, 2020: 122).

З викладеного слідує, що на практиці українські суди під час кваліфікації діяння як злочину, передбаченого ст. 366³ закону про кримінальну відповідальність, керуються тим, чи отримав декларант відповідне письмове повідомлення та чи сплинув строк у вигляді 10 днів із моменту отримання такого повідомлення.

Із самої диспозиції цих норм випливає, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366³ КК України, як було сказано вище, характеризується неподанням відповідної декларації, тоді як у диспозиції ст. 172⁶ КУпАП вказується, що об'єктивна сторона цього адміністративного правопорушення характеризується діянням у вигляді несвоєчасного подання декларації (тобто суб'єкт декларування може все ж таки подати декларацію особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, проте з порушенням строків, визначених у Законі України «Про запобігання корупції»).

Така ситуація апіорі провокує виникнення низки дискусій. Зокрема, теоретично можна припустити ситуацію, коли особа, в діянні якої прослідковується склад злочину, передбаченого ст. 366³ КК України, може подати відповідну декларацію в момент відкриття кримінального провадження та вимагати притягнення її до адміністративної, а не кримінальної відповідальності.

Через наявність вказаної проблеми, в науці кримінального права досі не вироблено єдиної думки з приводу вирішення цього питання. Як зауважує Д.М. Міськів, у частині характеристики об'єктивної сторони дискусійним є тлумачення такої форми аналізованого кримінального правопорушення, як умисне неподання декларації. Одні автори вказують, що неподанням є ухилення від подання такої декларації, тобто незаповнення її на офіційному вебсайті Національного агентства через недотримання суб'єктом декларування встановлених термінів (Азаров, Грищук, Савченко, 2016: 872). Інші зазначають, що неподанням декларації вважатиметься така бездіяльність, яка має місце після закінчення десяти днів із моменту отримання суб'єктом декларування зазначеного письмового повідомлення, якщо відсутні обставини, що перешкоджали б належному виконанню цього обов'язку (Мельник, Хавронюк, 2012: 1148; Савченко, 2015: 209). Треті пов'язують неподання з відсутністю декларації в Єдиному державному реєстрі декларацій на момент прийняття рішення у справі (Михайленко, 2017). Від тлумачення відповідної форми злочину безпосередньо залежить

вирішення питання про розмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366³ КК України, і адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172⁶ КУпАП (Міський, 2021: 30).

Проаналізувавши матеріали судової практики, ми не виявили жодного рішення, в якому б були наведені переконливі аргументи на користь притягнення винного в неподанні (або несвочасному поданні) декларації до кримінальної або адміністративної відповідальності. Встановлено, що суди, як правило, керуються тим, чи подав декларант відповідний документ на момент судового розгляду справи. Наприклад, у постанові Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 19.10.2021 р. по справі № 740/5264/21 встановлено, що декларант подав декларацію 12 квітня 2021 р. (замість строку до 1 квітня 2021 р.) (Постанова Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області, 2021), у постанові Острозького районного суду Рівненської області від 19.10.2021 р. по справі № 567/1285/21 – 10.09.2021 р. (замість строку до 1 квітня 2021 р.) (Постанова Острозького районного суду Рівненської області, 2021).

Таким чином, у перелічених випадках суди керувалися лише тим, чи була взагалі подана декларантом відповідна декларація. Зрозуміло, що така судова практика не дає чіткої відповіді щодо правил розмежування злочину у вигляді декларування недостовірної інформації від адміністративного правопорушення у вигляді несвочасного подання без поважних причин декларації особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Через це пропонуємо диспозицію ст. 366³ КК України викласти в такій редакції:

«Умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо таке діяння було вчинено особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення, або ж особою, раніше судимою за злочин, передбачений статтями 366² або (та) 366³ цього Кодексу».

У цьому випадку така поведінка суб'єкта кримінального правопорушення свідчить про його стійку антисоціальну поведінку, яка, без сумніву, має каратися шляхом притягнення винного саме до кримінальної відповідальності.

Водночас для того, аби не виникало проблем із розмежуванням названої норми з ч. 3 ст. 172⁶ КУпАП, пропонуємо викласти останню в наступній редакції:

«Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, тягнуть за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією доходу чи винагороди та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік».

Варто зауважити, що в контексті кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ст. 366³ КК України важливо встановити граничні строки подання відповідних декларацій.

Залежно від виду декларацій передбачені такі часові рамки подання декларацій:

- 1) щорічна – з 00:00 1 січня наступного за звітним року до 00:00 1 квітня;
- 2) декларація особи, яка припиняє діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, – декларація, яка подається відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 45 Закону не пізніше 20 робочих днів із дня припинення діяльності (останній день виконання суб'єктом декларування публічних функцій) та охоплює період, який не був охоплений деклараціями, раніше поданими таким суб'єктом декларування;
- 3) декларація після звільнення – з 00:00 хв. 1 січня наступного за звітним року до 00:00 1 квітня (Щодо типів декларацій, 2020).

Отже, після того, як відповідні строки сплинуть, особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 366³ КК України.

Решта ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366²–366³ КК України, є факультативними та не впливають на кваліфікацію діяння.

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування відповідної декларації належить до злочинів із формальним складом. Для кваліфікації діяння за ст. 366³ КК України суб'єкт кримінального правопорушення має не подати відповідну декларацію у встановлені на законодавчому та підзаконному рівнях строки (у випадку щорічної декларації та декларації після звільнення – з 00:00 1 січня наступного за звітним року до 00:00 1 квітня, у випадку декларації особи, яка припиняє діяльність, – не пізніше 20 робочих днів із дня припинення діяльності).

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз решти обов'язкових елементів складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366²–366³ КК України (об'єкта, предмета, суб'єкта та суб'єктивної сторони).

Список використаних джерел:

1. Азаров Д.С., Гришук В.К., Савченко А.В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
2. Андрієшин В.В. Кримінально-правова кваліфікація декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2 (11). С. 127–137.
3. Васильєв А.А., Гладкова Є.О., Житний О.О. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Харківський національний університет внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Постанова ВР УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-Х.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III.

6. Михайленко Д.Г. Взаємодія елементів деліктного законодавства для забезпечення антикорупційного фінансового контролю. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. № 4. С. 24–37.
7. Міськів Д.М. Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 119–123.
8. Міськів Д.М. Відповідальність за декларування недостовірної інформації у кримінальному праві України : дис. ... докт. філософії : 081 Право. Львів, 2021. 291 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., перероб. та допов. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
10. Новіков В.В. Щодо моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 113 КК України. *Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям*. VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції : збірник матеріалів науково-практичної конференції, 17–18 вересня 2020 року. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 66–69.
11. Постанова Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 19.10.2021 р. по справі № 740/5264/21 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100387467>
12. Постанова Острозького районного суду Рівненської області від 19.10.2021 р. по справі № 567/1285/21 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100384413>
13. Савченко А.В. Особливості складу декларування недостовірної інформації. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 1 липня 2015 р. Київ, 2015. С. 53–56.
14. Франчук В.В., Корецька-Шукієвіч Д.Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Варшава : ЛьвДУВС, 2021. 183 с.
15. Щодо типів декларацій. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2020. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/deklaruvannya/shhodo-tupiv-declaraciy/>

References:

1. Azarov, D.C., Hryshchuk V.K., Savchenko A.V. ta in. (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. K.: Yurinkom Inter. 1064 p. [in Ukrainian].
2. Andriieshyn, V.V. (2018). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia deklaruvannya nedostovirnoi informatsii (st. 3661 KK Ukrainy) [Criminal-legal qualification of declaring unreliable information (Article 3661 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. № 2 (11). Pp. 127–137 [in Ukrainian].
3. Vasyliiev, A.A., Hladkova, Ye.O., Zhytnyi, O.O. ta in. (2020). *Kryminalne pravo Ukrainy* [Criminal law of Ukraine]. Zahalna chastyna : pidruchnyk. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 428 p. [in Ukrainian].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Postanova VR URSR vid 07.12.1984 r. № 8073-X. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [in Ukrainian].
6. Mykhailenko, D.H. (2017). Vzaiemodiia elementiv deliktynoho zakonodavstva dlia zabezpechennia antykoruptsiinoho finansovoho kontroliu [Interaction of elements of tort legislation to ensure anti-corruption financial control]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*. № 4. Pp. 24–37. [in Ukrainian].
7. Miskiv, D.M. (2020). Analiz oznak obiektyvnoi storony skladu deklaruvannya nedostovirnoi informatsii [Analysis of the signs of the objective side of the composition of the declaration of inaccurate information]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vyp. 3 (9). Pp. 119–123. [in Ukrainian].
8. Miskiv, D.M. (2021). Vidpovidalnist za deklaruvannya nedostovirnoi informatsii u kryminalnomu pravi Ukrainy [Responsibility for declaring inaccurate information in the criminal law of Ukraine]: dys. ... dokt. filosofii: 081 Pravo. Lviv. 291 p. [in Ukrainian].
9. Melnyka, M.I., Khavroniuka, M.I. (red.). (2012). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. 9-te vyd., pererob. ta dopov. K.: Yurydychna dumka. 1316 s. [in Ukrainian].
10. Novikov, V.V. (2020). Shhodo momentu zakinchennia zlochyynu, peredbachenoho st. 113 KK Ukrainy [Regarding the end of the crime under Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine]. *Ukrainska model kryminalnoi yustytzii: blukaiuchy zadzerkalliam*. VI (KhIKh) Lvivskiyi forum kryminalnoi yustytzii: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii (17–18 veresnia 2020 roku). Lviv: LvDUVS. Pp. 66–69. [in Ukrainian].
11. Postanova Nizhynskoho miskraionnogo sudu Chernihivskoi oblasti [Resolution of the Nizhyn City District Court of the Chernihiv Region] vid 19.10.2021 r. po spravi № 740/5264/21 / Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100387467> [in Ukrainian].
12. Postanova Ostrozkooho raionnogo sudu Rivnenskoï oblasti [Resolution of the Ostroh district court of Rivne region] vid 19.10.2021 r. po spravi № 567/1285/21 / Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100384413> [in Ukrainian].
13. Savchenko, A.V. (2015). Osoblyvosti skladu deklaruvannya nedostovirnoi informatsii [Features of the composition of declaring unreliable information]. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannya: zbirnyk tez dopovidei IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 1 lypnia 2015 r.). K., p. 53–56. [in Ukrainian].
14. Franchuk, V.V., Koretska-Shukiievich, D.D. (2021). Pravoporushennia, poviazani z koruptsiieiu: administratyvno-pravovi zasady protydii [Offenses related to corruption: administrative and legal principles of counteraction]: monohrafiia. Varshava: LvDUVS. 183 p. [in Ukrainian].
15. Shhodo typiv deklaratsii. Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii [Regarding the types of declarations. National Agency for the Prevention of Corruption]. 2020. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/deklaruvannya/shhodo-tupiv-declaraciy/> [in Ukrainian].

W SPRAWIE KWESTII OKREŚLENIA ISTOTY I TREŚCI POSTĘPOWAŃ DYSCYPLINARNYCH JAKO WAŻNEJ GWARANCJI REALIZACJI PRAW PRACOWNICZYCH

Daria Hlushkova

aspirant Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-5909-6367

E-mail: Daria_Hlushkova@gmail.com

Adnotacja. W artykule, opierając się na analizie poglądów naukowców i norm obowiązujących przepisów, scharakteryzowano treść i ujawniono znaczenie praw pracowniczych. Opracowano istotę gwarancji praw pracowniczych i przeprowadzono ich klasyfikację. Ustalono znaczenie i cechy postępowań dyscyplinarnych, jako jednej z gwarancji praw pracowniczych we współczesnym prawie pracy Ukrainy. Zaproponowano autorską definicję pojęcia postępowanie dyscyplinarne. Stwierdzono, że postępowanie dyscyplinarne jest gwarancją, że fakt naruszenia przez pracownika dyscypliny pracy zostanie ustalony w całości, a zastosowane wobec niego środki dyscyplinarne, w szczególności zwolnienia, będą miały charakter obiektywny, odpowiadający zakresowi winy. Oznacza to, że postępowanie dyscyplinarne nie tylko deklaruje potrzebę analizy każdego indywidualnego przypadku naruszenia dyscypliny pracy, ale uosabia obowiązek pracodawcy podjęcia decyzji o negatywnej zmianie statusu pracownika i ograniczeniu jego praw wyłącznie w przypadku ustalenia obiektywnych przyczyn, warunków i okoliczności popełnienia przewinienia dyscyplinarnego.

Słowa kluczowe: prawa pracownicze, pracownicy, dyscyplina pracy, postępowanie dyscyplinarne, gwarancje.

TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE NATURE AND CONTENT OF DISCIPLINARY PROCEEDINGS AS AN IMPORTANT GUARANTEE OF THE REALIZATION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES

Daria Hlushkova

Postgraduate Student of Kharkiv National University

of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5909-6367

Daria_Hlushkova@gmail.com

Abstract. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, describes the content and reveals the importance of labor rights of employees. The essence of labor rights guarantees has been worked out and their classification has been carried out. The significance and features of disciplinary proceedings as one of the guarantees of labor rights of employees in modern labor law of Ukraine are established. The author's definition of the concept of disciplinary proceedings is offered. It is concluded that disciplinary proceedings are a guarantee that the employee's violation of labor discipline will be established in full, and the disciplinary measures applied to him, in particular, dismissal, will be objective in nature, corresponding to the degree of guilt. That is, disciplinary proceedings not only declare the need to analyze each case of violation of labor discipline, but embodies the obligation of the employer to decide on a negative change in the status of the employee and limit his rights only if the objective reasons, conditions and circumstances of disciplinary misconduct.

Key words: labor rights, employees, labor discipline, disciplinary proceedings, guarantees.

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЯК ВАЖЛИВОЇ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Дар'я Глушкова

*аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-5909-6367

Daria_Hlushkova@gmail.com

Анотація. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених і норм чинного законодавства, охарактеризовано зміст і розкрито значення трудових прав працівників. Опрацьовано сутність гарантій трудових прав і здійснено їх класифікацію. Установлено значення й особливості дисциплінарних проваджень як однієї з гарантій трудових прав працівників у сучасному трудовому праві України. Зaproпоновано авторське визначення поняття «дисциплінарне провадження». Зроблено висновок, що дисциплінарне провадження є гарантією того, що факт

порушення працівником трудової дисципліни встановлюватиметься в повному обсязі, а застосовувані до нього заходи дисциплінарного впливу, зокрема звільнення, матимуть об'єктивний характер, відповідний ступеню провини. Тобто дисциплінарне провадження не просто декларує необхідність проведення аналізу кожного окремого випадку порушення трудової дисципліни, а уособлює обов'язок роботодавця приймати рішення про негативну зміну статусу працівника й обмеження його прав виключно в разі встановлення об'єктивних причин, умов та обставин вчинення дисциплінарного проступку.

Ключові слова: трудові права, працівники, трудова дисципліна, дисциплінарні провадження, гарантії.

Постановка проблеми. В умовах активного реформування української державності відповідно до демократичних, плюралістичних, людиноцентристських та інших загальноосвітніх тенденцій ХХІ століття, а також відходження від радянських моделей організації суспільного життя набувають популярності соціально орієнтовані інститути й механізми, направлені на забезпечення основних, природних прав людини та громадянина. Одними із таких прав, беззаперечно, є права особи у сфері праці. Забезпечення стабільності останніх має вагомое значення з точки зору соціального, економічного й політичного розвитку держави та суспільства. З огляду на зазначене вище, важливим завданням законодавця є створення необхідних умов правового й організаційного характеру, спрямованих на забезпечення та реалізацію трудових прав працівників. Одним із ключових інститутів, покликаних вирішити проблеми в цій сфері, є дисциплінарне провадження.

Стан дослідження проблеми. Категорія «дисциплінарне провадження» має полігалузевий характер, через що досліджувалася в наукових працях представників різних галузей права. Зокрема, указаному питанню приділяли увагу М.П. Лукашевич, С.Г. Степенко, М.І. Ануфрієва, Г.П. Серета, М.І. Хавронюк, О.М. Бандурка, М.С. Тищенко, С.С. Шотенко, О.В. Нікіфоров, І.О. Картузова, Д.М. Бахрах, Ю.М. Полтаєв і багато інших. Водночас сутність і зміст дисциплінарних проваджень як важливої гарантії реалізації трудових прав працівників сьогодні не знайшли якісного теоретичного освітлення.

Саме тому **метою статті** є з'ясувати сутність і зміст дисциплінарних проваджень як важливої гарантії реалізації трудових прав працівників

Виклад основного матеріалу. У теорії права концепція про основні трудові права людини сягає історичними коріннями початку ХІХ століття, коли Ш. Фур'є в працях визначив право на працю як природне та невідчужуване. Поглиблюючи свої пошуки, науковець підкреслив найважливіше значення трудових прав як вирішальних для формування системи всіх інших прав у суспільстві. Трудові права є основними правами, які впливають на забезпечення інших прав людини на самореалізацію та в широкому розумінні на життя, тому що людина як громадянин певної держави та як суспільна істота забезпечує свою життєдіяльність саме шляхом праці, також завдяки отриманню оплати за виконувани трудові обов'язки, тобто врегульованому закріпленням обміну використання своїх трудових ресурсів на винагороду в грошовій чи іншій формі для задоволення потреб у їжі, житлі, одязі, реалізуючи право на відпочинок тощо (Фур'є, 1954: 17).

На сучасному етапі розвитку національної правової системи концепція про трудові права дещо змінилася, але не втратила своєї складності. Наприклад, В.В. Єгоров формує визначення трудових прав людини як категорію, що відображає потребу людини в праці, що існує у формі ідей, певного роду вимог громадянина до держави та суспільства, які можуть бути як проголошеними, так і законодавчо закріпленними можливостями з приводу задоволення цієї потреби. На його думку, важливість трудових прав і їх специфіка визначаються тією роллю, яку відіграє праця в житті людей (Єгоров, 1986: 8).

Зміст трудових прав Н.А. Колотік розглядає так: «Трудові права – це права, якими його суб'єкти володіють у силу норм об'єктивного права. У загальній теорії права зазначається, що суб'єктивне право, незважаючи на свою юридичну природу, має глибокі соціальні коріння і своєрідно відображає розвиток людства від повної несвободи до свободи небагаті, а потім і до соціальної свободи всіх. За своєю юридичною природою суб'єктивне право являє юридичну можливість для конкретного суб'єкта права діяти згідно з власним волевиявленням і шляхом задоволення своїх інтересів, які не суперечать загальному суспільному інтересу. Виходячи з означеного, суб'єктивні трудові права працівників можна визначити як матеріально обумовлені й забезпечені державою, правом та іншими суб'єктами трудових правовідносин можливості працівників працювати з метою володіння соціальними благами, передбаченими трудовим законодавством» (Колотік, 2002: 123).

Н.Б. Болотіна, формулюючи поняття трудових прав, висловила позицію, що це фундаментальні права людини, які гарантуються та закріплені міжнародними нормативно-правовими актами й визнаються всіма світовими державами. Трудові права відображають необхідність людини створювати та користуватися дже-релами матеріального існування для забезпечення власного блага й добробуту своєї родини, сприяють реалізації творчих можливостей і вираженню індивідуальності особою (Болотіна, 2006: 30; Трагякова, 2016: 146).

Необхідно також зауважити, що трудові права людини, як і всі інші категорії людських правомочностей, є стабільними, що досягається за рахунок їх закріплення в положеннях національних і міжнародних нормативно-правових актів. Відповідно до цього, реалізація цих прав забезпечується та гарантується за допомогою не лише національних юридичних важелів, а й думки міжнародної спільноти, яка визначає їх основними та невідчужуваними.

Ведучи мову про гарантії прав людини в цілому, а також гарантії трудових прав зокрема, необхідно відмітити, що у вихідному значенні вони є системою факторів і заходів, які забезпечують умови безперешкодної, незалежної та повної реалізації суб'єктами наданих їм прав і законних інтересів. Подібні забезпечувальні заходи й фактори можуть мати різне практичне навантаження, тобто бути економічного, політичного або юридичного змісту, що, у свою чергу, дає можливість констатувати багатоманітність гарантій.

З огляду на викладене, на наш погляд, гарантії трудових прав працівників доречно розподілити на:

1) юридичні гарантії, які передбачають закріплення трудових прав працівників у нормативно-правових актах різної юридичної сили, що, у свою чергу, установлює обов'язок для інших суб'єктів не порушувати відповідні права та нести відповідальність у разі вчинення неправомірних дій;

2) політичні гарантії, передбачають ведення активної державної політики, спрямованої на забезпечення доступності праці, реальної можливості кожної людини безперешкодно реалізовувати своє право на працю, а також захист з боку держави прав і законних інтересів усіх працюючих;

3) економічні гарантії – заходи фінансово-економічного змісту, які створюють сприятливі для зайнятості населення умови, як то розвиток підприємництва та формування нових робочих місць, імплементація актуальних технологій у процеси праці, надання пільг представникам бізнесу, державна підтримка прогресивних сфер господарства та підприємництва тощо.

Разом із цим більшість гарантії має зовнішній прояв, адже існують «поза працею» та не враховують сутність професійної діяльності кожного окремого працівника. Однак, якщо звернути увагу на положення Кодексу законів про працю (далі – КЗпП), то можна побачити існування гарантії, які обумовлені працею безпосередньо. Тобто їх зміст виходить із трудових і пов'язаних із трудовими правовідносинами. Так, наприклад, окремі гарантії прав працівників пов'язано з укладенням і припиненням трудового договору, самим процесом праці, соціальним діалогом тощо. У зв'язку із цим доречно виділити четверту групу гарантії трудових прав працівників, а саме організаційно-правових, до яких, зокрема, відноситься дисциплінарне провадження.

Його сутність у багатьох аспектах диктована поняттям «дисципліна», від якого категорія походить. Останнє має латинське походження «disciplina», що означає суворий порядок, організацію (Білодід, 1970: 257). У тлумачних словниках української та російської мови слово «дисципліна» розкривається як твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів певного колективу; витриманість, звичка до суворого порядку; обов'язкове для всіх учасників якого-небудь колективу підпорядкування встановленому порядку, правилам (Ожегов, 2006: 167).

Отже, дисципліна – це передусім психологічно-мотиваційна категорія, яка передбачає не просто слідування суб'єктом визначеному переліку правил, а внутрішнього усвідомлення про необхідність і правильність їх дотримання, що підкріплюється системою заходів відповідальності за порушення останніх.

Дисципліна є одним із ключових факторів трудового процесу, що досить наглядно підкреслено в положеннях КЗпП, де вказаному питанню присвячено окрему главу Х «Трудова дисципліна» (Кодекс законів про працю України, 1971). Відповідно до статей, які входять у цю главу, працівники зобов'язані працювати чесно й сумлінно, своєчасно й точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової й технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір. Трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю. Власник або уповноважений ним орган повинен правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову й виробничу дисципліну, неухильно додержувати законодавства про працю та правил охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їхньої праці та побуту (Кодекс законів про працю України, 1971).

Незважаючи на вичерпну характеристику трудової дисципліни та ключових ознак цієї категорії, у статтях КЗпП жодним чином не розкривається зміст саме дисциплінарного провадження. Цілком логічним видається припущення, що останнє є певним засобом або ж інструментом забезпечення трудової дисципліни. Але який ця категорія має стосунок до гарантії трудових прав?

Розбираючись із цією проблемою, відмітимо, що в етимологічному розумінні слово «провадження» або ж його дієслівна форма «провадити» має такі значення: супроводжуючи, вести кого-небудь у певне місце; супроводжувати кого-небудь з метою нагляду, охорони, указування шляху; спрямовувати рух кого, чого-небудь; керувати діяльністю кого-, чого-небудь; вести, пролягати, простягатися, вказуючи на напрямок руху звідки-небудь; робити плавні рухи, торкаючись чого-небудь: процедура або порядок здійснення чогось тощо (Бусел, 2005: 1146).

Щодо саме дисциплінарного провадження, то в цьому аспекті існує декілька точок зору. Наприклад, О.М. Бандурка та М.С. Тищенко під дисциплінарним провадженням розуміють сукупність юридичних норм, що регламентують суспільні відносини у зв'язку з правозастосовною діяльністю щодо вирішення питання про дисциплінарну відповідальність за допущене правопорушення (Бандурка, Тищенко, 2001: 182). С.С. Шотенко в наукових працях доходить такого висновку: «Дисциплінарні провадження можна визначити як урегульовану законодавством діяльність їх уповноважених посадових осіб з розгляду та вирішення індивідуально-конкретних справ про вчинення підлеглим їм працівником дисциплінарного проступку та припинення його до дисциплінарної відповідальності, а також установлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню такого правопорушення» (Шотенко, 2017: 455). На думку С.В. Ківалова, дисциплінарне провадження являє собою врегульовану законодавством діяльність уповноважених органів щодо застосування дисциплінарних стягнень при дотриманні прав і законних інтересів винних осіб (Ківалов, Біла, 2002: 48).

Висновки. Таким чином, учені пропонують різні визначення дисциплінарного провадження, серед яких ця категорія сприймається як форма, діяльність, система юридичних норм, процедура, порядок тощо. На

наш погляд, розкриваючи зміст наведеного поняття, варто брати до уваги його етимологічну основу, яка вказує на системно-процедурний характер діяльності в значенні «провадити». Окрім того, не можна залишити поза увагою правову природу дисциплінарних проваджень, адже ця категорія знаходиться в полі дії норм трудового права та з-поміж іншого зумовлює виникнення саме пов'язаних із працею правовідносин. Дію дисциплінарного провадження «запускає» саме порушення трудової дисципліни, яке вимагає притягнення винної особи до встановленої законодавством заходів відповідальності.

Проведений аналіз дає можливість тлумачити дисциплінарне провадження в широкому та вузькому розумінні. Так, згідно з широким визначенням, дисциплінарне провадження – це окремий інститут трудової галузі права, що являє собою сукупність юридичних норм, які регламентують і впорядковують суспільні відносини у сфері дотримання трудової дисципліни, а також притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності в разі порушення вимог і правил останньої. У свою чергу, у вузькому розумінні дисциплінарне провадження – це регульована нормами трудового права процедура встановлення факту порушення трудової дисципліни (визначення причин, умов та обставин учинення дисциплінарного проступку), а також застосування до винного працівника міри дисциплінарного впливу (стягнення).

Отже, дисциплінарне провадження є гарантією того, що факт порушення працівником трудової дисципліни встановлюватиметься в повному обсязі, а застосовуватимуться до нього заходи дисциплінарного впливу, зокрема звільнення, матимуть об'єктивний характер, відповідний ступеня провини. Тобто дисциплінарне провадження не просто декларує необхідність проведення аналізу кожного окремого випадку порушення трудової дисципліни, а уособлює обов'язок роботодавця приймати рішення про негативну зміну статусу працівника й обмеження його прав виключно в разі встановлення об'єктивних причин, умов та обставин учинення дисциплінарного проступку.

Список використаних джерел:

1. Бандурка А.М., Тищенко Н.М. Административный процесс : учебник для вузов. Харьков : НУВД, 2001. 352 с.
2. Білодід І.К. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970. 845 с.
3. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. 4-те вид. Київ : Вікар, 2006. 725 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Егоров В.В. Право на труд рабочих и служащих: теория и практика. Москва : Наука, 1986. 116 с.
6. Ківалов С.В., Біла А.Г. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII.
8. Колодік Н.А. Система основних трудових прав працівників за трудовим законодавством України. *Право і безпека*. 2002. № 2'4. С. 121–125.
9. Ожегов С.І., Шведова Н.Ю. Тлумачний словник російської мови. 4-е вид., доп. Москва : А ТЕМП, 2006. 944 с.
10. Тратякова Є.А. Значення трудових прав у системі основних прав людини і громадянина. *Право та інновації*. 2016. № 4 (16). С. 145–149.
11. Фурье Ш. Избранные сочинения. Москва : Наука, 1954. Т. 3. 525 с.
12. Шотенко С.С. Дисциплінарні провадження в Національній поліції України: зміст та особливості реалізації. *Форум права*. 2017. № 5. С. 454–459.

References:

1. Bandurka, A.M., Tishchenko, N.M. (2001). *Administrativnyi protsess* [Administrative process]: uchebnik dlia vuzov. Kharkov : NUVD. 352 p. [in Russian].
2. Bilodid, I.K. (1970). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tt. / AN URSS. Instytut movoznavstva. K.: Naukova dumka, 845 p. [in Ukrainian].
3. Bolotina, N.B. (2006). *Trudove pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine]: pidruchnyk. 4-te vyd. K.: Vikar. 725 p. [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K.; Irpin: VTF «Perun». 1728 p. [in Ukrainian].
5. Egorov, V.V. (1986). *Pravo na trud rabochikh i sluzhashchikh: teoriia i praktika* [The right to work of workers and employees: theory and practice]. M. : Nauka. 116 p. [in Russian].
6. Kivalov, S.V., Bila, A.H. (2002). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]: navch.-metod. posib. [2-e vyd., pererob. i dopov.]. Odesa : Yuryd. lit. 312 p. [in Ukrainian].
7. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy* [Code of Labor Laws of Ukraine] vid 10.12.1971 № 322-VIII [in Ukrainian].
8. Kolotik, N.A. (2002). *Systema osnovnykh trudovykh prav pratsivnykiv za trudovym zakonodavstvom Ukrainy* [The system of basic labor rights of workers under the labor legislation of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 24. pp. 121–125 [in Ukrainian].
9. Ozhegov, S.I., Shvedova, N.Iu. (2006). *Tlumachnyi slovyk rosiiskoi movy* [Explanatory dictionary of the Russian language]. 4-e vyd., dop. M.: A TEMP. 944 p. [in Ukrainian].
10. Tratiakova, Ye.A. (2016). *Znachennia trudovykh prav u sistemі osnovnykh prav liudyny i hromadianyna* [The importance of labor rights in the system of fundamental human and civil rights]. *Pravo ta innovatsii*. № 4(16). pp. 145–149 [in Ukrainian].
11. Fure, Sh. (1954). *Izbrannye sochineniia* [Selected works]. M. : Nauka. T. 3. 525 p. [in Russian].
12. Shotenko, S.S. (2017). *Dystsyplinrani provadzhenia v Natsionalnii politzii Ukrainy: zmist ta osoblyvosti realizatsii* [Disciplined proceedings in the National Police of Ukraine: content and features of implementation]. *Forum prava*. № 5. pp. 454–459 [in Ukrainian].

ПОЯСНЕННЯ І ЗНАКИ ПОСТУПОВАННЯ АДМИНІСТРАЦЫЙНОГО В СПРАВАХ ДОТЫЧАЮЧЫХ ОДВОЛЫВАННЯ СЯ ОД УХВАЛ ПІДМІОТІВ ВЛАДЫ В ЦЕЛУ ПОЦІАГНЕННЯ ОСІБ ДО АДПОВІДЗІАЛЬНОСЦІ АДМИНІСТРАЦЫЙНЕЇ НА УКРАЇНІ

Liudmyla Domuschi

pracownik naukowy Naukowo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-5124-8514

e-mail: Liudmyla_Domuschi@ukr.net

Adnotacja. Celem artykułu jest, aby na podstawie prac naukowców-prawników określić i nakreślić pojęcie i cechy procesu administracyjnego w sprawach dotyczących odwołania się od uchwał podmiotów władzy w celu pociągnięcia osób do odpowiedzialności administracyjnej na Ukrainie. Proces administracyjny w sprawach dotyczących odwołania się od uchwał podmiotów władzy w celu pociągnięcia osób do odpowiedzialności administracyjnej na Ukrainie jest stosunkiem prawnym, który powstaje podczas rozstrzygnięcia przez Sąd sporu publiczno-prawnego, dotyczącego uchwały, działania lub bezczynności podmiotów władzy powołanych do przywrócenia i ustanowienia praw, wolności i uzasadnionych interesów obywateli.

Słowa kluczowe: postępowanie administracyjne, odpowiedzialność administracyjna, władza, orzeczenie, prawomocność, odwołanie, znaki, pojęcie, podmiot, orzeczenie sądowe.

CONCEPTS AND SIGNS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS IN CASES REGARDING APPEALS OF DECISIONS OF AUTHORITIES ON INVOLVEMENT OF PERSONS IN THE ADMINISTRATIVE DEPARTMENT IN UKRAINE

Liudmyla Domuschi

*Researcher at the Research Institute
of Public Law (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-5124-8514

Liudmyla_Domuschi@ukr.net

Abstract. The purpose of the article is to define and outline the concepts and features of the administrative process in cases of appealing against the decisions of the subjects of power to bring individuals to administrative responsibility in Ukraine, based on the work of legal scholars. Administrative proceedings in cases of appealing against decisions of subjects of power to bring persons to administrative responsibility in Ukraine are legal relations that are formed when a court resolves a public law dispute over the decision, action or inaction of subjects of power designed to restore and establish legal rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

Key words: administrative process, administrative responsibility, power, resolution, legality, appeal, signs, concepts, subject, court decision.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ У СПРАВАХ СТОСОВНО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ОСІБ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Людмила Домусчі

*науковий співробітник Науково-дослідного інституту
публічного права (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-5124-8514

Liudmyla_Domuschi@ukr.net

Анотація. Мета статті полягає в тому, щоб на основі праць учених-юристів визначити й окреслити поняття та ознаки адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні. Адміністративний процес у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні – це правовідносини, які складаються під час вирішення судом публічно-правового спору щодо рішення, дії чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, покликаних на відновлення та встановлення законних прав, свобод і законних інтересів громадян.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративна відповідальність, влада, постанова, законність, оскарження, ознаки, поняття, суб'єкт, судове рішення.

Актуальність теми. Однією з умов вступу України до Європейського Союзу є створення сучасної та неупередженої судової системи, яка буде спрямована на захист прав, свобод і законних інтересів громадян та іноземців, що проживають на території нашої держави. Це зумовило у 2014 році розпочати судову реформу для приведення її в такий стан, який задовольняв би європейські стандарти. Стосується це багатьох чинників, зокрема заборони впливу будь-якої з гілок влади на судову, боротьби з корупцією та спрощення доступу громадян до судової системи.

Однак часто буває так, що суб'єкти владних повноважень зловживають своїми правами щодо пересічних громадян, тому вони змушені звернутися до суду, щоб захистити їх чи відновити.

Так, наприклад, це стосується недосконалої проведеної реформи в поліції, оскільки не всі «стражі порядку» володіють процесуальними основами законодавства. І це тільки одна з найпоширеніших сфер, в якій таке часто трапляється, адже зловживання публічною владою є одним із визнаних негативних факторів в Україні.

Тому кожен громадянин нашої держави повинен володіти інформацією та знати, що він може бути захищеним від неправомірних дій посадових осіб. Для цього слід з'ясувати механізми захисту їх прав, свобод і законних інтересів, які чітко прописані чинним українським законодавством.

Отже, поняття та ознаки адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні є основним важелем у руках громадян, який вони можуть використати для боротьби проти незаконного впливу публічної влади на них.

Огляд останніх досліджень. До проблематики визначення поняття та ознак адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні звертали свою увагу такі вчені-юристи: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Баринцев, В. Бевзенко, К. Беляков, Ю. Битяк, Є. Болотіна, В. Брижко, О. Вдовіна, О. Воронов, В. Гавловський, В. Галуцько, В. Гаращук, Ю. Гаруст, Є. Гетьман, І. Глобенко, М. Дамірчиєв, О. Данильян, Є. Денисюк, П. Діхтієвський, О. Джафарова, В. Єльцов, С. Єсімов, В. Заросило, Р. Каложний, Н. Квасневська, О. Кобзар, М. Ковальчук, В. Ковальська, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Копилов, О. Корчинський, Т. Кравцова, С. Кузніченко, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, Н. Кушакова-Костицька, А. Манжула, З. Маркус, Р. Мельник, А. Новицький, О. Пасенюк, А. Паскар, В. Пчелін, О. Рябченко, О. Синявська, Р. Станік, С. Стеценко, В. Сурник, Р. Тарасенко, М. Тищенко, Є. Фурманчук, Є. Харитонов, О. Харитонова, В. Цимбалюк, М. Цьвок, К. Чилінгарян, О. Шамрай, Р. Шаповал, М. Швець, Ю. Шемшученко, К. Шкарупа, І. Шруб, О. Якуба й інші. Проте до аналізованих нами питань вони зверталися лише побічно, досліджуючи інші загальніші, спеціальні чи суміжні виклики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі праць учених-юристів визначити й окреслити поняття та ознаки адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні.

Виклад основних положень. Відповідно до тлумачного словника української мови «оскаржувати» – це офіційно подавати скаргу у вищу інстанцію, протестуючи проти якого-небудь рішення, чийх-небудь дій і таке інше (Білодід, 1974).

Тобто оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні полягає в поданні скарги до керівника органів державної влади, дії або бездіяльності яких громадянин бажає оскаржити, або позову до суду.

Конституція України регламентує, зокрема в статті 8, що в Україні визнається та діє принцип верховенства права. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України (Конституція України, 1996).

Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Порядок звернення до суду регламентований процесуальним законодавством, зокрема Кодексом адміністративного судочинства України (Конституція України, 1996).

Також у статті 2 Кодексу адміністративного судочинства визначено, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене й своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. В адміністративних судах можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження (Провадження в адміністративній справі) (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005).

Відповідно до вищезазначеного кожен громадянин нашої держави за гарантованим правом Конституції України й інших чинних законів може звернутися до суду за справедливим захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

На слушну думку професора В. Галуцька, особливе місце в системі адміністративно-правового захисту приватних осіб посідає інститут адміністративного оскарження, який можна схарактеризувати як оскарження в межах органів публічної влади адміністративних актів, а також процедурних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень безпосередньо до них самих або до адміністративних органів, вищими в системі ієрархічного підпорядкування, чи до спеціально створених апеляційних підрозділів.

Зміст інституту адміністративного оскарження характеризується двома основними складовими частинами: по-перше, це наявність правовідносин між приватною особою та органом публічної влади, що виникають у зв'язку з реалізацією управлінських функцій органами, наділеними владними повноваженнями; по-друге, предметом і підставою оскарження є рішення, дії чи бездіяльність органів публічної влади. Адміністративне оскарження – це:

1) один із видів правового захисту особи в адміністративно-правових відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, який становить звернення до вищого органу або посадової особи щодо незаконності рішень, дій чи бездіяльності підпорядкованого суб'єкта;

2) свідомо вольова, цілеспрямована поведінка фізичної чи юридичної особи, що полягає у зверненні до суб'єкта публічної адміністрації з вимогою захистити її публічні права, свободи, інтереси від незаконної діяльності (бездіяльності) підпорядкованого суб'єкта (Галуцько, Правоторова, 2020).

Д. Лученко вважає, що адміністративно-правове оскарження можна розуміти як адміністративний процес. Як відомо, адміністративний процес являє собою систему проваджень, що співвідносяться з ним як категорії загального й конкретного. Адміністративно-правове оскарження з огляду на його цілі й функції належить до правоохоронних проваджень і становить адміністративно-юрисдикційну діяльність органів державної влади та їх посадових осіб щодо розгляду індивідуально-правових справ (Лученко, 2011).

Загалом адміністративно-правове оскарження з погляду адміністративного процесуального права – це правовідносини, які складаються під час вирішення судом публічно-правового спору.

За специфікою засобів оскарження, суб'єктів останнього, підстав і порядку розгляду скарг провадження можна поділити на дві великі групи: судове й позасудове. У правовій державі судове оскарження має пріоритетне значення та не може бути обмежене жодними досудовими процедурами. Однак, як уже зазначалося, важливим є розвиток і позасудових процедур, без яких повноцінна реалізація права особи на оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень неможлива. Категорія адміністративно-правового оскарження не може бути осмислена лише через одне з розумінь такого явища. Саме цим пояснюються наявні в літературі розбіжності в підходах до визначення поняття «оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень». Адміністративно-правове оскарження як правове явище слід розглядати як правові відносини, інститут права, суб'єктивне право й адміністративний процес. Дослідження зазначених аспектів дозволяє охопити як нормативний (суб'єктивне й об'єктивне право), так і динамічний (правові відносини й правозастосування) боки оскарження. Необхідно також зазначити, що накреслені розуміння адміністративно-правового оскарження можуть бути використані як методологічна основа для його подальшого вивчення. Запропоновані підходи дозволяють не лише опрацювати окремі моменти правового регулювання інституту оскарження чи оцінити правозастосовну практику у сфері, а й створити цілісне бачення явища, що, на нашу думку, є нагальним завданням вітчизняної науки адміністративного права (Лученко, 2011).

Таким чином, ми дійшли висновку, що судове оскарження є основним видом адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян у правовій державі.

Р. Гаврік зробив такі висновки щодо питань про вимоги, які ставляться до судових рішень у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень: до судового рішення в адміністративній справі висуваються такі вимоги: законність, обґрунтованість, повнота, зрозумілість, безальтернативність і справедливність. Порушення зазначених вимог означатиме можливість оскарження такого рішення в апеляційному або касаційному порядку або ухвалення додаткового рішення, яке усуне неповноту або незрозумілість судового рішення (Гаврік, 2017).

М. Белкін вважає, що євроінтеграційні прагнення України ставлять перед українськими судами, насамперед адміністративними, завдання виробити усталену практику стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності з метою надання особам ширших можливостей для захисту своїх прав (Белкін, 2015).

Усі проаналізовані нами висновки авторів про поняття та ознаки адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні слушні та є основою адміністративної теорії у сфері.

Отримавши рішення суду, ми (громадяни) очікуємо на його повне й швидке виконання, але часто після отримання судового рішення виникає нова проблема: як змусити іншу сторону його виконати, як виконати судові рішення. Відповідно до статті 129-1 Конституції України суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд (Конституція України, 1996).

Виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання судових рішень – це сукупність дій, спрямованих на примусове виконання рішень. Вони проводяться на підставах у межах повноважень і в спосіб, визначений Конституцією України. Примусове виконання рішень покладається на органи виконавчої служби й на приватних виконавців. Законодавство визначає, хто, як та яким чином виконуватиме судові рішення, а також процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час виконання таких судових рішень.

Громадянин України, який має намір оскаржити дії чи бездіяльність посадової особи, має право звернутися до суду у визначеному законному порядку. Однак стягувач у порядку статті 74 Закону України «Про виконавче провадження» може оскаржити дії чи бездіяльність до керівника.

Наприклад, відповідно до статті 74 Закону України «Про виконавче провадження» рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками й особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом. Рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень інших органів (посадових осіб), у тому числі постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору, постанов приватного виконавця про стягнення основної винагороди, витрат виконавчого провадження та штрафів, можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками й особами до відповідного адміністративного суду в порядку, передбаченому законом. Рішення, дії або бездіяльність державного виконавця також можуть бути оскаржені стягувачем та іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець. Рішення, дії та бездіяльність начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, можуть бути оскаржені до керівника органу державної виконавчої служби вищого рівня. Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, під час здійснення контролю за рішеннями, діями державного виконавця в процесі виконання рішень має право в разі, якщо вони суперечать вимогам закону, своєю постановою скасувати постанову або інший процесуальний документ (або їх частину), винесені у виконавчому провадженні державним виконавцем, зобов'язати державного виконавця провести виконавчі дії в порядку, встановленому Законом. Начальник відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або виконавець з власної ініціативи чи за заявою сторони виконавчого провадження може виправити допущені в процесуальних документах, винесених у виконавчому провадженні, граматичні чи арифметичні помилки, про що виноситься відповідна постанова. Керівник вищого органу державної виконавчої служби в разі виявлення порушень вимог закону визначає їх своєю постановою та надає доручення начальнику відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, щодо проведення дій, передбачених абзацами другим і третім цієї частини (Про виконавче провадження, 2016).

Відповідно до вище проаналізованої інформації, слід зробити висновки, що ознаками адміністративного процесу у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні є:

- законність таких дій;
- повна обґрунтованість і зрозумілість подання позову;
- вимоги від громадян прийняття справедливого рішення у справі;
- безкомпромісне рішення судового органу.

Отже, адміністративний процес у справах стосовно оскарження рішень суб'єктів владних повноважень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності в Україні – це правовідносини, які складаються під час вирішення судом публічно-правового спору, щодо рішення, дії чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, покликани на відновлення та встановлення законних прав, свобод та інтересів громадян.

Список використаних джерел:

1. Белкін Л.М. Проблеми судового оскарження актів ненормативного характеру, виданих суб'єктами владних повноважень, в контексті правових традицій ЄС. *Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право»*. 2015. № 4. С. 54–59.
2. Білодід І.К. Словник української мови : в 11 томах. Том 5. Київ : Наукова думка, 1974. 767 с.
3. Гаврік Р.О. До питання про вимоги, які ставляться до судових рішень у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2017. Випуск 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadrurn_2017_1_8.
4. Галунько В.В., Правоторова О.М. Адміністративне право України. Повний курс : Підручник. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35–36, 37 Стор. 1358. Ст. 446.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Лученко Д.В. Про правову природу оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 152–160.
8. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

References:

1. Bielkin, L. (2015). Problemy sudovoho oskarzhennia aktiv nenormatyvnoho kharakteru, vydanykh subiektamy vladnykh povnovazhen, v konteksti pravovykh tradytsii YeS [Problems of judicial appeal of non-normative acts issued by subjects of power in the context of EU legal traditions]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 4. pp. 54–59. [in Ukrainian].
2. Bilodid, I.K. (1974). Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomakh. T. 5. 767 p. [in Ukrainian].
3. Havrik, R. (2017). Do pytannia pro vymohy, yaki stavliatsia do sudovykh rishen u spravakh shchodo oskarzhennia rishen, dii chy bezdiialnosti subiektiv vladnykh povnovazhen [On the issue of requirements relating to court decisions in

- cases of appeal against decisions, actions or omissions of subjects of power]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_8 [in Ukrainian].
4. Halunko, V., Pravotorova, O. (2020). *Administratyvne pravo Ukraïny* [Administrative law of Ukraine]. Povnyy kurs. Pidruchnyk. Vydannia tretie. Kyiv. Akademiia administratyvno-pravovykh nauk. 466 p. [in Ukrainian].
  5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 09.09.2005 № 35, / 35-36, 37 /, stor. 1358, stattia 446. [in Ukrainian].
  6. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141. [in Ukrainian].
  7. Luchenko, D.V. (2011). Pro pravovu pryrodu oskarzhennia rishen, dii abo bezdiialnosti subiektiv vladnykh povnovazhen [On the legal nature of appeals against decisions, actions or omissions of subjects of power]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4. pp. 152–160. [in Ukrainian].
  8. Pro vykonavche provadzhennia [On enforcement proceedings]: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1404-VIII. [in Ukrainian].

EMPIRYCZNE BADANIE INDYWIDUALNEGO STYLU AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ W PRZESTRZENI ODMIAN EGZEKWOWANIA PRAWA PRZEZ POLICJANTÓW

Viktorii Yevtushenko

aspirant Katedry Psychologii Prawa Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1249-7662

E-mail: Tori4486@gmail.com

Adnotacja. Celem artykułu jest uogólnienie poglądów naukowych dotyczących pojęcia „indywidualnego stylu aktywności”, a także podkreślenie wyników badań eksperymentalnych mających na celu identyfikację indywidualnego stylu aktywności w przestrzeni odmian egzekwowania prawa przez policjantów. Zestaw narzędzi metodologicznych jest reprezentowany przez zbiór ogólnych zasad naukowych i psychologicznych, a także metod teoretycznych (analiza, synteza, porównanie, uogólnienie) i empirycznych (obserwacja, testowanie). Do przetwarzania danych empirycznych zastosowano metody ilościowej i jakościowej analizy wyników badań eksperymentalnych. Nowością naukową jest to, że autor po raz pierwszy podkreśla wyniki eksperymentalnego badania w celu zidentyfikowania indywidualnego stylu aktywności zawodowej różnych rodzajów działalności policyjnej (śledczego, oficera śledczego (policji kryminalnej), posterunkowego oficera policji). Na podstawie wyników przeprowadzonych badań empirycznych można stwierdzić, że kształtowanie indywidualnego stylu aktywności zawodowej policjantów jest konieczne dla rozwoju osobowości policjanta jako podmiotu skutecznej aktywności zawodowej, a także zapewnia możliwość zaproponować dobrowolne działania w zakresie kształtowania i rozwoju indywidualnego stylu działania w procesie zawodowo-psychologicznego przygotowania i psychologicznego wsparcia wydajności pracowników Narodowej Policji Ukrainy z różnych rodzajów działalności policyjnej (śledczego, oficera śledczego (policji kryminalnej)).

Słowa kluczowe: indywidualny styl; indywidualny styl aktywności zawodowej; działalność policjanta; aktywność zawodową policjanta.

EMPIRICAL RESEARCH OF INDIVIDUAL STYLE OF PROFESSIONAL ACTIVITY IN REGARD TO LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY TYPES OF POLICE OFFICERS

Viktorii Yevtushenko

Postgraduate Student at the Department of Legal Psychology of the

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1249-7662

Tori4486@gmail.com

Abstract. The article aims at generalization of scientific views on the notion of the individual style of activity and reporting results of the experiment concerning identification of individual style of police officers in regard to law-enforcement activity types. Applied methods include general scientific and psychological methods as well as theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization) and empirical (observation, testing) research methods. In order to process empirical data, quantitative and qualitative methods of experimental research have been used. The topicality of the paper is determined by the fact that the results of experimental research concerning identification of individual style of law-enforcement activity types of police officers (investigators, detective officers of the criminal investigation department, local police officers) have been claimed for the first time by the author. On the basis of empirical research results, it is stated that the formation of an individual style of police officers' professional activity is essential for the development of the personality of a police officer as a subject of efficient professional activity. Furthermore, it provides an opportunity to offer recommendations concerning the formation and development of the individual activity style during the process of professional and psychological training as well as psychological support of NPU employees' activity relating to different types of police activity (investigators, detective officers of the criminal investigation department, local police officers).

Key words: personal style, individual style of professional activity, activity of policeman, professional activity of policeman.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОСТОРІ РІЗНОВИДІВ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Вікторія Євтушенко

аспірант кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1249-7662

Tori4486@gmail.com

Анотація. Мета статті – узагальнити наукові погляди на поняття індивідуального стилю діяльності та висвітлити результати експериментального дослідження щодо виявлення індивідуального стилю діяльності в просторі різновидів правоохоронної діяльності поліцейських. Методологічний інструментарій представлено як сукупність загальнонаукових і психологічних принципів, а також теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) та емпіричних (спостереження, тестування) методів. Для обробки емпіричних даних застосовували методи кількісного та якісного аналізу результатів експериментального дослідження. Наукова новизна полягає в тому, що автором уперше висвітлено результати експериментального дослідження щодо виявлення індивідуального стилю професійної діяльності різних видів поліцейської діяльності (слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції), дільничного офіцера поліції). На підставі результатів проведеного емпіричного дослідження можна констатувати, що формування індивідуального стилю професійної діяльності поліцейських є необхідним для розвитку особистості поліцейського як суб'єкта ефективної професійної діяльності, а також дає можливість запропонувати рекомендаційні заходи щодо формування та розвитку індивідуального стилю діяльності в процесі професійно-психологічної підготовки та психологічного супроводження службової діяльності працівників НПУ з різних видів поліцейської діяльності (слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції), дільничного офіцера поліції).

Ключові слова: індивідуальний стиль, індивідуальний стиль професійної діяльності, діяльність поліцейського, професійна діяльність поліцейського.

Актуальність теми. Сьогодні важливими завданнями психологічної науки і практики є вивчення процесу розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності. Дослідження індивідуального стилю діяльності останнім часом є одним із головних напрямів дослідження проблеми оптимізації діяльності людини, а також інтегрального вивчення особистості в умовах професіогенезу.

Стан дослідження. Індивідуальний стиль діяльності – значущий феноменологічний аспект процесу розвитку людини як суб'єкта праці. Водночас необхідно зазначити, що дослідження з індивідуального стилю діяльності інтенсивніше проводились саме в психологічній сфері, на відміну від інших галузей науки. Він є предметом багатьох відомих у вітчизняній і зарубіжній психології досліджень, які по праву отримали статус методологічних основ сучасного психологічного знання. Це роботи Б.Г. Ананьєва, К.А. Абульханової-Славської, Л.Г. Дикої, Є.П. Ільїна, Є.А. Клімова, А.Н. Леонтьєва, А.К. Маркової, В.С. Мерліна, К.К. Платонова, Б.М. Теплова, М.Р. Щукіна та ін.

Динаміка трансформацій особистісної сфери поліцейських на різних рівнях та етапах професійної діяльності може виявлятися по-різному, адже кожен співробітник Національної поліції наділений унікальними та неповторними особливостями характеру, які, з одного боку, є чинником становлення індивідуального стилю професійної діяльності поліцейських, з іншого – формуються і розвиваються в індивідуальному стилі діяльності поліцейського в процесі професіогенезу.

З огляду на це, виникає необхідність подальшої розробки та вивчення умов і факторів формування індивідуального стилю діяльності працівників Національної поліції України, адже ефективність професійної діяльності правоохоронців у просторі різновидів їх діяльності спрямована на поліпшення позитивного іміджу Національної поліції у свідомості громадян та популяризації діяльності правоохоронних структур серед населення.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – теоретично проаналізувати поняття індивідуального стилю діяльності у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях, а також висвітлити результати експериментального дослідження щодо виявлення індивідуального стилю діяльності в просторі різновидів правоохоронної діяльності поліцейських.

Завдання:

- проаналізувати історичні витоки та сучасний стан дослідження індивідуального стилю професійної діяльності поліцейського;
- висвітлити результати дослідження щодо виявлення індивідуального стилю професійної діяльності за основними видами поліцейської діяльності (слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції), дільничного офіцера поліції) та стажем служби (0–5 років, 5–10 років та 10–15 років).

Виклад основного матеріалу. Історія вивчення стилю починається, напевно, відтоді, як людина замислилася про причини індивідуальної своєрідності власного буття. Сфера застосування категорії «стиль» така широка, що в різних галузях знань стиль вважається поняттям міждисциплінарним, що входить у категоріальний апарат філософії, педагогіки, психології, літератури, мистецтвознавства, лінгвістики, біології тощо.

Аналіз наукових джерел щодо проблематики індивідуального стилю професійної діяльності особистості засвідчив, що це питання по-різному досліджувалось як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Він є предметом багатьох відомих у вітчизняній і зарубіжній психології досліджень, які по праву отримали статус методологічних основ сучасного психологічного знання. Це роботи Б.Г. Ананьєва (Ананьєв, 1967), К.А. Абульханової-Славської (Абульханова-Славская, 1999), Л.Г. Дикої (Дикая, 2003), Є.П. Ільїна (Ільїн, 1976), Є.А. Клімова (Климов, 1999), А.Н. Леонтьєва (Леонтьєв, 1977), А.К. Маркової (Маркова, 1996), В.С. Мерліна (Мерлин, Климов, 1967), К.К. Платонова (Платонов, 1972), Б.М. Теплова (Теплов, 1961), М.Р. Щукіна (Щукин, 1984) та ін.

Є.А. Клімов уважає, що стиль діяльності визначається як природними особливостями людини, так і набутими якостями, що виникли в процесі взаємодії людини з предметно-соціальним середовищем. Формування індивідуального стилю професійної діяльності пов'язане безпосередньо з процесом розвитку одного зі значущих психічних регуляторів праці – образу суб'єкта професійної діяльності, професійної Я-концепції (Климов, 1988).

В.С. Мерлін розвиває поняття стилю не особистості, а індивідуального стилю діяльності, що залежить, на думку автора, від властивостей особистості й організму: «індивідуально-своєрідне сполучення прийомів і способів діяльності, що забезпечує найкраще її виконання певною людиною і що стійко її характеризує в деяких типових умовах, ми будемо надалі позначати терміном «індивідуальний стиль діяльності» (Мерлин, 1986: 111). В.С. Мерлін визначає «індивідуальний стиль діяльності не як набір окремих властивостей, а як доцільну систему взаємозв'язаних дій, за допомогою якої легко досягається певний результат. Окремі дії утворюють цілісну систему саме завдяки доцільності їх зв'язку» (Мерлин, 1986: 166–167). Також як одну з умов формування індивідуального стилю він розглядає позитивне ставлення до діяльності і зазначає, що індивідуальний стиль визначається всіма ієрархічними рівнями індивідуальності (Мерлин, 1986).

А.К. Маркова розглядає індивідуальний стиль як здатність людини застосовувати у своїй діяльності таку систему засобів, такі форми взаємодії з професійним середовищем, які найбільшою мірою відповідають її внутрішньому світу, схильностям. Крім того, вона правильно, з нашої точки зору, підкреслює, що індивідуальний стиль у професійній діяльності – це «індивідуально неповторний професійний світогляд, оригінальне бачення своєї професії і праці в ній, її перспектив, способів її творчого збагачення, а також системне бачення себе в професії як цілісної особистості» (Маркова, 1996: 254).

Досліджуючи проблему особистості як суб'єкта діяльності, К.А. Абульханова-Славська визначає індивідуальний стиль діяльності як «стійкі, узагальнені особливості здійснення діяльності цієї особистості» (Абульханова-Славская, 1999: 309). Автор уважає, що стиль виявляється в тому, «як людина діє завжди». Але є особливості регуляції і саморегуляції діяльності, які не охоплюються поняттям «стиль», однак істотно впливають на характер діяльності та її результати (Абульханова-Славская, 1999: 305).

Індивідуальний стиль діяльності дозволяє людям із різними індивідуально-типологічними особливостями нервової системи, з різною структурою здібностей, темпераменту, характеру досягати однакової ефективності під час виконання однієї й тієї ж діяльності різними способами, компенсуючи при цьому індивідуальні особливості, що перешкоджають досягненню успіху (Климов, 1996).

Найбільш загально визначеними формальними ознаками індивідуального стилю можна вважати такі (Гиппенрейтер, Романов: 1982: 74):

- 1) стійка система прийомів і способів діяльності;
- 2) ця система зумовлена певними особистими якостями;
- 3) ця система є засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог.

Безперечно, індивідуальний стиль та специфіка його формування залежить від типу професійної діяльності. В.С. Мерлін (Мерлин, Климов, 1967) уважає: якщо діяльність суворо регламентована за способами, часовим режимом виконання, суб'єкт діяльності змушений діяти за інструкцією і його продуктивність буде більшою мірою залежати від наявності в нього індивідуальних властивостей, необхідних для діяльності, можливості для пристосування будуть обмеженими. І навпаки, чим більшою є зона невизначеності, тим більшою мірою успіх діяльності визначатиметься вмінням суб'єкта обирати, створювати найбільш прийнятний для цієї діяльності стиль поведінки, в якому можна врахувати власні переваги та недоліки, досягти ефективного виконання поставлених завдань

Правоохоронною називається соціальна діяльність, яка здійснюється у сфері права. Така діяльність є класичним прикладом типу професії «людина-людина», тому що основним її завданням є забезпечення правопорядку як актуальної соціальної потреби населення (Васильєв, 2005: 42–43). Її специфіка полягає у вимогах соціальності, законності, моральності тощо (Александров, 2014; Столяренко, 2001).

Аналізуючи дослідження особливостей діяльності і проблем особистості правоохоронців НПУ, варто звернути увагу на здобутки сучасних дослідників, які зробили вагомий внесок у зазначену галузь. Серед них такі вчені: Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, В.І. Барко, А.В. Гайдашук, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.І. Кондрюкова, О.М. Корнєв, О.М. Кретчак, О.І. Кудерміна, Т.В. Матієнко, Л.І. Мороз, І.М. Охріменко та ін.

Узагальнення характеристик сучасної поліцейської діяльності дозволяє визначити основні психологічні характеристики, які вирізняють її серед інших видів професійної діяльності, як-от спрямованість на забезпечення законності і дотримання прав людини; необхідність швидко ухвалювати рішення і висока відповідальність за них; владні повноваження; емоційна насиченість і напруженість, психофізичні навантаження; наявність організаційних і екстремальних чинників; специфічність об'єктів професійної діяльності;

толерантність до невизначених ситуацій; важливість ефективного лідерства і командної взаємодії в підрозділах (Гиппенрейтер, Романов: 1982).

У нашій дисертаційній роботі індивідуальний стиль професійної діяльності поліцейських розглядається як стратегія поведінки в трудовій діяльності, детермінована індивідуальними й типовими особливостями суб'єктів діяльності (Євтушенко, 2019: 100–108).

Формування власного індивідуального стилю, ураховуючи властивості самої особистості, а також специфіку вимог діяльності, сприяє підвищенню продуктивності праці, а неповторний індивідуальний стиль є унікальним «почерком» професійної діяльності.

Розглядаючи структуру індивідуального стилю професійної діяльності поліцейського, можна виокремити такі компоненти:

- особистісний (індивідуально-психологічні передумови формування індивідуального стилю діяльності поліцейського);
- ціннісний (професійно-діяльнісний і особистісний позиції суб'єкта);
- когнітивний (професійні знання);
- конструктивний (професійні вміння та навички, конкретні дії суб'єкта, в яких реалізується та виявляється індивідуальний стиль діяльності);
- емоційний (емоційні стани суб'єкта діяльності);
- комунікативний (система способів і засобів взаємодії в професійній діяльності, яка визначає стиль спілкування поліцейського).

Усі вищезазначені структурні компоненти індивідуального стилю професійної діяльності поліцейського взаємопов'язані, взаємозумовлені та перебувають у постійному розвитку, що сприяє підвищенню продуктивності праці.

З огляду на це, оптимальний стиль професійної діяльності поліцейських – стиль, за якого збіг об'єктивних вимог професійної діяльності і найбільш виражених індивідуальних особливостей суб'єктів має максимально виражене значення, визначаючи високий рівень ефективності виконуваної діяльності. Адже будь-який поліцейський з оптимальним та неповторним індивідуальним стилем професійної діяльності відчуває емоційне задоволення від виконуваної роботи, суб'єктивний комфорт, досягає високих результатів із найменшими витратами, тому що збіг об'єктивних вимог професійної діяльності і його індивідуальних особливостей є максимальним (Євтушенко, 2018: 129–142).

Емпіричне дослідження індивідуального стилю професійної діяльності в просторі різновидів правоохоронної діяльності поліцейських проводилося поетапно протягом 2019–2020 років за участі 315 поліцейських віком від 19 до 42 років, які є дійсними працівниками Національної поліції України, розподілених на групи за видом поліцейської діяльності, як-от слідчі, оперуповноважені карного розшуку (кримінальної поліції), дільничні офіцери поліції, та стажем служби в правоохоронних органах (0–5 років, 5–10 років та 10–15 років).

Для дослідження особливостей стильових характеристик професійної діяльності та індивідуального стилю діяльності як передумови успішності опанування діяльності працівників Національної поліції України ми використали психодіагностичну методику «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанова.

Отримані усереднені дані виявлення індивідуального стилю діяльності свідчать про те, що абсолютно всі слідчі НПУ зі стажем служби 0–5, 5–10 та 10–15 років (рис. 1):

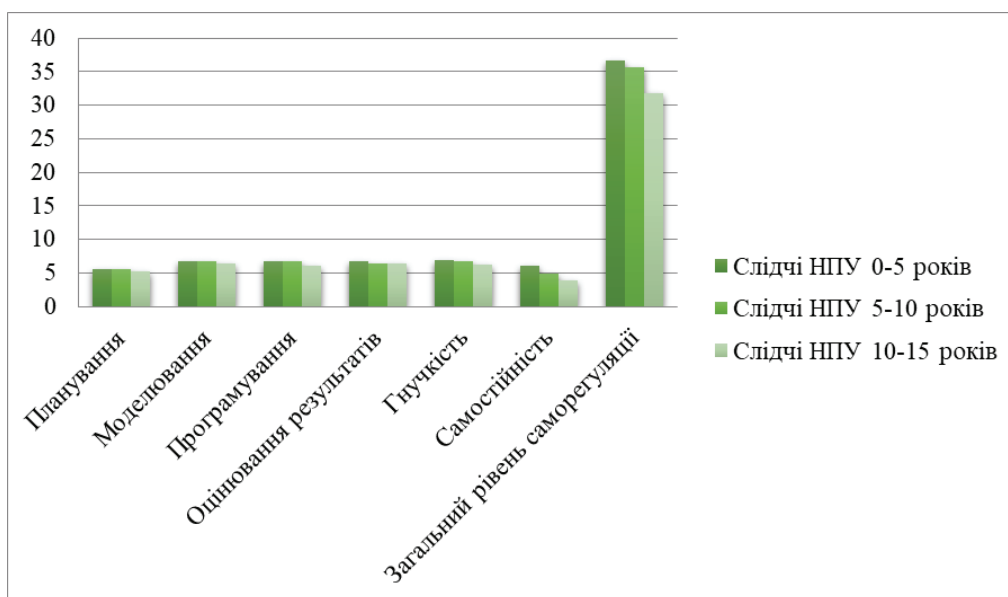

Рис. 1. Виявлення індивідуального стилю діяльності слідчих НПУ із різним стажем служби

- мають сформоване усвідомлення щодо планування власної діяльності, плани при цьому реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, а цілі діяльності висувуються самостійно (шкала «Планування»);
- здатні деталізовано й адекватно виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому (шкала «Моделювання»);
- можуть продумувати способи своїх дій і поведінку для досягнення окреслених цілей, а у разі невідповідності отриманих результатів схильні проводити корекцію для отримання прийняттого результату (шкала «Програмування»);
- мають достатньо сформовану стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки результатів, однак збільшення обсягу роботи може призводити до погіршення якості результатів (шкала «Оцінювання результатів»);
- демонструють пластичність усіх регуляторних процесів, що дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлене завдання в ситуації ризику (шкала «Гнучкість»).

Виявлено певні особливості в кількісних показниках кожної шкали, що аналізувалися:

- слідчим НПУ зі стажем служби 0–5 та 5–10 властива автономність, організованість із досягнення поставленої мети, власне виконання та аналіз результатів (шкала «Самостійність»); наявний достатній рівень саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що може перешкоджати досягненню поставленої мети в діяльності (шкала «Загальний рівень саморегуляції»);
- слідчим зі стажем служби 10–15 років наявна залежність від думок і оцінок оточення, вони воліють розробляти програму дій колективно, адже їм властиве слідування за чужими порадами (шкала «Самостійності»); мають достатній рівень усвідомленої регуляції, можуть легко та гнучко реагувати на зміну умов та опанувати нові види активності (шкала «Загальний рівень саморегуляції»).

Отримані усереднені дані виявлення індивідуального стилю діяльності оперуповноважених КП свідчать про те, що абсолютно всі оперуповноважені КП зі стажем служби 0–5, 5–10 та 10–15 років (рис. 2):

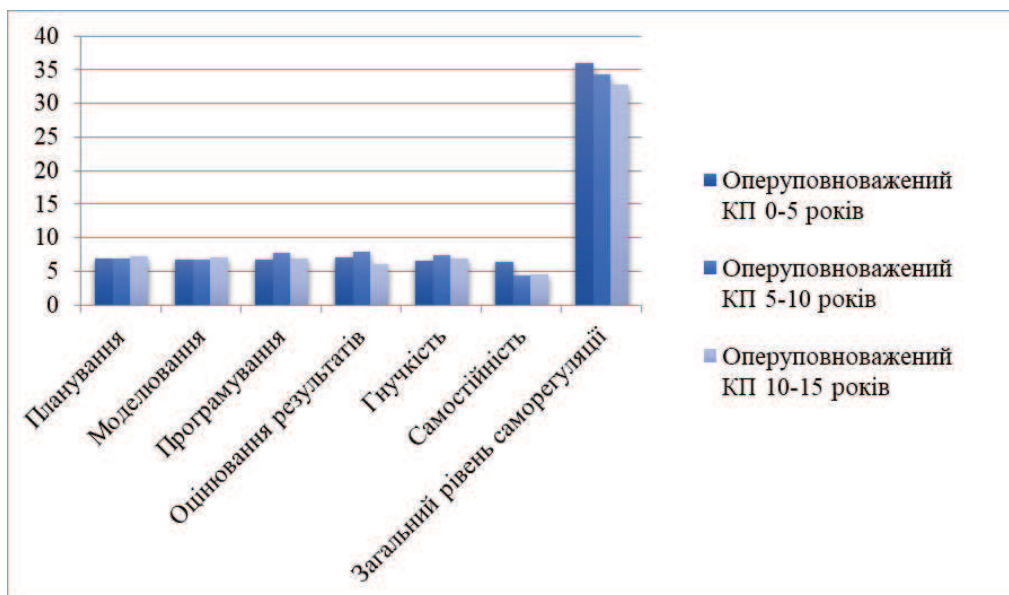

Рис. 2. Виявлення індивідуального стилю діяльності оперуповноважених КП із різним стажем служби

- можуть продумувати способи своїх дій і поведінку для досягнення поставлених цілей, а в разі невідповідності отриманих результатів схильні проводити корекцію для отримання прийняттого результату (шкала «Програмування»);

– виявляють пластичність усіх регуляторних процесів у разі непередбачуваних обставин, що дозволяє їм легко перебудовувати та швидко змінювати плани подій, а також успішно вирішувати поставлене завдання в ситуації ризику (шкала «Гнучкість»);

– демонструють автономність, здатність самостійно планувати, організувати, контролювати та оцінювати власну діяльність із досягнення поставленої мети (шкала «Самостійність»).

Виявлено певні особливості в кількісних показниках кожної шкали, що аналізувалися:

- оперуповноважені КП із професійним стажем 10–15 років мають найбільш сформовану потребу в усвідомленому плануванні власної діяльності, плани в цьому разі деталізовані, ієрархічні, стійкі, а цілі найчастіше висувуються самостійно (шкала «Планування»); здатні максимально деталізовано й адекватно виділяти значущі умови досягнення цілей (як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому), а також гнучко змінювати модель поведінки і програму дій для досягнення найвищих результатів (шкала «Моделювання»);

– оперуповноважені КП зі стажем служби 0–5 та 5–10 років характеризуються адекватною самооцінкою, сформованими та стійкими суб'єктивними критеріями оцінки успішності для досягнення результатів,

виявляючи при цьому гнучкість поведінки до змінних умов (шкала «Оцінювання результатів»); наділені високим рівнем саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив характерологічних особливостей, а ще вони легше опановують нові види активності, впевненіше почувають себе в незнайомих ситуаціях, що позитивно відображається на діяльності (шкала «Загальний рівень саморегуляції»).

Отримані усереднені дані виявлення індивідуального стилю діяльності свідчать про те, що всі ДОП зі стажем служби 0–5, 5–10 та 10–15 років (рис. 3):

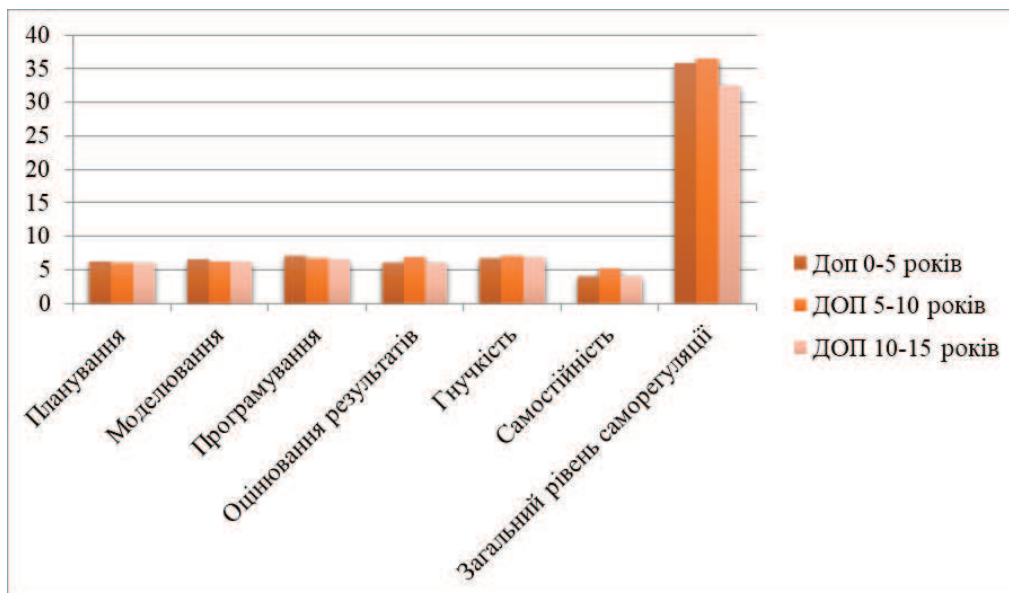

Рис. 3. Виявлення індивідуального стилю діяльності ДОП із різним стажем служби

- мають сформоване усвідомлення щодо планування власної діяльності, плани при цьому реалістичні, деталізовані, ієрархічні, а цілі в професійній діяльності висувуються самостійно (шкала «Планування»);

- можуть виділяти значущі умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, а в несподіваних умовах, респонденти здатні гнучко змінювати модель значущих умов і, відповідно, програму дій (шкала «Моделювання»);

- схильні продумувати способи своїх дій і поведінку для досягнення поставлених цілей, розробляючи їх самостійно, а в разі невідповідності отриманих результатів вони гнучко змінюють стратегію та проводять корекцію для отримання успішного результату (шкала «Програмування»);

- демонструють адекватність самооцінки, сформовану стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки успішності досягнення результатів, проте збільшення обсягу роботи може бути причиною зниження якості результатів (шкала «Оцінювання результатів»);

- виявляють пластичність регуляторних процесів у разі виникнення непередбачуваних обставин, що дозволяє адекватно реагувати на умови перебудови програми дій та швидко оцінювати їх (шкала «Гнучкість»);

- характеризуються автономністю та самостійністю щодо організації, планування, виконання та аналізу власної діяльності та поведінки у досягненні кінцевої мети (шкала «Самостійність»).

Також нами виявлені певні особливості в кількісних показниках кожної шкали, що аналізувалися: ДОП зі стажем служби 0–5 та 5–10 років властивий високий рівень саморегуляції, самостійності, гнучкості реагування на зміну нестандартних умов. За умов високої мотивації досягнення вони можуть формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних та характерологічних особливостей, що можуть перешкоджати досягненню поставленої мети (шкала «Загальний рівень саморегуляції»).

Наукова новизна матеріалу, викладеного в статті, полягає в тому, що автором уперше висвітлено результати експериментального дослідження щодо виявлення індивідуального стилю професійної діяльності різних видів поліцейської діяльності (слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції), дільничного офіцера поліції).

Висновки. Проведений ретроспективний аналіз наукових досліджень у різних галузях науки дозволяє стверджувати, що індивідуальний стиль діяльності розглядають: як форму пристосування людини з різними властивостями нервової системи до конкретних умов діяльності; як спосіб реалізації потенційних можливостей особистості в діяльності, узгодження властивостей індивідуальності із зовнішніми умовами діяльності; як характерне для цієї людини стійке поєднання завдань, засобів і способів діяльності; як вияв глибинної стратегії індивіда, вираження його особистісних установок і диспозицій; як зовнішню форму вияву майстерності фахівця.

У нашій дисертаційній роботі індивідуальний стиль професійної діяльності поліцейських розглядається як стратегія поведінки в трудовій діяльності, детермінована індивідуальними й типовими особливостями суб'єктів діяльності.

Перспективою подальших досліджень на основі отриманих емпіричних результатів є створення узагальненої професійно-психологічної моделі особистості слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції) та дільничного офіцера поліції, що дає змогу запропонувати рекомендаційні заходи з формування та розвитку індивідуального стилю діяльності в процесі професійно-психологічної підготовки та психологічного супроводження в просторі різновидів правоохоронної діяльності поліцейських.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б.Г. Психологическая структура человека как субъекта труда. *Человек и общество*. Ленинград : ЛГУ, 1967. Вып. 2. 249 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Личность в процессе деятельности и общения. *Психология личности: хрестоматия*. Самара : Бахрах, 1999. Т. 2. С. 305–309.
3. Дикая Л.Г. Психическая саморегуляция функционального состояния человека: системно-деятельностный подход : Институт психологии РАН, 2003. 318 с.
4. Ильин Е.П. Обеспечение надежности деятельности в связи с учетом типологических особенностей свойств нервной системы. *Проблемы инженерной психологии*. Ярославль : ЯрГУ-ИП АН СССР, 1976. С. 113–121.
5. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. Казань : Изд-во Казан, унта, 1999. 278 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
8. Мерлин В.С., Климов Е.А. Формирование индивидуального стиля в процессе обучения. *Советская педагогика*. 1967. № 4. С. 110–118.
9. Платонов К.К. Проблемы способностей. Москва : Наука, 1972. 312 с.
10. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. Москва : Наука, 1961. 536 с.
11. Щукин М.Р. Структура индивидуального стиля трудовой деятельности. *Вопросы психологии*. 1984. № 6. С. 26–32.
12. Климов Е.А. Введение в психологию труда. Москва : Изд-во МГУ, 1988. 199 с.
13. Мерлин В.С. Очерки интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 256 с.
14. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 512 с.
15. Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. Москва : Изд-во МГУ, 1982. С. 74–77.
16. Александров Д.О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ : монографія. Київ : ВАДЕКС, 2014. 307 с.
17. Васильев В.Л. Юридическая психология. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 655 с.
18. Прикладная юридическая психология / под ред. А.М. Столяренко. Москва : Юнити-Дана, 2001. 639 с.
19. Свтушенко В.І. Характер у структурі детермінант індивідуального стилю діяльності поліцейського. *Юридична психологія*. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 2 (25). С. 100–108.
20. Свтушенко В.І. Поняття індивідуального стилю професійної діяльності поліцейських: сутність і зміст. *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. № 10. Вип. 20. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. С. 129–142.

References:

1. Anan'ev, B.G. (1967). Psihologicheskaja struktura cheloveka kak sub'jekta truda [The psychological structure of a person as a subject of labor]. *Chelovek i obshhestvo*. L.: LGU, 1. Vyp. 2. 249 p. [in Russian].
2. Abulkhanova-Slavskaja, K.A. (1999). Lychnost v protsesse dejatel'nosti y obshcheniya [Personality in the process of activity and communication]. *Psykholohyia lychnosti: khrestomatyia*. Samara: Bakhrah. T. 2, pp. 305–309 [in Russian].
3. Dikaja, L.G. (2003). Psihicheskaja samoreguljacija funkcional'nogo sostojanija cheloveka: sistemno-dejatel'nostnyj podhod [Mental self-regulation of the functional state of a person: a system-activity approach]. Moskva: Institut psihologii RAN. 318 p. [in Russian].
4. Il'in, E.P. (1976). Obespechenie nadezhnosti dejatel'nosti v svjazi s uchetom tipologicheskikh osobennostej svojstv nervnoj sistemy [Ensuring the reliability of activity in connection with the typological features of the properties of the nervous system]. *Problemy inzhenernoj psihologii*. Jaroslavl': JarGU-IP AN SSSR, pp. 113–121 [in Russian].
5. Klimov, E.A. (1999). Individual'nyj stil' dejatel'nosti v zavisimosti ot tipologicheskikh svojstv nervnoj sistemy [Individual style of activity depending on the typological properties of the nervous system]. Kazan' : Izd-vo Kazan, unta. 278 p. [in Russian].
6. Leont'ev, A.N. (1977). Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality]. M.: Politizdat. 304 p. [in Russian].
7. Markova, A.K. (1996). Psihologija professionalizma [Psychology of professionalism]. M.: Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond "Znanie". 308 p. [in Russian].
8. Merlin, V.S. & Klimov E.A. (1967). Formirovanie individual'nogo stilja v processe obuchenija [Formation of an individual style in the learning process]. *Sovetskaja pedagogika*. № 4, pp. 110–118 [in Russian].
9. Platonov, K.K. (1972). Problemy sposobnostej [Ability problems]. M.: Nauka. 312 p. [in Russian].

10. Teplov, B.M. (1961). Problemy individual'nyh razlichij [Individual Difference Problems]. M.: Nauka. 536. [in Russian].
11. Shhukin, M.R. (1984). Struktura individual'nogo stilja trudovoj dejatel'nosti [The structure of the individual style of work]. *Voprosy psihologii*. № 6, pp. 26–32 [in Russian].
12. Klimov, E.A. (1988). Vvedenie v psihologiju truda [Introduction to Labor Psychology]. M.: Izd-vo MGU. 199 p. [in Russian].
13. Merlin, V.S. (1986). Ocherki integral'nogo issledovanija individual'nosti [Essays on the Integral Study of Individuality]. M. : Pedagogika. 256 p. [in Russian].
14. Klimov, E.A. (1996). Psihologija professional'nogo samoopredeleniia [Psychology of professional self-determination]. Rostov n/D : Feniks. 512 p. [in Russian].
15. Gippenrejter Ju.B. & Romanova V.Ja. (1982). Psihologija individual'nyh razlichij [The psychology of individual differences]. M.: zd-vo MGU, pp. 74–77 [in Russian].
16. Vasil'ev V.L. (2005). Juridicheskaja psihologija [Legal psychology]. SPb. : Piter. 307 p. [in Russian].
17. Aleksandrov, D.O. (2014). Stanovlennia osobystosti pratsivnyka orhaniv vnutrishnikh sprav [Formation of the personality of the employee of law-enforcement bodies monohrafiya]. K : VADEKS. 655 p. [in Ukrainian].
18. Stoljarenko, A.M. (2001). *Prikladnaja juridicheskaja psihologija [Applied legal psychology]*. M. : Juniti-Dana. 639 p. [in Russian].
19. Yevtushenko, V.I. (2019). Kharakter u strukturi determinant indyvidualnoho styliu diialnosti politseiskoho [Character as a structural determinant of personal style of police officers' activity]. *Yurydychna psykhologhiia, Legal psychology*, 2 (25), pp. 100–108. [in Ukrainian].
20. Yevtushenko, V.I. (2018). Poniattia indyvidualnoho styliu profesiinoi diialnosti politseiskykh: sutnist i zmist [The concept of personal style of professional activity of police officers]. *Psykhologichnyi chasopys, Psychological journal*, 4(10), pp. 129–142. [in Ukrainian].

ISTOTA I CECHY ZABEZPIECZENIA PRAW POLICJANTÓW W ZAKRESIE BHP

Illia Klochko

aspirant Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-0101-0709

e-mail: Illia_Klochko@gmail.com

Adnotacja. W artykule na podstawie analizy poglądów naukowych naukowców i norm obowiązującego prawa uzasadniono, że istotą zapewnienia praw policjantów w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy jest realizacja zestawu różnych czynności podczas wykonywania przez pracowników policji ich aktywności służbowej i zawodowej, a które mają na celu zachowanie życia, zdrowia i ich przydatności zawodowej. Podkreślono kluczowe czynniki, które wynikają ze specyfiki zapewnienia praw policjantów w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy. Stwierdzono, że cechy egzekwowania praw policjantów w zakresie bezpieczeństwa pracy są uwarunkowane przez: po pierwsze, zakres ich aktywności zawodowej, który charakteryzuje się zwiększonym niebezpieczeństwem; po drugie, środki ze względu na zwiększone niebezpieczeństwo muszą uwzględniać różne czynniki ryzyka aktywności służbowej policjantów; po trzecie, środki ochrony pracy policjantów mogą być zarówno ogólne, które są regulowane przez normy prawa pracy i obejmują wszystkie kategorie pracowników, jak i specjalne, utworzone przez normy uwzględniające szczególne warunki pracy poszczególnych kategorii policjantów.

Słowa kluczowe: zabezpieczenie, prawa służbowo-pracownicze, policjanci, bezpieczeństwo i higiena pracy, Narodowa Policja.

THE ESSENCE AND FEATURES OF ENSURING THE RIGHTS OF POLICE OFFICERS IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION

Illia Klochko

Postgraduate Student of Kharkiv National University

of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0101-0709

e-mail: Illia_Klochko@gmail.com

Abstract. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and current legislation, argued that the essence of ensuring the rights of police officers in the field of labor protection is to implement a set of various measures for police officers in their work, and aimed at saving lives, health and their professional suitability. The key factors that determine the peculiarities of ensuring the rights of police officers in the field of labor protection are highlighted. It is concluded that the peculiarities of ensuring the rights of police officers in the field of labor protection are due to: first, the sphere of their professional activity, which is characterized by increased danger; secondly, high-risk measures that should take into account various risk factors for police work; thirdly, measures to protect the work of police officers can be both general, regulated by labor law and covering all categories of workers, and special, which are built on rules that take into account the special working conditions of certain categories of police officers.

Key words: provision, service and labor rights, police, labor protection, National Police.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Ілля Клочко

*аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-0101-0709

e-mail: Illia_Klochko@gmail.com

Анотація. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених та норм чинного законодавства, ми обґрунтували, що сутність забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці полягає у вжитті комплексу різноманітних заходів під час виконання працівниками поліції своєї службово-трудої діяльності, які спрямовані на збереження життя, здоров'я та їх професійної придатності. Виокремлено ключові чинники, якими зумовлені особливості забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці. Зроблено висновок, що особливості забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці зумовлені, по-перше, сферою їх професійної діяльності, яка характеризується підвищеною небезпекою; по-друге, обумовленими підвищеною небезпекою заходами, що мають враховувати різні фактори безпеки службової діяльності поліцейських; по-третє, тим, що заходи охорони праці поліцейських можуть бути як загальними, що регламентуються нормами трудового права і охоплюють

усі категорії працюючих, так і спеціальними, які побудовані нормами, які враховують особливі умови праці окремих категорій поліцейських.

Ключові слова: забезпечення, службово-трудова праця, поліцейські, охорона праці, Національна поліція.

Постановка проблеми. Професія поліцейського є однією з найнебезпечніших. Як справедливо підкреслює В.Г. Грибан, діяльність працівників Національної поліції, зокрема у сфері охорони громадського порядку, здебільшого не є прогнозованою та передбачуваною і залежить від екстремальних умов, які можуть виникнути як на окремих об'єктах, у населених пунктах, так і під час припинення конкретних правопорушень. Особливо це є характерним для теперішнього довготривалого небезпечного періоду, пов'язаного із соціально-політичною надзвичайною ситуацією 2013–2014 років, антитерористичними діями на Донбасі, значним обсягом корупції, які негативно вплинули на ефективність роботи державних інституцій України, привели до загострення економічної кризи, зростання злочинності у її найбільш агресивних формах. Про це свідчить напад на поліцейських озброєних злочинців у Дніпрі, Київській області та в інших населених пунктах України (Грибан, 2017).

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані з охороною праці поліцейських, у своїх наукових дослідженнях розглядали В.В. Серета, З.Р. Кісіль, Р.-В.В. Кісіль, М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, В.І. Щербина, М.О. Кабаченко, О.М. Бандурка. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, питання сутності та особливостей забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці сьогодні залишились поза увагою вчених.

Метою статті є з'ясування сутності та особливостей забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, перш за все маємо відзначити, що важливим елементом забезпечення професійної безпеки поліцейських є наявність вимоги обов'язкового добору на таку роботу. Згідно з Переліком робіт, де є потреба у професійному доборі, до таких робіт належать роботи, виконання яких передбачає носіння вогнепальної зброї. Під час професійного добору на роботу, до яких, відповідно, належить діяльність поліцейських, здійснюється перевірка таких психофізіологічних показників, як сенсомоторні реакції; реакція на об'єкт, який рухається; увага та швидкість переключення уваги; емоційна стійкість та почуття тривоги; агресивність та втома (Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі, 1994). Проведення професійного добору на посаду поліцейського можна вважати первинним елементом багатовекторного механізму охорони його праці.

Для прийняття на службу в поліції законодавчо встановлюється низка вимог щодо рівня фізичної підготовки та стану здоров'я кандидатів на службу в поліції. В основі добору на посаду поліцейського лежить перевірка його відповідності встановленим вимогам на конкурсній основі. Для окремих категорій поліцейських визначено особливий порядок добору, який передбачає встановлення відповідності їх особистого психофізіологічного стану до придатності виконання певних службових завдань, які висуваються до окремих різновидів посад поліцейських. Зокрема, для досягнення таких цілей затверджено Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції. Порядок визначає вимоги до кандидатів на службу в поліції щодо їх придатності за індивідуальними психофізіологічними особливостями та організаційні засади проведення професійного психофізіологічного відбору (психофізіологічного обстеження). Визначення придатності до служби за індивідуальними психофізіологічними особливостями проводиться щодо осіб, які вступають на службу на посади поліцейських підрозділів спеціальної поліції та підрозділів поліції особливого призначення; осіб, які вступають на службу на посади поліцейських підрозділів кримінальної поліції; осіб, які вступають на службу на посади поліцейських, а саме водіїв службового автотранспорту; осіб, які вступають на службу на посади поліцейських підрозділів патрульної поліції та підрозділів поліції охорони, які несуть службу на відкритому повітрі. Професійний психофізіологічний відбір (психофізіологічне обстеження) кандидатів на службу в Національну поліцію України здійснюється лікарями-психофізіологами (лікарями з функціональної діагностики) закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України (Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції, 2015).

В основу добору на посаду поліцейського покладено перевірку щодо відповідності встановленим вимогам, дотримання яких покликано забезпечити безпеку для життя та здоров'я поліцейського під час виконання ним своїх професійних обов'язків.

Права працівників на охорону праці під час роботи, відповідно до Закону України «Про охорону праці», включають відповідність вимогам законодавства умов праці на робочому місці, санітарно-побутових умов, безпеки технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стану засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником. За загальною нормою розглядуваного Закону, працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля [3]. Водночас реалізація змісту цієї норми в професійній діяльності поліцейського не є достатньо можливою, оскільки така професійна діяльність здійснюється часто саме за умов небезпеки як самого поліцейського, так і осіб, що його оточують. Для зменшення ризиків життя та здоров'я поліцейського під час виконання ним своїх службових обов'язків необхідним є забезпечення його інформуванням, навчанням, а також формуванням вмінь та навичок дії за умов небезпеки.

Важливим елементом механізму охорони праці поліцейських є впровадження у процес професійної підготовки поліцейських знань, які формують свідоме ставлення до заходів з охорони праці. Говорячи про

доцільність підготовки поліцейських у відомчих закладах МВС України, А.В. Гаркуша зазначає, що лише спеціалізовані заклади можуть підготувати реально висококваліфікованих працівників, адже саме відомча освіта виховує у курсанта стійкість до усіх життєвих перешкод, готує його до вирішення службових завдань (Гаркуша, 2020). Як справедливо зазначають В.Г. Грибан та О.В. Негодченко, покращенню стану охорони праці в органах внутрішніх справ сприяє впровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів дисципліни «Охорона праці в органах внутрішніх справ», яка формує у майбутніх фахівців необхідний рівень знань та вмінь із правових і організаційних питань охорони та гігієни праці, виробничої санітарії, техніки безпеки, забезпечення особистої безпеки працівників у ході виконання ними службових обов'язків; активної позиції щодо практичної реалізації конституційного принципу пріоритетності життя та здоров'я людини (Грибан, Негодченко, 2016: 10). Навчання з питань охорони праці не має обмежуватися виключно обсягом первинної підготовки працівників поліції.

Задля стимулювання працівників, у тому числі поліцейських, до оволодіння знаннями з охорони праці законодавство передбачає проведення перевірки знань у цій сфері. Так, Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці встановлює порядок навчання та перевірки знань з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників у процесі трудової діяльності, а також учнів, курсантів, слухачів та студентів навчальних закладів під час трудового і професійного навчання. Типове положення спрямоване на реалізацію в Україні системи безперервного навчання з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників, надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварій. Працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи, а також учні, курсанти, слухачі та студенти під час трудового і професійного навчання проходять на підприємстві за рахунок роботодавця інструктаж, навчання та перевірку знань з питань охорони праці, надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правил поведінки у разі виникнення аварій. На підприємствах на основі Типового положення з урахуванням специфіки виробництва та вимог нормативно-правових актів з охорони праці розробляються і затверджуються відповідні положення підприємств про навчання з питань охорони праці, а також формуються плани-графіки проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, які мають бути оприлюднені роботодавцем (Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою, 2005).

Необхідним елементом забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці є розроблення та ознайомлення поліцейських з Інструкціями з охорони праці. Відповідно до Положення про розробку інструкцій з охорони праці, Інструкція є актом з охорони праці підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та видів їх діяльності, що містить обов'язкові для дотримання працівниками вимоги з охорони праці під час виконання ними робіт певного виду або за певною професією на всіх робочих місцях, у виробничих приміщеннях, на території підприємства, будівельних майданчиках або в інших місцях, де за дорученням роботодавця чи уповноваженого ним органу виконуються ці роботи, трудові чи службові обов'язки. Інструкції повинні містити тільки ті вимоги щодо охорони праці, дотримання яких самими працівниками є обов'язковим. Порухення працівником цих вимог розглядається роботодавцем як порушення нормативно-правових актів з охорони праці та актів з охорони праці, що діють у межах підприємства. Положення про розробку інструкцій з охорони праці містить вимоги до змісту таких інструкцій, які мають включати розділи «Загальні положення»; «Вимоги безпеки перед початком роботи»; «Вимоги безпеки під час роботи»; «Вимоги безпеки після закінчення роботи»; «Вимоги безпеки в аварійних ситуаціях» (Про затвердження Положення про розробку інструкцій з охорони праці, 1998).

Небезпека професійної діяльності поліцейських як її характерна риса викликає необхідність специфічних засобів охорони праці цієї категорії працівників. Йдеться, вочевидь, про специфічні засоби забезпечення власної безпеки поліцейського, яка розглядається в літературі як стан захищеності життя, здоров'я, майна безпосередньо поліцейських та їх близьких родичів і членів сім'ї від загроз фізичного, психологічного та майнового характеру, що існують у реальному часі чи можуть виникнути у майбутньому у зв'язку з виконанням такими поліцейськими службових обов'язків, а також від протиправного перешкоджання або втручання у їх службову діяльність з боку керівного складу поліції, МВС України, прокуратури, окремих представників органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських, політичних та релігійних об'єднань, або необґрунтованої дискредитації (Вербицький, 2019).

До прав працівників у сфері охорони праці, згідно із Законом України «Про охорону праці», належать право працівників на пільги і компенсації за важкі та шкідливі умови праці, право на відшкодування шкоди у разі ушкодження здоров'я працівників або у разі їх смерті (Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, 1999). Відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Фондом соціального страхування України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я (Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, 1999).

Забезпечення прав поліцейських в сфері охорони праці відбувається і шляхом реалізації правових гарантій матеріально-соціальної допомоги в разі нещасних випадків. Названі заходи регулюються низкою

спеціальних відомчих нормативно-правових актів. Зокрема, Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, що сталися з поліцейськими, визначає процедуру проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, що сталися з поліцейськими центрального органу управління поліції, територіальних (міжрегіональних) органів (підрозділів) поліції, установ та організацій, що належать до сфери управління Національної поліції України. Розслідування здійснюється комісією з розслідування нещасного випадку, основною метою якої є кваліфікація нещасного випадку відповідно до обставин (у період проходження служби під час виконання службових обов'язків або не пов'язаний із виконанням службових обов'язків) (Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, що сталися з поліцейськими, 2020). Виявлення названих обставин має значення для складання звітності, а також призначення матеріальної допомоги внаслідок нещасного випадку.

До заходів із забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці доцільно віднести медичне забезпечення. Відповідно до норм Закону України «Про Національну поліцію», поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. За відсутності за місцем проходження служби, місцем проживання або тимчасового перебування поліцейських закладу охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України чи відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, необхідного для надання медичної допомоги, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я. За відсутності спеціального медичного обладнання, медичних фахівців або спеціалізованих відділень у закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України, а також в інших державних та комунальних закладах охорони здоров'я, медичних показань, визначених закладом охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України, бюджетних асигнувань поліцейський може бути направлений за висновком відповідного закладу охорони здоров'я на обстеження або лікування до приватного закладу охорони здоров'я або іноземного медичного закладу (Про Національну поліцію, 2015).

Висновки. Таким чином, сутність забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці включає економічну, соціальну, а також правову складові частини. Економічна складова частина проявляється у зменшенні витрат на відновлення здоров'я, компенсації під час втрати життя поліцейського за належного вжиття заходів з охорони праці. Соціальна складова частина проявляється у зростанні впевненості поліцейського у захисті власного життя та здоров'я як умова належного виконання ним своїх професійних обов'язків. Правова складова частина полягає у реалізації конституційних положень щодо права на життя та безпечного для життя та здоров'я середовища застосування праці, а також у включенні прав поліцейських у сфері охорони праці до елементів його правового статусу.

Сутність забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці полягає у вжитті комплексу різноманітних заходів під час виконання поліцейськими своєї службово-трудова діяльності, спрямованих на збереження життя, здоров'я та їх професійної придатності. Забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці здійснюється комплексом правових, організаційних, соціально-економічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних, а також спеціальних заходів та засобів, визначених нормами трудового права та спеціальними нормами, які регламентують відносини у сфері охорони праці поліцейських. Забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці відбувається на основі вжиття таких заходів: від добору на службу в поліцію, протягом усього строку проходження службово-трудова діяльності в органах Національної поліції, а також у певних, визначених законодавством випадках після її завершення.

В основі забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці лежить обов'язок держави, по-перше, забезпечити життя і здоров'я, недоторканність і безпеку поліцейського як людини, тобто як об'єкта, визнаного на рівні Основного Закону держави найвищою соціальною цінністю; по-друге, публічно визнати важливість та соціальну значущість служби поліцейського для забезпечення інтересів суспільства та держави. Особливості забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці проявляються під час добору на посаду поліцейського, нормативно-правового регулювання специфічних вимог охорони праці поліцейських, проходження навчання з питань охорони праці як під час підготовки до проходження професійної службової діяльності, так і під час службової кар'єри, матеріально-грошового забезпечення поліцейських з урахуванням підвищеної небезпеки їх професійної діяльності, надання належного медичного забезпечення тощо.

Особливості забезпечення прав поліцейських у сфері охорони праці зумовлені, по-перше, сферою їх професійної діяльності, яка характеризується підвищеною небезпекою; по-друге, обумовленими підвищеною небезпекою заходами, що мають враховувати різні фактори небезпеки службової діяльності поліцейських; по-третє, тим, що заходи охорони праці поліцейських можуть бути як загальними, що регламентуються нормами трудового права і охоплюють всі категорії працюючих, так і спеціальними, які побудовані нормами, які враховують особливі умови праці окремих категорій поліцейських.

Список використаних джерел:

1. Вербицький О.Д. Поняття власної безпеки в органах поліції. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 111–116.
2. Гаркуша А.В. Відомча освіта: чому правоохоронці мають бути юристами? 2020. URL: <https://dduvs.in.ua/2020/01/10/vidomcha-osvita-chomu-pravoohorontsi-mayut-buty-yurystamy>.
3. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці в органах внутрішніх справ : підручник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2016. 248 с.
4. Грибан В.Г. Охорона праці та соціальний захист поліцейських України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 25–31.

5. Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17 грудня 2015 року № 1583.
6. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, що сталися з поліцейськими : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 5 жовтня 2020 року № 705.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV.
8. Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі : Наказ Міністерства охорони здоров'я України та Держнаглядохоронпраці від 23 вересня 1994 року № 263/121.
9. Про затвердження Положення про розробку інструкцій з охорони праці : Наказ Держнаглядохоронпраці від 29 січня 1998 року № 9 (у редакції Наказу Міністерства соціальної політики України від 30 березня 2017 року № 526).
10. Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою : Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 року № 15.
11. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII.

References:

1. Verbytskyi, O.D. (2019). Poniattia vlasnoi bezpeky v orhanakh politzii [The concept of personal security in the police]. *Pravova pozysitia*, № 2 (23), pp. 111–116 [in Ukrainian].
2. Harkusha, A.V. (2020). Vidomcha osvita: chomu pravookhorontsi maiut buty yurystamy? [Departmental education: why should law enforcement officers be lawyers?]. URL: <https://dduvs.in.ua/2020/01/10/vidomcha-osvita-chomu-pravookhorontsi-mayut-but-yurystamy> [in Ukrainian].
3. Hryban, V.H., Nehodchenko, O.V. (2016). Okhorona pratsi v orhanakh vnutrishnikh sprav [Labor protection in law enforcement agencies]: pidruch. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD. 248 p. [in Ukrainian].
4. Hryban, V.H. (2017). Okhorona pratsi ta sotsialnyi zakhyst politseiskykh Ukrainy [Labor protection and social protection of Ukrainian police]. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 25–31 [in Ukrainian].
5. Poriadok psykhoфизиологичного обстеження кандыдатыв на sluzhbu v politzii [Procedure for psychophysiological examination of candidates for police service]: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 17.12.2015 № 1583 [in Ukrainian].
6. Poriadok rozsliduvannya ta vedennia obliku neshchasnykh vypadkiv, shcho stalysia z politseiskymy [Procedure for investigating and keeping records of accidents involving police officers]: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 5 zhovtnia 2020 roku № 705 [in Ukrainian].
7. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannya [On compulsory state social insurance]: Zakon Ukrainy vid 23 veresnia 1999 roku № 1105-XIV [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Pereliku robit, de ye potreba u profesiinomu dobori [On approval of the List of works where there is a need for professional selection]: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy ta Derzhnahliadokhoronpratsi vid 23.09.1994 roku № 263/121 [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro rozrobku instruktсии z okhorony pratsi [On approval of the Regulations on the development of instructions on labor protection]: Nakaz Derzhnahliadokhoronpratsi vid 29.01.1998 roku № 9 (u redaktsii Nakazu Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 30.03.2017 roku № 526) [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro poriadok provedennia navchannia i perevirky znan z pytan okhorony pratsi ta Pereliku robit z pidvyshchenoiu nebezpekoiu [On approval of the Standard Regulations on the procedure for training and testing of knowledge on occupational safety and the List of high-risk work]: Nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z nahliadu za okhoronoiu pratsi vid 26.01.2005 roku № 15 [in Ukrainian].
11. Pro Natsionalnu politziiu [About the National Field]: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580-VIII [in Ukrainian].

CECHY STATUSU PRAWNEGO ADWOKATA JAKO UCZESTNIKA STOSUNKÓW PRACY

Oleksandr Kraiz

aspirant Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-9190-2658

e-mail: Oleksandr_Kraiz@gmail.com

Adnotacja. Artykuł na podstawie analizy poglądów naukowych naukowców ujawnia istotę, treść i charakterystyczne cechy kategorii „status prawny”, na której podstawie zaproponowano autorską definicję statusu prawnego adwokatów. Opracowano treść statusu pracowniczego i prawnego adwokata jako uczestnika stosunków pracy i podkreślono jego specyfikę. Podkreślono, że status prawny adwokata jako uczestnika stosunków pracy ma charakter podwójny. Wnioskować, że w stosunkach gdzie adwokat realizuje przewidziane prawem krajowym rodzaje działalności adwokackiej, jego status pracowniczy i prawny ulega zmianie, ponieważ aktywuje działanie przepisów prawa specjalnego, które: po pierwsze, przewidują możliwość korzystania z praw pracowniczych i konieczności wykonywania obowiązków zawodowych adwokata bezpośrednio; po drugie, określają zasady wykonywania aktywności adwokackiej; po trzecie, ustalają ograniczenia zawodowe, których adwokat musi ściśle przestrzegać w swojej pracy.

Słowa kluczowe: status prawny, uczestnik stosunków pracy, adwokat, adwokatura, status prawny adwokata.

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF A LAWYER AS A PARTICIPANT IN LABOR RELATIONS

Oleksandr Kraiz

Postgraduate Student of Kharkiv National University

of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-9190-2658

e-mail: Oleksandr_Kraiz@gmail.com

Abstract. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals the essence, content and characteristics of the category of “legal status”, on the basis of which the author’s definition of the legal status of lawyers is proposed. The content of the labor status of a lawyer as a participant in labor relations has been studied and its specifics have been highlighted. Emphasis is placed on the fact that the legal status of a lawyer as a participant in labor relations has a dual nature. It is concluded that in a relationship where a lawyer carries out the types of advocacy provided by national law, his employment status changes, as the provisions of special legislation are intensified, which: first, provide for the use of professional rights and the need to perform professional duties directly; secondly, determine the principles of advocacy; third, they set professional restrictions that a lawyer must strictly adhere to in his or her employment.

Key words: legal status, participant of labor relations, lawyer, advocacy, legal status of a lawyer.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА ЯК УЧАСНИКА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Олександр Крайз

*аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-9190-2658

e-mail: Oleksandr_Kraiz@gmail.com

Анотація. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, ми розкрили сутність, зміст та характерні ознаки категорії «правовий статус», на основі чого запропонували власне визначення правового статусу адвокатів. Опрацьовано зміст трудо-правового статусу адвоката як учасника трудових правовідносин та виділено його специфіку. Акцентовано увагу на тому, що правовий статус адвоката як учасника трудових правовідносин має подвійну природу. Зроблено висновок, що у відносинах, де адвокат реалізує передбачені національним законодавством різновиди адвокатської діяльності, його трудо-правовий статус змінюється, адже активізується дія положень спеціального законодавства, які, по-перше, передбачають можливість використання професійних прав та необхідність виконання професійних обов’язків адвоката безпосередньо; по-друге, визначають принципи здійснення адвокатської діяльності; по-третє, встановлюють професійні обмеження, яких адвокат повинен неухильно дотримуватись у своїх трудовій діяльності.

Ключові слова: правовий статус, учасник трудових правовідносин, адвокат, адwokатура, правовий статус адвоката.

Постановка проблеми. Специфіка завдань, а також коло прав та обов'язків, якими володіє адвокат у процесі здійснення трудової діяльності, дає змогу констатувати той факт, що останні є особливими суб'єктами галузі трудового права. Сьогодні в правовій системі держави існує багато груп осіб, трудо-правовому статусу яких притаманний цілий набір окремих унікальних елементів. Наприклад, державні службовці, вступаючи у трудові правовідносини, керуються у своїй праці нормами не тільки загального трудового, але й спеціального законодавства, окремі положення якого часто мають адміністративну галузеву приналежність. Не менш особливим та цікавим є трудо-правовий статус адвокатів як учасників трудових правовідносин.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані з трудо-правовим статусом адвокатів, досліджувались у наукових працях Т.А. Христюка, А.М. Михненко, Д.М. Ластовича, Ю.П. Єременко, В.І. Новосьолова, М.В. Вітрука, О.Ф. Скакун, О.А. Суботи, А.Б. Венгерова, О.В. Петришина, О.В. Белькова. Водночас, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, у науковій літературі фактично відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці правового статусу адвоката як учасника трудових правовідносин.

Метою статті є з'ясування сутності, змісту та особливостей правового статусу адвоката як учасника трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, маємо відзначити, що категорія правового статусу походить від багатозначного терміна «статус» (від латинського “status” – «становище якогось об'єкта»), який положеннями численних словників витлумачується як становище, ранг у будь-якій ієрархії, структурі, системі, часі тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; положення, стан когось-небудь чи чого-небудь; стан здоров'я хворого на момент обстеження тощо (Філіппов, 2012: 306). Враховуючи загальну етимологію слова «статус», вважаємо логічним зміст терміна у правовій галузі розкрити як становище або місце когось або чогось у юридичній системі. Проте наукові позиції щодо цього мають більш широкий зміст та є досить різноманітними.

Найпоширенішим є вузький підхід до розуміння категорії «правовий статус», згідно з яким він розуміється як сукупність наданих суб'єкту права юридичних можливостей, зокрема прав та обов'язків. Наприклад, В.І. Новосьолов пише, що правовий статус – це всі ті юридичні якості, якими володіє громадянин та якими він користується (Новоселов, 1980: 249). Водночас теорії права відомі складні наукові підходи до визначення поняття «правовий статус». А.В. Панчишин тлумачить цю категорію як багатоаспектне, універсальне, комплексне явище, що має чітку стабільну структуру й установлює характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також шляхом визначення прав, обов'язків і гарантій їх реалізації визначає місце суб'єкта в системі правовідносин (Панчишин, 2010: 95). Цікавою є точка зору А.І. Сирота, згідно з якою правовий статус – це реальність, яка складається з об'єктивних, реально наявних елементів, визначивши та проаналізувавши які, можемо пізнати це явище загалом. Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед її структурних елементів можемо виділити головні, з'ясувати характер їх взаємозв'язків з іншими елементами (Сирота, 1995: 109). За М.В. Вітруком, правовий статус – це соціально припустимі та необхідні можливості, потенції особи не просто як індивіда, але й як громадянина держави. Вони гарантовані авторитетом держави, всією його силою (Витрук, 1985: 8).

Отже, правовий статус адвоката – це сукупність закріплених у нормах чинного законодавства України суб'єктивних прав та юридичних обов'язків адвокатів, за допомогою яких вони вступають у суспільні відносини з іншими суб'єктами та реалізують покладені на адвокатуру завдання. Сутність правового статусу адвоката змінюється в разі його вступу у відносини трудового характеру за ступенем тих особливостей, які притаманні всім учасникам останніх.

Звернемо увагу на те, що в класичному розумінні учасник трудових правовідносин – це суб'єкт трудового права який на підставі трудового законодавства має трудові права та обов'язки (Мельник, 2014: 61). Г.І. Чанишева і Н.Б. Болотіна щодо цього відзначають, що під учасниками трудових правовідносин слід розуміти учасників індивідуальних і колективних трудових правовідносин, які на підставі чинного законодавства мають трудові права й відповідні обов'язки (Чанишева, 1999: 72). В.І. Щербина підкреслює, що учасники трудових правовідносин – це фізичні особи чи організації, які, відповідно до закону, наділені здатністю мати та здійснювати безпосередньо або через представника суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки (Іншин, 2014). В.І. Попов вказує на те, що учасники трудових правовідносин характеризуються тим, що їх учасниками є люди, які здатні до праці та здійснюють цілеспрямовану діяльність (Попов, 1983: 37). За розумінням С.В. Єрохіна, учасник трудових правовідносин – це фізична або юридична особа, яка має, реалізує та виконує передбачені нормативними приписами трудові права й обов'язки, а також здатна за своїми якостями нести юридичну відповідальність (Єрохін, 2008: 160).

В чинному Кодексі законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII (далі – КЗпП) відсутня відповідь на питання про те, хто є учасником трудових правовідносин. Проте цей аспект виправлено у статтях Проекту Трудового кодексу України від 8 листопада 2019 року № 2410 (далі – ТК). У статті 18 ТК відзначено, що сторонами трудових відносин є працівник і роботодавець. При цьому додатково положеннями ТК встановлено таке поняття, як «суб'єкти, які можуть брати участь у трудових відносинах», до переліку яких віднесені професійні спілки, їх організації та об'єднання профспілок, а на локальному рівні (підприємство, установа, організація, фізична особа роботодавець) у разі відсутності первинної профспілкової організації вільно обрані працівниками представники (представник); роботодавець (уповноважені представники

(представник) роботодавця), організації роботодавців та їх об'єднання; інші передбачені ТК суб'єкти (Проект Трудового кодексу України, 2019).

Отже, учасник трудових правовідносин, згідно з проаналізованими твердженнями та науковими позиціями, – це суб'єкт права, який у результаті настання певного юридичного факту вступає у суспільні відносини, пов'язані із здійсненням відповідного різновиду трудової діяльності, у зв'язку з чим на нього покладаються додаткові права та обов'язки. Залежно від обсягу та змісту наданих учаснику прав та обов'язків всіх суб'єктів можна поділити на дві групи, такі як основні та додаткові. Першу групу становлять працівники та роботодавці, другу – суб'єкти, які вступають у відносини, пов'язані з трудовими, наприклад, професійні спілки, органи державної влади.

Правовий статус адвокатів як учасників трудових правовідносин характеризується багатоаспектністю передусім унаслідок специфіки адвокатського статусу загалом. В Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI зазначено, що адвокат – це фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування, склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012). Отже, адвокат є фізичною особою, яка володіє особливим набором навичок, вмінь та знань, що дає їй право здійснювати визначені законодавством види адвокатської діяльності.

Варто зазначити, що ні в КЗпП, ні в Конституції та цільовому Законі про адвокатуру не говориться про особливості трудового статусу адвокатів як учасників трудових відносин. Проте якщо більш детально проаналізувати статті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то можна встановити взаємозалежність трудо-правового статусу адвоката та форми ведення ним своєї діяльності. Згідно з цим, адвокат може виступати як роботодавцем, так і працівником. Закон визначає три основні форми провадження адвокатської діяльності, такі як індивідуальна діяльність (як самозайнята особа), адвокатське бюро та адвокатське об'єднання. В першому варіанті адвокат працює самостійно, «сам на себе» (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012).

Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом, і діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро має включати прізвище адвоката, який його створив. Адвокатське бюро має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи й бланки зі своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського бюро адвокат, який створив адвокатське бюро, протягом трьох днів із дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське бюро (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012).

Щодо адвокатського об'єднання, то це юридична особа, яка створена шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників) і діє на підставі статуту. Адвокатське об'єднання має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи й бланки зі своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського об'єднання, зміну складу його учасників адвокатське об'єднання протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське об'єднання. Від імені адвокатського об'єднання договір про надання правової допомоги підписується учасником адвокатського об'єднання, уповноваженим на це довіреністю або статутом адвокатського об'єднання (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012). При цьому як бюро, так і адвокатське об'єднання можуть залучати до виконання укладених організаціями договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах із обов'язковим забезпеченням таким адвокатам гарантій їх адвокатської діяльності (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012). Наведені положення законодавства дають підстави відзначити, що в межах кожної з форм адвокатської діяльності адвокат може виступати роботодавцем як щодо інших адвокатів, так і стосовно деяких окремих категорій осіб, наприклад, помічників адвокатів.

Однак разом із загальними трудовими правами та обов'язками, які покладаються на адвоката залежно від його статусу як працівника або роботодавця, адвокатський статус сам по собі покладає на відповідного суб'єкта спеціальне коло професійних прав та обов'язків. Так, у статті 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI відзначено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема такі:

- звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

- представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами,

посадовими й службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

– ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012).

Щодо спеціальних професійних обов'язків адвоката, то до них належать такі:

- 1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;
- 2) на вимогу клієнта надавати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;
- 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;
- 4) підвищувати свій професійний рівень;
- 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;
- 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги

(Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012).

Висновки. Проведений у цьому науковому дослідженні аналіз дає змогу констатувати той факт, що специфіка правового статусу адвоката перш за все обумовлена виконанням ним особливих, нетипових для інших носіїв юридичної професії кола завдань, а також володінням спеціальними суб'єктивними правами, юридичними обов'язками, гарантіями та обмеженнями їх професійної діяльності. При цьому законом жодним чином не обмежується участь адвоката у трудових відносинах у ролі працівника або роботодавця, а також використання з зв'язку з цим загальних трудових прав, обов'язків, а також гарантій реалізації цих правомочностей.

Враховуючи викладене, маємо констатувати певну подвійність правового статусу адвоката як учасника трудових правовідносин. Так, за загальним правилом, адвокат може працювати шляхом укладення трудового договору або, навпаки, наймати на роботу як роботодавець працівників, реалізуючи адвокатську діяльність у формі адвокатського бюро, об'єднання, а також на правах самозайнятої особи. Водночас у цьому разі йдеться про трудову діяльність адвоката, яка лише опосередковано належить до завдань та цілей адвокатури загалом, тобто в подібному контексті йдеться, наприклад, про відносини, що виникають з виконання адвокатом трудових обов'язків на адміністративних посадах у відповідних юридичних особах; трудові відносини між адвокатом та помічником адвоката або іншими працівниками відповідної юридичної особи, щодо яких адвокат є роботодавцем.

Водночас у відносинах, де адвокат реалізує передбачені національним законодавством різновиди адвокатської діяльності, його трудо-правовий статус змінюється, адже активізується дія положень спеціального законодавства, які, по-перше, передбачають можливість використання професійних прав та необхідність виконання професійних обов'язків адвоката безпосередньо; по-друге, визначають принципи здійснення адвокатської діяльності; по-третє, встановлюють професійні обмеження, яких адвокат повинен неухильно дотримуватись у своїх трудовій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Сирота А.І. Деякі проблеми удосконалення правового статусу органів державного управління. *Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні* : матеріали доповідей і тези виступів наукової конференції. Чернівці : Рута, 1995. С. 107–112.
2. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. Москва, 1985. 176 с.
3. Єрохін С.В. Роль посередництва у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) : дис. ; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 180 с.
4. Іншин М.І., Щербина В.І. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 93 с.
5. Мельник К.Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
6. Новоселов В.І. Два поняття правового положення громадян СССР. *Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года (вопросы теории государства и права)*. 1980. С. 249–254.
7. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
8. Попов В.І. Правове регулювання соціалістичних трудових відносин. Іркутськ, 1983. 176 с.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI.
10. Проєкт Трудового кодексу України від 8 листопада 2019 року № 2410.
11. Філіппов А.А. Категорія соціального статусу в зарубіжній і вітчизняній соціології. *Питання сучасної науки і практики*. 2012. № 1 (37). С. 306–313.
12. Чанишева Г.І., Болотіна Н.Б. Трудове право України. Харків : Одиссей, 1999. 480 с.

References:

1. Syrota, A.I. (1995). Deiyaki problemy udoskonalennia pravovoho statusu orhaniv derzhavnogo upravlinnia [Some problems of improving the legal status of public administration bodies]. *Teoretychni ta praktychni problemy stanovlennia pravovoi derzhavy v Ukraini* : materialy dopovidei i tezy vystupiv nauk. konf. Chernivtsi : Ruta, pp. 107–112 [in Ukrainian].
2. Vitruk, N.V. (1985). Pravovoi status lichnosti v SSSR [The legal status of an individual in the USSR]. M. 176 p. [in Russian].
3. Ierokhin, S.V. Rol poserednytstva u vyrishenni kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv) [The role of mediation in resolving collective labor disputes (conflicts)]: dysertatsiia. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2008. 180 p. [in Ukrainian].

4. Inshyn, M.I., Shcherbyna, V.I. (2014). Trudove pravo Ukrainy [The role of mediation in resolving collective labor disputes (conflicts)]; pidruchnyk. Kh.: Dysa plus. 93 p. [in Ukrainian].
5. Melnyk, K.Iu. (2014). Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine]: pidruchnyk. Kharkiv : Disa plus. 480 p. [in Ukrainian].
6. Novoselov, V.I. Dva poniattia pravovogo polozheniia grazhdan SSSR [Two concepts of the legal status of citizens of the USSR]. *Pravoporiadok i pravovoi status lichnosti v razvitom sotcialisticheskomy obshchestve v svete Konstitucii SSSR 1977 goda (voprosy teorii gosudarstva i prava)*. 1980, pp. 249–254 [in Russian].
7. Panchyshyn, A.V. (2010). Poniattia, oznaky ta struktura katehorii “pravovyi status” [The concept, characteristics and structure of the category “legal status”]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2, pp. 95–98 [in Ukrainian].
8. Popov, V.I. (1983). Pravove rehuliuвання sotsialistychnykh trudovykh vidnosyn [Legal regulation of socialist labor relations]. Irkutsk. 176 p. [in Ukrainian].
9. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On advocacy and advocacy]: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI [in Ukrainian].
10. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy [Draft Labor Code of Ukraine] vid 08.11.2019 № 2410 [in Ukrainian].
11. Filippov, A.A. (2012). Katehoriia sotsialnoho statusu v zarubizhnii i vitchyzniansii sotsiologii [Category of social status in foreign and domestic sociology]. *Pytannia suchasnoi nauky i praktyky*. № 1 (37), pp. 306–313 [in Ukrainian].
12. Chanysheva, H.I., Bolotina, N.B. (1999). Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine]. Kharkiv : Odissei. 480 p. [in Ukrainian].

MECHANIZMY MIĘDZYNARODOWEJ REGULACJI PRAWNEJ GLOBALNYCH ZMIAN KLIMATU W POROZUMIENIU PARYSKIM

Olga Nanarova

aspirantka Katedry Prawa Międzynarodowego

Narodowego Uniwersytetu Prawniczego imienia Jarosława Mądrego (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-3675-7385

e-mail: o.o.nanarova@nlu.edu.ua

Adnotacja: Porozumienie paryskie to nowe globalne porozumienie klimatyczne, którego przyjęcie pokazuje pilną potrzebę poszukiwania nowych form współpracy państw opartych na normach prawa międzynarodowego w celu przetrwania ludzkości i zapewnienia jej zrównoważonego rozwoju. W artykule dokonano przeglądu kluczowych aspektów porozumienia paryskiego, określenia jego formy prawnej, mechanizmów regulujących przeciwdziałanie zmianom klimatu oraz opcji interakcji międzynarodowej między krajami uczestniczącymi w aspekcie przestrzegania tego porozumienia. Prawnie wiążący charakter umowy stanowi podstawę do stworzenia ramy instytucjonalnej, zapewniając funkcjonowanie jasnych procedur przejrzystości i sprawozdawczości krajów uczestniczących w umowie; osiąga się wysoki poziom zaangażowania rządów, sektora prywatnego i mediów w przestrzeganiu postanowień porozumienia paryskiego.

Słowa kluczowe: porozumienie paryskie, przeciwdziałanie globalnym zmianom klimatu, emisje gazów cieplarnianych, składki krajowe, finanse klimatyczne, międzynarodowa dyplomacja klimatyczna, międzynarodowe prawo ochrony środowiska, ramowa konwencja ONZ w sprawie zmian klimatu.

MECHANISMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF GLOBAL CLIMATE CHANGE UNDER THE PARIS AGREEMENT

Olga Nanarova

Postgraduate Student at the Department of International Law

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3675-7385

e-mail: o.o.nanarova@nlu.edu.ua

Abstract: The Paris Agreement is a new global climate agreement that demonstrates the urgent need to find new forms of cooperation based on international employment law and sustainable development. The article reviews the key aspects of the Paris Agreement, defines its legal form, mechanisms for regulating climate change and options for international cooperation between member states in terms of compliance with this agreement. The legally binding nature of the agreement provides the basis for the establishment of an institutional framework, ensuring the functioning of clear procedures for transparency and accountability of the parties to the agreement; a high level of participation of governments, the private sector, the media in compliance with the provisions of Paris agreement is ensured.

Key words: Paris Agreement, Combating Global Climate Change, nationally determined contributions, greenhouse gas emissions, climate finance, international climate diplomacy, international environmental law, United Nations Framework Convention on Climate Change.

МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ ЗА ПАРИЗЬКОЮ УГОДОЮ

Ольга Нанарова

аспірантка кафедри міжнародного права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3675-7385

e-mail: o.o.nanarova@nlu.edu.ua

Анотація: Паризька угода – нова глобальна кліматична угода, прийняття якої демонструє нагальну потребу пошуку нових форм співпраці держав на основі норм міжнародного права заради виживання людства та забезпечення його сталого розвитку. У статті здійснено огляд ключових аспектів Паризької угоди, визначення її правової форми, механізмів регулювання протидії зміні клімату та варіантів міжнародної взаємодії між країнами-учасниками в аспекті дотримання цієї угоди. Юридично обов'язковий характер угоди забезпечує основу для створення інституційного каркасу, забезпечуючи функціонування чітких процедур прозорості та звітності країн-учасниць

угоди; досягається високий рівень участі урядів, приватного сектору, засобів масової комунікації у дотриманні положень Паризької угоди.

Ключові слова: Паризька угода, протидія глобальній зміні клімату, викиди парникових газів, національно визначені внески, кліматичні фінанси, міжнародна кліматична дипломатія, міжнародне екологічне право, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату.

Постановка проблеми. Питання глобальної протидії зміні клімату має міждисциплінарний характер, оскільки знаходиться на перетині міжнародного екологічного права, міжнародного права прав людини, міжнародного морського права та міжнародного торговельного права (Ruppel, 2013: 10), що дає обґрунтовані підстави стверджувати, що лише розширене співробітництво між різноманітними міжнародними акторами спроможне призвести до вирішення нагальних проблем зміни клімату. Особливої актуальності набуває аналіз основних положень Паризької угоди 2015 року як сучасного міжнародно-правового інструменту вирішення глобальної зміни клімату після Кіотського протоколу 1997 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з предметом нашої статті, досліджували такі закордонні і вітчизняні вчені: Ж.-К. Абанадес (J.-C. Abanades), С. Адельман (S. Adelman), Д. Боданські (D. Bodansky), Е. Бойд (E. Boyd), Т. Бернтсен (T. Berntsen), А.-М. Слоттер (Anne-Marie Slaughter), Р. Ставінс (R. Stavins), Р. Фальк (R. Falk), К. Філд (K. Field), Я. Фуглестведт (J. Fuglesvedt), Г. Бердишев, С. Білоцький, І. Братко, Р. Вереша, А. Гетьман, С. Кузнєцова, В. Лозо, О. Шевченко, Ю. Шемшученко та ін. Однак проблеми імплементації Паризької угоди нині ще недостатньо досліджені, а тому потребують ретельного і комплексного аналізу.

Вступ. Зміна клімату є однією з найбільших загроз для людства. Поступове підвищення температури викликає численні небезпечні явища, такі як: зміна погоди та клімату, повінь, посуха, ураган, підвищення рівня моря, поява зсувів тощо. Це, безперечно, справляє негативний вплив на здоров'я людей та економіку в глобальному масштабі у вигляді втрати сільськогосподарського виробництва, голоду, поширення різноманітних хвороб, екологічної міграції, спричинення матеріальної шкоди (Grigoriadis et al., 2017: 7). За таких умов має місце порушення базових прав людини: права на життя, здоров'я, права власності, права на достатній життєвий рівень тощо.

У доповіді Міжурядової комісії з вивчення зміни клімату (IPCC) за 2014 рік визначено головну причину глобального потепління – парникові гази антропогенного походження (Climate Change 2014. Synthesis Report: 5). Із урахуванням того, що наслідки зміни клімату не залежать від місця викиду парникових газів, країни почали терміново розробляти заходи, спрямовані на вирішення проблеми загального потепління.

Основна частина: вважається, що початок глобального регулювання клімату поклала саме Віденська конвенція про охорону озонного шару від 22 березня 1985 року і додатковий до неї Монреальський протокол від 1987 року (Getman et al., 2019: 6). Віденська конвенція про охорону озонного шару від 22 березня 1985 року заклала подальшу модель Кіотського протоколу 1997 року. Однак *датой появи міжнародної кліматичної дипломатії* можна вважати 1992 рік, коли сторони Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату почали досягати конкретних домовленостей про стабілізацію концентрацій парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускатиме небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему (11).

На Копенгагенській конференції 2009 року мала місце спроба налагодити міждержавне співробітництво в напрямі поступового обмеження викидів парникових газів, що завершилася лише виголошенням політичної заяви держав-учасниць конференції, а не юридично обов'язкового договору, як очікувала світова спільнота. Розроблений за результатами Копенгагенської конференції проєкт договору являв собою близько двохсот сторінок несистематизованих позицій кожної окремої держави-учасниці. Німецький філософ П. Слотердейк (P. Sloterdijk) назвав цю зустріч у Копенгагені (COP 15) «консиліумом невірнущих» (Savaresi, 2016: 16).

Варто наголосити, що саме у Копенгагені відбулася *своєрідна зміна парадигми* кліматичного режиму – світові держави відмовилися від моделі Кіотського протоколу, що передбачав встановлення індивідуальних кількісних показників скорочення викидів виключно для розвинених країн, таким чином залишаючи осторонь країни, що визнаються найбільшими світовими емітентами викидів парникових газів (Індія та Китай), і перейшли до запровадження більш гнучкого підходу спільної, але диференційованої відповідальності.

У 2010 році у мексиканському місті Канкун пройшла 16-а Конференція Сторін, за результатами проведення якої була прийнята *всесвітня домовленість* про недопущення перевищення межі нагрівання атмосфери Землі більш як на 2 °С. Політичним лідерам стало зрозуміло, що без нових, більш радикальних кроків у сфері технологічної модернізації, пошуку екологічних інновацій, нових міжнародних домовленостей не буде досягнуто компромісу у напрямі стабілізації клімату (Savaresi, 2016: 16).

З метою підготовки тексту нової кліматичної угоди було створено спеціальну робочу групу на Дурбанській платформі з посилення дій (ADP). У рамках робочої платформи було проведено 15 засідань, а результатом спільних зусиль став перший варіант тексту угоди на дев'яносто сторінок. Останнє засідання робочої групи було завершено представленням фінального проєкту договору (31 сторінка), що включав і проєкт рішення Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату без досягнення домовленостей із ключових питань зміни клімату. Незважаючи на це, домовленості у Дурбані є точкою відліку у питанні розроблення міжнародного юридично обов'язкового договору, що зобов'язуватиме до скорочення викидів не лише індустриально розвинені країни, а й держави з перехідними економіками та ті, що розвиваються.

Копенгагенський досвід засвідчив, що ключові протиріччя полягають у конкретизації поняття «диференційована відповідальність сторін», а саме яким чином виявляється можливим розподілити відповідальність держав у рамках заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату. Серед іншого дискусійними видаються моменти фінансування, розвитку потенціалу і надання технологій країнам, що розвиваються.

У межах проведення початкових технічних переговорів сторонам не вдалося дійти згоди щодо юридичної форми нової кліматичної угоди – протокол (*protocol*), окрема угода (*agreement*) або імплементаційна угода (*implementing agreement*) (Wewerinke-Singh et al., 2016: 21) до Рамкової Конвенції про зміну клімату. Власне текст Паризької угоди є додатком до рішення Конференції Сторін, що висвітлює певні технічні та процедурні моменти реалізації нової кліматичної угоди.

По суті, наукові дискусії породжені тим, що не кожне положення нової кліматичної Угоди містить юридично визначене зобов'язання, а отже, відсутня єдність у питанні «обов'язковості» або ж «необов'язковості» цієї Угоди. Однак, відповідно до визначення поняття «міжнародний договір», що надане у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року (20), Паризька угода безперечно є міжнародно-правовим договором.

Це свідчить про повну відсутність заздалегідь оформленого політичного консенсусу сторін по ключових питаннях змістовного наповнення кліматичної угоди. Лише наприкінці другого тижня роботи Конференція Сторін Рамкової конвенції про зміну клімату офіційно затвердила текст Паризької угоди (COP21) (13).

Набрання чинності Паризькою угодою залежало від ратифікації її не менш як 55 сторонами Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, на частку яких припадає не менше 55 відсотків від сумарних викидів парникових газів. З 22 квітня 2016 року Паризька угода відкрита для підписання, із нагоди чого за ініціативою ООН 22 квітня кожного року відзначається святкування Дня Землі. Кліматичний економіст Ніколас Стерн (Nicholas Stern) у день прийняття Паризької угоди зазначив: «Я відчуваю, що Паризька угода стала моментом, коли світ вирішив, що він дійсно повинен серйозно керувати зміною клімату». Разом із тим тодішній Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун зазначив: «Ми втратили багато часу. Через 5 років після того, як угода в Парижі була прийнята з великими очікуваннями та обов'язками зі сторони світових лідерів, ми зробили недостатньо» (Wewerinke-Singh et al., 2016: 21).

Паризька угода складається із 29 статей та 16 параграфів преамбули. Одне із найбільш ключових положень Угоди, що стосується стримання зростання глобальної середньої температури значно нижче 2 °C понад доіндустріальні рівні, сформульовано як «ціль», що має довгостроковий характер.

Саму модель механізму, що покладено у зміст Паризької угоди, деякі автори (Allan, 2019:2; Pahle et al., 2017: 12) характеризують як «*a ratcheting up mechanism*», що можна визначити як «збільшення чогось на контрольованих стадіях протягом певного періоду часу» (Cambridge Dictionary: 3). По суті, механізм покликаний заохочувати більш амбітні дії держав – учасниць Паризької угоди щодо скорочення розриву між національно-визначеними внесками (далі – НВВ) та амбітною ціллю (вперше визначена в статті 2 Паризької угоди) – стримання зростання глобальної середньої температури значно нижче 2 °C понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5 °C понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики зміни клімату. Новий рівень температури було запропоновано малими острівними країнами і найменш розвиненими країнами, що найбільш уразливі до зміни клімату.

Незважаючи на те, що ціль має бути досягнута до 2030 року, вважається, що цільовий показник у 2 °C вимагає кардинальних заходів із скорочення викидів та реалізації ефективної політики низьковуглецевої енергетики протягом тривалого проміжку часу. Так, Сем Адельман (Sam Adelman) (професор права в Університеті Уорвіка, Велика Британія) впевнений, що Паризька угода є кроком у вірному напрямі, однак із запізненням на десятиліття (Adelman, 2018: 1).

Розробляючи міжнародні та національні правила, важливо враховувати досвід, набутий на основі механізмів гнучкості в рамках реалізації Кіотського протоколу 1997 року. Необхідно чітко визначити суть міжнародно-правового механізму регулювання за Паризькою угодою та його відмінності від механізмів Кіотського протоколу: механізму чистого розвитку, проєктів спільного впровадження та системи торгівлі квотами на викиди.

Так, найбільшою новелою Паризької угоди став своєрідний відхід від існуючої моделі позитивних зобов'язань держав-учасниць за Кіотським протоколом, іменованої «зверху-вниз», на більш гнучку модель «знизу-вверх», відповідно до якої держави самостійно вносять національно визначені внески, тобто на державу покладається диференційована відповідальність за самостійне визначення амбітних планів щодо скорочення викидів парникових газів. Саме диференціація залишається відкритим питанням у рамках ООН зі зміни клімату із часу його глобального обговорення державами світу.

Принцип диференційованої відповідальності вперше було сформульовано в Рамковій Конвенції ООН про зміну клімату, в основу якого покладено два інші принципи: 1) відмінна історична відповідальність держав за виникнення проблеми зміни клімату; 2) відмінність у можливості вирішення такої проблеми.

У Рамковій конвенції ООН про зміну клімату визнано, що розподіл держав по категоріях може еволюціонувати із часом, оскільки їх обов'язки змінюються відповідно до зміни їхніх потенційних можливостей. Новий концепт отримав поширену назву «зобов'язання та перегляд» (*pledge and review*). Відповідно до нового режиму усі держави – учасниці Паризької угоди за принципом рівності, а не лише розвинені країни, мають підготувати свої національно визначені внески, які завчасно не були розподілені, а визначаються в односторонньому порядку у відповідності із можливостями кожної окремої держави-учасниці.

Варто відзначити, що вперше термін «національно визначені внески» («nationally determined contributions») було запроваджено у 2013 році на 19-й Конференції ООН зі зміни клімату у Варшаві (COP 19). Перша глобальна інвентаризація (відповідно до статті 14 Паризької угоди) має бути проведена у 2023 році. Ця концепція по суті дублює положення Копенгагенської угоди, підтвердженої Канкунськими домовленостями.

Україна ратифікувала (14) Паризьку угоду і станом на 2021 рік оновила свій національно визначений внесок, що був затверджений Кабінетом Міністрів України, відповідно до якого викиди парникових газів не перевищуватимуть у 2030 році 65% від рівня викидів парникових газів у 1990 році (15).

Однак сама модель НВВ не передбачає запровадження універсальної форми регулювання, оскільки деякі країни-учасниці вносять свої внески в чітких числових показниках, натомість інші – використовують відносні цифрові показники, що базуються на можливих викидах парникових газів на душу населення (Grigoroudis, 2017: 7). Однак механізм національно визначених внесків покликаний поєднати добровільний характер самостійних зобов'язань кожної окремої держави та комплекс юридично обов'язкових заходів щодо їх визначення та періодичного перегляду.

Варто відзначити, що авторитетне міжнародне видання Climate Action Tracker (CAT) вже розробило методику рейтингової оцінки країн за певним рівнем відповідності заявлених намірів зі скорочення викидів парникових газів глобальним кліматичним цілям. Так, *критично недостатній рівень* (critically insufficient) – цілі зі скорочення викидів не забезпечують збереження температури на рівні 2 °C, натомість можуть призвести до підвищення рівня температури до більш ніж 4 °C; *дуже недостатній рівень* (highly insufficient) – скоріше за все, призведуть до підвищення рівня температури не більше 4 °C; *достатній рівень* (sufficient) – цілі з великою вірогідністю забезпечать стримання на рівні 3 °C; *відповідність 2 °C* (2 °C compatible) – зниження температури до 2 °C; *відповідність 1.5 °C відповідно до Паризької угоди* (1.5 °C Paris Agreement compatible) – дотримання цілей угоди зі зниження рівня температури до 1.5 °C; *високий рівень* (rolemodel) – цілі забезпечать зниження температури на рівні 1.5 °C і нижче (Climate Action Tracker: 4).

За результатами оцінки, що була проведена на основі зазначеної методики, не всі національно визначені внески забезпечують стримання температури на рівні 2 °C. Критично недостатніми визнано цілі Аргентини, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Туреччини, України, В'єтнаму. Достатніми визнано цілі Австралії, Бразилії, Канади, Чилі, ЄС, Казахстану, Мексики, Нової Зеландії, Норвегії, Перу, Швейцарії, Великої Британії (Climate Action Tracker: 4).

Незважаючи на це, нині науковці, аналізуючи НВВ Китаю в аспектах дотримання Паризької угоди, дійшли висновку, що 18–62% від потенційних витрат на реалізацію Паризької угоди на національному рівні будуть компенсовані безперечними перевагами для національного здоров'я до 2030 року. Так, загальні переваги для здоров'я до 2050 року можуть суттєво збільшитися до 3–9 разів. Така співмірність витрат і збитків, особливо на прикладі Китаю, може спонукати інші країни примножити свої заходи з боротьби із зміною клімату (The Lancet Planetary Health, 2018: 18).

Пом'якшення зміни клімату (стаття 4) – країни – учасниці Паризької угоди направляють кожні 5 років свої національно-визначені внески, що по суті закладає фундамент для поступового підвищення рівня амбітності, оскільки оновлені національно-визначені внески мають бути кроком вперед, порівняно із попередніми зобов'язаннями, що дає підстави сподіватися на реалізацію цілі стримання глобального потепління на рівні 2 °C. Припускається, що розвинені країни все ж продовжать відігравати провідну роль шляхом абсолютного скорочення викидів у масштабах економіки, що пояснюється історичною відповідальністю за стрімке забруднення, тоді як країни, що розвиваються, мають меншу фінансову опірність до зміни клімату, однак мають нарощувати свої зусилля з пом'якшення зміни клімату.

Ринкові та неринкові механізми зміни клімату (стаття 6) – Паризька угода запроваджує правовий механізм, що дозволяє вносити індивідуальний вклад у пом'якшення наслідків зміни клімату, створює неринковий підходи до сталого розвитку. Ця стаття передбачає виключно добровільний характер співпраці світових лідерів у рамках Паризької угоди, що відкриває перспективні можливості щодо укладення двосторонніх регіональних договорів у сфері протидії зміни клімату.

Адаптація (стаття 7) – визнається, що адаптація є глобальною проблемою, яка стосується кожної країни – учасниці Паризької угоди. Сторони мають періодично представляти та оновлювати свої дані про їх пріоритети, плани та дії з адаптації (посилення адаптаційної спроможності, зміцнення опірності до зміни клімату та зниження вразливості до зміни клімату).

Втрати і збитки (стаття 8) – механізм надання допомоги країнам, що розвиваються, у боротьбі із непередбаченими наслідками зміни клімату (наприклад, екстремальні погодні явища). Угода створює фундамент для поглиблення, активізації діяльності та надання певної підтримки щодо втрат і збитків.

Підтримка (статті 9, 10 та 11) – Угода передбачає обов'язок розвинених країн щодо країн, що розвиваються, підтримувати заходи із адаптації та пом'якшення клімату, поширення і використання технологій та доступу до кліматичного фінансування. Окрім цього, розвинені країни мають надавати інформацію про заплановані заходи кожні 2 роки, включаючи заплановані рівні державного фінансування. Країнам, що розвиваються, рекомендовано здійснювати такі ж заходи на добровільній основі.

Прозорість (стаття 13) – Паризька угода передбачає сприяння реалізації головної цілі, визначеної в Угоді, завдяки безкарному, стимулюючому підходу, що базується на звіті перед Конференцією сторін кожною країною-учасницею (міжнародна оцінка та розгляд).

Глобальна інвентаризація (стаття 14) – оцінка колективного прогресу в реалізації цілі Паризької угоди через систему звітності кожні 5 років, починаючи із 2023 року.

Тому можемо стверджувати, що головною ціллю Паризької угоди можна вважати посилення глобальних заходів реагування на світову загрозу зміни клімату через активізацію спроможності країн співпрацювати у цій сфері, ствердження принципів гібридного управління кліматом.

Паризька угода є *першим* міжнародно-правовим документом у сфері протидії глобальній зміні клімату, що встановлює універсальне зобов'язання щодо визначення своїх національно визначених внесків країнами-учасницями та створення збалансованої системи нагляду, що включає систему прозорості, періодичність підведення підсумків і механізм сприяння реалізації та заохочення дотримання, що розглядається як модель прийняття багатосторонніх рішень на основі консенсусу.

Більше того, Паризька угода є першим міжнародно-правовим документом у кліматичній сфері, в преамбулі якого зроблено посилання на права людини, права корінних народів, гендерну рівність, розширення можливостей для жінок і справедливості між поколіннями. Управління Верховного Комісара ООН з прав людини свого часу відзначило подальшу необхідність інтеграції прав людини до процедурних аспектів реалізації Паризької угоди, закликавши держави «поважати, просувати та враховувати свої відповідні обов'язки у сфері прав людини» (OHCHR: 8). Наступні декілька років стануть періодом аналізу ефективності нового підходу Угоди в рамках колективних екологічних заходів та її впливу на навколишнє середовище.

За даними Індексу Глобального кліматичного ризику (станом на 2019 рік), Україна перебуває на 85-й місці серед країн, що страждають від екстремальних погодних явищ. Експерти некомпетентної міжнародної неурядової організації Germanwatch (укладачі рейтингу), визначальною діяльністю яких є нагляд, аналіз та діяльність задля глобальної рівності та збереження засобів для існування, у своїх критичних висновках наголошують, що ескалація зміни клімату не повинна ігноруватися, оскільки наслідки екстремальних погодних умов сильніше позначаються на бідних країнах, тому що вони особливо уразливі до кліматичної небезпеки, мають нижчі умови протидії труднощам, потребують більше часу на реконструкцію та відновлення (Germanwatch: 9). Це логічно призводить до проблеми низької ефективності сучасного кліматичного законодавства, що укорінене в значній нерівності держав та їх потенційній спроможності для участі у превентивних заходах попередження глобальної зміни клімату.

Більше того, відповідно до поняття «трилема ефективності», Паризька угода повинна характеризуватися *єдністю трьох елементів*: широкою участю, глибокими амбіціями та достатнім дотриманням (Tørstad, 2020: 19). Проблема ускладнюється тим, що широка участь держав вступає у змістовне протиріччя з амбітністю, оскільки Паризька угода буде періодично страждати від неефективності дотримання, якщо не передбачено чіткого механізму примусового виконання.

На нашу думку, Паризька угода не вирішує глобально наявну кліматичну кризу, однак є суттєвим історичним досягненням, оскільки за влучним висловом Роберта Ставінса (R. Stavins) (Гарвардський проект по клімату) Паризька угода є широкою основою для істотного прогресу з наступним питанням зміни клімату (Stavins et al., 2017: 17).

Беззаперечним є те, що Паризька угода ознаменувала собою *зміну загального вектору* розвитку міжнародної нормативної системи у сфері запобігання зміні клімату в напрямі всеохоплюючого міждержавного співробітництва на противагу політиці «non-cooperation», яка з'явилася у науковій літературі в період між виходом США з Паризької угоди 4 листопада 2020 року та їх офіційним поверненням до числа країн – учасниць цієї Угоди 19 лютого 2021 року.

Висновки:

1. Із урахуванням нормативної та інституційної фрагментарності міжнародного екологічного права прийняття Паризької угоди – юридично обов'язкового міжнародно-правового договору – стало важливим орієнтиром для подальшого спільного здійснення заходів із протидії глобальній зміні клімату на міжнародному і регіональному рівнях та поступового розширення існуючої нормативної бази сучасного міжнародного кліматичного права.

2. Паризька угода суттєво розширює зміст Рамкової конвенції ООН про зміну клімату як універсального міжнародно-правового договору у сфері протидії зміні клімату, встановлюючи єдину нормативно визначену довгострокову амбітну ціль, реалізація якої призведе до пом'якшення зміни клімату – стримання зростання глобальної середньої температури на рівні 2 °C понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль із метою обмеження зростання температури до 1,5 °C понад доіндустріальні рівні, базуючись на принципі спільної, диференційованої відповідальності, кожна окрема держава-учасниця має право самостійно визначити конкретні правові механізми реалізації Паризької угоди на національному рівні.

3. Деякі правові конструкції Паризької угоди потребують детального уточнення їх змісту та розширеного тлумачення в рамках майбутніх Конференцій Сторін, оскільки відсутність чіткої регулятивності у питаннях фінансування, рівномірності внесення національно визначених внесків країнами-учасницями, як передбачено власне Угодою на добровільній основі, залишає зайвий діл для правозастосування простір для інтерпретації.

4. Враховуючи більш ніж 23-й річний період доволі дискусійного обговорення світовими лідерами проекту нової кліматичної угоди, закріплення на нормативному рівні чітких кількісних цільових показників скорочення викидів парникових газів, так само як і положень, за невиконання яких передбачено застосування міжнародних санкцій, логічно призвело б до низької коаліційної єдності міжнародної спільноти у подальшій реалізації Паризької угоди.

Список використаних джерел:

1. Adelman S. Editorial: Beyond the Paris Agreement – ambitions, hopes, fears and flaws. URL: file:///F:/Download/Torrent-files/[17597196%20-%20Journal%20of%20Human%20Rights%20and%20the%20Environment]%20Editorial_%20Beyond%20the%20Paris%20Agreement%20%E2%80%93%20ambitions,%20hopes,%20fears%20and%20flaws.pdf
2. Allan J. Dangerous Incrementalism of the Paris Agreement. URL: http://orca.cf.ac.uk/119254/1/Forum_Final.pdf
3. A ratcheting up mechanism. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/ratchet-sth-up?q=ratcheting+up
4. Climate Action Tracker. URL: https://climateactiontracker.org/countries/
5. Climate Change 2014. Synthesis Report. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcoer.pdf
6. Getman A., Getman Y., Lozo V. Climate Protection Laws: European Reality and Ukrainian Prospects. *Environmental Policy and Law*. 2019, 49 (Is. 2/3), 190–195.
7. Grigoroudis E., Kanellos F., Kouikoglou V. and Phillis Y. The Challenge of the Paris Agreement to Contain Climate Change. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10798587.2017.1292716
8. Integrating human rights at the UNFCCC. URL: https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/UNFCCC.aspx
9. Офіційний інтернет-ресурс Глобального кліматичного ризику. URL: https://germanwatch.org/sites/germanwatch.org/files/Global%20Climate%20Risk%20Index%202021_1.pdf
10. Ruppel O. Intersections of Law and Cooperative Global Climate Governance – Challenges in the Anthropocene. URL: https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctv941vsk.8.pdf?refreqid=excelsior%3A74b90140f39a8afb98ed3c589693335
11. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
12. Pahle M., Burtraw D., Flachslan C., Kelsey N., Biber E., Meckling J., Edenhofer O., and Zysman J. What Stands in the Way Becomes the Way: Sequencing in Climate Policy to Ratchet Up Stringency Over Time. URL: https://media.rff.org/documents/RFF-Rpt-Pahle20et20al_SequencingPolicy.pdf
13. Паризька угода від 22.04.2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text
14. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#Text
15. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 р. № 868-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-onovlenogo-nacionalno-viznachenogo-vnesku-ukrayini-do-parizkoyi-t300721
16. Savaresi A. The Paris Agreement: A New Beginning? URL: https://core.ac.uk/download/pdf/77611445.pdf
17. Stavins R., Stowe R. Market Mechanisms and the Paris Agreement. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/2017-10_market-mechanisms-paris_v4-1.pdf
18. The Lancet Planetary Health. Can the Paris Agreement save us from a climate catastrophe? URL: https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(18)300561/fulltext#%20
19. Tørstad V. Participation, Ambition and Compliance: can the Paris Agreement solve the Effectiveness Trilemma? URL: https://www.researchgate.net/publication/326709177_Participation_Ambition_and_Compliance_can_the_Paris_Agreement_solve_the_Effectiveness_Trilemma
20. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
21. Wewerinke-Singh M. and Doebbler C. The Paris Agreement: some critical reflections on process and substance. URL: https://cuncr.org/wp-content/uploads/2019/06/Wewerinke_Doebbler_Paris_Agreement.pdf

References:

1. Adelman S. Editorial: Beyond the Paris Agreement – ambitions, hopes, fears and flaws. URL: file:///F:/Download/Torrent-files/[17597196%20-%20Journal%20of%20Human%20Rights%20and%20the%20Environment]%20Editorial_%20Beyond%20the%20Paris%20Agreement%20%E2%80%93%20ambitions,%20hopes,%20fears%20and%20flaws.pdf
2. Allan J. Dangerous Incrementalism of the Paris Agreement. URL: http://orca.cf.ac.uk/119254/1/Forum_Final.pdf
3. A ratcheting up mechanism. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/ratchet-sth-up?q=ratcheting+up
4. Climate Action Tracker. URL: https://climateactiontracker.org/countries/
5. Climate Change 2014. Synthesis Report. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcoer.pdf
6. Getman A., Getman Y., Lozo V. Climate Protection Laws: European Reality and Ukrainian Prospects. *Environmental Policy and Law*. 2019, 49 (Is. 2/3), 190–195.
7. Grigoroudis E., Kanellos F., Kouikoglou V. and Phillis Y. The Challenge of the Paris Agreement to Contain Climate Change. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10798587.2017.1292716
8. Integrating human rights at the UNFCCC. URL: https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/UNFCCC.aspx
9. Ofitsiyni internet-resurs Hlobalnoho klimatichnoho ryzyku. URL: https://germanwatch.org/sites/germanwatch.org/files/Global%20Climate%20Risk%20Index%202021_1.pdf

10. Ruppel O. Intersections of Law and Cooperative Global Climate Governance – Challenges in the Anthropocene. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctv941vsk.8.pdf?refreqid=excelsior%3A74b90140ff39a8afb98ed3c589693335>
11. Ramkova konvetsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu vid 09.05.1992 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
12. Pahle M., Burtraw D., Flachslund C., Kelsey N., Biber E., Meckling J., Edenhofer O., and Zysman J. What Stands in the Way Becomes the Way: Sequencing in Climate Policy to Ratchet Up Stringency Over Time. URL: https://media.rff.org/documents/RFF-Rpt-Pahle20et20al_SequencingPolicy.pdf
13. Paryzka uhoda vid 22.04.2015 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text
14. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoi uhody: Zakon Ukrainy vid 14.07.2016 r. № 1469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#Text>
15. Pro skhvalennia Onovlenoho natsionalno vyznachenoho vnesku Ukrainy do Paryzkoi uhody: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.06.2021 r. № 868-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-onovlenogo-nacionalno-vyznachenogo-vnesku-ukrayini-do-parizkoyi-t300721>
16. Savaresi A. The Paris Agreement: A New Beginning? URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77611445.pdf>
17. Stavins R., Stowe R. Market Mechanisms and the Paris Agreement. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/2017-10_market-mechanisms-paris_v4-1.pdf
18. The Lancet Planetary Health. Can the Paris Agreement save us from a climate catastrophe? URL: [https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196\(18\)300561/fulltext#%20](https://www.thelancet.com/journals/lanplh/article/PIIS2542-5196(18)300561/fulltext#%20)
19. Tørstad V. Participation, Ambition and Compliance: can the Paris Agreement solve the Effectiveness Trilemma? URL: https://www.researchgate.net/publication/326709177_Participation_Ambition_and_Compliance_can_the_Paris_Agreement_solve_the_Effectiveness_Trilemma
20. Videnska konvetsiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv vid 23.05.1969 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
21. Wewerinke-Singh M. and Doebbler C. The Paris Agreement: some critical reflections on process and substance. URL: https://cuncr.org/wp-content/uploads/2019/06/Wewerinke_Doebbler_Paris_Agreement.pdf

POJĘCIE KRYMINALISTYCZNEJ CHARAKTERYSTYKI NIELEGALNEGO WYCINANIA I PRZEMYTU LASU DOKONANEGO PRZEZ ZORGANIZOWANĄ GRUPĘ PRZESTĘPCZĄ

Anton Novytskyi

*adiunkt Wydziału Organizacji Szkoleń Edukacyjno-Naukowych
Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-1181-5473

E-mail: Novitsky_Anton@gmail.com

Adnotacja. W artykule podkreślono, że charakterystyka kryminalistyczna jest nieodłącznym i początkowym elementem metodyki nielegalnego wycinania i przemytu lasu dokonywanego przez zorganizowaną grupę przestępczą. Należy zauważyć, że kształtowanie charakterystyki kryminalistycznej jest złożonym i czasochłonnym procesem badania i uogólniania przestępczych nielegalnych działań związanych z nielegalnym wycinaniem i przemytem lasów. Podkreślono, że dzięki wiedzy o elementach kryminalistycznej charakterystyki nielegalnego wycinania i przemytu lasu przeprowadzonego przez zorganizowaną grupę przestępczą możliwe jest zorganizowanie i prawidłowe określenie kierunku dochodzenia na początku postępowania karnego przy braku wystarczającej ilości informacji źródłowych. Wskazano, że w pracach naukowych brakuje jednności w interpretacjach pojęcia charakterystyki kryminalistycznej, co powoduje pewne trudności zarówno w kształtowaniu, jak i stosowaniu odpowiednich cech kryminalistycznych w praktycznych działaniach w zakresie identyfikacji, ujawniania i dochodzenia w sprawie przestępstw w ogóle oraz nielegalnego wycinania i przemytu lasu popełnionego w szczególności przez zorganizowaną grupę przestępczą. Wyjaśniono istotę pojęcia „kryminalistyczna charakterystyka wykroczeń karnych” jako kategorii kryminalistycznej i elementu strukturalnego metodyki dochodzenia. Zaproponowano autorską definicję kryminalistycznej charakterystyki nielegalnego wycinania i przemytu lasu dokonanego przez zorganizowaną grupę przestępczą.

Słowa kluczowe: nielegalne wycinanie lasu, przemyt lasu, zorganizowana grupa przestępcza, metodyka śledcza, charakterystyka kryminalistyczna, postępowanie przygotowawcze, postępowanie karne, mechanizm postępowania karnego.

THE CONCEPT OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL FELLING AND SMUGGLING OF FORESTS COMMITTED BY AN ORGANIZED CRIMINAL GROUP

Anton Novitsky

*Adjunct at the Department of Organization of Educational and Scientific Training
Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-1181-5473

Novitsky_Anton@gmail.com

Abstract. In the article has been emphasized that forensic characterization is an integral and initial element of the method of illegal logging and smuggling of forests committed by an organized criminal group. It has been emphasized that the formation of forensic characteristics is a complex and time-consuming process of studying and summarizing criminal illegal activities related to illegal logging and smuggling of forests. It has been emphasized that with the help of knowledge about the elements of forensic characterization of illegal logging and smuggling of forests committed by an organized criminal group, it is possible to organize and correctly determine the direction of the investigation at the beginning of criminal proceedings without sufficient source information. It has been noted that in scientific works there is no unity in the interpretation of the concept of forensic characteristics, due to which there are some difficulties in the formation and use of relevant forensic characteristics in practice to detect, detect and investigate criminal offenses in general and illegal logging and smuggling criminal group, in particular. The essence of the concept of “forensic characteristics of criminal offenses” as a forensic category and a structural element of the methodology of investigation has been clarified. The author’s definition of the forensic characterization of illegal logging and smuggling of forests committed by an organized criminal group has been proposed.

Key words: illegal logging, forest smuggling, organized criminal group, methods of investigation, forensic characteristics, pre-trial investigation, criminal proceedings, mechanism of criminal offense.

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ І КОНТРАБАНДИ ЛІСУ, ВЧИНЕНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННОЮ ГРУПОЮ

Антон Новицький

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки

Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-1181-5473

Novitsky_Anton@gmail.com

Анотація. У статті підкреслено, що криміналістична характеристика є невід'ємним вихідним елементом методики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою. Наголошено, що формування криміналістичної характеристики є складним і трудомістким процесом із вивчення та узагальнення кримінальної протиправної діяльності, пов'язаної з незаконною рубкою і контрабандою лісів. Підкреслено, що за допомогою знань про елементи криміналістичної характеристики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, можна організувати та правильно визначити напрям розслідування на початку кримінального провадження за відсутності достатнього обсягу вихідної інформації. Зазначено, що в наукових працях відсутня єдність у тлумаченнях поняття криміналістичної характеристики, через що виникають певні труднощі під час як формування, так і використання відповідних криміналістичних характеристик у практичній діяльності з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень загалом та незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, зокрема. З'ясовано сутність поняття «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень» як криміналістичної категорії та структурного елементу методики розслідування. Запропоновано авторське визначення криміналістичної характеристики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою.

Ключові слова: незаконна порубка лісу, контрабанда лісу, організована злочинна група, методика розслідування, криміналістична характеристика, досудове розслідування, кримінальне провадження, механізм кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Побудова методики розслідування вчинених організованими злочинними групами кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 201¹ і 246 КК України, обов'язково розпочинається з формування відповідної криміналістичної характеристики. Остання є першим і невід'ємним елементом будь-якої окремої криміналістичної методики. Тому формування методики розслідування незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, слід розпочати зі з'ясування сутності, змісту та значення криміналістичної характеристики виокремлених кримінальних правопорушень. З цією метою потрібно проаналізувати сформовані в криміналістичній науці підходи до трактування категорії «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень (злочинів)», визначення її системи та місця в методиці розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Так, актуальним убачається питання про поняття криміналістичної характеристики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, як однієї з теоретичних передумов формування відповідної криміналістичної методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, змістовне наповнення та місце криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у структурі методики розслідування часто були предметом дослідження в наукових напрацюваннях багатьох учених (Р.С. Белкіна, Л.Я. Драпкіна, В.А. Журавля, О.Н. Колесниченка, В.О. Коновалової, О.В. Одерія, О.В. Пчеліної, А.В. Старушкевича, В.Ю. Шепітька та ін.). Однак досі вказані питання не знайшли свого однозначного вирішення, що породжує низку теоретичних суперечностей і труднощів у практичній діяльності правоохоронних органів. До того ж наразі не сформовано таку мікрометодику, як методика розслідування незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, і, відповідно, відсутня криміналістична характеристика вказаної категорії кримінальних правопорушень. Тому **мета** статті – визначити сутність криміналістичної характеристики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, та сформулювати її дефініцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що «криміналістична характеристика» є відносно усталеною категорією, оскільки вперше була сформована та використана в криміналістиці понад 50 років тому, позиції науковців до її визначення не відзначаються однаковістю. Так, досі ведуться жваві дискусії щодо як доцільності її існування загалом, так і найбільш доречного термінологічного позначення. Зокрема, як підкреслює С.В. Лаврухін, «... наразі є суттєві розходження як у методології криміналістичного дослідження злочинів, так і в інтерпретації вченими окремих параметрів поняття криміналістичної характеристики злочинів» (Лаврухін, 2002: 30). Крім того, в науковій літературі виражаються сумніви щодо виправданості існування криміналістичної характеристики окремих видів (груп) кримінальних правопорушень через невиконання покладених на неї сподівань і висловлюються думки про те, що вказана категорія віджила себе, перетворившись у своєрідну ілюзію, «криміналістичний фантом» (Белкін, 2001: 275). У цьому контексті доцільним є висвітлення основних наукових підходів до визначення сутності та значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у структурі криміналістичної методики. Адже вказані положення є теоретичними передумовами формування криміналістичної характеристики досліджуваної

категорії кримінальних правопорушень – незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою.

Варто погодитися з думкою В.О. Тихоненко про те, що виникнення криміналістичної характеристики злочинів було закономірним результатом розвитку криміналістичної науки (Тихоненко, 2016: 236). Водночас повністю погоджуємося з твердженням О.Я. Баєва, що «криміналістичні характеристики злочинів окремих видів незримо, але реально, «генетично» існували й до їх формулювання у вигляді самостійної криміналістичної категорії. Без них було б неможливим створення жодної окремої криміналістичної методики» (Баєв, 2002: 20). Дійсно, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень сформувалась як результат плідних і багаторічних досліджень багатьох науковців. Причому вона була як самостійним предметом дослідження, так і частиною дослідження більш складної проблематики. Уявлення про сутність і структуру криміналістичної характеристики змінювалися, що призвело до формування різних підходів до її визначення.

Зокрема, на перших порах свого існування криміналістична характеристика окремого виду злочинів наводилася як звичайний перелік основних елементів такого протиправного діяння через їх опис. Вона не характеризувалася системністю, що виражалося в тому, що не в усіх методиках здійснювався опис елементів злочину, а також відсутність систематизованого, впорядкованого вигляду названих елементів. Проте з часом, особливо в працях Л.О. Сергєєва та О.Н. Колесніченка, сформовано перші уявлення про криміналістичну характеристику як елемент криміналістичної методики, її значення та змістовне наповнення.

О.Н. Колесніченко, досліджуючи на дисертаційному рівні наукові та правові основи окремих криміналістичних методик, наголошує на необхідності виокремлення в методиках розслідування окремих видів злочинів такого структурного елементу, як загальна криміналістична характеристика цього виду злочину (Колесніченко, 1967). Л.О. Сергєєв, формуючи криміналістичні рекомендації щодо розслідування та попередження розкрадань, учинених під час будівельних робіт, указує, що «правильніше говорити про завдання всебічного вивчення злочинів окремого виду та виокремлення всіх обставин, що мають значення для методики розслідування». З огляду на це, вчений виокремлює такі елементи криміналістичної характеристики: «1) способи скоєння злочинів; 2) умови, в яких скоюються злочини, особливо обстановки; 3) обставини, пов'язані з безпосередніми об'єктами злочинних посягань; 4) обставини, пов'язані із суб'єктами злочинів; 5) обставини, пов'язані із суб'єктивною стороною злочинів; 6) зв'язки злочинів конкретного виду з іншими злочинами та окремими діями, що не є кримінально-караними, але мають схожість із досліджуваними злочинами за деякими об'єктивними ознаками; 7) взаємозв'язок між вищевказаними групами обставин». При цьому правильно наголошується, що під час вивчення злочинів «не слід обмежуватися однією констатацією зовнішньої типовості тих чи інших обставин, необхідно прагнути розкрити більш глибокі, внутрішні зв'язки між явищами» (Сергєєв, 1966: 4–5).

З вищенаведеного зрозуміло, що за допомогою формування криміналістичної характеристики окремого різновиду кримінального правопорушення вдається виокремити типові властивості механізму їх учинення, що дозволяє визначити специфіку їх розслідування. Тобто вчені акцентують увагу на її прикладному значенні. Л.О. Сергєєв робить спробу визначити систему криміналістичної характеристики через зазначення основних напрямів, за якими повинні вивчатися протиправні діяння під час побудови криміналістичної методики. Проте жоден з учених не наводить дефініції криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Указана прогалина заповнена подальшими науковими дослідженнями в галузі розвитку криміналістики загалом та криміналістичної методики як її окремого розділу.

Зокрема, аналіз праць учених у царині криміналістики продемонстрував, що сформувалися такі підходи до визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень окремого виду (групи).

1. Сутність криміналістичної характеристики розкривалася як сукупність певних типових ознак протиправних діянь певного різновиду. При цьому одні вчені обмежуються просто вказівкою на те, що криміналістична характеристика є сукупністю певних ознак (закономірностей), другі – наводять перелік таких властивостей, треті – розкривають її призначення.

Як приклад, В.О. Образцов, окреслюючи проблеми розкриття злочинів проти здоров'я населення, пов'язаних із харчовими отруєннями, пропонує під криміналістичною характеристикою злочинів розуміти «сукупність даних стосовно механізму вчинення злочину, засобів відображення, відображуваних, відображальних об'єктів, які взаємодіють; особливостей та джерел формування фактичної інформації, яка має значення для розкриття певних категорій злочинів шляхом застосування зумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів та методів, а також розробки наукових рекомендацій щодо оптимального вирішення цього завдання» (Образцов, 1976: 8). На наш погляд, наведене трактування містить певні логічні помилки. Зокрема, сліди-відображення є одним із різновидів слідів кримінальних правопорушень, які є елементом механізму вчинення протиправного діяння. Так, виокремлення «засобів відображення, відображуваних, відображальних об'єктів, які взаємодіють» на рівні з даними про механізм вчинення злочину не є ані зрозумілим, ані виправданим. Ще більше запитань викликає включення науковцем до криміналістичної характеристики злочинів особливостей та джерел формування фактичної інформації, яка має значення для розкриття певних категорій злочинів. Останні, вважаємо, стосуються таких елементів окремої криміналістичної методики, що характеризують не закономірності механізмів учинення певної категорії кримінальних правопорушень, а специфіку їх виявлення, розкриття та досудового розслідування.

М.І. Скригонюк підкреслює, що «на всіх етапах становлення методики розслідування окремих видів і груп злочинів спроби вчених-криміналістів мали різне спрямування щодо визначення криміналістичної характеристики. Кожна з таких концепцій мала своє об'єктивне обґрунтування». При цьому науковець під криміналістичною характеристикою злочину пропонує розуміти «сукупність інформації, знань про певний вид чи групу злочинів, отриману в результаті спеціальних досліджень, що є важливим структурним елементом методики розслідування, який зумовлює методичні рекомендації та сприяє розкриттю, розслідуванню і попередженню злочинів» (Скригонюк, 2005: 248–249). Наведене тлумачення, на наш погляд, є досить загальним, оскільки не конкретизує зміст ані спеціальних досліджень, ані інформації, знань про певні різновиди злочинів. Як наслідок, не зовсім зрозуміло, сукупність якої саме інформації зумовлює зміст відповідних методичних рекомендацій і чому її варто виокремлювати в системі окремої криміналістичної методики.

Через лексему «сукупність» тлумачить криміналістичну характеристику злочинів Ю.О. Ланцедова. На її думку, вона є певною сукупністю ознак суспільно небезпечного діяння загалом чи певного виду або групи злочинів, які допомагають представити це діяння як криміналістичну категорію і скласти основу алгоритму практичних дій правоохоронця в протидії злочинам загалом або певній групі чи виду злочинів, протидії такого роду діянням за особливих обставин. Щодо наведеного трактування в нас виникають зауваження, аналогічні висловленим стосовно дефініції, запропонованої М.І. Скригонюком.

Серед учених, які визначають криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень саме як сукупність узагальнених відомостей (даних) про їх криміналістично значущі ознаки, варто назвати А.В. Старушкевича (Старушкевич, 1997: 6–13). Це трактування одразу відображає узагальнений характер виокремлених ознак механізму вчинення певного різновиду протиправних діянь, а також указує на їх криміналістичну значущість. Проте, на нашу думку, залишилася поза увагою така важлива риса, як закономірність виділених ознак для конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень.

Заслуговує на увагу думка П.В. Берназа стосовно того, що криміналістична характеристика кримінального правопорушення є одним із найважливіших елементів криміналістичної методики, оскільки є взаємопов'язаною сукупністю індивідуальних особливостей певної категорії кримінальних правопорушень, які характеризують обстановку, спосіб і механізм вчинення та приховування протиправного діяння, особи злочинця і потерпілого та має значення для виявлення, розкриття та розслідування кримінального правопорушення (Берназ, 2017: 35). При цьому виникають певні заперечення стосовно однорядного трактування способу та механізму вчинення і приховування кримінального правопорушення, оскільки спосіб є елементом механізму, тобто є різнорівневими поняттями, оскільки співвідносяться як частина й ціле, окреме та загальне.

Поряд із використанням терміна «сукупність» уживають синонім для позначення криміналістичної характеристики – «комплекс даних (ознак)» (Каневский, 2002: 24).

2. Не менш розповсюдженим є визначення сутності криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень окремого виду (групи) через зазначення способу (методу) наведення її структурних елементів. Зокрема, В.К. Гавло під криміналістичною характеристикою злочинів пропонує розуміти стислий і чіткий (точний) опис головних відмінних властивостей і ознак того чи іншого виду (групи) злочинів, структурну основу якої становлять: відомості про механізм злочинного діяння загалом із зазначенням місця, часу, способу підготовки, вчинення і приховування злочину, особистості винного; про характер вини, мотивів і наслідків злочину; доказів, що є типовими, обставин, які сприяли вчиненню злочину (Гавло, 1978: 30). Науковець акцентує на тому, що в криміналістичній характеристиці наводяться ознаки, які є особливими для конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень і указують на їх відмінність від інших протиправних діянь. Крім того, вчений у дефініції не тільки відображає основні риси криміналістичної характеристики, а й указує на її структуру. Однак питання про змістовне наповнення досліджуваної категорії викликає деякі зауваження. Зокрема, не зовсім зрозуміло, чому розрізняються відомості про механізм злочинного діяння та про характер вини, мотивів і наслідків злочину, адже останні також є структурними елементами механізму вчинення протиправного діяння. Не менш дискусійним, на наше переконання, є уналежнення до системи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень типових доказів. Останні є результатом діяльності правоохоронних органів і характеризують їхню діяльність, а не кримінальну протиправну. Також вважаємо, що обставини, які сприяли вчиненню злочину, є складниками обстановки, яка є елементом механізму кримінального правопорушення.

Як опис стану та особливостей боротьби з різними категоріями злочинних діянь визначає криміналістичну характеристику злочинів І.О. Возгрін (Возгрін, 1976: 6). З наведеним трактуванням не можна погодитися, оскільки криміналістична характеристика містить узагальнені відомості не про діяльність із виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а про типові ознаки основних елементів механізму їх учинення.

3. Одним із найбільш розповсюджених підходів до визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень є її трактування як системи. Наприклад, О.Н. Колесниченко та В.О. Коновалова розуміють досліджувану категорію як систему інформації про ознаки злочинів цього виду, які мають криміналістичне значення, визначають закономірні зв'язки між ними і слугують для побудови версій для вирішення конкретних завдань розслідування (Колесниченко, Коновалова, 1985: 16). Тобто вчені не тільки звертають увагу на системний характер криміналістичної характеристики, а й указують на її призначення. Подібної думки дотримується й авторський колектив підручника «Криміналістика» за редакцією В.Ю. Шепітька,

уточнюючи, що метою такої криміналістичної категорії є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину (Шепітько, 2008: 274). Як систему криміналістичну характеристику визначає й С.І. Винокуров, при цьому зазначаючи, що вона є науково розробленою (Винокуров, 1976: 101).

Наведені положення, на нашу думку, є правильними, оскільки криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремого виду (групи) не можна сприймати як простий перелік певних елементів. Вона є впорядкованою та відображає саме типові ознаки елементів механізму вчинення кримінального правопорушення конкретного різновиду, які є закономірними для вказаної категорії протиправних діянь і характеризуються повторюваністю та наявністю взаємозв'язків. Крім того, вони є результатом кропіткої роботи науковців із вивчення та систематизації таких ознак. Як наслідок, вона є «знаряддям», яке дозволяє вчасно й правильно використовувати рекомендації стосовно техніко-криміналістичного і тактико-методичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень окремої категорії.

4. Ураховуючи той факт, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є результатом наукових розробок, у криміналістиці усталився ще один підхід до трактування вказаної категорії – визначення криміналістичної характеристики як наукової категорії. Зокрема, В.Ф. Єрмолович зазначає, що криміналістичну характеристику в теоретичному аспекті слід розглядати як наукову категорію криміналістики (Єрмолович, 2001: 105). Більш детально роз'яснює сутність криміналістичної характеристики як наукової категорії В.Я. Драпкін, указуючи, що в ній «із достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події, обстановка, способи і механізми здійснення суспільно небезпечних дій певної класифікаційної групи, процес освіти і локалізації доказів, типологічні ознаки особи і поведінки обвинувачених, потерпілих, а також стійкі особливості інших об'єктів замахів» (Драпкін, 1978: 17).

На наш погляд, указаний підхід має право на існування, до того ж він не виключає інші позиції науковців, а підкреслює природу криміналістичної характеристики. Так, попри вагоме прикладне значення криміналістичної характеристики окремих різновидів кримінальних правопорушень, вона не виникає сама по собі, а є результатом наукової роботи з вивчення великої кількості матеріалів кримінальних проваджень задля аналізу механізмів учинення протиправних діянь досліджуваної категорії, виокремлення притаманних йому ознак і їх взаємозв'язків та, як наслідок, узагальнення відомостей про властиві таким кримінальним правопорушенням типові ознаки (закономірності) елементів механізму їх учинення. Так, криміналістична характеристика (як «кінцева продукція») є результатом саме наукових дослідження, тобто має йменуватися науковою категорією.

5. Велика кількість науковців поділяють думку, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є «моделлю». Як приклад, А.Ф. Облаков указує, що криміналістична характеристика злочинів є моделлю кримінальних ситуацій і супутніх їм обставин, а також наслідків певних категорій у формі матеріальних й ідеальних слідів, знарядь злочинів та інших технічних засобів, що дозволяють висувати версії про розслідувані події загалом або про окремі його обставини і бачити тактичну перспективу події, що розслідується (Облаков, 1985: 8). З наведеним можна погодитися частково, оскільки, на нашу думку, неправильним є включення до криміналістичної характеристики елементів криміналістичної діяльності, як-от кримінальні ситуації. Водночас досить вдалими є формулювання в запропонованій ученим дефініції значення криміналістичної характеристики.

Як модель представляють криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень П.Д. Біленчук, В.А. Журавель, Н.І. Клименко, В.К. Лисенко, Є.В. Пряхін, М.В. Салтевський та ін. Зокрема, П.Д. Біленчук, Н.І. Клименко, В.К. Лисенко зазначають, що вона є моделлю системи зв'язаних відомостей про криміналістично значущі ознаки протиправного діяння певної категорії (Біленчук, 2001: 254; Пряхін, 2010: 255); Є.В. Пряхін уточнює, що така модель «заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень» та переслідує ціль з оптимізації розкриття та розслідування правопорушення (Пряхін, 2010: 255); О.В. Бишевец, М.А. Погорельський, Д.Б. Сергеева зазначають, що вказана модель є відображенням закономірних зв'язків між типовими ознаками протиправних діянь, що дає можливість вибрати «необхідну методику та засоби розслідування» (Бишевец, 2015: 25). Окремої уваги заслуговує визначення криміналістичної характеристики, запропоноване М.В. Салтевським і В.А. Журавлем, а саме як інформаційної моделі, яка представлена якісно-кількісними показниками типових ознак кримінальних правопорушень окремого виду (групи) (Салтевський, 2001: 267; Журавель, 2012: 156). Причому В.А. Журавель вдало підкреслює, що ці показники стосуються елементів механізму скоєних протиправних діянь, використовуючи стосовно таких показників словосполучення «ретроспективне направлення» (Журавель, 2012: 156).

На нашу думку, позначення криміналістичної характеристики як моделі є вдалими, оскільки вказує на те, що вона є відтворенням учиненого кримінального правопорушення окремого виду (групи) через узагальнення його типових ознак, які дозволяють за умов інформаційної недостатності висунути версії стосовно обставин учинення протиправного діяння. Таке розуміння повністю відповідає етимології слова «модель», згідно з якою вказаний термін розглядається як зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт.

6. У науковій літературі досить часто трапляються пропозиції визначати криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремого виду (групи) як абстракцію (абстрактне поняття, наукову абстракцію). Наприклад, такої позиції дотримуються Р.С. Белкін, В.К. Гавло, В.І. Шиканов та інші (Гавло, 1980: 122; Белкін, 1997: 305; Шиканов, 1980: 18). Використання наведеної конструкції для визначення сутності криміналістичної характеристики вбачається дещо сумнівним. У цьому контексті повністю погоджуємося

з твердженням А.М. Рубеля про те, що «криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень окремих видів не можна назвати неконкретною, а тим паче відірваною від дійсності, адже вона є результатом узагальнень відомостей про механізми вчинення конкретних (!) протиправних діянь, які відображені в матеріалах кримінальних проваджень. Відповідно, відомості, відображені в криміналістичній характеристиці злочинів, є емпірично підтвердженими. При цьому той факт, що названа категорія є результатом вивчення науковими працівниками великої кількості кримінальних проваджень та узагальнення отриманих відомостей про типовість ознак механізму вчинення окремого різновиду кримінального правопорушення, вказує на її науковий характер» (Рубель, 2021: 31–32).

З вищенаведеного помітно таке: попри велике різноманіття трактувань криміналістичної характеристики, більшість науковців наголошують на її вагомому практичному значенні. При цьому чітко прослідковується взаємозв'язок теоретичного (наукового) та практичного (прикладного) аспектів, оскільки, будучи продуктом наукової діяльності, теоретичною категорією, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень окремого різновиду відіграє орієнтовну роль у визначенні напрямів та комплексу засобів, заходів і прийомів їх розслідування.

Висновки. Отже, під криміналістичною характеристикою незаконної порубки та контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою, пропонуємо розуміти наукову категорію, представлену системою узагальнених відомостей про типові ознаки елементів механізму вчинення названих протиправних діянь, знання яких дозволяє правильно визначити напрям і програму розслідування з метою оптимізації кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Баев О.Я. И все же: реальность или иллюзия? Еще раз о криминалистической характеристике преступлений. *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 1 (3). С. 18–34.
2. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. Москва : Знание, 1999. 496 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3 «Криминалистические средства, приемы и рекомендации». Москва : Юристъ, 1997. 480 с.
4. Бернад П.В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.
5. Бишинец О.Б. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
6. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений. *Методика расследования преступлений. Общие положения: Материалы научно-практической конференции* (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). Москва, 1976. С. 101–104.
7. Возгрин И.А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекция. Ленинград : ВПУ МВД СССР, 1976. 55 с.
8. Гавло В.К. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью*. Томск, 1980. С. 118–123.
9. Гавло В.К. К вопросу об актуальных направлениях развития криминалистической методики расследования. *Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования: материалы расшир. Заседания Ученого совета Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработки мер предупреждения преступности*. Москва, 1978. С. 27–32.
10. Драпкин Л.Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. 1978. Вып. 69. С. 16–25.
11. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. 304 с.
12. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
13. Каневский Л.Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования. *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 1 (3). С. 22–28.
14. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юр. наук : спец. 12.00.09. Харьков, 1967. 28 с.
15. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учебное пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
16. Криміналістика : навчальний посібник; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
17. Біленчук П.Д. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
18. Лаврухин С.В. Проблемы криминалистического исследования преступления. *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 2 (4). С. 29–37.
19. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации : учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. 88 с.
20. Образцов В.А. Проблемы раскрытия преступлений против здоровья населения, связанных с пищевыми отравлениями : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 1976. 23 с.
21. Рубель А.М. Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 242 с.
22. Салтєвський М.В. Криміналістика: підручник : у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
23. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 1966. 16 с.

24. Скригонюк М.І. Криміналістика: підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.
25. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навчальний посібник. Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. 41 с.
26. Тихоненко В.О. Криміналістична характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 236–239.
27. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
28. Шиканов В.И. Проблемы использования специальных познаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 1980. 31 с.

References:

1. Baev, O.Ya. I vse zhe: realnost ili illiuziia? Eshche raz o kriminalisticheskoi kharakteristike prestuplenii [And yet: reality or illusion? Once again about the forensic characterization of crimes]. *Bulletin of criminalistics*. № 8. pp. 18–34. [in Russian].
2. Belkin, R.S. (1999). Istoriiia otechestvennoi kriminalistiki [History of Russian forensic science]. Moscow: Knowledge. 496 p. [in Russian].
3. Belkin, R.S. (1997). Kurs kriminalistiki [Forensic course]. In 3 t. T. 3 “Forensic tools, techniques and recommendations”. M.: Jurist. 480 p. [in Russian].
4. Bernaz, P.V. (2017). The concept of “forensic characteristics of the crime” [Poniattia «kryminalistychna kharakterystyka zlochynu»]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 2. pp. 34–38. [in Ukrainian].
5. Byshyvets, O.B. (2015). Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Investigation of certain types of crimes]: navch. posibnyk. K. : Alerta. 536 p. [in Ukrainian].
6. Vinokurov, S.I. (1976). Kriminalisticheskaia kharakteristika prestupleniia, ee sodержanie i rol v postroenii metodiki rassledovaniia konkretnogo vida prestuplenii [Forensic characteristics of a crime, its content and role in building a methodology for investigating a specific type of crime]. *Metodika rassledovaniia prestuplenii. Obshchie polozheniia: Materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii* (g. Odessa, noiabr 1976 g.). M. pp. 101–104. [in Russian].
7. Vozgrin, I.A. (1976). Obshchie polozheniia metodiki rassledovaniia otdelnykh vidov prestuplenii: lektiia [General provisions of the methods of investigation of certain types of crimes]. L. : VPU MVD SSSR. 55 p. [in Russian].
8. Gavlo, V.K. (1980). K voprosu o kriminalisticheskoi kharakteristike prestuplenii [On the question of the forensic characterization of crimes]. *Voprosy povysheniia effektivnosti borby s prestupnostiu*. Tomsk, 1980. pp. 118–123. [in Russian].
9. Gavlo, V.K. (1978). K voprosu ob aktualnykh napravleniakh razvitiia kriminalisticheskoi metodiki rassledovaniia [On the issue of current trends in the development of forensic investigation techniques]. *Aktualnye napravleniia razvitiia kriminalisticheskoi metodiki i taktiki rassledovaniia: materialy rasshir. Zasedaniia Uchennogo soveta Vsesoiuz. in-ta po izucheniiu prichin i razrabotki mer preduprezhdeniia prestupnosti*. M. pp. 27–32. [in Russian].
10. Drapkin, L.Ia. (1978). Predmet dokazyvaniia i kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii [Subject of proof and forensic characteristics of crimes]. *Kriminalisticheskie kharakteristiki v metodike rassledovaniia prestuplenii*. Vyp. 69. pp. 16–25. [in Russian].
11. Ermolovich, V.F. Kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii [Forensic characteristics of crimes]. Mn. : Amalfeia, 2001. 304 p. [in Russian].
12. Zhuravel, V.A. (2012). Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii [Forensic methods: modern scientific concepts]: monohrafiia. Kharkiv: Vyd. ahentsiia “Apostil”. 304 p. [in Ukrainian].
13. Kanevskii, L.L. (2002). Diskussionnye problemy sushchnosti tipovoi kriminalisticheskoi kharakteristiki prestuplenii i ee ispolzovaniia v protsesse rassledovaniia [Discussion problems of the essence of the typical forensic characteristics of crimes and its use in the investigation process]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 1 (3). pp. 22–28. [in Russian].
14. Kolesnichenko, A.N. (1967). Nauchnye i pravovye osnovy rassledovaniia otdelnykh vidov prestuplenii [Scientific and legal basis for the investigation of certain types of crimes] : avtoref. diss. ... d-ra iur. nauk: spetc. 12.00.09. Kharkov. 28 p. [in Russian].
15. Kolesnichenko, A.N., Konovalova, V.E. (1985). Kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii [Forensic characteristics of crimes] : uchebnoe posobie. Kh.: Iurid. in-t. 92 p. [in Russian].
16. Priakhin, Ye.V. (red.). (2010). Kryminalistyka: navchalnyy posibnyk [Forensics]. Lviv : LvDUVS. 540 p. [in Ukrainian].
17. Bilenchuk, P.D. (2001). Kryminalistyka [Forensics]: pidruchnyk. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv : Atika. 544 p. [in Ukrainian].
18. Lavrukhin, S.V. (2002). Problemy kriminalisticheskogo issledovaniia prestupleniia [Problems of forensic investigation of crime]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 2 (4). pp. 29–37. [in Russian].
19. Oblakov, A.F. (1985). Kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii i kriminalisticheskie situatsii [Forensic characteristics of crimes and forensic situations]: uchebnoe posobie. Khabarovsk : Khabarovskaia vysshaia shkola MVD SSSR. 88 p. [in Russian].
20. Obraztcov, V.A. (1976). Problemy raskrytiia prestuplenii protiv zdorovia naseleniia, sviazannykh s pishchevymi otravleniiami [Problems of solving crimes against public health related to food poisoning] : avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk: spetc. 12.00.09. M. 23 p. [in Russian].
21. Rubel, A.M. (2021). Metodyka rozsliduvannia stvorennia, kerivnytstva zlochynnoiu spilnotoiu chy zlochynnoiu orhanizatsiiei, a takozh uchasti u nii [Methods of investigating the creation, leadership of a criminal community or criminal organization, as well as participation in it] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kh. 242 p. [in Ukrainian].
22. Saltevskiy, M.V. (2001). Kryminalistyka [Criminalistics]: pidruchnyk: u 2 ch. Ch. 2. Kharkiv: Konsum. 528 p. [in Ukrainian].
23. Sergeev, L.A. (1966). Rassledovanie i preduprezhdenie khishchenii, sovershaemykh pri proizvodstve stroitelnykh rabot [Investigation and prevention of thefts committed during construction works] : avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk: spetc. 12.00.09. M. 16 p. [in Russian].

24. Skryhoniuk, M.I. (2005). Kryminalistyka [Criminalistics]: pidruchnyk. K. : Atika. 496 p. [in Ukrainian].
25. Starushkevych, A.V. (1997). Kryminalistychna kharakterystyka zlochniv [Forensic characterization of crimes]: navchalnyi posibnyk. Kyiv : NVT «Pravnyk» – NAVSU. 41 p. [in Ukrainian].
26. Tykhonenko, V.O. (2016). Kryminalistychna kharakterystyka prymushuvannia do vykonannia chy nevykonannia tsyvilno-pravovykh zoboviazan [Forensic characterization of coercion or non-performance of civil law obligations]. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2016. № 2. pp. 236–239. [in Ukrainian].
27. Shepitko, V.Iu. (2008). Kryminalistyka [Forensics]: pidruchnyk. 4-e vyd., pererob. i dop. Kh.: Pravo. 464 p. [in Ukrainian].
28. Shikanov, V.I. (1980). Problemy ispolzovaniia spetsialnykh poznanii i nauchno-tekhnicheskikh novshestv v ugovnom sudoproizvodstve [Problems of using special knowledge and scientific and technical innovations in criminal proceedings]: avtoref. dis. ... d-ra iurid. nauk: spets. 12.00.09. M. 31 p. [in Russian].

KRYMINALISTYCZNA CHARAKTERYSTYKA PRZESTĘPSTW ZWIĄZANYCH Z NIELEGALNYM WYDOBYCIEM ORGANOGENICZNYCH KAMIENI SZLACHETNYCH

Yana Pustovoitova

operacyjny Komendy Głównej Narodowej Policji w Obwodzie Kijowskim

(Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2838-4491

E-mail: Udaffchik@gmail.com

Adnotacja. W przepisach artykułu naukowego autor, analizując różne poglądy naukowców, postępowania karne, badając statystyki, przytacza problemy związane z nielegalnym wydobyciem organogenicznych kamieni szlachetnych jako przestępstwem przeciwko środowisku. Poświadcza konieczność dalszego badania tego typu przestępstw, w szczególności jego charakterystyki kryminalistycznej i kształtowania na jej podstawie odpowiedniej metodyki dochodzeniowej. Mimo jej braku proponuje stosowanie zaleceń, które znajdują się w innych, podobnych z kryminalistycznego punktu widzenia metodach dochodzenia w sprawie innych przestępstw przeciwko środowisku. W sprawach, które mają specyfikę i dla których rozwiązania nie będą odpowiednie obecnie istniejące zalecenia, proponuje opracowanie i włączenie ich do metodologii dochodzenia w sprawie nielegalnego wydobycia organogenicznych kamieni szlachetnych. Przedstawia pojęcie kryminalistycznej charakterystyki tego rodzaju przestępstwa i ujawnia typowe elementy składowe, w szczególności tożsamość sprawcy; motyw i cel popełnienia przestępstwa; środowisko popełnienia przestępstwa; przedmiot przestępstwa; typowe sposoby i typowy obraz śladowy, typowe konsekwencje przestępcze.

Słowa kluczowe: elementy charakterystyki kryminalistycznej, nielegalne wydobycie, bursztyń, przestępstwo środowiskowe, organogeniczne kamienie szlachetne.

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO ILLEGAL EXTRACTION OF PRECIOUS STONES ORGANOGENIC FORMATION

Yana Pustovoitova

operative at the Main Directorate of the National Police in Kyiv region

(Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2838-4491

Udaffchik@gmail.com

Abstract. In the provisions of the scientific article, the author, by analyzing the different views of scientists, criminal proceedings, the study of statistics, cites the problems associated with the illegal extraction of precious stones of organogenic formation as a crime against the environment. Indicates the need for further investigation of this type of crime, in particular its forensic characteristics and the formation on its basis of appropriate methods of investigation. Despite its absence, it proposes to use the recommendations available in other, forensically similar methods of investigating other crimes against the environment. As for the issues that have specifics and for the solution of which the current recommendations are not suitable, he proposes to develop and include in the methodology of investigation of illegal extraction of precious stones of organogenic formation. Provides the concept of forensic characteristics of this type of crime and its typical components, in particular the identity of the offender; motive and purpose of committing crimes; the circumstances of the crime; the subject of criminal encroachment; typical methods and typical trace picture, typical criminal consequences.

Key words: The combination, the complex sentence, the phrase, the simple sentence, the syntax.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ВИДОБУТКОМ ДОРОГОЦІННОГО КАМІНЯ ОРГАНОГЕННОГО УТВОРЕННЯ

Яна Пустовойтова

оперуповноважений Головного управління Національної поліції в Київській області

(Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2838-4491

Udaffchik@gmail.com

Анотація. У положеннях статті автор шляхом аналізу різних поглядів науковців, кримінальних проваджень, вивчення статистики наводить проблеми, пов'язані з незаконним видобутком дорогоцінного каміння органічного утворення як злочином проти довкілля. Засвідчує необхідність подальшого дослідження цього виду злочинів, зокрема його криміналістичної характеристики та формування на її основі відповідної методики розслідування.

Незважаючи на її відсутність, пропонує використовувати рекомендації, що є в інших, подібних із криміналістичної позиції, методиках розслідування інших злочинів проти довкілля. Щодо питань, що мають специфіку, для вирішення яких не підійдуть нині наявні рекомендації, пропонує розробити і включити їх у методику розслідування незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення. Надає поняття криміналістичної характеристики цього виду злочину та розкриває типові складові елементи, зокрема особу злочинця; мотив і мету вчинення злочинів; обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; типові способи та типову слідову картину, типові злочинні наслідки.

Ключові слова: елементи криміналістичної характеристики, незаконний видобуток, бурштин, екологічний злочин, дорогоцінне каміння органогенного утворення.

Мета статті – надати та детально охарактеризувати елементи, які входять у криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із незаконним видобутком дорогоцінного каміння органогенного утворення, зокрема бурштину.

Вагомий внесок у наукове забезпечення розслідування злочинів проти довкілля внесли вчені-криміналісти та процесуалісти: Ю.П. Аленін, В.Д. Басай, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, Є.Д. Лук'янчиков, Ю.С. Шемшученко, О.В. Одерій, М.А. Погорельський, В.В. Тищенко, Б.Б. Тангієв, Ю.Н. Туровцев, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та інші.

Виклад основного матеріалу. Серед злочинів, що посягають на природні ресурси країни, найбільш латентним, а тому, на наш погляд, найменш дослідженим є такий вид кримінального правопорушення, як незаконний видобуток дорогоцінного каміння органогенного утворення. Злочини проти довкілля приводять до важких наслідків і часто створюють значні складнощі у їх розслідуванні. Екологічну злочинність можна визначити як соціальне явище, що має небезпечний для суспільства об'єктивно-функціональний, соціально-конструктивний характер, що проявляє себе в поведінці, забороненій кримінальним законодавством, що посягає на навколишнє середовище або його окремі об'єкти і створює небезпеку біологічним основам існування людства (Костенко, 2008: 96). У зв'язку з цим подальше дослідження їх криміналістичної характеристики є досить актуальним. Важливого значення набуває також розроблення криміналістичних характеристик окремих груп та конкретних видів злочинів проти довкілля і методик їх розслідування загалом.

Виходячи з предмета нашого дослідження, криміналістична характеристика незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення як екологічного злочину, пов'язаного з порушенням правил охорони або використання надр, повинна розглядатися у вигляді узагальненої моделі цього кримінального правопорушення, об'єднаної загальним об'єктом та конкретизованою у моделі окремого виду зазначеного злочину із властивим йому предметом посягання. Така характеристика являє собою систему елементів, структурно пов'язаних із відповідними елементами, зокрема складу злочину, передбаченого статтею 240¹ КК України (Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину), які й конкретизують їх типовими криміналістичними ознаками, такими як: особа злочинця; мотив і мета вчинення злочинів; обстановка; предмет злочинного посягання; типові способи вчинення злочинів; механізм слідоутворення; типові злочинні наслідки. Таким чином, криміналістична характеристика незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення – це результат наукового аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значущих ознак, який надає можливість для ефективного виявлення, розкриття та розслідування цього виду кримінальних правопорушень із властивим йому предметом посягання.

Отже, першим типовим елементом криміналістичної характеристики незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення є особа злочинця. Це особистість асоціального типу, маргінал, який живе за своїми законами, у своєму світі (у нього є своя етика) (Одерій, 2013: 35). За результатами проведеного нами аналізу кримінальних проваджень серед засуджених під час незаконного видобутку бурштину переважають особи чоловічої статі (98,7%) віком від 26 до 50 років (62%), одружені – 84%, неодружені становили 12%, розлучені – 2%, перебували у цивільному шлюбі – 2%. За соціальним станом та родом занять основну кількість становили працівники сільського господарства (83,3%), наймані працівники (14,7%), службовці (1,3%), підприємці (0,7%). Проте характеристика формується не лише з урахуванням демографічних показників (стать, вік, освіта і користь). Перша з них пов'язана в основному з оснащенням злочинця, застосуванням зброя злочину, що характеризуються промисловим характером, забороненими засобами; місцем і часом злочинної діяльності; негативними наслідками діяння; обсягом і тривалістю злочинної поведінки; наслідками злочинної діяльності (екологічна шкода, матеріальний збиток). Друга ознака знаходить прояв також у прибутковості злочинної діяльності; організації злочинної діяльності у вигляді промислу; зв'язках з переробниками, збувальниками й іншими співучасниками; наявності інших пов'язаних із цим діянням злочинів, у тому числі корисливих. Особливості способів незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення дають підстави стверджувати, що ці злочини часто вчинити одній особі не під силу. Ефективність злочинної діяльності досягається в результаті умисних спільних погоджених дій декількох суб'єктів злочину. Аналіз вибіркового матеріалу слідчої та судової практики свідчить, що кожний другий незаконний видобуток корисних копалин було вчинено у складі злочинної групи. Водночас збільшується кількість злочинів, що вчиняються організованою групою, що має корумповані зв'язки з органами виконавчої влади, природоохоронними та правоохоронними органами.

У криміналістичній літературі висловлені розбіжні позиції щодо місця, мети і мотиву у структурі криміналістичної характеристики злочинів. На думку В.Л. Синчука, з чим ми повністю погоджуємося, мотив учинення злочину є елементом криміналістичної характеристики (Синчук, 2005: 52). Спосіб вчинення злочину – це дії злочинця, спрямовані на досягнення мети, що зумовлена мотивом злочину. Вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що незаконний видобуток бурштину зумовлений, як правило, потенційними потребами матеріального становища винуватої особи. До морально-психологічної характеристики цих осіб слід додати, що для них властива орієнтація на задоволення своїх власних потреб будь-яким способом, чітке усвідомлення протиправності своїх дій (майже 91,5% осіб повністю визнали себе винуватими у вчиненому злочині). На формування корисливого мотиву в осіб впливали такі обставини: тяжке матеріальне становище особи (ця обставина виявлена у 74% випадків); прагнення до особистого збагачення (17,7%); низька заробітна плата (8,3%).

Окремо слід зупинитися на такому елементі, як обстановка вчинення злочину, яка визначається як система різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ і процесів, що характеризують умови місця й часу, речовинні, природно-кліматичні, виробничо-побутові й інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші обставини об'єктивної реальності, що склалися (незалежно або з волі учасників) у момент злочину, які впливають на спосіб його вчинення й механізм, проявляються в різного роду слідах та дозволяють судити про особливості цієї системи й механізм вчинення злочину (Удовенко, 2016: 243). Характерним для незаконного видобутку бурштину є розосередженість місця вчинення злочину й проявів його наслідків, а також значні за величиною площі. Більшість із них (84%) вчиняється в населених пунктах сільської місцевості або за їх межами, на окраїнах міста. Це пояснюється специфікою розташування предмета злочинного посягання.

Цей злочин може вчинятися у різний час, його вибір здебільшого залежить від способу вчинення злочину. Але можна все ж таки констатувати, що вчинюються частіше у темну пору доби або вранці з метою конспірації. Безпосередньо видобуток може здійснюватися тривалий період, без урахування певного часу доби (тобто протягом як темного, так і світлого часу доби), але транспортування видобутого та приховування злочину переважно здійснюється вночі.

Щодо предмета посягання, то аналіз кримінально-правових норм, а також практика розслідування незаконного видобутку бурштину як злочину проти довкілля, пов'язаного з порушенням правил охорони або використання надр, дозволяє конкретизувати об'єкти правової охорони навколишнього середовища як предмети злочинного посягання: різне державне й колективне майно, зокрема, лісові масиви, посіви й насадження будь-яких сільськогосподарських культур; плодово-ягідні насадження тощо; природні об'єкти, узяті під охорону держави (гаї, озера, ділянки долин і узбереж тощо), природні об'єкти штучного походження (парки, алеї, ставки тощо).

Отже, предмет посягання відрізняється різноманітністю, що охоплює фактично всі види рослинного й тваринного світу, земельні, лісові ділянки, надра і корисні копалини загальнодержавного значення, зокрема бурштин, тощо. За результатами руйнівного впливу, що заподіяв шкоду конкретним об'єктам, визначається ступінь порушення екологічної безпеки, матеріального збитку й моральної шкоди.

Аналізуючи певний спосіб вчинення злочину, можна висунути версії, де і які сліди можуть бути залишені, а виявивши сліди злочину, можна припустити, яким способом його вчинено. Як зазначає Є.М. Рожик, посилаючись на І.В. Гору, спосіб вчинення злочину є центральним моментом у генезисі злочинної поведінки. Саме спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана із властивостями інших елементів злочинної події (Рожик, 2012: 38). Спосіб вчинення незаконного видобутку дорогоцінного каміння органогенного утворення характеризується наявністю трьох складників: підготовки, вчинення і приховання злочину. Однак це не послідовні етапи, що розгортаються в часі в тому порядку, як перераховані, оскільки на всьому протязі цього процесу здійснюються дії із приховання злочину. Тобто елемент приховання злочину нерозривно пов'язаний із усіма стадіями і є присутнім на всіх етапах злочинних дій, а способи вчинення і приховання злочинної діяльності єдині за задумом.

До способів підготовки незаконного видобутку бурштину слід віднести активні дії, спрямовані на забезпечення можливості виконання задуманого злочину, такі як: визначення предмета посягання; підбір місця вчинення злочину; підбір співучасників та розподіл між ними ролей; підбір знарядь учинення злочину та перевірка їх технічної готовності; підкуп працівників, що здійснюють державний контроль та нагляд за використанням і охороною надр, представників органів місцевої влади. Крім зазначених, для аналізованої категорії злочину спосіб підготовки може містити в собі: підшукування співучасників, що володіють певними навичками й уміннями у сфері ювелірної справи, промислового використання бурштину; підшукування, пристосування технічних засобів і транспорту; пошук місць зберігання (приховання) бурштину, пошук каналів його збуту. Типовими способами видобутку бурштину є відкритий та підземний, тобто вилучення його з верхніх пластів залягання (з кар'єрів, копальні).

За особливостями засобів незаконного видобутку бурштину спосіб може бути простим, складним і небезпечним. Простий спосіб полягає у вилученні корисних копалин із родовищ за допомогою найпростіших знарядь праці: кирки, лопати, металевих тичок, компресора, лебідки тощо. Складний спосіб видобутку корисних копалин має місце, коли злочинці вилучають їх із родовищ за допомогою складних механізмів, зокрема: технологічних установок (бурового устаткування, мотопомп, електричних насосів тощо), спеціальної техніки (бульдозерів, екскаваторів, гужового транспорту тощо). Небезпечними способами незаконного

видобутку бурштину є застосування вибухових речовин та механізмів (шляхом вибуху), підпал чи інші загальнонебезпечні способи.

Способи приховання можуть бути такими: приховування тієї або іншої інформації, необхідної для встановлення обставин кримінального провадження, її джерел, предметів злочинного посягання або відмова від дачі показань або видачі предметів, що перебувають у незаконному обігу; знищення (повне або часткове) доказової інформації або її носіїв; маскування з метою змінити уявлення про спосіб вчинення злочину, особистість злочинця, предмети злочинного посягання; фальсифікація інформації; змішані, які поєднують узгоджувані між собою способи приховання злочину.

Щодо слідової картини, то не можемо погодитися з В.Л. Синчук, що включення цього елемента до криміналістичної характеристики значно ускладнює або навіть позбавляє можливості (особливо якщо врахувати ідеальні сліди і різноманітність джерел їх походження) досягти головної мети криміналістичної характеристики як інформаційної моделі, а саме встановити кореляційні залежності між способом і слідовою картиною (Синчук, 2005: 54). Криміналістична характеристика слідів незаконного видобутку бурштину відрізняється особливостями слідотворення й виходить із критеріїв, що відображають, по-перше, незалежно від складу злочину загальні їхні властивості, сліди вчинення злочину, сліди безпосередніх наслідків, сліди так званих вторинних наслідків, по-друге, особливості зазначених груп слідів залежно від специфіки тих або інших видів злочинів. Така специфіка може проявлятися під впливом порушень, що виразилися в псуванні, знищенні ґрунту, порубці дерев, руйнуванні природних об'єктів, незаконному придбанні, зберіганні, використанні, збуті або інших незаконних діях із бурштином.

Типову слідову картину незаконного видобутку дорогоцінного каміння органічного утворення складають: сліди в документах; сліди в технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні; сліди людини (рук, ніг); сліди предметів одягу, взуття; сліди інструментів, засобів упакування, обробки, переробки, транспортування; сліди на тілі людини, у її організмі як наслідок негативного впливу екологічних порушень; сліди на об'єктах рослинного й тваринного світу, природних об'єктах, водоймах, ґрунті, об'єктах сільгоспвиробництва.

Виходячи з цього, типовими злочинними наслідками незаконного видобутку бурштину є зубожіння, псування родовищ, зменшення кондиційного вмісту сортового бурштину в бурштиноміщуючому шарі, втрата промислового значення цих родовищ, зневоднення системи штучної меліорації, що завдає значної шкоди ґрунтовим водам регіону тощо. Зазначені злочини, залишаючись небезпечними самі по собі, є факторами, що сприяють вчиненню інших злочинів, зокрема таких, як незаконна порубка лісу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність тощо.

Висновок. Наведена структура значущих елементів криміналістичної характеристики не лише ґрунтується на науковому узагальненні, а й підтверджується результатами вивчених нами кримінальних проваджень за злочинами розглядуваної категорії, на підставі яких можна встановити конкретні ознаки щодо особи злочинця; мотивів і мети вчинення злочинів; обстановки вчинення злочину; предмета злочинного посягання; типових способів та типової слідової картини, типових злочинних наслідків.

Отже, зміст криміналістичної характеристики включає в себе всі елементи предмета доказування, що характерні для розслідування незаконного видобутку дорогоцінного каміння органічного утворення. Звідси її важливе значення полягає в тому, що вона сприяє розробленню окремих методик розслідування; формулюванню наряду розслідування, вибору тактики поведінки під час кримінального провадження загалом і під час окремих процесуальних дій тощо.

Список використаних джерел:

1. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. К. : Атіка, 2008. 176 с.
2. Одерий О.В. Расследование преступлений против окружающей среды: криминалистическая характеристика личности преступника. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2013. № 12. С. 34–38. <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/12/12-1.pdf>
3. Рожик Є.М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. Ч. 2. № 6. С. 200–207. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.30>
4. Синчук В.Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: монографія. за ред. В.А. Журавля. Х.: Харків юридичний, 2005. 288 с.
5. Удовенко Ж.В. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В.І. Галагана. Київ : Центр учб. літ., 2016. 320 с.

References:

1. Kostenko, O.M. (2008). *Kultura i zakon – u protyidii zlu* [Culture and law – in the fight against evil] : monohrafiia. K. : Atika, 2008. 176 p. [in Ukrainian].
2. Oderyi, O.V. (2013). *Rassledovanye prestupleniy protyv okruzhaiushchei sredy: krymynalystycheskaia kharakterystyka lychnosti prestupnyka* [Investigation of crimes against the environment: forensic characteristics of the personality of the offender]. *LEGEA ŞI VIAȚA*. 2013. № 12. pp. 34–38. <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/12/12-1.pdf> [in Ukrainian].
3. Rozhyk, Ye.M. (2020). *Spivvidnoshennia sposobu vchynennia zlochynu ta naslidkiv zlochynu* [The ratio of the method of committing a crime and the consequences of the crime]. *Pravo i suspilstvo*. 2020. Ch. 2. № 6. pp. 200–207. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.30> [in Ukrainian].
4. Synchuk, V.L. (2005). *Rozsliduvannia vbyvstv: shliakhy vdoskonalennia* [Investigation of murders: ways to improve]: monohrafiia. za red. V.A. Zhuravlia. Kh.: Kharkiv yurydychnyi, 2005. 288 p. [in Ukrainian].
5. Udoenko Zh. V. *Kryminalistyka* [Criminalistics]: konspekt lektsii / za zah. red. V.I. Halahana. Kyiv : Tsentr uchb. lit., 2016. 320 p. [in Ukrainian].

W SPRAWIE USTALENIA DEFINICJI „PROCESOWE ZABEZPIECZENIE UDZIAŁU OSÓB W POSTĘPOWANIU KARNYM”

Andriy Svintsytskiy

kandydat nauk prawnych, dyrektor Ukraińskiego Naukowo-Badawczego Instytutu Techniki Specjalnej i Ekspertyz Sądowych Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2562-8852

olesalasuk@gmail.com

Adnotacja. W artykule przeanalizowano opinie naukowców dotyczące pojęcia, istoty i treści procesowego zabezpieczenia udziału osób w postępowaniu karnym. Należy zauważyć, że termin „procesowe zapewnienie udziału osób w postępowaniu karnym” prawie nie jest używany w naukach o postępowaniu karnym, ale powszechnie znane są „środki przymusu postępowania karnego”, „środki zabezpieczenia postępowania karnego”, „środki zapobiegawcze”, „środki przymusu” i inne. Dokonano analizy porównawczej treści tych pojęć.

W ramach zabezpieczenia procesowego w procesie karnym Ukrainy zaproponowano, aby zrozumieć zbadane przez ustawodawstwo procedury angażowania uczestników postępowania karnego do udziału na różnych etapach postępowania karnego, postępowania sądowego i tak dalej, co odbywa się w określonych przez Kodeks Postępowania Karnego Ukrainy formach, i jest przypisane do niektórych uczestników postępowania karnego. Dzięki tej instytucji postępowania karnego zapewnia się realizację podstaw legalności, praworządności i bezpośredniości badania zeznań.

Słowa kluczowe: postępowanie karne, procesowy przymus karny, zabezpieczenie procesowe osób w postępowaniu karnym, środki zapobiegawcze, środki zabezpieczające postępowanie karne, postępowanie karne-

ON THE ISSUE OF PROVIDING THE DEFINITION «PROCEDURAL PROVISION OF PARTICIPATION OF PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDING»

Andriy Svintsytskiy

Candidate of Law, Director of the Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of the Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2562-8852

olesalasuk@gmail.com

Abstract. The article analyzes the views of scholars on the concept, nature and content of procedural support for the participation of persons in criminal proceedings. It is noted that the term «procedural support for the participation of persons in criminal proceeding» is almost never used in criminal procedural science, but widely known «measures of criminal procedural coercion», «measures to ensure criminal proceeding», «precautionary measures», «coercive measures» and so on. A comparative analysis of the content of these concepts.

Under the procedural support in the criminal process of Ukraine it is proposed to understand the procedure defined by the legislation of Ukraine to involve participants in criminal proceedings at various stages of criminal proceedings, trials, etc., carried out in certain forms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and entrusted to certain participants in criminal proceeding. With the help of this institution of criminal proceeding, the implementation of the principles of legality, the rule of law and the immediacy of the examination of testimony is ensured.

Key words: criminal proceeding, criminal procedural coercion, procedural support of persons in criminal proceedings, precautionary measures, measures to ensure criminal proceeding, criminal process.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ «ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ»

Андрій Свінцицький

кандидат юридичних наук, директор

Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз

Служби безпеки України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2562-8852

olesalasuk@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано думки науковців щодо поняття, сутності та змісту процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. Зазначено, що термін «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні» майже не використовується у кримінальній процесуальній науці, натомість широко відомі «заходи кримінального процесуального примусу», «заходи забезпечення кримінального провадження», «запобіжні заходи», «примусові заходи» тощо. Зроблено порівняльний аналіз змісту цих понять.

Під процесуальним забезпеченням у кримінальному процесі України запропоновано розуміти визначену законодавством України процедуру залучення учасників кримінального провадження до участі на різних стадіях кримінального провадження, судового розгляду тощо, що здійснюється у визначених КПК України формах та покладається на певних учасників кримінального провадження. За допомогою цього інституту кримінального провадження забезпечується реалізація засад законності, верховенства права та безпосередності дослідження показань.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процесуальний примус, процесуальне забезпечення осіб у кримінальному провадженні, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, кримінальний процес.

Вступ. Використання при обмеженні прав людини судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості і заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи надання ними доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечує дію принципу правової визначеності і виключає можливість прийняття непередбачуваних для суб'єкта права на судовий захист рішень та свавільного обмеження його прав. Багатовікова юридична практика та офіційні статистичні дані підтверджують, що саме за допомогою судової процедури вдається найбільш справедливо визначити міру свободи та міру відповідальності суб'єктів правовідносин (Шило, 2014 : 270).

У зв'язку з цим Г.П. Власова справедливо вважає, що порушення правил судового контролю під час застосування заходів забезпечення участі осіб під час кримінального провадження призводить до неможливості використання доказів, отриманих під час здійснення таких дій, із чим ми повністю погоджуємося (Власова, Сафроняк, 2014 : 27–28).

Процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні є нині досить актуальним, адже не завжди органи досудового розслідування мають змогу встановити всі обставини справи через ухилення від виконання процесуальних обов'язків окремих учасників кримінального провадження.

Варто зазначити, що термін «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні» майже не використовується у кримінальній процесуальній науці, натомість широко відомі «заходи кримінального процесуального примусу», «заходи забезпечення кримінального провадження», «запобіжні заходи», «примусові заходи» тощо. Саме тому вважаємо актуальним питання визначення змісту поняття «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні» та відмежування його від однорідних дефініцій.

Основна частина. Метою наукової статті є аналіз доктринальних положень і законодавчих джерел щодо процесуального забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, визначення прогалин та формування напрямів їх вирішення. Відповідно до мети, нами поставлені такі завдання:

- 1) проаналізувати думки науковців щодо поняття «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні», на основі чого здійснити спробу сформулювати авторське визначення цього поняття;
- 2) визначити співвідношення понять «заходи кримінального процесуального примусу» та «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні»;
- 3) розглянути можливість закріплення у законодавстві поняття «процесуальне забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні».

Матеріал і методи досліджень. Під час написання наукової статті використано: діалектичний метод, що дозволив всебічно і цілісно вивчити і проаналізувати систему поглядів щодо розуміння поняття «процесуальне забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні»; системний метод – для розкриття змісту основних елементів форм процесуального забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; формально-логічний метод у процесі визначення поняття «процесуальне забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні».

Результати та їх обговорення. Як ми уже зазначали, термін «процесуальне забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні» в науковій літературі не розглядався, тому важливо визначити його поняття, сутність і форми. Зважаючи на КПК України 2012 р., до таких заходів можна віднести заходи забезпечення кримінального провадження, регламентовані розділом II КПК України, адже всі вони спрямовані на забезпечення участі певних осіб у досудовому розслідуванні шляхом обмеження деяких прав: особистих, майнових чи трудових (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012).

Проте в науці кримінального процесуального права постає питання щодо віднесення таких заходів, як відсторонення від посади, арешт майна, тимчасовий доступ до речей та документів і тимчасове вилучення майна, до заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні, адже ці заходи мають іншу мету і, швидше, забезпечують виконання майбутнього покарання (наприклад, відсторонення від посади спрямоване на виконання покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). Заходи, що обмежують майнові права особи, спрямовані на забезпечення виконання майбутнього покарання у вигляді конфіскації майна (ч. 1 ст. 170 КПК України) (Бондаренко, 2015 : 8).

У разі застосування таких заходів обов'язковою є присутність суб'єкта кримінального процесу (підозрюваного або обвинуваченого) під час досудового розслідування.

Так, відсторонення від посади застосовується, якщо слідчий, прокурор доведе наявність достатніх підстав уважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними

засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ч. 1 ст. 157 КПК України) (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012). У зв'язку з цим можемо погодитися з О.М. Бондаренком у тому, що, виконуючи вищевказані дії, слідчий чи прокурор здійснюють «контроль» за діями підозрюваного чи обвинуваченого, направляючи при цьому в правильне русло їхню поведінку. Тому можна стверджувати про те, що, крім основної мети застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження, їх існування спрямоване на забезпечення їхньої участі на стадії досудового розслідування (Бондаренко, 2015 : 8).

Варто зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє визначення поняття «заходи забезпечення кримінального провадження», які належать до системи заходів забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. Проте на доктринальному рівні дано багато дефініцій цього поняття.

На нашу думку, «заходи забезпечення кримінального провадження» є вужчим поняттям, ніж «процесуальне забезпечення участі осіб під час кримінального провадження». Це пов'язано з тим, що в КПК України передбачені й інші заходи, які зобов'язують суб'єктів кримінального процесу брати участь у ньому, – залучення перекладача (за необхідності в кримінальному провадженні перекладу пояснень чи показань), експерта (для проведення окремих видів експертиз) та спеціаліста (для надання безпосередньої технічної допомоги), захисника (при наданні правової допомоги), депутата, судді, цивільного позивача та відповідача (у разі пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні), адвоката, який надає правову допомогу потерпілому, свідку, особи, яка перебуває за межами України (Бондаренко, 2015 : 9).

З огляду на це зазначимо, що вказані особи повинні бути присутніми під час виконання окремих процесуальних дій: під час проведення експертизи, у разі наявності особи, яка не знає мови, тощо.

До заходів, що забезпечують участь осіб на стадії досудового розслідування, також відносяться: повідомлення учасників кримінального провадження про здійснення певної дії; повідомлення про підозру (глава 22 КПК України); розшук підозрюваного (ст. 281 КПК України); передача під нагляд неповнолітнього, поміщення неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, до приймальника-розподільника (ст. 499 КПК України), передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України), екстрадиційний та тимчасовий арешт (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012).

Слід зазначити, що раніше в кримінальному процесуальному законодавстві вживався термін «заходи кримінально-процесуального примусу». Доктринально вони визначались як заходи примусового характеру, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав та в порядку, передбачених законом, із метою подолання негативних обставин, які перешкоджають виконанню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду (Грошевий, 2010 : 367).

Звертаємо увагу на те, що після прийняття КПК України 2012 р. постало питання щодо ототожнення заходів процесуального примусу і заходів забезпечення кримінального провадження. Г.К. Кожевніков стверджує, що ці поняття можна ототожнювати, оскільки аналіз найбільш поширеного серед науковців визначення примусових заходів у кримінальному судочинстві свідчить, що перелічені в ст. 131 КПК України види заходів забезпечення кримінального провадження у разі їх застосування здатні забезпечити виконання завдань кримінального провадження (Кожевніков, 2012 : 68).

Проте класифікація таких заходів говорить про інше. Залежно від сфери застосування заходи кримінального процесуального примусу класифікувались таким чином: у сфері доказування застосовуються слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання та перевірку доказів; у сфері забезпечення законності процесуальних правозастосовних актів – скасування прийнятого рішення, усунення особи від здійснення провадження тощо; у сфері реагування на протиправну поведінку – притягнення до юридичної відповідальності, привід тощо; у сфері гарантій прав особи – накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, із метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тощо; у сфері превенції – запобіжні заходи, відібрання письмового зобов'язання про явку на виклик особи, яка здійснює досудове розслідування, прокурора або суду тощо (Грошевий, 2010 : 368).

Отже, «заходи кримінального процесуального примусу» є вужчим поняттям, ніж «заходи процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні», адже включають у себе не лише примусові заходи, а й передбачені законодавством зобов'язуючі заходи, спрямовані на забезпечення участі окремих осіб на різних стадіях кримінального провадження.

Заходи процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні є об'єктом наукових досліджень у зарубіжних країнах. Так, у літературі кримінального процесуального права держав Західної Європи як засоби процесуального примусу, так і інші процесуальні дії, які обмежують права людини, розглядаються як загальний інститут примусових заходів. Тобто термін «примусовий захід» указує на цілі застосування відповідної процесуальної дії. Використання будь-яких заходів примусу в кримінальному процесі завжди означає певне обмеження прав людини. У такому разі увага повинна бути звернена на те, щоби посадові особи органів досудового розслідування, обмежуючи права людини, дотримувалися вимог закону (Villinger, 1993 : 871).

Суть примусу, як зазначає Л.Д. Удалова, полягає в наявності обмеження волевиявлення особи, від якої отримується інформація, та обмеженні в неї права свободи вибору лінії своєї поведінки (Удалова, 2007 : 14).

В.М. Махов і М.О. Пешков визначають примусові заходи як передбачені кримінальним процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами і державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для запобігання і припинення їхніх неправомірних дій з метою успішного розслідування і виконання завдань кримінального судочинства (Махов, 1998 : 76).

В.М. Корнуков визначає примусові заходи як передбачені кримінальним процесуальним законодавством процесуальні заходи примусового характеру, що застосовуються в чітко встановленому законом порядку органом досудового розслідування, прокурором і судом відносно обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідків і деяких інших осіб для усунення дійсних і можливих перепон, що виникають у процесі розслідування кримінальних правопорушень з метою успішного виконання завдань кримінального судочинства (Корнуков, 1978 : 43).

Е.Д. Коваленко під заходами примусу розуміє вплив, який справляють чітко встановлені процесуальні дії, що мають примусовий характер, незалежно від ставлення особи до виконання обов'язку (Коваленко, 2007 : 13).

У свою чергу З.Ф. Коврига підкреслює, що під кримінальним процесуальним примусом слід розуміти закріплені законодавством заходи запобігання невиконанню учасниками судочинства своїх обов'язків і вчиненню ними неправомірних дій, що перешкоджають здійсненню правосуддя, а також заходи, що забезпечують виконання мети кримінального судочинства (Коврига, 1975 : 78).

На думку А.В. Смірнова та К.Б. Калиновського, заходи процесуального забезпечення участі визначаються такими основними ознаками:

1) наявність вимоги, яка спрямована на виконання певних дій із боку учасника кримінального провадження або такої, що протистоїть вільному волевиявленню особи (примус). Сутність примусу в цьому разі полягає в тому, що він здійснюється проти волі учасників процесу. У зв'язку із цим для відмежування примусового від непримусового елементу використовується критерій у вигляді психічного ставлення суб'єкта до покладених на нього обов'язків. Добровільне виконання обов'язку виключає примус;

2) якщо використовується примус, він повинен бути процесуальний, під яким розуміється різновид державного примусу. Суб'єктом його застосування завжди виступає державний орган або посадова особа, які здійснюють кримінальне провадження, а об'єктом – приватні особи (фізичні або юридичні);

3) заходи забезпечення участі осіб на стадії досудового розслідування відрізняються від інших видів державного примусу, оскільки вони регулюються кримінальним процесуальним законодавством;

4) заходи забезпечення участі осіб на досудовому розслідуванні слід відрізнити від понять кримінальних санкцій та кримінальної відповідальності. Санкція – це нормативне визначення примусу як результату порушення диспозиції норми, а заходи забезпечення участі осіб можуть застосовуватися без порушення диспозиції будь-якої норми права в превентивних цілях. У той же час, не всі санкції реалізуються примусово. Санкції передбачають кримінальну процесуальну відповідальність – вплив на порушника правових норм, пов'язаний із негативною офіційною оцінкою його дій. Така відповідальність також не збігається із заходами процесуального примусу (Смирнов, 2004 : 234).

Оскільки заходи забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні частково носять примусовий характер, необхідно встановити межі їх застосування, іншими словами – критерії допустимості. У цьому аспекті ми повністю погоджуємося з О.М. Бондаренком у тому, що до таких належать:

1) винятковість. Заходи забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні повинні застосовуватися лише тоді, коли іншим законним способом речі та документи неможливо отримати, або якщо без певної особи (експерта, спеціаліста, перекладача) ускладнюється продовження досудового розслідування (Бондаренко, 2015 : 10);

2) мінімізація обмеження прав особи. В.Г. Капустянський зазначає, що якщо обставини, за наявності яких застосовується кримінальний процесуальний примус, передбачаються з більшою чи меншою ймовірністю, то очевидним буде безпідставне і незаконне застосування кримінального процесуального примусу (Капустянський, 1990 : 17). Зазначимо, що в більшій мірі ця ознака стосується підозрюваного чи обвинуваченого. Тому заходи процесуального забезпечення участі осіб на досудовому розслідуванні повинні застосовуватися залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення з мінімальним обмеженням прав людини;

3) наявність вагомих підстав їх застосування.

Для застосування того чи іншого примусового заходу потрібна наявність певної підстави (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 148 КПК України підставою для застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом є відповідні знання про те, що для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, потрібно обмежити підозрюваного у користуванні певним правом) (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012). Примусові заходи можуть застосовуватися до різних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності – підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також інших осіб залежно від обставин кримінального провадження, а також їхньої поведінки на досудовому розслідуванні. Проте в законі стосовно кожного виду примусових заходів чітко визначено коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані. Це має важливе значення в аспекті захисту прав людини у сфері кримінального судочинства,

недопущення зловживання правом із боку осіб, які здійснюють кримінальне провадження, адже кожний захід процесуального забезпечення участі осіб тією чи іншою мірою обмежує права людини, у тому числі й конституційні, а також може мати негативні наслідки й для інтересів інших фізичних та юридичних осіб (Бондаренко, 2015 : 10).

Правообмежувальний характер цих заходів зумовлює необхідність установлення системи гарантій, які забезпечують їх законне та обґрунтоване застосування. На думку Ю.М. Грошевого, до таких гарантій належать:

- 1) загальна умова застосування заходів примусу – лише після відкриття кримінального провадження;
- 2) нормативність підстав, форм, меж та порядку їх застосування;
- 3) можливість їх застосування лише за рішенням компетентної особи (у нашому разі – за рішенням слідчого судді);
- 4) прокурорський нагляд за дотриманням закону при застосуванні заходів забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні;
- 5) можливість застосування деяких заходів, які обмежують конституційні права людини, і без рішення компетентного органу (при затриманні особи);
- 6) судовий контроль за законністю їх застосування, тобто розгляд судом у ході досудового провадження скарг учасників процесу на дії та рішення органу досудового розслідування;
- 7) юридична відповідальність за незаконне застосування заходів забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні, у тому числі і кримінальна (ст.ст. 371, 372, 373 КК України) (Грошевий, 2010).

Висновки. Під процесуальним забезпеченням у кримінальному процесі України ми розуміємо визначену законодавством України процедуру залучення учасників кримінального провадження до участі на різних стадіях кримінального провадження, судового розгляду тощо, що здійснюється у визначених КПК України формах та покладається на певних учасників кримінального провадження. За допомогою цього інституту кримінального провадження забезпечується реалізація засад законності, верховенства права та безпосередності дослідження показань.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О.М. Процесуальне забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Держ. фіскал. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2015. 17 с.
2. Власова Г.П., Сафроняк Р.В. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 26–32.
3. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес : підручник; [за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної]. Х. : Право, 2010. 608 с. URL: <http://library.nulau.edu.ua/REPOZITORIUM/KRIM>.
4. Капустянский В.Г. Убеждение и принуждение в советском уголовном процессе: учеб. пособ. М. : МССШМ МВД СССР, 1990. 53 с.
5. Коваленко Е.Д. Використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2007. 24 с.
6. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. 175 с.
7. Кожевников Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник Нац. акад. прокуратури України*. 2012. № 3. С. 68–70.
8. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве: учеб. пособ. Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1978. 137 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (станом на 06 лют. 2015 р.) // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646>.
10. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : учеб. пособ. М. : ЗАО Бизнес-шк. «Интел-синтез», 1998. 207 с.
11. Смирнов А.В., К.Б. Калиновский. Уголовный процесс: учеб.[для вузов]. под общ. ред. А. В. Смирнова. СПб.: Питер, 2004. 697 с. (Серия «Учебник для вузов»).
12. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2007. 29 с.
13. Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 269–273
14. Villinger M.E. Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention (EMRK). Zurich, 1993. S. 324–326.

References:

1. Bondarenko O.M. (2015). Protsesualne zabezpechennia uchasti osib u dosudovomu rozsliduvanni [Procedural support for the participation of persons in the pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Derzh. fiskal. sluzhba Ukrainy, Nats. un-t derzh. podatk. sluzhby Ukrainy. Irpin, 17 p. [in Ukrainian].
2. Vlasova G.P., Safronyak R.V. (2014). Dopustymist i nalezhnist dokaziv za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy. [Admissibility and admissibility of evidence under the Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 1. S. 26–32 [in Ukrainian].

3. Hroshevyi Yu.M. (2010). Kryminalnyi protses [Criminal proceeding]: pidruchnyk; [za red. Yu.M. Hroshevoho ta O.V. Kaplinoi]. Kh. : Pravo, 608 p. URL: <http://library.nulau.edu.ua/REPOZITORII/KRIM> [in Ukrainian].
4. Kapustianskyi V.H. (1990). Ubezhdzhenye y prynuzhdenye v sovetskom uholovnom protsesse [Persuasion and coercion in soviet criminal procedure]: ucheb. posob. M. : MSSShM MVD SSSR, 1990. 53 p. [in Russian].
5. Kovalenko E.D. (2007). Vykorystannia operatyvnoi informatsii yak pidstavy dlia zastosuvannia zakhodiv protsesualnoho prymusu u kryminalnomu sudochynstvi [The use of operational information as a basis for the application of measures of procedural coercion in criminal proceeding] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza». K., 24 p. [in Ukrainian].
6. Kovryha Z.F. 1975. Uholovno-protsessualnoe prynuzhdenye [Criminal procedural compulsion]. Voronezh: Yzd-vo Voronezh. un-ta, 175 p. [in Russian].
7. Kozhevnikov H.K. (2012). Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia [Measures to ensure criminal proceeding]. *Visnyk Nats. akad. prokuratury Ukrainy*. № 3. S. 68–70. [in Ukrainian].
8. Kornukov V.M. (1978). Меры протсессуального прынуждения в уголовном судопроизводстве [Measures of procedural coercion in criminal proceeding]: ucheb. posob. Saratov: Yzd-vo Sarat. yuryd. yn-ta, 1978. 137 p. [in Russian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI // Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646> [in Ukrainian].
10. Makhov V.N., Peshkov M.A. (1998). Uholovnyi protsess SShA (dosudebnye stadyi) [US criminal procedure (pre-trial stages)] : ucheb. posob. M. : ZAO Byznes-shk. «Yntel-synteZ», 207 p. [in Russian].
11. Smyrnov A.V., K.B. Kalynovskyi. (2004). Uholovnyi protsess [Criminal process]: ucheb. [dlia vuzov]. Pod obshch. red. A. V. Smyrnova. SPb.: Pyter, 697 p. [in Russian].
12. Udalova L.D. (2007). Teoretychni zasady otrymannia verbalnoi informatsii u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Theoretical principles of obtaining verbal information in the criminal process of Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza». K. 29 p. [in Ukrainian].
13. Shylo O.H. (2014). Osoblyvosti obruntuvannia obrannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminalnomu provadzhenni [Features of substantiation of choice of precautionary measures in criminal proceeding]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 25. S. 269–273 [in Ukrainian].
14. Villinger M.E. (1993). *Handbuch der Europäischen Menschenrechtskonvention (EMRK)*. Zarich, S. 324–326 [in English].

ZNACZENIE HISTORYCZNO-PRAWNE I SPOŁECZNO-POLITYCZNA ISTOTA POROZUMIENIA HADZIACKIEGO

Yaroslav Sonko

*aspirant Katedry Historii Państwa i Prawa
Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych (Kijów, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-4866-7771
sonkoasp@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu porozumienia hadziackiego i jego znaczenia społeczno-politycznego w kontekście historii państwowości ukraińskiej. Szczegółowo przeanalizowano i nakreślono bezpośrednią rolę ugody, jej dalszy wpływ na funkcjonowanie i kształtowanie się podstawowych zasad systemu państwowo-prawnego Hetmanszczyzny. Podkreślono kluczowe aspekty przyczynowo-skutkowe strategii polityki zagranicznej, kształtowanie specyfiki norm prawnych i doskonalenie międzynarodowych stosunków dyplomatycznych jako elementu procesu tworzenia państwa Hetmańskiej Ukrainy. Ponadto skupiono się na problemach realizacji politycznie ideowych koncepcji ugody, podstawowych postanowień prawnych i jej głównych punktów. Przeprowadzono kompleksową analizę publikacji zagranicznych na podstawie szerokiego zakresu źródeł polskich, znacznego zestawu dokumentów, materiałów archiwalnych, które wcześniej były mało zaangażowane w historiografię dotyczącą rozwoju państwowej polityki prawnej hetmana Iwana Wyhowskiego.

Słowa kluczowe: ugoda, prawo, Rzeczpospolita, Iwan Wyhowski, państwo, Hetmańszczyzna.

HISTORICAL AND LEGAL SIGNIFICANCE AND SOCIO-POLITICAL ESSENCE OF THE TREATY OF HADIACH

Yaroslav Sonko

*Postgraduate Student at the Department of History of State and Law
National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4866-7771
sonkoasp@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to the study of the Treaty of Hadiach and its socio-political significance in the context of the history of Ukrainian statehood. The direct role of the agreement, its further influence on the functioning and formation of the basic principles of the state-legal system of the Hetmanate are analyzed and outlined in detail. The key causal aspects of the strategy of foreign policy, the formation of the specifics of legal norms and the improvement of international diplomatic relations as part of the process of state formation of Hetman Ukraine are highlighted. In addition, attention is focused on the problems of implementation of political and ideological concepts of the agreement, the leading law-making provisions and its main points. A comprehensive analysis of foreign publications based on individual Polish sources, a large set of documents, archival materials that were previously little used by historiography in relation to the development of state legal policy of Hetman Ivan Vyhovsky.

Key words: agreement, law, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ivan Vyhovsky, state, Hetmanate.

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СУТНІСТЬ ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ

Ярослав Сонько

*аспірант кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4866-7771
sonkoasp@ukr.net*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню Гадяцької угоди та її суспільно-політичного значення у контексті історії української державності. Докладно проаналізовано й окреслено безпосередню роль договору, його подальший вплив на функціонування та становлення основних принципів державно-правової системи Гетьманщини. Виокремлені ключові причинно-наслідкові аспекти стратегії зовнішньополітичної діяльності, формування специфіки правових норм і вдосконалення міжнародних дипломатичних відносин як складової частини процесу державотворення Гетьманської України. Окрім того, акцентовано увагу на проблемах реалізації політично-ідейних концепцій договору, провідних правотворчих положень і його основних пунктів. Проведено всебічний ана-

ліз іноземних публікацій на основі широкого кола польських джерел, значного комплексу документів, архівних матеріалів, які раніше були мало задіяні історіографією стосовно розвитку державної правової політики гетьмана Івана Виговського.

Ключові слова: договір, право, Річ Посполита, Іван Виговський, держава, Гетьманщина.

Вступ. Гадяцька угода 1658 р. має суттєвий вплив на формування складових основ конституційно-державницької думки, демонструючи широту політичного устрою та розвитку демократизації суспільного життя. Договір передбачав перетворення Речі Посполитої на федерацію трьох самостійних держав, а саме Польщі, України, Литви. Українську державу склали воєводства Брацлавське, Волинське, Київське, Подільське, Чернігівське та Руське (Галичина). Державну владу очолював обраний козаками і затверджений королем гетьман. Іншою владною інституцією мали стати вільно обрані Національні збори, до яких увійшли представники вищих суспільних станів. За Українською державою визнавалося право мати власні скарбницю, монетний двір у Києві, судовий трибунал, 60-тисячне реєстрове військо та десятитисячну найману армію. Договір підтверджував давні козацькі вольності та привілеї. Зокрема, козаки не підлягали цивільному суду і перебували під юрисдикцією гетьмана. Православні урівнювалися у правах із католиками, а митрополит Київський і ще п'ять єпископів отримували місця в Сенаті. Окремим пунктом Києво-Могилянській колегії надавався статус академії. Дослідженню історичної проблематики Гадяцької угоди присвячені наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: В. Липинський, М. Стадник, В. Герасимчук, М. Грушевський, В. Квятковський, С. Косчкаловський, В. Смолій, Д. Шуйський, М. Бобринський, Ф. Равіта-Гавронський, В. Степанков. Метою статті є всебічний розгляд та детальний аналіз історико-правової сутності Гадяцької угоди, а також виокремлення загальних особливостей зовнішньополітичної стратегії Гетьманщини як закономірного етапу державотворення.

Основна частина. Гадяцька угода – один з найвідоміших і водночас один із найсуперечливіших документів епохи Гетьманщини. Це, по-перше, безумовно яскравий взірць юридичної позиції представників державницького угруповання козацької старшини. Тривалий час він лишався своєрідним еталоном для прихильників державницької ідеї, до якого вдавалися навіть за правління Івана Мазепи. По-друге, ця угода ніколи не набувала юридичної чинності і не втілювалася в життя. Варто зазначити, що в колишній радянській історіографії ця угода трактувалася як «зрадницька», тоді як поміж прихильників самостійної України вона викликала одностайно позитивні оцінки. Історики здебільшого вважали Гадяцьку угоду цілком логічним підсумком пропольської політики військового діяча Івана Виговського. Проте її можна і варто оцінювати по-іншому: угода була неабияким прикладом того, що Виговський під тиском певних обставин поступався власними поглядами, переймаючись переважно тим, аби зберегти владу і життя. Попри те, що історіографія цієї проблеми вельми осяжна, нескладно помітити, що конкретних наукових досліджень цього питання обмаль, переважають певні політизовані оцінки: або надміру позитивні, або, навпаки, вкрай негативні. Так, радянська історіографія не присвятила Гадяцькій угоді жодної спеціальної праці, обмежуючись лише стислими відгуками негативного відтінку (Яковлева, 1998: 305). Завдяки видатному історикові Владиславу Томкевичу (Tomkevicz, 1937: 30) у польській історіографії популярною стала концепція про запізнілість ідеї Гадяча. Йшлося про те, що угода на кшталт Гадяцької мала всі шанси бути реалізованою, якби її запропонували наприкінці 1630-х років (а надто після козацького повстання 1638 р.) або й раніше (Podhorodecki, 1976: 297). Опоненти, яких, до речі, теж не бракувало, навели низку переконливих контраргументів щодо фатальних для долі унії тогочасних ментальних стереотипів як українському козацтву, так і шляхті. Як слушно підсумовував польський громадський діяч Ярослав Качмарчик, «тільки переможена й упокорена Річ Посполита, тільки послы, які зрозуміли, якою потугою є козаки, й власне відчули козацьку злість, могли прийняти ухвали Гадяцької комісії» (Kaczmarczyk, 1984: 2). Події довкола ратифікації Гадяча та після неї продемонстрували, що навіть наприкінці 1650-х рр. загал української, польської та литовської шляхти не дозрів до того, аби адекватно сприйняти гадяцькі ідеї, а козацька сторона, напевно, вже на початку 1630-х років була внутрішньо готова до дискурсу таких ухвал. Фактично на всіх напрямках козацько-шляхетської взаємодії, які згодом відобразилися в Зборівському, Білоцерківському договорах, а надто в Гадяцькій угоді, козаки ще тоді заклали перші підвалини – від чітко станових вимог до ідеї оформлення Війська Запорізького як територіально-політичного організму в межах Речі Посполитої. Уже тоді шляхті почали висувати козацькі претензії, які цілком постануть за доби Івана Виговського.

Для Речі Посполитої Гадяцька угода була певною фундаментальною політичною зміною, що перетворила тогочасну дуалістичну монархію на триалістичну державу з новими основами і рівністю трьох націй: польської, литовської та руської (Grunberg, Sprengel, 2005: 82). Доречно буде процитувати польського історика Терезу Хинчевську-Хенель: «16 вересня 1658 р. Між Річчю Посполитою та Україною було утворено союз, який донині спонукає до дискусій між істориками різних народів про його сутність, умови та значення. Варто зазначити, що ми маємо справу з винятковим документом, що стосується не лише долі обох народів, а й тодішньої епохи, коли цей договір було укладено» (Chynczewska-Hennel, 2002: 135). За своєю унікальністю Гадяцька угода перевершила Люблінську унію 1569 року, коли польський сейм за підтримки української та литовської шляхти, невдоволеної пануванням великих землевласників у князівстві, санкціонував акти польського короля Сигізмунда II Августа. Отже, шалений тиск шляхти, нерідкісні невдачі Литви у Лівонській війні, прагнення отримати військову допомогу від Польщі в боротьбі з Московією змусили литовських магнатів вдатися до відновлення перемовин. Тому у липні 1658 року послы Великого князівства Литовського та депутати польського сейму підписали акт про унію, що завершила процес

об'єднання двох держав, який розпочався з укладення Кревської унії 1385 року. А вже 16 вересня біля міста Гадяча з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою та Гетьманщиною укладено угоду. Вона передбачала входження Гетьманщини до складу Речі Посполитої під назвою «Великого Князівства Руського» як третього рівноправного члена двосторонньої унії Польщі і Великого Князівства Литовського. Згідно з Гадяцьким договором законодавчу владу в Україні мали виконувати національні збори депутатів від усіх земель князівства, судову – судовий трибунал з українським діловодством; фінанси, зокрема карбування монет, також передбачалися бути самостійним інструментом. Аналогічний епохальний акт сьогодні годі й шукати, бо такий документ затверджувати завжди складно. Укладення угоди дуже підтримувала еліта Речі Посполитої, яка вже була готовою задля спільного блага до шляхетних вчинків, взаємного зміцнення держави в майбутньому та подолання її кризи. Проте Гадяцький договір найбільше активував і ворогів Польщі. Зокрема, це Московське царство, яке взагалі не сприймало угоди і розв'язало війну з Україною. Для тодішнього гетьмана Івана Виговського, незважаючи на перемогу у Конотопській битві влітку 1659 р., війна складалася вкрай невдало. Так, козаки Запорізької Січі вчинили напад на татар, а отже, змусили їх повернутися назад до Криму. Тим часом промосковсько налаштовані кола старшини та козацтва саботували війну, бо, як вони вважали, Виговський «продав Україну полякам». Зважаючи на ситуацію, що склалася, гетьман Іван Виговський згодом склав повноваження та виїхав до Речі Посполитої (Ясов, 2003: 93). Супротивників Гадяцької унії також не бракувало й у самій Польсько-Литовській державі. Католицьке духовенство, шляхта, магнати в більшості не усвідомлювали бодай певної сутності подій, що відбувалися на українських землях. А отже, вони просто не змогли сприйняти зміст угоди в такому вигляді, що спричинило деякі суперечки і дискусії щодо окремих положень. Якщо проаналізувати первинний текст Гадяцької угоди, варто зауважити, що в релігійних питаннях козаки отримали навіть більше, ніж хотіли від імені Виговського та Немирича їхні посліди під час перемовин у Гощі. Це було зумовлено тим тиском з боку суспільних верств, під яким перебували козацькі провідники та королівські перемовники напередодні підписання остаточної угоди (Rawita-Gawroński, 1907: 76). До того ж Гадяцька угода нав'язувала до колишнього Зборівського миру, надто щодо статусу православ'я в Речі Посполитій (Płokhy, 2001: с. 63). Однак її норми передовсім були конкретнішими, що надавало більше сподівань на їхнє втілення. Тож угоду обидві сторони укладали з думкою про майбутнє і з меншою мірою під тиском поточних подій. Принаймні так були налаштовані автори цієї угоди.

Для козацької держави остаточний варіант Гадяцької унії, ратифікований сеймом Речі Посполитої, був не таким привабливим порівняно з початковим текстом угоди. Основні зміни так і лишилися на папері, оскільки Сейм Речі Посполитої ратифікував договір у травні 1659 р. в скороченому вигляді, скасувавши його головні положення (Яковлева, 1998: 320). Та важливим моментом є те, що навіть така форма договору не влаштувала польські правлячі кола, адже вони не могли змиритися з тим, що православні козаки отримують однакові права з католицькою знаттю, і фактично не сприйняли, зрештою відхиливши її. З української сторони угоду не сприймало пересічне козацтво та селяни, бо внаслідок розширення прав еліти Руського князівства знову підпадали під юрисдикцію й контроль заможних землевласників.

Важливо наголосити, що під час перемовин із польською стороною гетьман Іван Виговський видав маніфест до суспільства, в якому обґрунтував розрив України з Московією, і надіслав його усім європейським урядам. Московити одразу оголосили Виговського зрадником і в серпні 1658 року розпочали проти нього військові дії. Водночас так звана антигетьманська опозиція розпалювала в Україні громадянську війну і в 1659 році звела нанівець усі політичні й військові здобутки Івана Виговського, змусивши його відмовитися від гетьманства.

З позиції козацької політики, замість фактично незалежної держави під протекцією іноземного правителя козацька держава, що має тепер назву Руського князівства, ставала складовою частиною Речі Посполитої, інтегрованою в її адміністративно-територіальну систему. Її територія мала три воєводства, гетьман не мав права на дипломатичні відносини з іноземними правителями, а козаки втрачали право обирати гетьмана, яке тепер переходило до старшини. Надання шляхетства обмеженому колу козацької старшини позбавляло рядове козацтво власної еліти. Тож такі умови відчутно поступалися реалізованим умовам Переяславського договору 1654 року. Та насправді, якби укладена угода набула чинності повною мірою і забезпечувалося її виконання, вона би мала доленосне значення для всієї Східної Європи в майбутньому (Jabłonowski, 1912: 259). Але оцінки цього договору зазвичай є поляризованими. За радянського і російського панування Гадяцьку унію категорично засуджували як нібито «антимосковську змову». А ось схильність до ідеалізації угоди, навпаки, відчувається у сучасній Україні. Можна навіть деколи натрапити на думку, що то був початок євроінтеграції України, і якби Гадяцькі домовленості вдалося реалізувати цілком, «ми б зараз жили, як у Литві й Польщі». А ось тези про те, що цей договір мали укласти на десять, а то й двадцять років раніше, повинна бути однозначно відхилена (Горобець, 2001: 178-197). Бо ні в 1638 р., та навіть ні в 1648 р. ще не було жодних передумов до укладення такої угоди. Зокрема, були відсутні козацькі еліти, готові створити аналогічний документ. А епоха таких видатних діячів, як Петро Конашевич-Сагайдачний, який, перебуваючи гетьманом, виражав інтереси національно-патріотичних сил та активно виступав проти чужоземного панування на українських теренах, давно минула. Та й український політичний, церковний і освітній діяч Петро Могила, попри всю свою унікальність, не міг бути представником всього українського народу. До того періоду, коли на історичній арені з'явився Богдан Хмельницький, українські землі перебували під владою магнатів і шляхти Речі Посполитої. В особі Хмельницького українська громадськість дістала такого вождя,

який розумів її потреби і бачив мету своєї діяльності. У боротьбі за визволення українського народу від поневолення, за утвердження української держави. І саме на народні маси, козацтво спирався Гадяцький договір, адже його укладення припало на доволі слушний момент, коли еліти обох сторін вже цілковито дозріли, щоб піти на поступки і максимально уникнути протиріч.

У Московії відчутно були налякані окресленою перспективою Гадяцької угоди, адже Переяславська угода 1654 року втратила чинність, і згодом московський цар оголосив гетьмана Виговського зрадником та закликав українців не підкорятися йому. Водночас гетьман наприкінці березня 1659 року видав універсал, де пояснив укладення Гадяцького договору прагненням захистити Україну від поневолення московитами. Для царської Росії реалізація такого договору означала не лише фінал її панування над українськими землями, а фактично кінець мрії про відновлення панівного становища на цих теренах. Тому цар наказав розмістити додаткові сили на підконтрольних територіях, одразу запровадити посади губернаторів та російську судову юрисдикцію. Тож Гадяцька угода спровокувала Московію до відкритого воєнного втручання в Україні. На початку квітня 1659 року 100-тисячна московська армія під командуванням князя Трубецького перейшла кордон біля містечка Срібного на Чернігівщині і взяла в облогу Конотоп. До початку липня місто обороняли 5 тисяч козаків, коли туди підійшло об'єднане військо на чолі з гетьманом Виговським. У Конотопській битві 8 липня 1659 року було вщент розгромлене московське військо – спільне українсько-польсько-татарське військо дало неабияку відсіч агресорові.

На перший погляд, блискавична перемога мала би зміцнити становище гетьмана, проте цього не сталося. Адже більшість старшин, невдоволена відмовою Польщі прийняти «додаткові пункти» в угоді, не бажала продовження воєнних дій із Московією і розпочала пошук шляхів до взаєморозуміння. А отже, Гадяцький договір стрімко призвів до народного повстання проти Виговського. Бо народні маси вважали союз із державою, довготривале панування якої в Україні було кілька років тому повалено, неможливим. Та й Польща не мала особливого наміру дотримуватися угоди, хоча вона була ратифікована сеймом Речі Посполитої. Варто зазначити, що ця битва не привела до перемоги у війні, а в Україні водночас піднялася нова хвиля виступів опозиції та народних повстань. Не бажаючи дальшого кровопролиття і внутрішньополітичної кризи, Іван Виговський був змушений зректися булави і виїхати до Польщі. На його місце обрали молодшого сина Богдана Хмельницького – Юрія, який під тиском Москви підписав Переяславський договір 1659 р., що перетворював Україну на автономну одиницю у складі Російської імперії, присягнув царю і погодився на обмеження прав Війська Запорозького.

Тим часом Іван Виговський перейшов на службу до польського короля Яна Казимира, який призначає його кийвським воєводою та сенатором Речі Посполитої. Однак Виговський невдоволений тим, що польська сторона відмовилася від його ідеї Великого князівства Руського – він не полишає намірів знову стати козацьким гетьманом. Проте згодом він усвідомив, яка кривава Руїна заповонила його Батьківщину. На ту пору гетьманська Україна вже розкололася на дві частини (Правобережну та Лівобережну), кожна з яких була автономною областю у складі Речі Посполитої та Росії і мала свого гетьмана. Московія намагалася будь-якими способами зірвати Гадяцьку унію й заради цього влітку 1660 року навіть розпочала війну з Польщею, яка вже мала всі ознаки громадянської війни: на боці Московії виступав Юрій Хмельницький з козаками, а на боці Польщі – Іван Виговський теж з козаками. У цій битві перемагали поляки, результатом якої стало укладення Чуднівської угоди. Умови укладеного на полі бою Чуднівського мирного договору майже повторювали Гадяцький трактат, але вже не йшлося про окреме Велике князівство Руське, адже Україна одержувала лише автономію з гетьманом на чолі. Московити у тій битві зазнали ганебної поразки. На думку історика Наталії Яковенко, «ідеї Гадяцького трактату є яскравою пам'яткою політико-правової думки свого часу, що за умов реалізації справді б мали шанс утвердити майбутнє польсько-литовсько-білорусько-української спільноти й оновити Річ Посполиту через нові форми співжиття народів» (Jakowenko, 2000: 252). Варто наголосити, що саме Гадяцька угода найбільше наблизила населення українських земель до реалізації ідеї створення козацької держави. Це справжня мета, яка, на відміну від повстань та заворушень, також почасти суперечила поглядам істориків. Вона вимагала поступок, нерідко важких, але здійснюваних заради гідної мети.

Окрім того, польський сейм пішов на вилучення з тексту Гадяцької угоди кількох важливих для України положень. 22 травня 1658 року уточнений текст угоди був ратифікований. Територія князівства Руського обмежувалася Брацлавським, Київським і Чернігівським воєводствами; чисельність козацького реєстру встановлювалася в 30 тис. осіб; унія залишалася. Православні могли обіймати посади лише в Київському воєводстві, а в Брацлавському й Чернігівському – поперемінно з католиками. Було вилучено застереження про необов'язковість для Війська Запорозького брати участь у можливій війні Речі Посполитої з Московією. Аби якось згладити неприємне враження від змісту угоди, Іван Виговський отримав Любомське і Барське староства, група старшин – мастки, а понад 30 особам було надано шляхетство (Батюк, 1993: 51). За таких обставин Гадяцька угода, за влучним висловом польського дослідника Володимира Вуйцика, залишилася «мертвим паперовим документом» (Номіс, 1993: 179).

Дворічне гетьманування Івана Виговського відзначилося небаченим раніше загостренням соціально-політичної боротьби, яка переросла у громадянську війну та призвела до загибелі щонайменше 100 тис. осіб. Її спалах був зумовлений новим курсом гетьмана, що передбачав повернення до ідеї автономізму. Трагедія Виговського як державного діяча полягала не в тому, що йому бракувало політичних здібностей. Він не збагнув того факту, що на території козацької України вже утвердилася національна держава,

яка за характером соціально-економічних відносин істотно вирізнялася від сусідніх країн. За словами відомого історика Івана Крип'якевича, гетьман знехтував здобутки «національної революції, що знайшли прояв у козацькому устрої, – він намагався змінити його і створити шляхетську Україну, – на кшталт шляхетської Польщі». А ще Виговський не зумів побачити перспективи розвитку України як суверенної соборної держави й відмовився від національної державної ідеї. Так сталося, що під час приходу до влади він був навіть більшим патріотом Речі Посполитої, ніж України. Показовим із цього приводу є його лист, написаний наприкінці 1659 р. до Яна Казимира. В ньому гетьман висловлює готовність пролити останню краплину своєї крові за короля та «цілісність Вітчизни», а також спільно з польським військом «зі своїми здібностями і вмінням воювати з Україною». Заохочуючи Яна Казимира до походу, екс-гетьман звертає його увагу на різке послаблення боєздатності української армії за останні роки: «Тепер не страшна козацька сила, бо протягом цих років у бурях домової війни сильно пошкоджена. Вигинули найбільші полки: Полтавський із сорока тисячами; Миргородський з тридцятьма тисячами; також Прилуцький та Іркліївський вщент знесені. Кропивою поросли міста й села, бо одні на полі бою полягли у кількох багатьох бойовиськах, а інші з жінками пішли в орду» (Zakrzewski, 1934: 263). На жаль, Іван Виговський мав рацію: таких старшин було чимало.

Висновок: Отже, аналіз зовнішньополітичного курсу Української держави в другій половині 50-х років XVII ст. дозволяє зробити висновок щодо кореляції характеру зовнішньополітичної діяльності українського керівництва відповідно до розвитку міжнародних процесів у регіоні. Переорієнтація гетьмана Івана Виговського з Москви на Варшаву зумовлювалася цілим комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких виокремлювалися насамперед внутрішні фактори, але значну роль відігравали й тісно пов'язані з ними зовнішньополітичні. Найвагомішими із зовнішньополітичних складників гадяцького процесу були прагнення нейтралізувати політичні претензії московського керівництва, відновити союзницькі стосунки з Кримським ханством, а також не допустити польсько-російського примирення на шкоду українським інтересам. Гадяцька угода – видатне досягнення козацького уряду, свідчення зрослої державницької ідеології українського суспільства. Та, як і кожна висока ідея, вона не відразу стала зрозумілою широкому загалу. Реалізувати договір практично було неможливо, проте він залишився визначною пам'яткою політичної свідомості Козаччини. Оцінюючи Гадяцький договір з історично-правової позиції, можна дійти висновків про те, що хоч Гадяцька угода могла би мати великі потенційні наслідки для історії України й Польщі, але її реальний вплив був незначний, оскільки вона лишилася невиконаною, більшість впливових політичних сил виступила проти неї.

Список використаних джерел:

1. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 441 с.
2. Tomkiewicz W. Unia hadziacka. Sprawy Narodowościowe. 1937. R. XI. № 1-2. 31 s.
3. Podhorodecki L. Zarys dziejów Ukrainy. Warszawa, 1976. T. II. 311 s.
4. Kaczmarczyk J. Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia?, 1994. 2 s.
5. K. Grunberg, B. Sprengel, Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku, Warszawa 2005, 832 s.
6. T. Chynczewska-Hennel. Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później, Warszawa. 2002, s.135.
7. M. Jacov, Europa i Ostanie w okresie Lig Świętych. Polska pomiędzy Wschodem a Zachodem. Kraków, 2003. 260 s.
8. Rawita-Gawroński F. Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej. Lwów, 1907. 93 s.
9. Plokhy S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. New York, 2001. 401 p.
10. A. Jabłonowski. Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskie. Kraków, 1912. s.259.
11. В. Горобець. Еліта козацької України в пошуках легітимізації: стосунки з Москвою та Варшавою 1654-1665. Київ, 2001. 533 с.
12. N. Jakowenko. Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku. Lublin, 2000. 397 s.
13. В. Батюк. Українська державність напередодні та в роки Визвольної війни 1648-1654 рр. у працях дослідників із західної діаспори. Укр. іст. журн., 1993. № 1. 51 с.
14. Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego. Lwów, 1934. 410 s.

References:

1. Iakovleva T. Hetmanshchyna v druhii polovyni 50-kh rokov XVII stolittia : prychny i pochatok Ruiny [Hetmanate in the second half of the 50s of the XVII century: the causes and beginning of the Ruin.]. Kyiv: Osnovy, 1998. 441 s. [In Ukraine]
2. Tomkiewicz W. Unia hadziacka. Sprawy Narodowościowe. 1937. R. XI. № 1-2. 31 s.
3. Podhorodecki L. Zarys dziejów Ukrainy. Warszawa, 1976. T. II. 311 s.
4. Kaczmarczyk J. Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia?, 1994. 2 s.
5. K. Grunberg, B. Sprengel, Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X – XX wieku, Warszawa 2005, 832 s.
6. T. Chynczewska-Hennel. Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później, Warszawa. 2002, s.135.
7. M. Jacov, Europa i Ostanie w okresie Lig Świętych. Polska pomiędzy Wschodem a Zachodem. Kraków, 2003. 260 s.
8. Rawita-Gawroński F. Poselstwo Bieniewskiego : od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej. Lwów, 1907. 93 s.
9. Plokhy S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. New York, 2001. 401 p.
10. A. Jabłonowski. Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskie. Kraków, 1912. s. 259.

11. V. Horobets. Elita kozatskoi Ukrainy v poshukakh lehitymizatsii: stosunky z Moskvoiu ta Varshavoiu 1654-1665 [The elite of Cossack Ukraine in search of legitimacy: relations with Moscow and Warsaw 1654-1665]. Kyiv, 2001. 533 c. [In Ukraine]
12. N. Jakowenko. Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku [Ukrainian statehood on the eve and during the Liberation War of 1648-1654 in the works of researchers from the Western Diaspora]. Lublin, 2000. 397 s. [In Ukraine]
13. V. Batiuk. Ukrainska derzhavnist naperedodni ta v roky Vyzvolnoi viiny 1648-1654 rr. u pratsiakh doslidnykiv iz zakhidnoi diaspory. Ukr. ist. zhurn., 1993. № 1. 51 s.
14. Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego. Lwów, 1934. 410 s.

FORMY DZIAŁALNOŚCI PUBLICZNO-USŁUGOWEJ NARODOWEJ POLICJI UKRAINY

Vadym Troian

student Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-6415-2215

e-mail: Vadym_Troian@ukr.net

Adnotacja. Formy działalności publiczno-usługowej organów Narodowej Policji są badane przez pryzmat przyjęcia właśnie dokumentów autoryzacyjnych, które są związane z wolą organu Narodowej Policji, którego prawo do wykonywania działalności publiczno-usługowej jest określone przez przepisy obowiązującego prawa. Zaproponowano, że pod formą działalności publiczno-usługowej Narodowej Policji należy rozumieć zewnętrznie wyrażone działanie organów policji lub ich funkcjonariuszy (policjantów), przeprowadzone w ramach uprawnień określonych w aktach prawnych w celu osiągnięcia wyznaczonych im celów i zadań w celu zapewnienia praw i wolności człowieka, a także ochrony interesów społeczeństwa i państwa, utrzymania porządku publicznego i bezpieczeństwa, przeciwdziałania przestępczości. Wyróżniono główne znaki, które są nieodłącznie związane z formami działalności publiczno-usługowej Narodowej Policji: 1) obecność regulacji prawnych przewidzianych w aktach prawnych lub ich formalna pewność; 2) obecność konsekwencji prawnych dla odbiorców usług; 3) ukierunkowanie na realizację władzy państwowej właściwej organom Narodowej Policji.

Słowa kluczowe: policja, działalność publiczno-usługowa, usługi policyjne, formy działalności, zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego, przeciwdziałanie przestępczości, bezpieczeństwo publiczne, regulacje administracyjnoprawne, podmiot świadczący usługi.

FORMS OF PUBLIC AND SERVICE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Vadim Troyan

*Applicant of Kharkiv National University
of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-6415-2215

e-mail: Vadym_Troian@ukr.net

Abstract. Forms of public service activities of the National Police have been studied through the prism of the adoption of permits, which are related to the expression of will of the National Police, whose right to carry out public service activities is determined by current legislation. It is proposed to understand the form of public service activity of the National Police as an outwardly expressed action of police bodies or their officials (police), carried out within the powers provided by regulations in order to achieve their goals and objectives to ensure human rights and freedoms, as well as protection of the interests of society and the state, maintenance of public order and security, counteraction to crime. The main features that are inherent in the forms of public service activities of the National Police are identified: 1) the presence of legal regulations provided by regulations or their formal definition; 2) the existence of legal consequences for recipients of services; 3) focus on the implementation of state powers inherent in the National Police.

Key words: police, public service activities, police services, forms of activity, ensuring public safety and order, combating crime, public safety, administrative and legal regulation, the subject of services.

ФОРМИ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Вадим Троян

*здобувач Харківського національного університету
внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-6415-2215

e-mail: Vadym_Troian@ukr.net

Анотація. Форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції досліджено через призму прийняття саме дозвільних документів, які пов'язані з волевиявленням органу Національної поліції, право якого щодо здійснення публічно-сервісної діяльності визначене нормами чинного законодавства. Зaproponовано під формою публічно-сервісної діяльності Національної поліції розуміти зовнішньо виражену дію органів поліції або їх посадових осіб (поліцейських), здійснену у межах повноважень, передбачених нормативно-правовими актами з метою досягнення поставлених перед ними мети та завдань щодо забезпечення прав і свобод людини, а також захист інтересів суспільства і держави, підтримання публічного порядку та безпеки, протидії злочинності. Виокремлено основні ознаки, які притаманні формам публічно-сервісної діяльності Національної поліції: 1) наявність правової регламентації, передбаченої нормативно-правовими актами, або їх формальна визначеність;

2) наявність юридичних наслідків для одержувачів послуг; 3) спрямованість на реалізацію державно-владних повноважень, притаманних органам Національної поліції.

Ключові слова: поліція, публічно-сервісна діяльність, поліцейські послуги, форми діяльності, забезпечення публічної безпеки і порядку, протидія злочинності, публічна безпека, адміністративно-правове регулювання, суб'єкт надання послуг.

Актуальність теми. Вимоги, які висуває до нас європейська спільнота, спрямовані на реформування правоохоронних органів держави, трансформацію України на сервісну державу, призначенням якої є не примус і контроль, а забезпечення соціального компромісу, пом'якшення та подолання соціальних антагонізмів, де правоохоронні органи стоять на сторожі захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Прийняття Закону України «Про Національну поліцію» стало важливим етапом інтеграції України в європейський ідеологічний простір і наблизило нашу правоохоронну систему до визнаних стандартів захисту прав і свобод людини. Невипадково, що саме реформа поліції сприймається як одне з найбільш вагомих надбань останніх років, а сама ідея визнання поліції сервісним органом є суттєвим зрушенням у відносинах між державою й людиною. Законодавче закріплення надання послуг населенню як основного завдання поліції в Україні та впровадження його в реальну практику діяльності поліції є особливо актуальним в аспекті європейської інтеграції України, виконання взятих на себе зобов'язань щодо реформування органів внутрішніх справ і приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів правоохоронної діяльності (Біла-Тюріна, 2016: 59).

Стан дослідження. Дослідження форм та методів публічно-сервісної діяльності органів публічної адміністрації, у тому числі органів Національної поліції, стали предметом наукового аналізу таких учених: В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва, Я.Г. Вороніна, Д.С. Денисюка, О.В. Джафарової, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, І.В. Патерило, М.М. Романяка, В.О. Резніченка, О.П. Рябченко, М.М. Тищенко, В.В. Чмелюка, А.П. Хряпінського, Т.І. Шапочки, С.О. Шатрави тощо. Саме ці праці покладено в основу формування підходу щодо визначення адміністративно-правових форм та методів публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції, зупинимося на аналізі терміна «форми» з метою більш детального вивчення та запропонування власного визначення. Так, А.М. Школик наголошує, що, окреслюючи форми діяльності публічної адміністрації, слід говорити про найпоширеніші на практиці способи функціонування органів публічної адміністрації (Школик, 2007: 104). В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова, Н.В. Фоміцька під формою діяльності розуміють уніфікований за зовнішніми ознаками, формалізований вид результатів конкретних дій органу управління, його структурних підрозділів та службових осіб, спрямованих на досягнення поставленої мети. Водночас виділяють декілька видів форм діяльності: нормативно-правові (становлення норм права); застосування норм права; організаційного регламентування внутрішньої роботи апарату органів влади; позаапаратної організаційної діяльності; матеріально-технічного забезпечення (Дзюндзюк, Мельтюхова, Фоміцька, 2011). Т.О. Коломоєць на підставі наукових узагальнень надає визначення форм діяльності публічної адміністрації як зовнішньо вираженої дії органів публічної адміністрації або їх посадових осіб, здійсненої у межах компетенції з метою досягнення поставлених перед ними мети та завдань (Коломоєць, 2011: 172).

На підставі зазначених позицій учених, слід дійти висновку, що під формою публічно-сервісної діяльності Національної поліції варто розуміти зовнішньо виражену дію органів поліції або їх посадових осіб (поліцейських), здійснену у межах повноважень, передбачених нормативно-правовими актами з метою досягнення поставлених перед ними мети та завдань щодо забезпечення прав і свобод людини, а також захист інтересів суспільства і держави, підтримання публічного порядку та безпеки, протидії злочинності.

Варто виокремити основні ознаки, які притаманні формам публічно-сервісної діяльності Національної поліції: 1) наявність правової регламентації, передбаченої нормативно-правовими актами, або їх формальна визначеність; 2) наявність юридичних наслідків для одержувачів послуг; 3) спрямованість на реалізацію державно-владних повноважень, притаманних органам Національної поліції.

У межах цього дослідження форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції будемо розглядати через призму прийняття саме дозвоільних документів, які пов'язані з волевиявленням органу Національної поліції, право якого щодо здійснення публічно-сервісної діяльності визначене нормами чинного законодавства. При цьому відповідні дозвоільні дії суб'єкт здійснює з метою реалізації державно-владних повноважень щодо забезпечення національної безпеки (Резніченко, 2015: 81).

Враховуючи вищезазначене, здійснимо більш детальніше форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції. Так, звернення до постанови Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг» (Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг, 2011) та постанови Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» (Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання, 2007) дає можливість стверджувати, що органи Національної поліції уповноваженні здійснювати публічно-сервісну діяльність, результатом якої є видача відповідного документу дозвоільного характеру, а саме:

- видача дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система (для юридичних та фізичних осіб);
- видача дозволу на зберігання і носіння (реєстрація, перереєстрація) (нагородної зброї; мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система);
- переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого;
- видача дозволу на відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи, що працюють із вибуховими матеріалами, піротехнічних майстерень та інших об'єктів відповідно до Положення про дозвільну систему, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576 (Про затвердження Положення про дозвільну систему, 1992);
- видача дублікатів документів дозвільного характеру у разі їх втрати або пошкодження;
- видача ліцензії: 1) на виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; 2) на виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивою та дратівною дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж; 3) надання послуг з охорони власності та громадян; 4) на провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонування мисливських стендів;
- переоформлення ліцензії, видача дублікату ліцензії, видача копії ліцензії відповідно до вищезазначеного переліку;
- оформлення та видача: 1) дозволу на встановлення і використання на транспортних засобах спеціальних звукових та/або світлових сигнальних пристроїв синього чи жовтого кольору; 2) дозволу на перевезення надгабаритних, великовагових вантажів; 3) документів щодо погодження маршрутів дорожнього перевезення небезпечних вантажів;
- забезпечення супроводження для безпечного перевезення негабаритних, великовагових та небезпечних вантажів, автобусів та інших транспортних засобів спеціалізованими автомобілями Національної поліції з використанням спеціальних світлових або звукових сигналів;
- обстеження з виїздом на місце території або окремих ділянок автомобільних доріг, вулиць і залізничних переїздів, на яких планується розміщення об'єктів дорожнього сервісу, малих архітектурних форм; ділянок вулично-дорожньої мережі, на яких планується відкриття нових або перегляд діючих маршрутів руху транспортних засобів, залучених до перевезення пасажирів;
- підготовка і видача технічних умов на розміщення об'єкта дорожнього сервісу та малої архітектурної форми;
- перевірка проєктної документації щодо будівництва, реконструкції і ремонту автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів, об'єктів дорожнього сервісу, інших дорожніх споруд; забудови окремих територій населених пунктів; генеральних планів окремих забудов у населених пунктах; проєктів комплексних схем організації руху та спорудження ліній міського електричного транспорту; схем організації дорожнього руху на відповідність технічним умовам та нормативно-правовим актам із безпеки дорожнього руху з подальшим оформленням документів щодо її розгляду та затвердження з наданням погодження або відмови в наданні погодження (Джафарова, 2015: 391-395).

Водночас постає необхідність внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг» (Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг, 2011) у зв'язку із прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» в частині структурних підрозділів, які уповноваженні видавати дозволи, замість «підрозділи міліції громадської безпеки» доречно використовувати «Підрозділи Національної поліції».

Зазначимо, що відповідно до наказу МВС України від 21.08.1998 № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» (Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, 1998) організацію діяльності з реалізації дозвільних повноважень покладено на: 1) Департамент превентивної діяльності Національної поліції України; 2) уповноважений підрозділ (управління, відділ, сектор) з контролю за обігом зброї у сфері дозвільної системи Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України; 3) відповідні підрозділи територіальних органів Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, районах, містах, районах у містах.

Водночас звернення до Закону України «Про Національну поліцію» (Про Національну поліцію, 2015) та постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» (Про затвердження Положення про Національну поліцію, 2015) надає можливість виокремити публічно-сервісне спрямування органів Національної поліції у сфері охоронної діяльності, а саме: здійснення охорони об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також беруть участь у здійсненні державної охорони; здійснення на договірних засадах охорони фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності, а також технічні заходи охоронного призначення у випадках і порядку, передбачених законом або іншими нормативно-правовими актами.

У цьому разі органи поліції охорони надають замовникам визначені договором оплатні охоронні послуги шляхом залучення до цих заходів нарядів поліції охорони, озброєння, інженерних та технічних засобів охорони, засобів зв'язку, транспортних і спеціальних засобів (Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів, 2017).

Крім того, органи поліції охорони під час здійснення охоронної діяльності надають послуги з:

1) охорони об'єктів (майна) усіх форм власності шляхом контролю за станом майнової безпеки об'єкта охорони, використання пунктів централізованого спостереження та оперативного реагування нарядів поліції охорони на повідомлення про спрацювання технічних засобів охорони чи інші повідомлення про правопорушення;

2) охорони валютних та інших цінностей, вантажів під час їх перевезення транспортними засобами, інкасації;

3) охорони фізичних осіб шляхом запобігання загрозам особистій безпеці фізичної особи, яка охороняється (Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів, 2017).

На підставі викладеного слід дійти висновку, що органи Національної поліції, здійснюючи публічно-сервісну діяльність, уповноважені видавати документи дозвільного характеру у відповідних сферах, а саме: 1) у сфері обігу та застосування зброї; 2) у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; 3) у сфері охоронної діяльності.

Звернення до постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609 «Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» (Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України, 2015) надає можливість зробити висновок, що органи Національної поліції є суб'єктом ліцензування певних видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню: 1) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; 2) охоронна діяльність.

Варто зазначити, що п.п. 11, 30 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (Про ліцензування видів господарської діяльності, 2015) визначено, які види господарської діяльності підлягають ліцензуванню, серед них: 1) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; 2) охоронна діяльність.

У цьому разі чинні постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг» (Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг, 2011) та постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» (Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання, 2007) суперечать Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (Про ліцензування видів господарської діяльності, 2015) та постанові Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609 «Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» (Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України, 2015) в частині закріплення видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, що у свою чергу потребує приведення у відповідність до норм Закону України від 02.03.2015 № 222-VIII (Про ліцензування видів господарської діяльності, 2015) в цій частині.

Отже, ліцензування варто розглядати з позиції правової форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції, яка має повідомний характер та пов'язана з реалізацією прав громадян на здійснення видів господарської діяльності у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку.

Відповідно до п.п. 11, 30 ч. 1 ст. 7, ч. 2 ст. 9 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» Кабінетом Міністрів України затверджено відповідні ліцензійні умови щодо здійснення господарської діяльності, якими встановлено вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії на провадження господарської діяльності, а також організаційні, кадрові і технологічні вимоги до матеріально-технічної бази ліцензіата, обов'язкові для виконання під час здійснення господарської діяльності, а саме:

– ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівлі вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу (Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівлі вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу, 2015);

– ліцензійні умови провадження охоронної діяльності (Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності, 2015).

Загалом процедура ліцензування як правова форма публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції складається з таких стадій: 1) прийняття заяви про видачу ліцензії; 2) розгляд заяви про видачу ліцензії та прийняття рішення про видачу або про відмову у видачі ліцензії; 3) видача ліцензії та копій ліцензій (Джафарова, 2015: 480).

Таким чином, під формою публічно-сервісної діяльності Національної поліції слід розуміти зовнішню виражену дію органів поліції або їх посадових осіб (поліцейських), здійснену у межах повноважень, передбачених нормативно-правовими актами, з метою досягнення поставлених перед ними мети та завдань щодо забезпечення прав і свобод людини, а також захист інтересів суспільства і держави, підтримання публічного порядку та безпеки, протидії злочинності. Варто зазначити, що форми публічно-сервісної діяльності органів Національної поліції досліджено через призму прийняття саме дозвільних документів, які пов'язані з волевиявленням органу Національної поліції, право якого щодо здійснення публічно-сервісної діяльності визначене нормами чинного законодавства. Слід підкреслити, що відповідні дозвільні дії органи поліції здійснюють із метою реалізації державно-владних повноважень щодо забезпечення національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Біла-Тюріна Ю.З. Щодо питання теоретико-методологічних засад дослідження послуг, які надаються Національною поліцією України. *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2016. № 3(53). С. 59–64.
2. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінет Міністрів України від 26.10.2011 № 1098.
3. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінет Міністрів України від 26.10.2011 № 1098.
4. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінет Міністрів України від 26.10.2011 № 1098.
5. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Х., 2015. 572 с.
6. Дзюндзюк В.Б., Мельтюхова Н.М., Фоміцька Н.В. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. Х.: Магістр, 2011. 306 с.
7. Коломоець Т.О. Адміністративне право України. академічний курс: підруч. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21.08.1998 № 622.
9. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівлі вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництва спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продажу: постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1000.
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 18.11.2015 № 960.
11. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609.

12. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795.
13. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795.
14. Про затвердження Положення про дозвільну систему: постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576.
15. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від д 28.10.2015 № 877.
16. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII.
17. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580.
18. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577.
19. Резніченко В.О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2015. 198 с.
20. Школик А.М. Порівняльне адміністративне право : навч. посіб. Л.: ЗУКЦ, 2007. 308 с.

References:

1. Bila-Tiurina, Yu.3. (2016). Shchodo pytannia teoretyko-metodolohichnykh zasad doslidzhennia posluh, yaki nadaiutsia Natsionalnoiu politsiieiu Ukrainy [On the issue of theoretical and methodological principles of research of services provided by the National Police of Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*. Ser.: Pravo. № 3(53). pp. 59–64. [in Ukrainian].
2. Deiaki pytannia nadannia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby platnykh posluh [Some issues of provision of paid services by units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service]: postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 26.10.2011 № 1098. [in Ukrainian].
3. Deiaki pytannia nadannia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby platnykh posluh [Some issues of provision of paid services by units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service]: postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 26.10.2011 № 1098. [in Ukrainian].
4. Deiaki pytannia nadannia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby platnykh posluh [Some issues of provision of paid services by units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service]: postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 26.10.2011 № 1098. [in Ukrainian].
5. Dzhafarova, O.V. (2015). Dozvilna diialnist orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady [Permitting activity of public administration bodies in Ukraine: administrative and legal bases]: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07. Kh. 572 p. [in Ukrainian].
6. Dziundziuk, V.B., Meliukhova, N.M., Fomitska, N.V. (2011). Publichne administruvannya v Ukraini [Public administration in Ukraine]: navch. posib. Kh.: Mahistr. 306 p. [in Ukrainian].
7. Kolomoiets, T.O. (2011). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. akademichnyi kurs: pidruch. K.: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvoistamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv [On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar in their properties non-lethal metal shells, and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives]: nakaz MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia litsenziynykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z vyrobnytstva ta remontu vohnepalnoi zbroi neviiskovoho pryznachennia i boieprypasiv do nei, kholodnoi zbroi, pnevmatychnoi zbroi kalibru ponad 4,5 milimetra i shvydkistiu polotu kuli ponad 100 metriv na sekundu, torhivli vohnepalnoiu zbroieiu neviiskovoho pryznachennia ta boieprypasamy do nei, kholodnoiu zbroieiu, pnevmatychnoiu zbroieiu kalibru ponad 4,5 milimetra i shvydkistiu polotu kuli ponad 100 metriv na sekundu; vyrobnytstva spetsialnykh zasobiv, zariadzhennykh rehovynamy slozotochyvoi ta drativnoi dii, individualnoho zakhystu, aktyvnoi oborony ta yikh prodazhu [On approval of the License Conditions for conducting business activities for the production and repair of non-military firearms and ammunition, melee weapons, pneumatic weapons over 4.5 millimeters and bullet speeds over 100 meters per second, trade in non-military firearms and ammunition to it, cold steel, air guns of caliber over 4.5 millimeters and bullet speed of over 100 meters per second; of production of special means charged with substances of lacrimation and irritating action, individual protection, active defense and their sale]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2015 № 1000. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia litsenziynykh umov provadzhennia okhoronnoi diialnosti [About the statement of License conditions of carrying out security activity]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.11.2015 № 960. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia pereliku orhaniv litsenzuvannia ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the list of licensing bodies and recognition as repealed of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2015 № 609. [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadannia [On approval of the list of paid services

- provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of payment for their provision]; postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2007 № 795. [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadannia [On approval of the list of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of payment for their provision]; postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2007 № 795. [in Ukrainian].
  14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dozvilnu systemu [On approval of the Regulations on the permit system]; postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.10.1992 № 576. [in Ukrainian].
  15. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu [On approval of the Regulation on the National Police]; postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid d 28.10.2015 № 877. [in Ukrainian].
  16. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti [On licensing of economic activities]; Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 № 222-VIII. [in Ukrainian].
  17. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]; Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580. [in Ukrainian].
  18. Pro orhanizatsiiu sluzhbovoi diialnosti politsii okhorony z pytan zabezpechennia fizychnoi okhorony ob'ektiv [About the organization of official activity of security police concerning the physical protection of objects]; nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 577. [in Ukrainian].
  19. Reznichenko, V.O. (2015). Administratyvno-pravovi zasady dozvilnoi diialnosti u sferi mistobuduvannia [Administrative and legal bases of permitting activity in the field of urban planning]; dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kh. 198 p. [in Ukrainian].
  20. Shkolyk, A.M. (2007). Porivnialne administratyvne pravo [Comparative administrative law]; navch. posib. L.: ZUKTs. 308 p. [in Ukrainian].

ROLA ZASAD PRAWNYCH W PSYCHOLOGII INTERAKCJI ŚLEDZCZEGO (DETEKTYWA) Z PROKURATOREM W PROCESIE DOCHODZENIA PRZESTĘPSTW KORUPCYJNYCH

Yurii Khyt

student Katedry Psychologii Prawnej Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych, Prokurator

Specjalistycznej Prokuratury Antykorupcyjnej (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-1012-9062

E-mail: yuriikhyt@gmail.com

Adnotacja. W pracy omówiono kwestie poprawy zrozumienia ogólnych i specjalnych zasad prawnych, które określają skuteczną interakcję prawno-psychologiczną między śledczym a prokuratorem w postępowaniu karnym, biorąc pod uwagę współczesne badania z zakresu psychologii prawnej. Przeanalizowano różne naukowe podejścia do zrozumienia skutecznej interakcji śledczego i prokuratora opartej na zasadach legalności, domniemaniu niewinności i zapewnieniu dowodu winy, przestrzegania rozsądnych terminów postępowania przygotowawczego w sprawach karnych. W doktrynie prawno-psychologicznej Ukrainy obecnie istnieją znaczące zmiany w podejściu do zrozumienia zasad interakcji między śledczym a prokuratorem. Interakcja prawno-psychologiczna między śledczym a prokuratorem nie jest możliwa bez odpowiedniego poziomu koordynacji i komunikacji na różnych etapach i jest kluczowym warunkiem zapewnienia skutecznego postępowania przygotowawczego. Skuteczna interakcja prawno-psychologiczna śledczego i prokuratora jest niemożliwa bez głębokiego zrozumienia przez uczestników takiej interakcji podstawowych zasad legalności, domniemania niewinności i zapewnienia dowodu winy, rozsądnych terminów i skuteczności postępowania przygotowawczego.

Słowa kluczowe: prawomocność, sądownictwo, uprawnienia, interakcja.

THE ROLE OF LEGAL PRINCIPLES IN THE PSYCHOLOGY OF INTERACTION OF THE INVESTIGATOR (DETECTIVE) WITH THE PROSECUTOR IN THE PROCESS OF INVESTIGATION CORRUPTION CRIMES

Yurii Khyt

Applicant at the Department of Legal Psychology

National Academy of Internal Affairs,

Prosecutor of the Specialized

Anti-Corruption Prosecutor's Office (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-1012-9062

yuriikhyt@gmail.com

Abstract. The paper considers the issues of improving the understanding of general and special legal principles, which determine the effective legal and psychological interaction between the investigator and the prosecutor in the criminal process, taking into account modern research in the field of legal psychology. Various scientific approaches to understanding the effective interaction between the investigator and the prosecutor, based on the principles of legality, the presumption of innocence and ensuring guilt, compliance with reasonable deadlines for pre-trial investigation of criminal proceedings are analyzed. In the legal and psychological doctrine of Ukraine, there are currently significant changes in approaches to understanding the principles of interaction between the investigator and the prosecutor. Legal and psychological interaction between the investigator and the prosecutor is impossible without an appropriate level of coordination and communication at its various stages and is a key condition for ensuring an effective pre-trial investigation. Effective legal and psychological interaction between the investigator and the prosecutor is impossible without a deep understanding by the participants of such interaction of the basic principles of legality, presumption of innocence and ensuring proof of guilt, reasonable time and efficiency of pre-trial investigation.

Key words: legality, judiciary, powers, interaction.

РОЛЬ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ У ПСИХОЛОГІЇ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО (ДЕТЕКТИВА) З ПРОКУРОРОМ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Юрій Хить

*здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури
(Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-1012-9062
yuriikhyt@gmail.com*

Анотація. У роботі розглянуті питання вдосконалення розуміння загальноправових і спеціальних правових принципів, які визначають ефективну юридико-психологічну взаємодію між слідчим і прокурором у кримінальному процесі, з урахуванням сучасних досліджень у галузі юридичної психології. Проаналізовано різні наукові підходи до розуміння ефективної взаємодії слідчого та прокурора, заснованої на принципах законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, додержання розумних строків досудового розслідування кримінальних проваджень. У юридично-психологічній доктрині України сьогодні відбуваються суттєві зміни в підходах до розуміння принципів взаємодії між слідчим і прокурором. Юридико-психологічна взаємодія між слідчим і прокурором неможлива без належного рівня координації та комунікації на різних його етапах, є ключовою умовою забезпечення ефективного досудового розслідування. Ефективна юридико-психологічна взаємодія слідчого і прокурора неможлива без глибокого розуміння учасниками такої взаємодії базових принципів: законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, розумних строків та ефективності досудового розслідування.

Ключові слова: законність, судова влада, повноваження, взаємодія.

Вступ. Кримінальне процесуальне законодавство сьогодні не містить чіткого визначення чи переліку принципів взаємодії, якими повинні керуватися слідчі й прокурори при розслідуванні кримінальних правопорушень. Усвідомлення слідчим і прокурором базових засад процесуальної взаємодії набуває особливого значення при розслідуванні складних кримінальних проваджень, які потребують від указаних учасників кримінального процесу максимальної ефективності й характеризуються тривалими психолого-емоційними навантаженнями прокурорсько-слідчої діяльності. Якісна юридико-психологічна взаємодія між слідчим і прокурором повинна базуватися на глибокому теоретико-прикладному розумінні таких принципів кримінального права та кримінального процесу, як законність, презумпція невинуватості й забезпечення доведеності вини, розумні строки й ефективність досудового розслідування.

Метою дослідження є визначення способів впливу основних правових принципів на характер юридико-психологічної взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

У дослідженні автор поставив перед собою завдання провести глибокий теоретико-прикладний аналіз ролі та місця загальноправових і спеціальних принципів при встановленні ефективних способів юридико-психологічної взаємодії між слідчим і прокурором на етапі здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень і процесуального керівництва, виділити найбільш базові принципи, дотримання яких сприяє вдосконаленню юридико-психологічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в науці поняття «принцип» визначається як фундаментальне положення, на основі якого та з дотриманням якого здійснюється процесуальна діяльність представниками правоохоронних органів, тобто застосовується державний примус стосовно порушників правил життя суспільства.

До складу принципів можна віднести лише ті основні положення або ідеї, що характеризують найбільш важливі сторони правової діяльності й визначають її суть, спрямованість і характерні особливості (Дудченко, 2020: 47).

Нині в науці остаточно ще не сформувалася система принципів кримінального провадження, що найважливіше, на нашу думку, то це відсутні будь-які орієнтири для правозастосувальників серед великого різноманіття правових принципів.

З іншого боку, взаємодія означає «взаємно діяти», «спільно працювати», «співробітничати». Процесуальна взаємодія заснована на нормативно-правових актах. Взаємодія – це діяльність оперативних підрозділів, спільна або погоджена за місцем і часом у певних межах між собою та з іншими підрозділами і службами, що здійснюється відповідно до їхньої компетенції та спрямована на виявлення й припинення злочинів, нейтралізацію причин та умов, що сприяють їх учиненню (Міжнародна поліцейська енциклопедія, 2010: 82).

У практичній площині під терміном «взаємодія» розуміють взаємоузгоджену (за метою, характером, місцем і часом) діяльність прокурора, слідчого й оперативного підрозділу, оснований на положеннях нормативно-правових актів (Hodoroba, 2006: 51), що спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, за керівної та організуючої ролі прокурора й чіткого розмежування компетенції. Термін і поняття «взаємодія» варто відрізнити від близьких понять «взаємозв'язок», «узгоджені дії», «координація», «сприяння», «надання допомоги», тощо (Горбунова, 2012: 213).

Питання принципів взаємодії правоохоронців досліджували такі науковці: С.Л. Недов, В.М. Фесюнін, Л.О. Фещенко, В.В. Ковальов, Г.П. Цимбал, О.О. Волобуєва, В.Я. Тацій. Не всі принципи закріплені на рівні норми права, деякі з них упроваджені наукою.

Усі принципи взаємодії слідчого та прокурора в кримінальному процесі можна умовно поділити на загальноправові та спеціальні.

До загальноправових зазвичай відносять принципи законності, гуманізму, гласності, дотримання прав і свобод людини. Указані принципи закріплені на рівні Конституції України та спеціалізованих кодифікованих актів, зокрема в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України. Спеціальні принципи більше виражають специфіку діяльності слідчого та прокурора в кримінальному провадженні, серед них можна виділити принципи планування, колективності, координації, кооперації, процесуальної ефективності. Такі принципи не представлені в окремих статтях нормативних документів, однак використовуються слідчими та прокурорами в повсякденній діяльності залежно від рівня психологічної зрілості, загальної ерудованості та професіоналізму.

У чинному КПК України можна виділити кілька принципів, які прямо стосуються питання взаємодії слідчого та прокурора та етапі досудового розслідування кримінального провадження.

Так, особливого значення в контексті взаємодії слідчого та прокурора набуває передбачений ст. 9 КПК України принцип законності, який передбачає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. По суті, принцип законності є конституційним принципом. У статті 6 Конституції закріплено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Стаття 19 Конституції визначає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Законність є складною юридичною ідеєю, яка також має багатовікову історію. Перше застосування цієї категорії виявляється ще в античному світі. Так, у Стародавній Греції та Стародавньому Римі основною формою організації суспільства була громадська община – релігійний союз сімей і племен. Громадяни, будучи членами сім'ї, племені та громадської общини, будували суспільні відносини на принципі «демократії», особливістю якої була громадянська рівність, виборність і підзвітність, установлення термінів повноважень, невтручання влади в майнові відносини, свобода слова, рівність усіх перед законом (Горбунова, 2008: 10).

Виходячи з розуміння цього принципу, можемо стверджувати, що взаємодія слідчого та прокурора – це не будь-яка форма впливу одного учасника кримінального процесу на іншого, а чітко регламентована й передбачена законодавством форма спільної діяльності в конкретному кримінальному провадженні.

Які б способи та методи взаємодії один із одним не обрали слідчий і прокурор, такі форми постійно мають узгоджуватися з постулатами кримінального процесуального закону. Психологія взаємовідносин при такій взаємодії завжди передбачає звернення її учасників до норми права та способу правового регулювання процесуальної поведінки.

Окремі юридичні аспекти взаємодії слідчого (детектива) та прокурора в кримінальному провадженні регламентовані на законодавчому рівні в різних нормативно-правових актах, таких як Конституція України, КПК України, Закон України «Про національну поліцію», Закон України «Про Державне бюро розслідувань», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також окремими наказами Міністерства внутрішніх справ: «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» від 06.07.2017 № 570, «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07.07.2017 № 575, «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» від 03.11.2015 № 1339, «Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 10.06.2011 № 317/235, Наказом Національного антикорупційного бюро України, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження порядку взаємодії Національного антикорупційного бюро України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з питань обліку осіб, оголошених у розшук» від 24.04.2017 № 99-0/335.

Так, в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні визначено основні принципи взаємодії, а саме:

- швидке, повне й неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;
- самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;
- оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування й оперативних підрозділів Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

дотримання загальних засад кримінального провадження; забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування (Наказ Міністерства внутрішніх справ України, 2017).

Додержання принципу законності є важливою умовою ефективної взаємодії як з точки зору органу досудового розслідування, так і з позиції прокурора.

Така ж позиція стосовно обов'язку прокурора забезпечити законність розслідування викладена й у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя (Рекомендації № Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи, 2000).

Іншим важливим принципом, що впливає на форми взаємодії слідчого та прокурора на етапі досудового розслідування кримінального провадження, є презумпція невинуватості й забезпечення доведеності вини.

Презумпція невинуватості – один із найважливіших принципів демократичного кримінального процесу, який має самостійне призначення й виконує особливу, лише йому притаманну роль (Ларин, 1982: 5).

Презумпція невинуватості особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, є чи не основною засадою в здійсненні кримінального провадження не лише в Україні, а й в інших державах світу. Вона закріплена в багатьох міжнародних нормативних актах і законодавстві більшості держав (Любавіна, 2018: 142).

Указаний основоположний принцип кримінального процесу визначений у статті 62 Конституції України, сформульований у вигляді двох основних складників, а саме:

1. Особа вважається невинуватою в учиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду.

2. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

Чинний КПК України в статті 17 містить додаткове розкриття суті принципу презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, оскільки передбачає, що підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

У професійній діяльності, особливо на етапі досудового розслідування кримінальних проваджень, які стосуються фактів учинення корупційних злочинів, як слідчий (детектив), так і прокурор зобов'язані додержуватися принципу презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини. Відповідно, уся взаємодія між зазначеними учасниками кримінального провадження вибудовується з урахуванням необхідності забезпечення дотримання вказаного принципу.

Також варто зазначити, що дотримання принципів законності та презумпції невинуватості є основоположними засадами діяльності органів прокуратури, відповідно до статті 3 Закону України «Про прокуратуру».

За таких обставин прокурор, здійснюючи нагляд за досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях, є своєрідним гарантом відповідності всього процесу розслідування принципам законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини.

Якщо подивитися на питання принципів з точки зору слідчого (детектива), то в ході розслідування корупційних правопорушень для органу досудового розслідування найважливішим принципом, як правило, є забезпечення доведеності вини. Керуючись у роботі тільки принципом доведеності вини, досить часто слідчі нехтують іншими основоположними принципами законності й презумпції невинуватості.

У психології слідчого, який є проактивним учасником кримінального провадження, необхідність забезпечення виключної законності та презумпції невинуватості під час розслідування кримінальних правопорушень асоціюється з невпевненістю в правильності власних дій та обраного напрямку досудового розслідування. Водночас надмірна концентрація й обдумування своїх дій і вчинків з точки зору дотримання принципів законності та презумпції невинуватості можуть погіршувати оперативність та ефективність прийняття оперативно-тактичних процесуальних рішень, мати ключове деструктивне значення для всього розслідування кримінального провадження.

Як зазначають вітчизняні дослідники, в Україні презумпцію невинуватості найчастіше порушують у таких випадках: при виголошенні публічних заяв політиками і прокурорами про чийсь винуватість задовго до закінчення судового процесу, коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи, і під час затримання осіб, підозрюваних і/або обвинувачених у вчиненні злочину, обранні щодо них запобіжного заходу (Фулей, 2020: 47).

Щоб забезпечити додержання під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень принципів законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини потрібна ефективна юридико-психологічна взаємодія слідчого (детектива) та прокурора.

Варто зазначити, що в психології взаємодію розуміють як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, який породжує їх взаємообумовленість і зв'язок (Кожушко, 2013: 261).

З огляду на таке визначення взаємодії в прокурорсько-слідчих взаєминах, процесуальна взаємодія повинна мати такі обов'язкові елементи:

двоє учасників взаємодії: процесуальний прокурор – старший групи прокурорів у кримінальному провадженні, слідчий (детектив) – старший слідчої групи у цьому ж провадженні;

безперервний вплив учасників взаємодії на дії та процесуальні рішення один одного; узгодженість між собою, взаємозв'язок один із одним та обумовленість дій учасників взаємодії.

Необхідний рівень взаємодії забезпечується належним рівнем планування, координації та комунікації під час проведення досудового розслідування, а також індивідуальними психологічними якостями кожного учасника.

Повністю погоджуємося з позицією українських учених, які зазначають, що взаємодія розглядається не як ієрархічний інститут, де суб'єкти взаємодії залежать один від одного за обсягом повноважень, а, навпаки, як діяльність рівних за статусом, які виконують одне завдання, але в рамках притаманних їм функцій (Бортун, 2017: 53).

Також поняття взаємодії розглядається науковцями як взаємодопоміжна, взаємоузгоджена, спільна співпраця при досудовому розслідуванні злочинів із розподілом компетенції, функції, повноважень, взаємних обов'язків, яка спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства (Яковлев, 2017: 217).

Важливо, що в ст. 2 КПК України як для слідчого, так і для прокурора передбачені завдання кримінального провадження, якими є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Як повноважний представник державного органу виконавчої влади, розслідуючи кримінальне правопорушення, слідчий у силу категоричних вимог статті 3 Конституції України і статті 2 КПК України зобов'язаний поряд із виконанням слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій і прийняттям процесуальних рішень (початкових, проміжних, кінцевих) у невідкладному порядку виконувати ще й правозахисну (правозабезпечувальну) функцію, пов'язану із забезпеченням прав, свобод і законних інтересів усіх фізичних осіб, залучених чи допущених до кримінальної процесуальної діяльності (Вовчук, 2019: 176).

З огляду на викладене, у процесуальній взаємодії слідчий і прокурор нерозривно пов'язані єдиними концептуальними завданнями, однак на психологічному рівні кожен із них обирає різний підхід до виконання цих завдань залежно від передбачених законодавством прав, обов'язків, повноважень та особистої професійної компетенції.

Під час виконання завдань кримінального провадження, взаємодіючи з прокурором, слідчий більш сконцентрований на самому процесі збору та фіксації доказів учинення кримінального корупційного правопорушення. Для слідчого найважливішим на цьому етапі є здобути важливий доказ, що дасть змогу притягнути особу до відповідальності, а також належним чином закріпити його в матеріалах кримінального провадження.

Відомо, що при розслідуванні складних корупційних злочинів особливо у сфері службової діяльності, економіки, хабарництва основна частина доказів здобувається за результатом проведення специфічних слідчих дій, які, відповідно до вимог КПК України, санкціонуються прокурором у вигляді погодження відповідних клопотань до слідчого судді, а саме: тимчасовий доступ до речей і документів, обшук, негласні слідчі (розшукові) дії тощо. Без відповідного погодження клопотання до слідчого судді з боку прокурора фактично слідчий не може розпочати виконувати природну для нього функцію збирання доказів. Тому слідчому доводиться вступати з прокурором у певні форми процесуальної взаємодії, у ході якої презентувати прокурору свої плани та наміри щодо збирання тих чи інших доказів у кримінальному провадженні, переконувати прокурора в законності й умотивованості клопотання, адресованого слідчому судді. Слідчий у такій взаємодії завжди відчуває певний ступінь залежності від думки прокурора стосовно свого бачення необхідності проведення тих чи інших слідчих дій.

У свою чергу, під час такої взаємодії прокурору необхідно приймати рішення стосовно доцільності чи недоцільності проведення тих чи інших слідчих дій, дотримуватися правильного напрямку розслідування й водночас навіть при обґрунтованій відмові в погодженні клопотань слідчого не створювати в слідчого хибне уявлення нібито про бажання прокурора зашкодити справі чи намір створити слідчому штучні перешкоди в здобутті доказів.

Зазначений психологічний аспект взаємодії слідчого та прокурора особливо при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень вимагає належного рівня поточної комунікації й координації всіх процесуальних дій чи рішень у кримінальному провадженні.

У таких випадках важко не погодитися з думкою деяких учених, які розглядають взаємодію як розумне поєднання та найбільш ефективне використання повноважень, методів і засобів, що притаманні кожному із взаємодіючих органів (Суворов, 2014: 105) чи наявність засобів зв'язку, що забезпечує узгоджену участь у кримінальному провадженні (Каркач, 2013: 139).

Ще одним важливим принципом, який, на наш погляд, визначає спосіб взаємодії слідчого та прокурора, є закріплений у статті 28 КПК України принцип розумних строків, тобто вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень в об'єктивно необхідні строки.

Відомо, що обов'язок забезпечення дотримання розумних строків кримінальний процесуальний закон покладає на прокурора, слідчого суддю (у частині розгляду питань, віднесених до його компетенції) та суд.

Як слушно зазначають деякі українські вчені, головним суб'єктом забезпечення розумних строків кримінального провадження є слідчий як основний виконавець процесуальних дій і рішень, які приймаються під час досудового розслідування, тому його необхідно включити до переліку посадових осіб, які повинні забезпечувати розумні строки кримінального провадження (Неледва, 2013: 241). Відсутність сьогодні єдиного законодавчо передбаченого обов'язку як у слідчого, так і в прокурора в забезпеченні розумності строків досудового розслідування не сприяє налагодженню взаємодії між вказаними учасниками кримінального провадження, створює дисонанс у взаємовідносинах. Покладення обов'язку забезпечення розумності строків досудового розслідування виключно на прокурора створює умови для можливих конфліктних ситуацій у взаємовідносинах зі слідчим. Фактично нині прокурор може виконати свій обов'язок забезпечення розумності строків досудового розслідування виключно через застосування до слідчого, який не обтяжений таким обов'язком додержання розумних строків слідства, методів процесуального примусу у вигляді вказівок, передбачених пунктом 4 частини 2 статті 36 КПК України, чи ініціювання перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого, тобто процедури, передбаченої пунктом 8 частини 2 статті 36 КПК України. Зазначені методи впливу на слідчого як на безпосереднього виконавця слідчих і процесуальних дій у кримінальному провадженні не сприяють налагодженню взаємодії з прокурором і закладають серйозні перешкоди в психологію взаємовідносин між ними. При тривалих розслідуваннях, наприклад, детективами Національного антикорупційного бюро України складних, багатоепізодних справ про злочини, пов'язані з корупцією, застосування прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури зазначених заходів впливу на слідчого підриває не тільки перспективи будь-якої спільної зі слідчим конструктивної роботи, а й перспективи успіху всього розслідування.

Потреба в учиненні процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень у розумні строки досить часто стає предметом протиріч у взаємовідносинах між слідчим і прокурором при вчиненні окремих процесуальних дій. Зокрема, особливо актуальним вказане питання постає при підготовці слідчим і погодженні прокурором повідомлень про підозру публічним особам у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень. При розслідуванні складних багатоепізодних справ у сфері корупції очевидно, що для слідчого об'єктивно необхідним є тривалий час для збору та фіксації доказів, що підтверджують вину особи в учиненні злочинів. У такій категорії справ розслідування може тривати місяці або й навіть роки, що породжує з боку прокурора певні претензії до слідчого стосовно незабезпечення дотримання розумності строків досудового розслідування. Водночас, зібравши достатні, на його думку, докази для доведення вини особи, досить часто слідчий самостійно, без попереднього їх обговорення з прокурором, приступає до складання повідомлення про підозру, склавши яку направляє прокурору з вимогою погодження в стислі терміни з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності. Такий стан справ точно не сприяє взаємовідносинам слідчого та прокурора, породжує своєрідне непорозуміння й латентний конфлікт між ними. виправлення недоліків зазначеної форми юридико-психологічної взаємодії можливе тільки шляхом попередніх консультацій слідчого з прокурором, обговорення та спільної оцінки зібраних у справі доказів, спільного їх аналізу на предмет повноти, належності й допустимості. Вступивши в конструктивну взаємодію, слідчий і прокурор рівнозначно включаються в процес притягнення особи до кримінальної відповідальності, обидва психологічно налаштовані працювати в одному ритмі для досягнення єдиної мети. Завдяки такому підходу долаються будь-які психологічні бар'єри ефективної взаємодії, усуваються будь-які вагомні підстави для можливих конфліктів чи суперечок. При належній формі взаємодії прокурор усвідомлює та належним чином оцінює обсяг і значення зробленої слідчим роботи в кримінальному провадженні, а слідчий, у свою чергу, не ставить прокурору часові рамки для прийняття важливих, ключових рішень у кримінальному провадженні, посиляючись на формальний обов'язок прокурора забезпечити розумність строків досудового розслідування.

На відміну від загальноправових, спеціалізовані принципи взаємодії слідчого та прокурора направлені на раціональне вирішення поточних завдань і проблем у кримінальному провадженні. Як слушно зазначають деякі українські науковці, умовно весь процес взаємодії прокурора та слідчого можна поділити на два аспекти: процесуальний (прямо передбачений нормами кримінального процесуального закону) й організаційний (регламентований відомчими актами або не регламентований законом, впливає з його змісту) Ці два аспекти взаємопов'язані між собою та взаємообумовлені. Водночас від вправно налаштованої організаційної взаємодії залежить ефективність процесуальної взаємодії прокурора і слідчого (Яковлев, 2020: 159).

Першим серед спеціалізованих принципів взаємодії слідчого та прокурора можна з упевненістю виділити принцип планування, який створює умови для слідчого і прокурора діяти відповідно до узгодженого графіка й алгоритму.

В.Г. Гончаренко (зі співавторами) визначає планування розслідування як «процес установа шляхів, способів, засобів, сил і термінів успішного досягнення поставленої перед слідством мети під час розслідування конкретної кримінальної справи» (Варфоломєєва, Гончаренко, Бояров, Гончаренко, Попелюшко, 2011: 261).

При розслідуванні корупційних багатоепізодних злочинів детальний погоджений слідчим і прокурором план розслідування дає змогу ефективно використовувати обмежені людські ресурси, оптимально розподіляти наявні сили й засоби. На етапі планування між слідчим (детективом) і прокурором устаноується первинний психологічний зв'язок і взаємна відповідальність як за результат розслідування всієї справи, так і один перед одним. При своєчасному плануванні розслідування діяльність слідчого та прокурора

спрямована на ефективну реалізацію своїх повноважень, формується загальний алгоритм дій сторони обвинувачення з метою досягнення спільної кінцевої мети. Беззаперечно, за допомогою планування досягається більша об'єктивність досудового розслідування та значна процесуальна економія. Фактично спільно розроблений і погоджений між прокурором і слідчим деталізований план розслідування кримінального провадження є для них двох, особливо на початковому етапі розслідування, своєрідною системою координат, яка використовується для орієнтування на унікальній карті кожного окремого кримінального провадження. Передумови для якісної психологічної взаємодії індивідуальності слідчого та прокурора формуються якраз при роботі над спільним планом розслідування кримінального провадження. При розслідуванні складних кримінальних проваджень про злочини, пов'язані з корупцією, складений детективом і погоджений прокурором якісний план слідчих дій може мати вирішальне значення для долі справи.

З принципом планування тісно пов'язаний принцип прогнозування у взаємодії слідчого (детектива) та прокурора. Указаний принцип набуває особливо актуального значення при розслідуванні резонансних справ, де підозрювані особи є публічними чи громадськими діячами, такими як народні депутати, керівники обласних і райдержадміністрацій, керівники центральних органів виконавчої влади, судді, інші державні службовці, посади яких віднесені Законом України «Про державну службу» до категорії «А» посад державної служби. Слідчому (детективу Національного антикорупційного бюро (далі – НАБУ)) і прокурору (Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП)) постійно доводиться передбачати наслідки всіх своїх процесуальних дій і процесуальних рішень у таких кримінальних провадженнях. У вказаній категорії кримінальних проваджень недостатньо просто збирати докази винуватості особи, а потрібно передбачати можливі наслідки самої діяльності слідчого (детектива) та прокурора, направленої на збирання доказів. У цьому випадку відбувається прогнозування впливу дій і рішень як на саме кримінальне провадження, так і на репутацію органів, представники яких здійснюють досудове розслідування в такому кримінальному провадженні.

Принцип прогнозування набуває першочергового значення при розслідуванні детективами НАБУ та прокурорами САП кримінальних правопорушень про одержання неправомірної вигоди. Фактично вже з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань прокурору та слідчому (детективу) необхідно спільно спрогнозувати найбільш імовірний розвиток події злочину, що за характером об'єктивної сторони є надзвичайно динамічним і мінливим, залежно від результатів такого прогнозу запланувати необхідні негласні слідчі (розшукові) дії. Досить часто в практиці НАБУ та САП у прокурора та слідчого є не більше одного дня на роздуми, прогнозування та планування, що в прямому сенсі цього слова змушує їх максимально взаємодіяти – комунікувати, прогнозувати, планувати, знаходити повний психологічний контакт ті взаєморозуміння в складних моментах процесуальної взаємодії. Максимальний рівень напруження та стресогенність ситуації відводять на другий план будь-яку індивідуальну психологічну несумісність слідчого-прокурора та приводять їхню роботу до функції налагодженого механізму.

З принципів планування та прогнозування походить принцип оперативності й гнучкості взаємодії. Саме цей спеціалізований принцип взаємодії слідчого та прокурора дає змогу належним чином реагувати на мінливу обстановку вчинення кримінального правопорушення. Фактично це основний керівний принцип документування слідчими (детективами) НАБУ та прокурорами САП корупційних кримінальних правопорушень у режимі реального часу. Зазначений принцип у сукупності з плануванням і прогнозуванням дає змогу передбачити можливу зміну, ускладнення процесу взаємодії для своєчасного й оперативного на нього реагування з метою досягнення запланованого результату.

Серед спеціалізованих принципів взаємодії слідчого та прокурора окремо варто виділити ще принципи взаємозумовленості та співробітництва. Перший із них передбачає, що процедура взаємодії можлива тільки при наявності взаємного інтересу сторін до дій одна одної. Як слушно зазначається в науковій літературі, наявність в однієї сторони дій, що не підпадають під інтереси іншої, різко знижує ефективність взаємодії й призводить до її припинення. Взаємодія, яка засновується на принципі взаємообумовленості, відбувається за наявності в суб'єктів взаємодії узгоджених (взаємообумовлених) дій. Проведені нами спостереження показали, що при розслідуванні особливо складних кримінальних проваджень у сфері економічної корупції активний здоровий інтерес прокурора до ходу й результатів слідчих дій, які проводить слідчий (детектив), позитивно пливає на динаміку процесу розслідування. Відчуття слідчим (детективом) присутності прокурора в справі не дає змоги збавляти темп розслідування та постійно підживлює активну наступальну позицію слідства в зборі доказової бази. Відповідно, при такій взаємодії прокурор отримує від слідчого інформацію про здобуті докази й установлені обставини поступово (порціями), що дає змогу йому провести якісний аналіз отриманих від слідчого даних, систематизувати й організувати їх у єдину, логічно впорядковану лінію доказування вини майбутнього обвинуваченого по справі.

У юридичній літературі під принципом співробітництва досить часто розуміється взаємодопомога та доброзичливість у взаєминах. Обов'язок забезпечення додержання в такому розумінні принципу співробітництва при взаємовідносинах зі слідчим покладається передусім на прокурора. Так, відповідно до статті 25 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, затвердженого Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017, у взаємовідносинах із співробітниками правоохоронних органів прокурор зобов'язаний бути компетентним, виважено й тактовно виявляти вимогливість і принциповість, що базуються на вимогах закону (Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, 2017). Також варто зазначити,

актуальність принципу співробітництва у взаємодії між прокуратурою та слідчими відображена й у Рекомендаціях Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, які передбачають, що держави, у яких поліція незалежна від прокуратури, повинні вжити ефективних заходів, щоб гарантувати, що існує відповідне й професіональне співробітництво між прокуратурою і поліцією (Рекомендації № Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи, 2000).

Очевидно, що прокурор, як процесуально сильніша фігура в кримінальному провадженні, зобов'язаний задавати правильний тон взаємовідносинам зі слідчим, що потребує від нього не тільки професійної майстерності, а й великої емоційної стійкості та психологічної зрілості. На стадії досудового розслідування прокурор у силу специфіки своєї процесуальної ролі, на відміну від слідчого, менше піддається негативним ефектам і впливу з боку криміногенного середовища, а тому саме на прокурора покладається відповідальність забезпечити баланс доброзичливості у взаєминах зі слідством.

Важливим, на наш погляд, спеціалізованим принципом юридико-психологічної взаємодії слідчого та прокурора при розслідуванні будь-яких кримінальних проваджень є принцип процесуальної ефективності слідчого та прокурора в кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 5 статті 38 КПК України, орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Категорія «ефективне досудове розслідування» декілька разів згадується в чинному КПК України, зокрема в пункті 8 частини 2 статті 36, який наділяє прокурора в процесі здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням повноваженнями ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування, пункті 2 частини 2 статті 39 КПК України, який наділяє керівника органу досудового розслідування повноваженнями відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування,

Крім того, статтею 36 КПК України передбачено право Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури, його перших заступників і заступників своєю вмотивованою постановою доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування.

Очевидно, що категорія ефективності чи неефективності досудового розслідування є важливою умовою певних форм юридико-психологічної взаємодії слідчого та прокурора. На жаль, чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить жодного визначення терміна «ефективне досудове розслідування». У науці проблема ефективності досудового розслідування також досліджена недостатньо, потребує особливої уваги, оскільки на практиці по-різному розуміється прокурорсько-слідчими працівниками, що призводить до неправильних форм взаємодії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор удосконалив доктринальне розуміння психологічних аспектів побудови взаємодії слідчого з прокурором на засадах законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, додержання розумних строків досудового розслідування. Автор пропонує глибоке теоретико-прикладне розуміння принципів взаємодії слідчого і прокурора в їх широкому психологічному контексті, не врегульованому нині нормами чинного кримінального процесуального законодавства.

Висновки. У юридично-психологічній доктрині України сьогодні відбуваються суттєві зміни в підходах до розуміння принципів взаємодії між слідчим і прокурором. Юридико-психологічна взаємодія між слідчим і прокурором неможлива без належного рівня координації та комунікації на різних його етапах, є ключовою умовою забезпечення ефективного досудового розслідування. Ефективна юридико-психологічна взаємодія слідчого і прокурора неможлива без глибокого розуміння учасниками такої взаємодії базових принципів законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, розумних строків та ефективності досудового розслідування. Для досягнення належного рівня юридико-психологічної взаємодії слідчому та прокурору варто уникати зайвого напруження у відносинах, сприяти побудові продуктивної робочої атмосфери розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Бортун М.І. Поняття «Взаємодія» в кримінальному провадженні. *Кримінально-правові науки. Юридична Україна*. 2017. № 9–10. С. 52–58.
2. Криміналістика. Академічний курс / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров, С.В. Гончаренко, В.О. Попелюшко. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 261 с.
3. Вовчук Л.С. Правозахисна діяльність слідчого. *Наше право*. 2019. № 4, С. 176–179.
4. Годороба В.Ю. Про взаємодію процесуальних органів у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 49–56.
5. Горбунова Л.М. Принципи законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. Київ : ЮрінкомІнтер, 2008. 240 с.

6. Дудченко В.В. Принципи взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та ювенальної превенції у сфері запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (3(28)). С. 47–50.
7. Єрмоєнко І.В. Взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні: підстави, форми та принципи. *Національний юридичний журнал: Теорія і практика*. 2020. Вип. 5 (46). С. 157–160.
8. Каркач П. Деякі питання взаємодії органів досудового розслідування і оперативних підрозділів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 8. С. 143–152.
9. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджено 27.04.2017 на Всеукраїнській конференції прокурорів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>.
10. Кожушко С. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. *Освіта регіону*. 2013. № 4. С. 261–263.
11. Ларин А.М. Презумпція невинуватості. *Юридическая литература*. 1982. 220 с.
12. Любавіна В.П. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2018. 276 с.
13. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Київ, 2010. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.
14. Про затвердження інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 липня 2017 № 575. *Офіційний вісник України*. 2017 № 67. Ст. 2019. С. 135.
15. Неледва Н.В. «Розумність строків» як нове поняття в КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 240–242.
16. Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя : Рекомендації № Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи. С. 1–40.
17. Суворов О. Поняття та форми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами з протидії службовим злочинам корупційної спрямованості. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Вип. 2 (30). С. 102–111.
18. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1(1). С. 39–53.
19. Юхно О.О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 2 (57). С. 212–221.
20. Яковлев О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Електронний науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 217–227.

References:

1. Bortun, M.I. (2017). Poniattia «Vzaiemodiiia» v kryminalnomu provadzhenni [The concept of «Interaction» in criminal proceedings]. *Kryminalno –pravovi nauky. Yurydychna Ukraina*, № 9–10, pp. 52–58 [in Ukrainian].
2. Varfolomieieva, T.V., Honcharenko, V.H., Boiarov, V.I., Honcharenko, S.V., Popeliushko, V.O. (2011). Kryminalistyka. Akademichnyi kurs [Criminalistics. Academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter, 261 p. [in Ukrainian].
3. Vovchuk, L.S. (2019). Pravozakhysna diialnist slidchoho [Human rights activities of the investigator]. *Nashe Pravo*, (4), pp. 176–179 [in Ukrainian].
4. Hodoroba, V.Y. (2006). Pro vzaiemodiiu protsesualnykh orhaniv u kryminalnomu sudochynstvi [On the interaction of procedural bodies in criminal proceedings]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 27, pp. 49–56 [in Ukrainian].
5. Horbunova, L.M. (2008). Pryntsyipy zakonnosti u normotvorchii diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady [Principles of legality in the rule-making activities of executive bodies]. – K.: YurinkomInter, 240 p. [in Ukrainian].
6. Dudchenko, V.V. (2020). Pryntsyipy vzaiemodii orhaniv vykonavchoi vlady, mistsevoho samovriaduvannia ta yuvenalnoi prevensii u sferi zapobihannia pravoporushenniam sered nepovnitnikh [Principles of interaction between executive bodies, local self-government and juvenile prevention in the field of juvenile delinquency prevention]. *Prykarpatskyi Yurydychnyi Visnyk*, 2(3(28)), pp. 47–50 [in Ukrainian].
7. Ieromenko, I.V. (2020). Vzaiemodiiia prokurora ta slidchoho u kryminalnomu provadzhenni: pidstavy, formy ta pryntsyipy [Interaction of prosecutor and investigator in criminal proceedings: grounds, forms and principles]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: Teoriia i praktyka*. Vyp. 5 (46), pp. 157–160 [in Ukrainian].
8. Karkach, P. (2013). Deiaki pytannia vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia i operatyvnykh pidrozdiliv [Some issues of interaction between pre-trial investigation bodies and operational units]. *Visnyk prokuratury*. № 8, pp. 143–152 [in Ukrainian].
9. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv [Code of professional ethics and conduct of prosecutors] // Zatverdzheno 27.04.2017 na vseukrainskii konferentsii prokuroriv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> [in Ukrainian].
10. Kozhushko, S. (2013). Vzaiemodiiia yak filosofske y psykhologichne poniattia [Interaction as a philosophical and psychological concept]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu»*, № 4, pp. 261–263 [in Ukrainian].
11. Laryn, A.M. (1982). Prezumpsiya nevinovnosti [Presumption of innocence]. *Yurydycheskaia lyteratura*, 220 p. [in Russian].
12. Liubavina, V.P. (2018). Prezumpsiia nevinovatosti ta zabezpechennia dovedenosti vyny yak zasada kryminalnoho provadzhennia [Presumption of innocence and proof of guilt as a basis for criminal proceedings]: *dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk*. Irpin, 276 p. [in Ukrainian].

13. Mizhnarodna politseiska entsyklopediia (2010). 10 T. T. 6: Operatyvno-rozshukova diialnist politsii (militsii) [Operational and investigative activities of the police (militia)]. Kyiv, 1128 p. [in Ukrainian].
14. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 07 lypnia 2017 № 575 «Pro zatverdzhennia instruktсии z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of July 7, 2017 № 575 «On approval of instructions on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in preventing criminal offenses, their detection and investigation»]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2017 № 67, 135 p. [in Ukrainian].
15. Neledva, N.V. (2013). «Rozumnist strokiv» yak nove poniattia v KPK Ukrainy [«Reasonableness of time» as a new concept in the CPC of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 5, pp. 240–242 [in Ukrainian].
16. Rekomendatsii № Rec(2000)19 Komitetu ministriv Rady Yevropy «Shchodo roli prokuroriv u systemi kryminalnoho pravosuddia» [Recommendations № Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the role of prosecutors in the criminal justice system], pp. 1–40 [in Ukrainian].
17. Suvorov, O. (2014). Poniattia ta formy vzaiemodii slidchykh z operatyvnymy pidrozdilamy z protydzii sluzhbovym zlochynam koruptsiinoi spriamovanosti [Concepts and forms of interaction of investigators with operational units for combating official crimes of corruption]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. Vyp. 2 (30), pp. 102–111 [in Ukrainian].
18. Fulei, T. (2020). Prezumptsiia nevinovatosti: kontseptualni pidkhody [Presumption of innocence: conceptual approaches]. *Slovo Natsionalnoi shkoly sudiv Ukrainy*. № 1(1), pp. 39–53 [in Ukrainian].
19. Iukhno, O.O. (2012). Okremi aspekty vzaiemodii slidchykh ta inshykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav pid chas rozsliduvannia zlochyniv [Some aspects of the interaction of investigators and other units of law enforcement agencies in the investigation of crimes]. *Visnyk KhNUVS*. № 2 (57), pp. 212–221 [in Ukrainian].
20. Iakovliev, O. (2017). Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Interaction of the investigator with operational units during investigative (search) actions]. *Elektronnyi naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 1, pp. 217–227 [in Ukrainian].

TEORETYCZNE I PRAWNE PODSTAWY ŚWIADCZENIA USŁUG ADMINISTRACYJNYCH MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH UKRAINY W ZAKRESIE ZABEZPIECZENIA OBIEKTÓW SYSTEMU ZEZWOLEŃ

Anastasia Chepizhko

adiunkt Dniepropetrowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Dniepr, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-7395-9541

E-mail: chepishko19949@gmail.com

Zmiany w prawie karnym Ukrainy miały miejsce w sferze nielegalnego handlu bronią palną, amunicją, materiałami wybuchowymi, urządzeniami wybuchowymi, a także w związku z reformą wszystkich władz państwowych i Operacji Antyterrorystycznej (ATO), która odbywa się na Ukrainie od 2014 r., doprowadziło to do rozpowszechnienia bardzo dużej ilości broni, amunicji i materiałów wybuchowych, które nie są zarejestrowane w organach Narodowej Policji, a ich nielegalna dystrybucja stanowi już zwiększone zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego i narodowego państwa. Stopniowy rozwój państwa ukraińskiego zależy od stabilności stosunków społecznych, ochrony interesów jednostki, i wymaga skutecznej pracy wszystkich organów ścigania, w szczególności Narodowej Policji. Istotną rolę w realizacji zadań przewidzianych w przepisach ustawowych odgrywa działalność Narodowej Policji w zakresie zabezpieczania procedur licencyjnych.

Słowa kluczowe: system licencjonowania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy, licencjonowanie, usługa administracyjna.

THEORETICAL-LEGAL BASIS OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE TO PROVIDE FACILITIES OF THE PERMIT SYSTEM

Anastasia Chepizhko

Associate Professor

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7395-9541

E-mail: chepishko19949@gmail.com

Abstract. Changes in the criminal legislation of Ukraine have occurred in the sphere of illegal trafficking of firearms, munitions, explosive materials, explosive devices, as well as in connection with the reform of all state authorities and anti-terrorist operation, which is taking place on the territory of Ukraine since 2014, This has led to the distribution of an extremely large number of weapons, munitions and explosive materials, which are not registered with the National Police authorities and their illegal distribution already poses an increased threat to the public and the national security of the state. Progressive development of the Ukrainian state not least depends on the stability of social relations, protection of individual interests and requires effective work of all law enforcement bodies, in particular the National Police. A significant role in the implementation of the tasks prescribed by the statutory law, belongs to the activity of the National Police in the sphere of ensuring licensing procedures.

Key words: licensing system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, licensing, administrative service.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ МВС УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Анастасія Чепіжко

ад'юнкт Дніпропетровського державного університету

внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7395-9541

chepishko19949@gmail.com

Зміни в кримінальному законодавстві України відбулися у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів, вибухових пристроїв, а також у зв'язку з реформуванням усіх органів державної влади та АТО, що проводиться на території України з 2014 року. Це призвело до розповсюдження надзвичайно великої кількості зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів, які не зареєстровані в органах Національної поліції. Їх незаконне розповсюдження вже становить підвищену загрозу громадськості та національній безпеці держави. Поступовий розвиток України не в останню чергу залежить від стабільності суспільних відносин, захисту інте-

ресів особистості та потребує ефективної роботи всіх правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. Значна роль у виконанні завдань, передбачених статутним законодавством, належить діяльності Національної поліції у сфері забезпечення ліцензійних процедур.

Ключові слова: ліцензійна система МВС України, ліцензування, адміністративна послуга.

1. Introduction.

It should be noted that in terms of legal support, the institution of administrative services in Ukraine is regulated by law in the relevant Law of Ukraine “On Administrative Services”, which establishes general principles and guarantees for the provision of administrative services by executive authorities and local governments. However, this Law does not contain provisions that would describe in detail the procedures for providing administrative services in the field of licensing of permitting facilities, and this is quite logical given the specific activities and administrative and legal status of the executive branch. Meanwhile, the procedures for providing administrative services and their lists are approved at the departmental level by information and technological cards of administrative services, which directly follows from the provisions of the relevant law.

The purpose of the article is permitting procedures in the field of administrative services provided by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to ensure the operation of the permit system.

In Ukrainian administrative and legal science, such scholars as V. Averyanov, K. Afanasyev, I. Golosnichenko, V. Campo, S. Kivalov, I. Koliushko, T. Kolomoyets, and V. Kuybida studied the legal regulation of the provision of administrative services, M. Tishchenko, O. Kuzmenko, N. Nyzhnyk, Y. Bytyak and others. However, the issue of providing administrative services to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police has so far remained out of the attention of scientists and needs further study.

At the present stage of the state-building process, one of the priority areas of administrative reform in Ukraine should be considered activities to improve the provision of administrative services. Among law enforcement agencies that provide administrative services, the most important place, given the wide range of functions and powers, is occupied by the National Police of Ukraine as the central executive body, whose activities are coordinated by the Ministry of Internal Affairs.

There is an official definition of the concept of "permit system", given in Article 1 of the Regulation “On the permit system”. “Permitting system is a special procedure for the manufacture, purchase, storage, transportation, accounting, use of specially designed items, materials and substances, as well as the opening and operation of individual enterprises, workshops and laboratories to protect the interests of the state and public safety” (On approval of the Regulations on the permitting system, 1992).

2. The permit system as a form of executive and administrative activity in accordance with current legislation.

The permit system as a form of executive and administrative activity in accordance with current legislation extends to a much wider range of public relations and is carried out by many bodies of executive power and public administration.

As for legal sources, in some of them, for example, in the Regulations on the permitting system, its impact is limited to specially defined objects, materials and substances, as well as the opening and operation of individual enterprises, workshops and laboratories, in others, such as the Law of Ukraine “On Licensing of Certain Types of Economic Activity” of June 1, 2000, such activity is identified with economic activity and extends to a much wider range of public relations (On approval of the Regulations on the permitting system, 1992).

Legal regulation of the provision of administrative services in the field of licensing of facilities in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is carried out in a number of legislative and mainly in bylaws, among which, as we noted above, one of the main is the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the list of paid services provided by units of the Ministry of Internal Affairs, National Police and State Migration Service and the amount of fees for their provision”, which approved 32 administrative services and 14 other services, the amount of administrative fees (fees) and central, territorial bodies, their structural units are responsible for providing relevant services.

The legal basis for the provision of services in the system of the Ministry of Internal Affairs are bylaws, mostly departmental orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: “On Amendments to the Regulations on the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs” (Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2018).

At the same time, the draft law “On service services and service centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine” should be singled out as one that introduced a conditional division of police services into administrative and other.

The activities of the National Police in the implementation of the licensing system in the field of arms trafficking is quite complex and diverse as any management activity. Its essence is to develop and implement a set of measures aimed at preventing damage that may be caused to public and state interests, property, personal safety of citizens due to uncontrolled possession and use of weapons. This activity is built in accordance with the tasks set before the National Police by various regulations.

The main ones are:

- 1) exercising systematic control over compliance with the rules of manufacture, storage and use of weapons, prevention and termination of violations of the rules of its use;
- 2) inspection of persons who are registered for work related to the use, storage, manufacture and transportation of weapons, as well as the organization of control over such persons;

3) preparation and timely implementation of preventive measures to prevent theft (loss) of weapons, ammunition, prevention of cases of their illegal use;

4) identification and elimination (neutralization) of the causes and conditions that contribute to the violation of the rules of the permit system for weapons;

5) taking measures of influence against violators of the rules of possession of weapons provided by law.

The activities for the implementation of the permit system by these units consist of a number of areas, the main of which include:

- registration and issuance of relevant permits;
- preparation and maintenance of documentation for the objects of the permit system;
- conducting scheduled and unscheduled inspections of facilities;
- organization of prevention of violations of the rules of the permit system;
- organization and implementation of reception of citizens, consideration and verification of their applications, complaints;
- interaction with other services of the National Police, as well as with other state bodies and public organizations;
- analysis of the state of work at fixed enterprises and institutions;
- compilation of reports, information, etc.

Concentrated management process is manifested in the management decision, i.e the functions of public administration in general and those performed by the National Police to implement the permit system, in particular, are implemented, most often through the adoption and implementation of management decisions.

As various services and divisions of the police take part in the implementation of the permitting system, the guidelines of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are necessary for the coordination of their joint activities, definition of specific tasks and functions. The Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as noted, on the implementation of the permit system makes decisions for all entities whose activities are related to the objects of the permit system. On these issues, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine issues orders, instructions, guidelines, guidelines, etc.

According to Art. 91 of the CCU, a legal entity may carry out certain activities only after obtaining a special permit (license) (Civil Code of Ukraine, 2003).

Licensing is a means of state regulation of economic activities aimed at ensuring security and protection of economic and social interests of the state, society, rights and legitimate interests, human life and health, environmental safety and environmental protection.

According to paragraph 6 of the first part of Article 1 of the Law of Ukraine “On Licensing of Economic Activities”, a license is a state document that certifies the licensee’s right to conduct the type of economic activity specified in the license for a certain period subject to licensing conditions. licensing of certain types of economic activity) (On licensing of economic activities, 2015).

The subjects of relations arising in connection with licensing are, on the one hand, the business entity, and on the other hand – the licensing authority.

Business entity – a legal entity registered in the manner prescribed by law, regardless of its organizational and legal form and form of ownership, which conducts business activities, except for public authorities and local governments, as well as a natural person – a business entity.

Licensing body – an executive body designated by the Cabinet of Ministers of Ukraine, or a specially authorized executive body of councils for licensing certain types of economic activity.

An economic entity that intends to carry out a certain type of licensed economic activity, personally or through an authorized body or person, applies to the relevant licensing authority with a standard application for a license.

The licensing body is an executive body designated by the Cabinet of Ministers, or a specially authorized executive body of local councils for licensing certain types of economic activity (Article 1 On licensing economic activities) (On licensing of economic activities, 2015). In Ukraine there is no single state licensing body that issues licenses for all activities. Licenses are issued by various higher or local executive bodies, the list of which is determined by the Cabinet of Ministers. If a license for any type of activity can be issued by both a higher and a local executive body, it is considered that on the basis of a license issued by the central body, economic activity can be carried out throughout Ukraine, and on the basis of a license issued by a local authority – on the territory of the relevant administrative-territorial unit. Licensing bodies develop special regulatory acts – licensing conditions, which establish qualification, organizational, technological and other requirements that must be met for a certain type of economic activity (Article 8 of the Law on Licensing of Economic Activities) (On licensing of economic activities, 2015).

The license conditions may establish requirements for education and special knowledge of the licensee’s employees, special requirements for premises, equipment, other technical means used in the licensing activity, etc. The activity of the licensed business entity must be carried out in strict accordance with the licensing conditions established for this type.

3. On licensing of economic activities.

To obtain a license, an economic entity must personally or through an authorized person apply to the relevant licensing authority with a standard application (Article 10 On licensing of economic activities) (On licensing of economic activities, 2015).

The application for a license must contain the following information:

1. information about the business entity – the applicant (name, location, identification code, bank details of the legal entity; name, passport data, identification number of the individual);
2. type of economic activity in accordance with Art. 9 of the Law on licensing of economic activities for which the applicant wants to obtain a license.

The application for a license and the documents attached to it are accepted according to the description, a copy of which is issued to the applicant. If the application is signed or submitted by a person who does not have the authority to do so, or the documents attached to the application are issued in violation of statutory requirements, such application may be left by the licensing authority without consideration (Part 8 of Article 10 on licensing types of economic activity) (On licensing of economic activities, 2015). The licensing authority shall notify the applicant in writing of leaving the application without consideration. After eliminating the reasons that left the application without consideration, the application for a license may be re-submitted. According to the application accepted for consideration, the licensing body may take one of two decisions: on the issuance or refusal to issue a license. The general deadline for making a decision is 10 working days from the date of receipt of the application. Special legislation may provide for other deadlines for decision-making (Article 11 on licensing of certain types of economic activity). After reviewing the application and making a decision on the issuance or refusal to issue a license, the licensing authority within three working days from the date of the decision shall notify the applicant in writing.

In accordance with Art. 15 of the Law “On licensing of economic activities” for the issuance of a license fee is charged, which the applicant must pay within 30 calendar days after sending him notice of a positive decision. Otherwise, the licensing authority may revoke its decision to issue a license (Article 14 on licensing of economic activities) (On licensing of economic activities, 2015). In the general case, the amount of the fee for the issuance of a license is 20 (twenty) non-taxable minimum incomes, but there is also a differentiated amount of the fee for the issuance of a permit. Within three working days from the date of receipt of the document confirming the payment for the license, the licensing authority shall issue a license and issue it to the applicant. The licensee is obliged to carry out licensing activity personally and has no right to transfer the license or its copy to other legal or physical person for carrying out economic activity.

In the event of a negative decision to refuse to issue a license, the licensing authority may accept, if there are grounds such as, first, the inaccuracy of the information in the documents provided by the applicant for a license. In this case, the applicant may submit a new application for a license not earlier than three months after the decision to refuse; secondly, non-compliance of the applicant’s activity with the licensing conditions established for the type of economic activity specified in the application for a license. In this case, the applicant may submit a new application for a license to the licensing authority after eliminating the reasons that led to the refusal to issue a license.

In this case, the decision to refuse to issue a license may be appealed by the licensee in court.

Administrative services, as service services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine today have a developed character. Legislative consolidation of the concept of “administrative service” is contained in the Law of Ukraine “On Administrative Services” of September 6, 2012, according to which “administrative service is the result of the exercise of power by the subject of administrative services at the request of an individual or legal entity, change or termination of the rights and / or obligations of such a person in accordance with the law” (About administrative services, 2012).

The Law also outlined the sphere of public relations related to the provision of administrative services, the subjects of which are the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police. Such legal relations regulated by the Law do not apply to the following relations: implementation of state supervision (control); metrological control and supervision; accreditation of conformity assessment bodies; inquiry, pre-trial investigation; operational and investigative activities; litigation, enforcement proceedings; notarial acts; execution of punishments; access to public information; application of legislation on protection of economic competition; carrying out activities related to state secrets; acquisition of rights on a competitive basis; acquisition of rights in respect of objects restricted in civil circulation.

Control over the work on the implementation of the permit system and coordination of efforts of all territorial police bodies to prevent and eliminate violations of the rules of manufacture, repair, purchase, storage, accounting, protection, transportation and use of firearms, pneumatic, melee weapons, ammunition and explosives and prevention of theft and use for criminal purposes is entrusted to the deputy chiefs of the main departments of the National Police in the regions, which in accordance with the division of functional responsibilities are responsible for this area of work (On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, domestic devices for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal projectiles and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives, 1998).

The exclusive competence of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine includes control over the functioning of the following objects of the permitting system, which are subject to licensing:

- storages, warehouses and bases where explosives and substances are stored;
- shooting ranges and shooting ranges, hunting and sports stands;
- enterprises and workshops for the manufacture, repair, disposal of firearms, gas and melee weapons, special equipment charged with tear gas and irritants, personal protection, active defense;
- shops selling firearms, melee weapons, gas weapons and ammunition;

– points of study of the material part of the weapon, special means, rules of handling them and their application (On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, domestic devices for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal projectiles and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives, 1998).

In addition, the Ministry of Internal Affairs together with the State Committee of Ukraine for Industrial Safety, Labor Protection and Mining Supervision, Labor Protection and Mining Supervision supervises the circulation of explosives, as well as the operation of storage facilities, warehouses and bases where they are stored.

Conclusions. Issues of improving the provision of quality administrative services to the population by the executive authorities in general and in particular by the Ministry of Interior and the National Police are of particular importance in the context of European integration processes and reforms. It is clear that the assessment of the quality of administrative services provided is quite abstract, as it is a subjective assessment of the expected result. However, based on the experience of European countries in this area, it is necessary to pay attention to the requirements of legality and transparency in the activities of government. This can be achieved by enshrining in law an exhaustive list of administrative services and the subjects of their provision; constant monitoring of the process of providing services and assessing the quality of services provided; development of the system of electronic services with the help of modern information technologies, etc.

An important direction in the organization of the National Police in the provision of administrative services of the permit system is the implementation of broad preventive measures, the essence of which is to prevent violations of the rules of the permit system for weapons, which lead to various harmful consequences, including the commission of particularly serious crimes.

Bibliography:

1. Про затвердження Положення про дозвільну систему : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 576 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>.
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
3. Про внесення змін до Положення про Головний сервісний центр МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 26 листопада 2018 року № 955 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS889>
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
5. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622 / Міністерство внутрішніх справ України. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42. С. 107. Ст. 1574.

References:

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dozvilnu systemu [On approval of the Regulations on the permitting system] : Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 12 zhovtnia 1992 roku № 576. [in Ukrainian].
2. Pro administratyvni posluhy [About administrative services] : Zakon Ukrainy vid vid 6 veresnia 2012 roku № 5203-VI. [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Holovnyi servisnyi tsentr MVS [On amendments to the Regulations on the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs] : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 26 lystopada 2018 roku № 955. [in Ukrainian].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. [in Ukrainian].
5. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti [On licensing of economic activities] : Zakon Ukrainy vid 2 bereznia 2015 roku № 222-VIII. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatichnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyvoistamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv [On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, domestic devices for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal projectiles and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives] : Nakaz MVS Ukrainy vid 21 serpnia 1998 roku № 622. [in Ukrainian].

OCENĄ ZASADNOŚCI UZNANIA TRANSAKCJI ZA NIEWAŻNE W TRAKCIE REALIZACJI PROCEDUR ROZWIĄZYWANIA SPORÓW PODATKOWYCH

Iryna Shuhaleieva

aspirant Katedry Prawa Finansowego

Narodowego Uniwersytetu Prawniczego imienia Jarosława Mądrego (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4310-5630

e-mail: shugaleyeva@protonmail.com

Adnotacja. Praca naukowa poświęcona jest realizacji procedur rozwiązywania sporów podatkowych, w szczególności ocenie zasadności uznania transakcji za nieważne w trakcie realizacji takich procedur. Sprawy dotyczące uznania zawartych przez podatników transakcji za nieważne przez organy nadzoru w artykule zostały wyodrębnione w odrębnej kategorii sporów podatkowych. Przeanalizowano szereg praktyk sądowych dotyczących oceny przez organ nadzoru zasadności i legalności zawartych przez podatników transakcji. W artykule podkreślono, że charakteryzując sądowy aspekt uznania transakcji za nieważne, należy pamiętać o konieczności udowodnienia niewłaściwego celu takiej transakcji. Zgodnie z wynikami badań autor doszedł do wniosku, że organy nadzoru, podobnie jak inne organy władzy państwowej, powinny działać wyłącznie w ramach przyznanych im uprawnień, co jest gwarantowane przez normy Konstytucji Ukrainy; organy nadzoru nie mają prawa do uznania transakcji za nieistotne według własnego uznania, ponieważ ustalenie tego faktu odbywa się w sądzie; skutki podatkowe nieważności transakcji mogą mieć zastosowanie tylko w przypadku stwierdzenia nieważności transakcji w postępowaniu sądowym.

Słowa kluczowe: stosunki podatkowe, spory podatkowe, procedury rozstrzygnięcia sporów podatkowych, transakcje, transakcje nieistotne, transakcje wyobrażone.

ASSESSMENT OF THE LEGALITY OF RECOGNIZING THE AGREEMENTS INVALID DURING THE IMPLEMENTATION OF TAX DISPUTE RESOLUTION PROCEDURES

Iryna Shugaleyeva

Postgraduate Student at the Department of Financial Law

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4310-5630

email: shugaleyeva@protonmail.com

Abstract. Scientific work is devoted to the implementation of procedures for resolving tax disputes, in particular the assessment of the legality of invalidation of agreements during the implementation of such procedures. Cases concerning the recognition of agreements concluded by taxpayers as invalid by controlling bodies in the article are allocated to a separate category of tax disputes. An array of case law on the assessment of the legality and legality of agreements concluded by taxpayers by the controlling body is analyzed. The article emphasizes that in characterizing the judicial aspect of invalidation of agreements, it is necessary to keep in mind the need to prove the wrongful purpose of such an agreement. According to the results of the study, the author concluded that the supervisory authorities, like any other public authority, should act exclusively within the powers granted to them, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine; supervisory authorities do not have the right to declare transactions null and void at their own discretion, as such a fact is established in court; the tax consequences of the invalidity of agreements may be applied only when the agreements are declared invalid in court.

Key words: податкові відносини, податкові спори, процедури вирішення податкових спорів, угоди, нікчемні угоди, уявні угоди.

ОЦІНКА ПРАВОМІРНОСТІ ВИЗНАННЯ УГОД НЕДІЙСНИМИ У ПЕРЕБІГУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУР ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

Ірина Шугалєєва

аспірант кафедри фінансового права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4310-5630

email: shugaleyeva@protonmail.com

Анотація. Стаття присвячена реалізації процедур вирішення податкових спорів, зокрема оцінці правомірності визнання угод недійсними у перебігу реалізації таких процедур. Справи з приводу визнання укладених платниками податків угод недійсними контролюючими органами у статті виділено в окрему категорію податкових спорів.

Проаналізовано масив судової практики з приводу оцінки контролюючим органом правомірності та законності укладених платниками податків угод. У статті акцентовано увагу на тому, що, характеризуючи судовий аспект визнання угод недійсними, потрібно пам'ятати про необхідність доказування неправомірної мети такої угоди. За результатами проведеного дослідження автор дійшов висновку, що контролюючі органи, як і будь-які інші органи державної влади, мають діяти виключно у межах наданих їм повноважень, що гарантується нормами Конституції України; контролюючі органи не мають права самостійно на власний розсуд визнавати правочини нікчемними, адже встановлення такого факту відбувається у судовому порядку; податкові наслідки недійсності угод можуть застосовуватися тільки під час визначення угод недійсними в судовому порядку.

Ключові слова: податкові відносини, податкові спори, процедури вирішення податкових спорів, угоди, нікчемні угоди, уявні угоди.

Вступ. Фінансування потреб держави та територіальних громад здійснюється з різних джерел, проте найбільш вагомими з них є надходження від сплати податків. При цьому обсяги податкових надходжень залежать не лише від нормативного регулювання того або іншого податку, чіткого визначення усіх складників податкового механізму, а й від побудови моделі господарської діяльності платниками податків. Іншими словами, обсяг податкового зобов'язання часто залежить від того, яким чином платники податків оформлюють ту або іншу угоду.

Безумовно, відносини оподаткування характеризуються різним вектором інтересів їх учасників. Контролюючий орган завжди переслідує фіскальний інтерес, тоді як платники податків намагаються передбачити чинним законодавством способами зменшити своє податкове навантаження. Цього вдається досягнути за рахунок диспозитивності у регулюванні цивільних відносин шляхом обрання на власний розсуд правової форми, у якій відбувається господарська діяльність платників податків. Тому проблема оцінки правомірності визнання угод недійсними у перебігу реалізації податкових процедур набуває особливої актуальності.

Метою роботи є дослідження підстав визнання угод недійсними у перебігу реалізації податкових процедур і оцінка правомірності такого визнання. Для досягнення поставленої мети в межах статті поставлені такі завдання, як: визначення категорії справ із приводу визнання укладених платниками податків угод недійсними контролюючими органами; аналіз судової практики із приводу оцінки контролюючим органом правомірності та законності укладених платниками податків угод; визначення особливостей визнання угод недійсними в перебігу процедур реалізації податкових спорів; надання пропозицій щодо практичного вирішення проблеми оцінки правомірності визнання угод недійсними у перебігу реалізації процедур вирішення податкових спорів.

Основна частина. Через різну спрямованість інтересів між учасниками податкових відносин на практиці виникає різна оцінка правомірності їхньої діяльності. У результаті це призводить до виникнення податкових спорів. Причому справи із приводу визнання укладених платниками податків угод недійсними контролюючими органами можна виділити в окрему категорію податкових спорів. Однією із принципових рис таких спорів є їх вирішення, як правило, за участі суду. Йдеться про оскарження платниками фактів визнання контролюючим органом угод між господарюючими суб'єктами недійсними. Варто підкреслити, що контролюючі органи при цьому часто використовують оціночні поняття під час аргументації своєї позиції про визнання правочинів уявними або нікчемними.

Цілком очевидно, що в цьому разі доречно говорити про міжгалузеві відносини. При цьому часто контролюючий орган виходить за межі власних повноважень, коли визнає неправомірність укладання платником податків цивільно-правових угод із підстав, зумовлених, на його думку, невідповідністю укладеної угоди реальним цілям фінансової операції. На практиці такий підхід контролюючих органів тривалий час створював незручності для платників податків, і вони зверталися до суду з метою захисту своїх законних прав та інтересів.

Характеризуючи судову практику з приводу оцінки контролюючим органом правомірності та законності укладених платниками податків угод, варто звернути увагу на наявність протилежних позицій, які існували раніше. Так, Вищий адміністративний суд України у Листі від 02.06.2011 року № 742/11/13-11 (Щодо однакового застосування адміністративними судами окремих приписів Податкового кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, 2011) робив наголос на те, що в податкових правовідносинах не може застосовуватися презумпція правомірності угод, яка передбачена у ст. 204 Цивільного кодексу України (Цивільний кодекс України, 2003). Вказувалося, що має застосовуватися п. 4.1.4 Податкового кодексу України, яким встановлено презумпцію правомірності рішень платника податків (Податковий кодекс України, 2010).

Позитивна судової практика для платників податків почала з'являтися у перші роки після прийняття Податкового кодексу України. Наочним прикладом узагальнення розрізних позицій судів можна назвати ухвалення Вищим адміністративним судом України постанови, якою було окреслено найбільш принципові на той час проблеми у частині визнання договорів недійсними (Про визнання нечинним та скасування податкового повідомлення-рішення, 2012).

Найбільш принциповою позицією, що міститься у цьому акті, є фокус уваги на неправомірність визнання в позасудовому порядку контролюючими органами угод нікчемними або уявними. За фабулою розглянутої справи платником податків було оскаржено рішення контролюючого органу у межах проведення податкової перевірки про визнання укладених із іншим платником податків угод нікчемними. Основним аргументом контролюючого органу під час прийняття такого рішення було встановлення ним факту відсутності

контрагента платника податків за адресою реєстрації. Причому контролюючий орган лише посилався на відсутність контрагента за зареєстрованою адресою під час візиту своїх посадових осіб. Наслідком визнання угоди за цією обставиною недійсною стало визнання неправомірно сформованим податкового кредиту платника податку за податком на додану вартість.

У перебігу оскарження дій контролюючих органів із визнання договорів недійсними платником було надано судам першої та апеляційної інстанції документи, якими підтверджувався факт поставки товару його контрагентом (рахунки-фактури, видаткові накладні, податкові накладні). Крім того, було надано банківські виписки, що підтверджували факт повної оплати поставленого йому товару. Проте суди першої та апеляційної інстанцій відмовили платнику податків у задоволенні заявлених ним позовних вимог. Показово, що рішення судів попередніх інстанцій були скасовані Вищим адміністративним судом України, а позовні вимоги платника податків були задоволені. При цьому варто звернути увагу на низку принципово важливих висновків суду.

Так, судом було визначено головну підставу вважати правочин нікчемним – це недійсність правочину, встановлена у законодавчо визначеному порядку. Наголос зроблено на тому, що саме законом, а не розпорядчими актами у межах проведення податкових перевірок, визначається можливість визнання правочину недійсним. Суд підкреслив суб'єктивність висновків посадових осіб контролюючих органів під час проведення податкової перевірки щодо підстав недійсності правочину та констатував факт, що вони були здійснені за відсутності встановленого законодавством порядку надання інформації. Юридичним підґрунтям цієї позиції суду є положення ч. 1 ст. 204 Цивільного кодексу України (Цивільний кодекс України, 2003), де чітко зазначено, що правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (Щодо стягнення податкового боргу з платників податків – фізичних осіб, 2012).

Другим принциповим наголосом суду стало визнання відсутності повноважень у контролюючого органу щодо визнання правочину нікчемним. Вказано, що контролюючі органи мають право звертатися до суду з позовом про стягнення в дохід держави коштів, які було отримано внаслідок укладення правочинів, що завідомо суперечать інтересам держави і суспільства. Саме у такий спосіб їх нікчемність має доводитися. Як аргумент Вищим адміністративним судом України було зазначено постанову Пленуму Вищого суду України від 06.11.2009 р. № 9, де вказано, що вимога про встановлення нікчемності правочину має розглядатися за наявності відповідного спору (Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними, 2009).

Чинним законодавством України не передбачено право контролюючого органу в позасудовому порядку на власний розсуд (самостійно) визнавати нікчемними правочини. Так само і не передбачено права контролюючого органу нівелювати вказані у податкових деклараціях платником податків показники. Конституційний припис, що міститься у ст. 19 Конституції України, не дозволяє діяти органам державної влади та їх посадовим особам поза межами наданих їм повноважень або у непередбачений Конституцією чи законами України спосіб (Конституція України, 1996).

Права контролюючих органів регламентовано ст. 20 Податкового кодексу України, при цьому в жодному з її пунктів не йдеться про можливість визнання тих чи інших угод недійсними або нікчемними (Податковий кодекс України, 2010). За цих умов посилання контролюючих органів на підстави визнання угод недійсними, що закріплені цивільним законодавством (ч. 1, 5 ст. 203, ч. 1, 2 ст. 215, ст. 216 Цивільного кодексу), не можна вважати допустимим аргументом, адже у будь-якому разі вказані норми мають застосовуватися лише у судових процедурах визнання угод недійсними (Цивільний кодекс України, 2003).

Більше того, характеризуючи судовий аспект визнання угод недійсними, потрібно пам'ятати про необхідність доказування неправомірної мети такої угоди. З цього приводу доречно звернути увагу на Постанову Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009 р. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Зокрема, зазначається про необхідність встановлення судом у складі цивільного правопорушення, передбаченого ст. 228 Цивільного кодексу України, обов'язкової ознаки у формі специфічної мети – порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, територіальної громади, незаконне заволодіння ним (Цивільний кодекс України, 2003). Виходячи з цих підстав, визнання угоди такою, що порушує публічний порядок, згідно за нормами ст. 228 Цивільного кодексу України потребує доведення наявності такої мети.

Наявність у фізичної особи вказаної у ст. 228 Цивільного кодексу України мети та її доведення у судовому порядку тягне за собою кримінальну відповідальність, адже у такому разі встановлюється факт скоєння злочину або готування до злочину (Цивільний кодекс України, 2003). Інша річ із визначенням мети юридичної особи. Безумовно, найбільш поширеною практикою є посилання у цьому разі на мету її керівника, тобто тієї фізичної особи, яка виконувала представницькі функції згідно зі статутом або довіреністю на момент укладання угоди. З цього випливає логічний висновок про необхідність спочатку підтвердити винність фізичної особи (винесення обвинувального вироку суду).

Висновки. Ураховуючи наведені аргументи і факти, потрібно підкреслити декілька принципових позицій. По-перше, контролюючі органи, як і будь-які інші органи державної влади, мають діяти виключно у межах наданих їм повноважень, що гарантується конституційною нормою. По-друге, контролюючі органи не мають права самостійно на власний розсуд визнавати правочини нікчемними. Встановлення такого факту відбувається у судовому порядку. По-третє, податкові наслідки недійсності угод можуть застосовуватися тільки під час визначення угод недійсними в судовому порядку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-Вр. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. Ст. 141. [in Ukrainian].
2. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України, 2011, № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
3. Про визнання нечинним та скасування податкового повідомлення-рішення : Постанова Вищого адміністративного суду України від 14 листопада 2012 року по справі № К/9991/50772/12. Бізнес – Бухгалтерія. Право. Податки. Консультації. Збірник систематизованого законодавства. 2013, № 11.
4. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009 р. Юридична практика. Судовий випуск. 2009, № 12. Юридична практика. Судовий випуск, 2009, 12, № 12 Пленум Верховного Суду України.
5. Щодо однакового застосування адміністративними судами окремих приписів Податкового кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України : Лист Вищого адміністративного суду України № 742/11/13-11 від 02.06.2011 р. Бізнес – Бухгалтерія. Право. Податки. Консультації. Збірник систематизованого законодавства. 2013.
6. Щодо стягнення податкового боргу з платників податків – фізичних осіб: Лист Вищого адміністративного суду України № 1198/12/12-12 від 04.05.2012 р. Бізнес – Бухгалтерія. Право. Налоги. Консультації. 2012, № 26.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003, № 40-44. Ст. 356.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, June 28). Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy (№ 254к/96-Вр). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010, December 2). Podatkovyi kodeks : Zakon Ukrainy (№ 2755-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian]. 2
3. Vyshchyy administratyvnyy sud Ukrainy (November, 14). Pro vyznannia nechynnym ta skasuvannia podatkovoho povidomlennia-rishennia : Postanova (№ К/9991/50772/12). [in Ukrainian].
4. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy (November, 06). Pro sudovu praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochyniv nediisnymy : Postanova (№ 9). [in Ukrainian].
5. Vyshchy administratyvnyy sud Ukrainy. (June, 2) Shchodo odnakovoho zastosuvannia administratyvnymy sudamy okremykh pryypysiv Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Lyst Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy (№ 742/11/13-11). [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003, January 16). Tsyvilnyi kodeks : Zakon Ukrainy (№ 435-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
7. Vyshchyy administratyvnyy sud Ukrainy (May, 04). Shchodo stiahnennia podatkovoho borhu z platnykiv podatkov – fizychnykh osib. : Lyst (№ 1198/12/12-12). [in Ukrainian].

KIERUNKI DOSKONALENIA PRZEPISÓW, W KTÓRYCH USTALANE SĄ ZASADY REGULACJI PRAWNEJ PRACY SĘDZIÓW

Bohdan Yaresko

aspirant Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-0012-0668

e-mail: Bohdan_Yaresko@gmail.com

Adnotacja. W artykule na podstawie uwzględnienia norm obowiązującego prawa przeprowadzono krytyczną analizę przepisów „Koncepcji poprawy sądownictwa w celu zatwierdzenia sprawiedliwego sądu na Ukrainie zgodnie ze standardami europejskimi” oraz „Strategii rozwoju wymiaru sprawiedliwości i sądownictwa konstytucyjnego w latach 2021-2023”. Podkreślono luki w obowiązujących przepisach, których normy regulują pracę sędziów. Zaproponowano kierunki przewyższenia odpowiednich luk i wad. Nacisk kładziono na celowość przeglądu systemu doboru osób na stanowiska sędziów, co w warunkach przeciążenia, w którym obecnie musi pracować wielu sędziów, jest ważne z punktu widzenia zapewnienia korpusu sędziowskiego w kadre zawodową o wysokiej jakości. Dlatego właściwie zorganizowany system rekrutacji sędziów jest w rzeczywistości kluczem do realizacji zasad realizacji prawa do pracy przez sędziów.

Słowa kluczowe: doskonalenie, luki, zasady, regulacja prawna, praca, sędziowie.

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGISLATION, WHICH ENSHRINES THE PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF JUDGES

Bohdan Yaresko

Postgraduate Student of Kharkiv National University

of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-0012-0668

Bohdan_Yaresko@gmail.com

Abstract. The article, based on the analysis of current legislation, critically analyzes the provisions of the “Concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards” and “Strategy for the development of justice and constitutional justice for 2021–2023”. Emphasis is placed on the gaps in the current legislation, the rules of which regulate the work of judges. The directions of overcoming the corresponding gaps and shortcomings are offered. Emphasis was placed on the need to review the system of selection of judges, which is important in terms of overcrowding, in which many judges currently have to work, in terms of providing the judiciary with quality and professional staff. That is why a properly organized system of selection of judges is in fact a guarantee of the implementation of the principles of exercising the right to work by judges.

Key words: improvement, gaps, principles, legal regulation, work, judges.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, В ЯКОМУ ЗАКРІПЛЮЮТЬСЯ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ СУДДІВ

Богдан Яресько

*аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ (Харків, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-0012-0668

Bohdan_Yaresko@gmail.com

Анотація. У статті з опорою на розгляд норм чинного законодавства здійснено критичний аналіз положень «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» та «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки». Акцентовано увагу на прогалинах у чинному законодавстві, норми якого регулюють працю суддів. Зaproponовано напрями подолання відповідних прогалин та недоліків. Наголошено на доцільності перегляду системи відбору осіб на посаду суддів, що в умовах перевантаження, в яких наразі доводиться працювати багатьом суддям, має важливе значення з точки зору забезпечення суддівського корпусу якісними та професійними кадрами. Саме тому належним чином організована система відбору суддів фактично є запорукою впровадження принципів реалізації права на працю суддів.

Ключові слова: вдосконалення, прогалини, принципи, правове регулювання, праця, судді.

Постановка проблеми. Надзвичайне соціально-правове значення трудової діяльності (роботи) судді, особливо в площині процесуальної діяльності разом з існуючими гарантіями незалежності суду та самостійної роботи суддів, вказує на те, що суддя може належним чином виконувати свої службово-трудові обов'язки лише тоді, коли його трудова діяльність буде належним чином врегульована (Іншин, 2020). Водночас правове регулювання трудової діяльності суддів будується на системі вихідних вимог, які прийнято називати принципами. Однак правозастосовна практика свідчить про те, що вказані принципи належним чином не реалізуються на практиці, що зумовлено наявністю низки прогалин та недоліків у чинному законодавстві.

Стан дослідження. Варто відзначити, що окремі проблемні питання, пов'язані із вдосконаленням системи правового регулювання праці суддів, у своїх наукових працях розглядали такі вчені: С.В. Вінніков, С.В. Венедіктов, С.С. Лукаш, С.В. Мирошник, О.М. Обушенко, П.В. Поліщук, Т.Л. Юзькова та ін. Однак, попри чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили питання вдосконалення трудового законодавства як форми реалізації принципів правового регулювання праці суддів.

Саме тому метою статті є опрацювання напрямів вдосконалення законодавства, в якому закріплюються принципи правового регулювання праці суддів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що про наявність прогалин у законодавстві пише В.В. Лазарєв. Зокрема, про такі прогалини свідчать певні обставини. По-перше, будь-яка прогалина – це пропуск у змісті чинної системи права. Слід довести, що наявний зміст не охоплює собою тих суспільних відносин, які покликана регулювати дана система. По-друге, для встановлення прогалин недостатньо виявити відсутність або неповноту норм. Потрібно обґрунтувати необхідність їх існування в чинній системі права. По-третє, необхідно довести, що факти, покликані бути врегульованими, знаходяться у сфері правового впливу (Лазарєв, 1969: 6; Минькович-Слободяник, 2010). «Прогалини у законодавстві, – пише О.Ф. Скакун, – це повна або часткова відсутність (пропуск) необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах, якими з огляду на принципи права мають бути врегульовані певні суспільні відносини» (Скакун, 2011). На думку вченої, є такі способи переборення прогалин в законодавстві: 1) усунення, що відбувається через нормотворчу діяльність шляхом внесення змін і доповнень у закони, видання нових, досконаліших юридичних актів чи створення юридичного прецеденту або укладання нормативного договору; 2) подолання, що здійснюється в процесі правозастосовної діяльності за допомогою аналогії закону й аналогії права, а також субсидіарного застосування права (міжгалузевої аналогії) (Скакун, 2011).

Цікавою та досить змістовною видається наукова позиція А.Ю. Подорожнього, який у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що прогалини у чинному законодавстві є негативним явищем, однак водночас це явище є можливим і неминучим як з суб'єктивної, так і об'єктивної точки зору. На думку автора, прогалини у законодавстві не завжди можна розцінювати лише із негативного боку. Існує також позитивна сторона, яка полягає у тому, що: по-перше, наявність прогалин свідчить про активний розвиток суспільних правовідносин, які регулюються відповідними правовими нормами; по-друге, сам факт існування прогалин активізує не лише діяльність законодавця, а й наукові пошуки, а це сприяє активному розвитку законодавства у певній сфері (Подорожній, 2018: 148).

Таким чином, прогалини у чинному законодавстві, яке закріплює правові засади регулювання праці суддів, представляють собою повну відсутність правових норм та / або недостатню ефективність функціонування чинних норм. Це шкодить нормальному розвитку суспільних відносин у відповідній сфері. Що стосується зазначеної проблеми, то наявність прогалин у відповідному нормативно-правовому регулюванні ускладнює та / або фактично унеможлиблює практичну реалізацію принципів такого регулювання на практиці.

Варто відзначити, що законодавець зробив декілька спроб вирішити проблеми у відповідному нормативно-правовому забезпеченні. У даному контексті, зокрема, слід вказати «Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» схвалену Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. Метою вказаного нормативно-правового акта є забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд (Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, 2006). Завданнями Концепції, що впливають з її мети, є такі: створення цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи для розвитку правосуддя в Україні на найближчі десять років; визначення шляхів удосконалення законодавства у цій сфері; усунення негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності здійснення попередньої судової реформи; забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції; посилення гарантій незалежності суддів; якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу; підвищення статусу суддів у суспільстві; істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів; радикальне поліпшення стану виконання судових рішень; створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів (Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, 2006).

У вказаній Концепції зазначається, що порядок добору і кар'єрного просування суддів є однією з гарантій незалежності судді. Про наявність такої гарантії можна вести мову тоді, коли призначення чи обрання судді на посаду унеможлиблює виникнення неформальних зобов'язань майбутнього судді перед особами, які можуть впливати на цей процес. Конституційний порядок зайняття посади судді не створює загрози

незалежності судді, оскільки після призначення чи обрання він перестає бути залежним від органу, що його призначив чи обрав. Окрім того, у нормативному документі пропонується запровадити прозору процедуру добору кадрів на посаду професійного судді та їх кар'єрного просування. Необхідно, щоб проходження шляху від кандидата на посаду судді до судді не залежало від суб'єктивного впливу посадових осіб, залучених до процесу добору суддів. Потрібно чітко визначити у законі порядок (процедуру) призначення (обрання) на посаду судді. Призначення на посаду судді, а також обрання суддів на іншу, зокрема вищу, посаду має здійснюватися на конкурсних засадах. Відомості про наявність вакантних посад, час і місце проведення конкурсу мають бути відкритими (Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, 2006). Важливо також вказати, що розміри суддівської винагороди, страхування, пенсійного забезпечення та довічного утримання мають відповідати тій високій ролі, яка належить суддям у демократичному суспільстві. На законодавчому рівні слід визначити гарантований високий розмір суддівської винагороди та таку систему її виплати, щоб виконавча влада не могла впливати на суддів шляхом регулювання їхнього заробітку. Слід чітко визначити складові частини суддівської винагороди, до яких необхідно віднести такі: посадовий оклад; надбавку за вислугу років; доплату за кваліфікаційний клас; надбавку за особливі умови праці у випадках, визначених законом (наприклад, для суддів-слідчих, для суддів адміністративних судів під час виборчого процесу), та за перебування на адміністративній посаді в суді. Рівень суддівської винагороди має залежати від досвіду роботи на посаді судді, професійного рівня і значно менше від рівня суду в системі судоустрою. Збільшення розміру суддівської винагороди доцільно здійснювати одночасно зі скасуванням тих пільг, які не зумовлені статусом судді та суперечать принципу рівності всіх громадян. Престиж професії судді має визначатися високим розміром суддівської винагороди та особливою роллю судді в суспільстві, а не системою пільг і привілеїв (Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, 2006).

Позитивно оцінюючи вказану вище Концепцію, слід звернути увагу на той факт, що, попри низку проголошених ідей, спрямованих на покращення системи судочинства взагалі та діяльності суддів зокрема, у вказаному нормативно-правовому акті не були змінені базові принципи регулювання праці суддів. Однак саме вказаний нормативно-правовий акт заклав основу для ефективної реалізації окремих принципів, пов'язаних із оплатою праці суддів, реалізацією ними права на працю, а також права на соціальне та фінансове забезпечення тощо.

Далі доцільно вказати «Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», метою якої є визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України (Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, 2021). Відповідно до окресленого вище нормативного документа основними проблемами, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, є такі: нездійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України своєї діяльності та неможливість відновлення її роботи без удосконалення законодавства; недоброчесність окремих суддів, працівників органів та установ судової влади, випадки толерування корупційних проявів; недосконалість системи місцевих судів; неефективність системи фінансового, матеріально-технічного та соціального забезпечення гарантій незалежності судової влади; недосконалість системи органів судової влади, організації їх діяльності, у тому числі й щодо фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів усіх рівнів; функціональна недосконалість системи органів суддівського врядування та самоврядування; нестача суддів у місцевих та апеляційних судах, надмірне навантаження на суддів у судах усіх рівнів; неефективність процесуальних механізмів касаційного оскарження та формування єдиної судової практики застосування законів судами України; надмірно складні процедури проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, а також порядок складення кваліфікаційного іспиту і методологія оцінювання суддів та кандидатів на посаду судді; неефективні механізми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; відсутність дієвих механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів; перешкоди в доступі до правосуддя; недостатній рівень упровадження цифрових технологій для здійснення правосуддя; надмірна тривалість розгляду справ у судах, зарегульованість судового процесу, невиправдано широке застосування колегіальності у судах першої та апеляційної інстанції; відсутність належної комунікаційної політики у судах; незавершеність реформи органів прокуратури, неналежне законодавче врегулювання механізмів реалізації прокурорами їхніх конституційних повноважень; низький рівень суспільної довіри до органів судової влади та прокуратури; функціональна недосконалість системи адвокатури, складність порядку доступу до адвокатської діяльності, недостатня ефективність механізмів захисту прав адвокатів (Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, 2021). Відповідно до вказаних положень в рамках порушеної нами проблеми слід зазначити, що законодавець досить мало уваги приділив саме питанню регулювання праці суддів. Однак аналіз положень Концепції дає змогу говорити про те, що прогалини у відповідному нормативно-правовому забезпеченні пов'язані

з недосконалістю норм, що перешкоджають реалізації низки принципів, пов'язаних із реалізацією права на працю суддями, оплатою праці тощо.

Варто відзначити, що у Стратегії були запропоновані напрями вирішення проблем щодо добору кандидатів на посаду судді, кар'єри судді та кваліфікаційного оцінювання суддів, про які говорилось у раніше згадуваній «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». Зокрема, пропонується здійснити: удосконалення процедури заміщення вакантних посад суддів у місцевих судах кандидатами на посаду судді та суддями за окремими конкурсними процедурами з урахуванням критеріїв доброчесності та професійної кваліфікації; удосконалення процедури добору кандидатів на посаду судді місцевого суду шляхом запровадження ефективних методів відбору кандидатів, програм їх підготовки та методик оцінювання результатів підготовки кандидатів, можливості стажування кандидатів у судах; удосконалення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду суддів місцевих, апеляційних судів, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду; запровадження проходження суддями апеляційних, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду, які не мають суддівського досвіду, підготовки у Національній школі суддів України; розширення програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, підвищення кваліфікації суддів; удосконалення порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді); запровадження можливості використання аутсорсингу та програмно-апаратних комплексів у процедурах добору та конкурсних процедурах; удосконалення методик перевірки особистих морально-психологічних якостей (психологічного тестування) судді (кандидата на посаду судді) та врахування їх результатів; удосконалення моделі і процедур проведення регулярного оцінювання судді; запровадження стандартів щодо змісту та обсягу розкриття інформації, отриманої чи створеної під час здійснення процедур кваліфікаційного оцінювання; закріплення на законодавчому рівні принципів стабільності і передбачуваності розміру суддівської винагороди, інших виплат суддям як запоруки їх незалежності, а також оплати праці працівників апаратів судів; перегляд механізмів визначення щомісячного довічного грошового утримання судді; запровадження строковості (5 років) призначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України ректора та проректорів Національної школи суддів України; удосконалення механізмів дотримання вимог антикорупційного законодавства особами, призначеними на посади ректора та проректорів Національної школи суддів України; запровадження обов'язкового щорічного оприлюднення звіту про роботу Національної школи суддів України (Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, 2021).

Отже, зазначене вище дає змогу констатувати той факт, що законодавець досить змістовно підходить до вирішення проблем, пов'язаних із справлянням правосуддя суддями. Однак питання регулювання праці останніх розглядається досить поверхово, що, як вже відзначалось, значно ускладнює низку процесів, пов'язаних із практичною реалізацією принципів правового регулювання праці суддів.

Висновок. Проведений нами аналіз дає змогу виокремити такі напрями вдосконалення законодавства, в якому закріплюються принципи правового регулювання праці суддів:

- по-перше, доцільно переглянути систему відбору осіб на посаду судді. Це в умовах перевантаження, в яких наразі доводиться працювати багатьом суддям, має важливе значення з точки зору забезпечення суддівського корпусу якісними та професійними кадрами. Саме тому належним чином організована система відбору суддів фактично є запорукою реалізації принципів реалізації права на працю суддями;
- по-друге, доцільно створити прозору та ефективну систему матеріального та морального заохочення суддів. У такому контексті слід також переглянути систему критеріїв оцінки діяльності кожного окремого судді, на основі якої вибудовується справедливе та ефективно застосування відповідних заохочень;
- по-третє, окремим і важливим напрямом удосконалення законодавства є вирішення проблем соціального забезпечення суддів та членів їхніх родин.

Ми вважаємо, що запровадження запропонованих вище змін та доповнень дозволить якісно покращити якість та ефективність реалізації низки принципів правового регулювання праці суддів в Україні, а також підвищить загальний стан правосуддя в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Іншин М.І. Забезпечення трудових прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 1. С. 422–429.
2. Лазарев В.В. Пробелы в праве (Вопросы понятия пробелов и критика теорий беспробельности права). Казань : Издательство Казанского университета, 1969. 96 с.
3. Минькович-Слободяник О.В. Правова політика як чинник правотворчості і правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 231 с.
4. Подорожній А.Ю. Організаційно-правові засади притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 221 с.
5. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 2006. № 19. С. 23. Ст. 1376.
6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє видання. Київ : Алерта ; ЦУП, 2011. 524 с.
7. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 17. С. 29. Ст. 836.

References:

1. Inshyn, M.I. (2020). Zabezpechennia trudovykh prav suddiv yak peredumova yikh sotsialnoi bezpeky [Ensuring the labor rights of judges as a prerequisite for their social security]. *Yurydychna nauka*. № 1. pp. 422–429. [in Ukrainian].
2. Lazarev, V.V. (1969). Probely v prave (Voprosy poniatia probelov i kritika teorii besprobelnosti prava) [Gaps in law (Issues of the concept of gaps and criticism of theories of gaplessness of law)]. Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta. 96 p. [in Russian].
3. Mynkovich-Slobodanyk, O.V. (2010). Pravova polityka yak chynnyk pravotvorchosti i pravozastosuvannia [Legal policy as a factor in lawmaking and law enforcement] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 231 p. [in Ukrainian].
4. Podorozhnyi, A.Iu. (2018). Orhanizatsiino-pravovi zasady prytiahnennia pratsivnykiv do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti [Organizational and legal principles of bringing employees to disciplinary responsibility] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05. Kharkiv. 221 p. [in Ukrainian].
5. Pro Kontseptsiiu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskykh standartiv [On the Concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards]: Ukaz rezydenta Ukrainy vid 10 travnia 2006 roku № 361/2006. [in Ukrainian].
6. Skakun, O.F. (2011). Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and the state]: pidruchnyk. 3-te vydannia. Kyiv : Alerta; TsUP. 524 p. [in Ukrainian].
7. Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky [Strategy for the development of the justice system and constitutional justice for 2021–2023] : zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 11 chervnia 2021 roku № 231/2021. [in Ukrainian].

SPIS TREŚCI

CONTENTS

EDUCATION AND PEDAGOGY

Taras Paska

ORCID ID: 0000-0002-4579-388X

ROZWÓJ HUCULSZCZYNOZNAWSTWA W INSTYTUCJACH EDUKACYJNYCH REGIONU
KARPACKIEGO UKRAINY (KONIEC XX – POCZĄTEK XXI W.).....3DEVELOPMENT OF HUTSUL STUDIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE (LATE XX – EARLY XXI CENTURIES).....3**Dmytro Pelypas**

ORCID ID: 0000-0002-1912-6418

PEDAGOGICZNE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANIA GOTOWOŚCI
PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
DO DZIAŁALNOŚCI SPORTOWO-PATRIOTYCZNEJ.....10PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF READINESS OF FUTURE TEACHERS
OF PHYSICAL CULTURE FOR SPORTS AND PATRIOTIC ACTIVITY.....10

CULTURE AND ART

Alina Popova

ORCID ID: 0000-0001-5534-073X

JAZZ JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNO-KULTUROWE.....16

JAZZ AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON.....16

Iryna Prodan

ORCID ID: 0000-0002-2412-7829

MIĘDZYNARODOWO-PRAWNE I ZAGRANICZNE DOŚWIADCZENIA WYMIARU
SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH ANTYKORUPCYJNYCH.....21INTERNATIONAL LEGAL AND FOREIGN EXPERIENCE
OF ANTI-CORRUPTION JUSTICE.....21**Svitlana Sadovenko**

ORCID ID: 0000-0001-9166-5259

Lesya Poriadchenko

ORCID ID: 0000-0001-8596-8907

KULTUROZNAWCZY WYMIAR PROGRAMOWANIA NEUROLINGWISTYCZNEGO
W JEDNOMYŚLNOŚCI INTERAKCJI REŻYSERA, AKTORA, WIDZA.....26CULTURAL DIMENSION OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING IN THE TRINITY
OF INTERACTION OF DIRECTOR, ACTOR, SPECTATOR.....26**Mykola Tsapiak**

ORCID ID: 0000-0003-3645-201X

WPŁYWY MIĘDZYKULTUROWE W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA SIĘ TAŃCA
LUDOWEGO WOŁYNIA NA PRZYKŁADZIE TAŃCA „OJRA”.....31CROSS-CULTURAL INFLUENCES IN THE DEVELOPMENT OF VOLYN FOLK DANCE
ON THE EXAMPLE OF OIRA DANCE.....31**Natalia Cherkashyna**

ORCID ID: 0000-0003-3972-0817

DROGA UZNANIA AKWARELI POPRZEZ ZWIĄZKI ARTYSTYCZNE.....36

WAY TO RECOGNIZE WATERCOLORS THROUGH ART UNIONS.....36

HUMANITIES

Pavlo Nesterenko

ORCID ID: 0000-0002-8252-6879

PROBLEM ŚMIERCI I NIEŚMIERTELNOŚCI JEDNOSTKI
W ŚWIATOPOGLĄDZIE NAUKOWYM: KRYTERIUM POCZĄTKU BYTU OSOBOWEGO.....41

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY
IN THE SCIENTIFIC WORLDVIEW: THE CRITERION OF THE BEGINNING
OF PERSONAL EXISTENCE.....41

Valentina Olianych

ORCID ID: 0000-0002-7880-6579

Larysa Olianych

ORCID ID: 0000-0002-4924-145X

SZTUKA JAZZOWA NA UKRAINIE: KONTEKST HISTORYCZNY.....50

JAZZ ART IN UKRAINE: HISTORICAL CONTEXT.....50

Yevhenia Rubana

ORCID ID: 0000-0002-4039-0977

ZWIĄZKI SYNONIMICZNE W TERMINOLOGII NIEMIECKIEGO JĘZYKA ZAWODOWEGO
ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA.....55

SYNONYMOUS RELATIONS IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM
OF THE GERMAN PROFESSIONAL LANGUAGE OF ARCHITECTURE
AND CONSTRUCTIONS 55

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

Sofiyeva Khanim Ramiz

ORCID ID: 0000-0002-3267-8209

PSYCHOLOGICZNE CECHY DZIAŁALNOŚCI ZAWODOWEJ RATOWNIKÓW SŁUŻBY
RATOWNICTWA SPECJALNEGO RYZYKA MINISTERSTWA SYTUACJI
NADZWYCZAJNYCH REPUBLIKI AZERBEJDŻANU.....61

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF RESCUERS
OF THE SPECIAL RISK RESCUE SERVICE OF THE MINISTRY OF EMERGENCIES
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 61

Regina Yaremchuk

ORCID ID: 0000-0002-8866-7947

PSYCHOLOGICZNE TEORIE ROZUMIENIA ISTOTY BADAŃ POLIGRAFICZNYCH.....69

PSYCHOLOGICAL THEORIES OF UNDERSTANDING THE ESSENCE
OF POLYGRAPH RESEARCH.....69

LAW

Bohdan Bezghynskyi

ORCID ID: 0000-0002-4362-153

MIĘDZYNARODOWE MODELE PRAWNE PRZECIWDZIAŁANIA
NIELEGALNEMU WZBOGACENIU.....75

FOREIGN MODELS OF LEGAL COUNTERACTION TO ILLICIT ENRICHMENT.....75

Vyacheslav Bukovsky

ORCID ID: 0000-0002-1759-3881

PATENTOWANIE JAKO NARZĘDZIE OCHRONY WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ.....79

PATENTING AS AN INSTRUMENT FOR THE PROTECTION
OF INTELLECTUAL PROPERTY.....79

Dmytro Volonets

ORCID ID: 0000-0002-1347-9562

OBIEKTYWNA STRONA WYKROCZEŃ KARNYCH PRZEWIDZIANYCH
W ARTYKUŁACH 366²-366³ KODEKSU KARNEGO UKRAINY.....83

OBJECTIVE PARTY OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED BY ARTICLES 366²-366³
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....83

Daria Hlushkova

ORCID ID: 0000-0001-5909-6367

W SPRAWIE KWESTII OKREŚLENIA ISTOTY I TREŚCI POSTĘPOWAŃ
DYSCYPLINARNYCH JAKO WAŻNEJ GWARANCJI REALIZACJI
PRAW PRACOWNICZYCH.....88

TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE NATURE AND CONTENT
OF DISCIPLINARY PROCEEDINGS AS AN IMPORTANT GUARANTEE
OF THE REALIZATION OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES.....88

Liudmyla Domuschi

ORCID ID: 0000-0002-5124-8514

POJĘCIE I ZNAKI POSTĘPOWANIA ADMINISTRACYJNEGO W SPRAWACH
DOTYCZĄCYCH ODWOŁYWANIA SIĘ OD UCHWAŁ PODMIOTÓW WŁADZY W CELU
POCIĄgniĘCIA OSÓB DO ODPOWIEDZIALNOŚCI ADMINISTRACYJNEJ NA UKRAINIE.....92

CONCEPTS AND SIGNS OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS IN CASES
REGARDING APPEALS OF DECISIONS OF AUTHORITIES ON INVOLVEMENT
OF PERSONS IN THE ADMINISTRATIVE DEPARTMENT IN UKRAINE.....92

Viktoriiia Yevtushenko

ORCID ID: 0000-0002-1249-7662

EMPIRYCZNE BADANIE INDYWIDUALNEGO STYLU AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ
W PRZESTRZENI ODMIAN EGZEKOWANIA PRAWA PRZEZ POLICJANTÓW.....97

EMPIRICAL RESEARCH OF INDIVIDUAL STYLE OF PROFESSIONAL ACTIVITY
IN REGARD TO LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY TYPES OF POLICE OFFICERS.....97

Illia Klochko

ORCID ID: 0000-0003-0101-0709

ISTOTA I CECHY ZABEZPIECZENIA PRAW POLICJANTÓW W ZAKRESIE BHP.....105

THE ESSENCE AND FEATURES OF ENSURING THE RIGHTS OF POLICE OFFICERS
IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION.....105

Oleksandr Kraiz

ORCID ID: 0000-0002-9190-2658

CECHY STATUSU PRAWNEGO ADWOKATA JAKO UCZESTNIKA STOSUNKÓW PRACY.....110

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF A LAWYER
AS A PARTICIPANT IN LABOR RELATIONS.....110

Olga Nanarova

ORCID ID: 0000-0002-3675-7385

MECHANIZMY MIĘDZYNARODOWEJ REGULACJI PRAWNEJ
GLOBALNYCH ZMIAN KLIMATU W POROZUMIENIU PARYSKIM.....115

MECHANISMS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION
OF GLOBAL CLIMATE CHANGE UNDER THE PARIS AGREEMENT.....115

Anton Novitsky

ORCID ID: 0000-0003-1181-5473

POJĘCIE KRYMINALISTYCZNEJ CHARAKTERYSTYKI NIELEGALNEGO WYCINANIA
I PRZEMYTU LASU DOKONANEGO PRZEZ ZORGANIZOWANĄ GRUPĘ PRZESTĘPCZĄ.....122

THE CONCEPT OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL FELLING
AND SMUGGLING OF FORESTS COMMITTED BY AN ORGANIZED CRIMINAL GROUP.....122

Yana Pustovoitova

ORCID ID: 0000-0003-2838-4491

KRYMINALISTYCZNA CHARAKTERYSTYKA PRZESTĘPSTW ZWIĄZANYCH
Z NIELEGALNYM WYDOBYCIEM ORGANOGENICZNYCH KAMIENI SZLACHETNYCH.....130

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO ILLEGAL EXTRACTION
OF PRECIOUS STONES ORGANOGENIC FORMATION.....130

Andriy Svintsytskiy

ORCID ID: 0000-0002-2562-8852

W SPRAWIE USTALENIA DEFINICJI „PROCESOWE ZABEZPIECZENIE UDZIAŁU OSÓB W POSTĘPOWANIU KARNYM”.....	134
ON THE ISSUE OF PROVIDING THE DEFINITION «PROCEDURAL PROVISION OF PARTICIPATION OF PERSONS IN CRIMINAL PROCEEDING».....	134

Yaroslav Sonko

ORCID ID: 0000-0003-4866-7771

ZNACZENIE HISTORYCZNO-PRAWNE I SPOŁECZNO-POLITYCZNA ISTOTA POROZUMIENIA HADZIACKIEGO.....	140
HISTORICAL AND LEGAL SIGNIFICANCE AND SOCIO-POLITICAL ESSENCE OF THE TREATY OF HADIACH.....	140

Vadim Troyan

ORCID ID: 0000-0001-6415-2215

FORMY DZIAŁALNOŚCI PUBLICZNO-USŁUGOWEJ NARODOWEJ POLICJI UKRAINY.....	146
FORMS OF PUBLIC AND SERVICE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	146

Yurii Khyt

ORCID ID: 0000-0003-1012-9062

ROLA ZASAD PRAWNYCH W PSYCHOLOGII INTERAKCJI ŚLED CZEGO (DETEKTYWA) Z PROKURATOREM W PROCESIE DOCHODZENIA PRZESTĘPSTW KORUPCYJNYCH.....	153
THE ROLE OF LEGAL PRINCIPLES IN THE PSYCHOLOGY OF INTERACTION OF THE INVESTIGATOR (DETECTIVE) WITH THE PROSECUTOR IN THE PROCESS OF INVESTIGATION CORRUPTION CRIMES.....	153

Anastasia Chepizhko

ORCID ID: 0000-0002-7395-9541

TEORETYCZNE I PRAWNE PODSTAWY ŚWIADCZENIA USŁUG ADMINISTRACYJNYCH MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH UKRAINY W ZAKRESIE ZABEZPIECZENIA OBIEKTÓW SYSTEMU ZEZWOLEŃ.....	163
THEORETICAL-LEGAL BASIS OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE TO PROVIDE FACILITIES OF THE PERMIT SYSTEM.....	163

Iryna Shugaleyeva

ORCID ID: 0000-0003-4310-5630

OCENĄ ZASADNOŚCI UZNANIA TRANSAKCJI ZA NIEWAŻNE W TRAKCIE REALIZACJI PROCEDUR ROZWIĄZYWANIA SPORÓW PODATKOWYCH.....	168
ASSESSMENT OF THE LEGALITY OF RECOGNIZING THE AGREEMENTS INVALID DURING THE IMPLEMENTATION OF TAX DISPUTE RESOLUTION PROCEDURES.....	168

Bohdan Yaresko

ORCID ID: 0000-0002-0012-0668

KIERUNKI DOSKONALENIA PRZEPISÓW, W KTÓRYCH USTALANE SĄ ZASADY REGULACJI PRAWNEJ PRACY SĘDZIÓW.....	172
DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGISLATION, WHICH ENSHRINES THE PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF JUDGES.....	172

NOTES

- redakcja nie zawsze zgadza się z poglądami autorów publikacji.
- artykuły publikowane są w wersji autorskiej. ewentualne zmiany redakcyjnej treści bez zgody autora.
- redakcja zastrzega sobie prawa do ograniczenia tekstów, jeżeli przekraczają one 10 stron.
- redakcja zastrzega sobie prawa do dystrybucji materiałów czasopisma, chyba że postanowiono inaczej w umowie z autorem.

Wydawca:

Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie
Adres: ul. Tulipanowa 47, 20-827 Lublin, Tel: (081) 742-68-53
www.isaplublin.pl, email: kontakt@isaplublin.pl
KRS: 0000376930, NIP: 7123238441, REGON: 060730915
Rachunek bankowy: BANK PEKAO SA nr 67 1240 2470 1111 0010 3831 8426

Druk: KWANT STUDIO
Radosław Orłowski
22-300 Krasnystaw, ul. Mikołaja Reja 5
Nakład: papier – 100 szt.